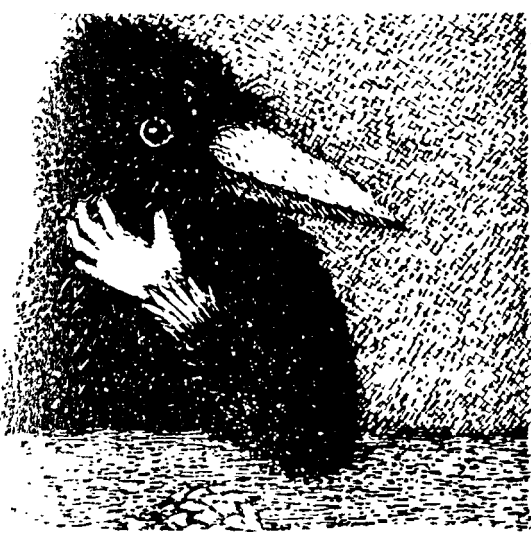

Ἔπεα πτερόεντα

Τό «μαῦρο νέφος» καί οἱ αἰ-
ίες γιά τήν ἀτμοσφαιρική ρύ-
πανση στήν περιοχὴ τῆς Ἀ-
θήνας.

Τό «μαῦρο νέφος» πού ἐφανίσθηκε ἀπό τήν ἀνοιξη τοῦ 1977 καί ἀρκετά συχνά ἀπό τότε, μᾶς ἔκανε νά σκεφθοῦμε μιά ἀκόμη πλευρά τῆς ἀναρχοῦμενης ἀνάπτυξης τῆς περιοχῆς Ἀθήνας-Πειραιᾶ καί τό-στάδιο κορεσμοῦ τῆς. Ὡστόσο, ἡ ἀδράνεια τῆς πολιτείας καί τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, πέρα ἀπό μερικούς πηχιαίους τίτλους τῶν ἐφημερίδων καί μιά γκρινιαρική διάθεση τῶν ἄλλων μέσων ἐνημέρωσης, δείχνει ὅτι ἡ ἀρχή γιά μιά ριζοσπαστική ἀλλαγὴ στόν τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς κατάστασης δέν ἔχει γίνει.

Εἶναι γνωστό σέ ὅλους μας ὅτι ἡ Ἀθήνα σχεδιάστηκε γιά μιά πόλη τῶν 100.000 κατοίκων. Σήμερα ὅμως ἡ Μητροπολιτικὴ Περιοχὴ τῆς Ἀθήνας (ΜΠΑ) ἔχει 3,5 ἑκατομμύρια πληθυσμό, 500.000 αὐτοκίνητα πού ἀλωνίζουν τοὺς στενοὺς δρόμους τῆς καί τό 55% τῶν βιομηχανιῶν τῆς χώρας, χωρὶς τήν ἀπαραίτητη νομοθεσία πού νά περιορίζει τήν ἐκπομπὴ τοξικῶν ἀερίων στήν ἀτμόσφαιρα.

Σ' αὐτά πρέπει νά προσθέσουμε τό πελώριο λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ μέ τίς προβλήτες, τὰ ναυπηγεῖα, τίς δεξαμενές καυσίμων καί τό ἐργοστάσιο τῆς ΔΕΗ (Κερατοῖνι), καθὼς καί τὰ δύο ἀεροδρόμια, 15 χιλιόμετρα ἀπὸ τό κέντρο. Φυσικά ἡ περιοχὴ, μέ ὅλη αὐτὴ τὴ συγκέντρωση τῆς διοικητικῆς, ἐμπορικῆς καί βιομηχανικῆς δραστηριότητος, ἔχει ὑψηλό κατά κεφαλή εἰσόδημα, κατανάλωση ἠλεκτρισμοῦ καί καυσίμων γιά θέρμανση.

Τέλος, ἡ ἔλλειψη περιφερειακῶν δρόμων, ἐνός ὑπόγειου ἠλεκτροκίνητου μετρό, μεγάλες ἐκτάσεις πράσινου καί μέ μιά ἀναρχοῦμενη οἰκοδομικὴ ἀνάπτυξη πού σκέπασε μέ μπετονένιους ὄγκους τό κέντρο τῆς πόλης, ἐπιτάχυναν τήν καταστροφὴ τῆς οἰκολογικῆς ἰσορροπίας στήν περιοχὴ. Συνδυαζόμενα δλα αὐτά μέ τό ζεστό κλίμα γιά 8 μῆνες τό χρόνο, τήν αὐξημένη ὑγρασία, τοὺς περιορισμένους ἀνέμους καί τίς ἐλάχιστες βροχοπτώσεις, ἔχουμε δλα τὰ συστατικά μῆς συνταγῆς γιά σοβαρά ἐπεισόδια ρύπανσης τῆς

ἀτμόσφαιρας καί βλάβες στό περιβάλλον.

Τό πρῶτο ἐρώτημα λοιπόν εἶναι ὁ βαθμὸς συμμετοχῆς τῶν κινητῶν καί ἀκίνητων πηγῶν ρύπανσης στό περιβάλλον καί τό δεύτερο, τί ἔγινε μέχρι σήμερα γιά νά ἀντιμετωπισθεῖ ἡ κατάσταση.

Ἡ συστηματικὴ καταγραφή τῶν συγκεντρώσεων τῶν ρυπαντῶν στήν ἀτμόσφαιρα τῆς ΜΠΑ (πού ἄρχισε ἀπὸ τό 1963 καί συστηματοποιήθηκε ἀπὸ τό 1972) καί τὰ στοιχεῖα κατανάλωσης καυσίμων ἀπὸ τὴ βιομηχανία, τίς κατοικίες καί τὰ κάθε εἶδους ὄχηματα δείχνουν ὅτι: ἡ βιομηχανικὴ δραστηριότητα εἶναι ὑπεύθυνη γιά τό 80-85% τοῦ διοξειδίου τοῦ θείου (SO₂), τό 95% τῶν αἰωρούμενων στερεῶν καί τό 70% τῶν ὀξειδίων τοῦ ἄζωτου (ὁ σταθμὸς τῆς ΔΕΗ στό Κερατοῖνι καταναλώνει περίπου 700.000 τόνους πετρελαίου καί συνεισφέρει στό 35% τοῦ SO₂), ἐνῶ τὰ αὐτοκίνητα τό 95% τοῦ μονοξειδίου τοῦ ἀνθράκα, τό 85% τῶν ὑδρογονανθράκων καί τό 50-60% τοῦ μολύβδου. Οἱ κεντρικὲς θερμάνσεις τῶν κατοικιῶν συμμετεῖχαν μέ μεγάλο ποσοστὸ στή ρύπανση τῆς ἀτμόσφαιρας σέ SO₂, ὅταν ἐπιτρέπονταν τό μαζοῦτ μέ περιεκτικότητα 3,5% σέ θεῖο, ἀλλὰ μετά τὴν ἀπαγόρευση (Ὀκτώβριος 1977) ἡ συμμετοχὴ του κυμαίνεται σέ 10-15% γιά SO₂ καί καπνὸ γιά 3-4 μῆνες τό χειμῶνα.

Οἱ τιμές συγκέντρωσης τοῦ SO₂, τῶν αἰωρούμενων στερεῶν καί τῶν ὀξειδίων τοῦ ἄζωτου (πού συμβάλλουν στή φωτοχημικὴ ρύπανση) εἶναι ἀρκετά ὑψηλές (σχεδόν 2-3 πάνω ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ἐπιτρεπόμενα ὄρια) γιά 30-40 ἡμέρες τό χρόνο. Σ' αὐτές θά ἔπρεπε νά προσθέσουμε τίς περιπτώσεις μέ ἐπεισόδια θερμοκρασιακῆς ἀναστροφῆς (15-20 ἡμέρες) πού εὐνοοῦν τὴ δημιουργία καί συγκράτηση τοῦ «μαύρου νέφους» σέ ὕψος 100-150 μέτρα στήν ἀτμόσφαιρα τῆς ΜΠΑ, μέ τίς γνωστὲς συνέπειες τοῦ τοσούξιματος στά μάτια, τὸν ἐρεθισμό τοῦ λαιμοῦ καί τίς ἀναπνευστικὲς δυσκολίες σέ ἄτομα μέ πνευμονικὲς παθήσεις.

Οἱ ἐπιδημιολογικὲς μελέτες πού ἔχουν γίνει σέ ἄλλες μεγάλες πόλεις μέ τὰ

ἴδια περιστατικά ἀτμοσφαιρικής ρύπανσης, ὅπως καί στήν Ἑλλάδα, ἀλλά σέ περιορισμένο ἀριθμό καί μεθοδολογία, δείχνουν ὅτι ὑπάρχει σημαντική αὔξηση τῶν ἀναπνευστικῶν καί καρδιοαγγειακῶν νοσημάτων, καθῶς καί ἐπιδείνωση τῆς ὑγείας τῶν ἠλικιωμένων πού πάσχουν ἀπό βρογχίτιδα, ἄσθμα κλπ.

Δέν εἶναι ὁμως μόνο ἡ ὑγεία τῶν κατοίκων πού ὑποβάλλεται μέ τήν ἀτμοσφαιρική ρύπανση, ἀλλά καί τό εὐρύτερο περιβάλλον τῆς ΜΠΑ. Τά κτίρια, τά μνημεῖα ἀπό μάρμαρο (ἡ περίπτωση τοῦ Παρθενῶνα καί τῶν μνημείων στήν Ἑλευσίνα εἶναι χαρακτηριστική) καί ἡ ποιότητα τῆς ζωῆς στήν Ἀθήνα – Πειραιᾶ – συνοικίες, ἔχει ὑποβιβαστεῖ σέ σημαντικό βαθμό, ὥστε νά μιλάμε σήμερα γιά οἰκολογική κρίση στήν περιοχή.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο πού ἐπιβάλλει τήν αὐστηρή νομοθετικά μείωση τῆς ἀτμοσφαιρικής ρύπανσης ἀπό τίς βιομηχανίες (πού στήν περίπτωση τῆς ΜΠΑ εἶναι οἱ κύριες ρυπογόνες πηγές) εἶναι μιά σειρά ἀπό μελέτες τῆς ΕΡΑ (Environmental Protection Agency) στίς ΗΠΑ πού ἀποκαλύπτουν ὅτι, τό κόστος (ἐγκαταστάσεις καθαρισμοῦ τῶν τοξικῶν ἀερίων κλπ) ἀπό σταθερές πηγές εἶναι τό 30% τοῦ ὀφέλους πού προκύπτει (μείωση ἐξόδων νοσηλείας, ἀπώλεια παραγωγῆς, μισθῶν καί περιορισμός τῆς θνησιμότητας) ἐνῶ γιά τίς κινητές πηγές (αὐτοκίνητα) τό κόστος εἶναι κατά 60–120% μεγαλύτερο ἀπό τό ὄφελος, ἀνάλογα μέ τούς περιορισμούς.

Ἀπό τήν πλευρά τῆς νομοθεσίας γιά τήν ἀτμοσφαιρική ρύπανση, μέχρι σήμερα ἔχουν ὑπογραφεῖ τρία μόνο νομοθετικά κείμενα (Π.Δ 922/77 γιά τήν ἀπαγόρευση μαζοῦτ μέ 3,5% σέ θεῖο γιά κεντρικές θερμάνσεις, Ν. 614/77 γιά ἔλεγχο καυσαερίων στά αὐτοκίνητα καί Ὑπουργ. Βιομηχανίας καί Ἐνεργείας 52959/1225/78 γιά τά ὑγρά καύσιμα στή βιομηχανία) πού ὁμως δέν τηροῦνται αὐστηρά, ὅπως θά ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις. Ἐπίσης ἀπό τό 1972 τό Ὑπ. Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν, μέ τή βοήθεια διεθνῶν ὀργανισμῶν, δημιούργησε μιά σοβαρή ἐρευνητική ομάδα (ΠΕΡΠΠΑ) γιά τή μελέτη τῆς ρύπανσης στήν ἀτμόσφαιρα τῆς ΜΠΑ, ἀλλά μέ μικρό ἀριθμό σταθμῶν, γιά μερικούς ἀπό τούς ρυπαντές καί μέ περιορισμένες ἀρμοδιότητες. Τό πιό σημαντικό νομοθέτημα, τῶν Ὑπ. Βιομηχανίας καί Ἐργασίας,

γιά τήν «προστασία τοῦ περιβάλλοντος καί τῶν ἐργαζομένων ἐκ τῆς ρύπανσης τῆς προερχομένης ἐκ βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων» (δές Σύγχρονα Θέματα, Νο 7, 1980) ἀναβάλλεται ἐδῶ καί τρία χρόνια, κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν βιομηχανῶν πού δέ θέλουν νά ἐπωμισθοῦν τίς οικονομικές συνέπειες.

Ἔτσι, μέ συνεχόμενα καί περιοδικά ἐπεισόδια ρύπανσης, τήν ἀποπνικτική ἀτμόσφαιρα ἀπό τά καυσαέρια καί τή θολωμένη πρωινή Ἀθήνα θά ἐκτονῶνουμε τήν ὀργή μας μέ πηχιαίους τίτλους στίς ἐφημερίδες καί μερικές μικροδιαδηλώσεις μέ ἀναπνευστικές μάσκες μέχρι τήν Βουλή, γιά ἀρκετά χρόνια ἀκόμη.

Θ. Βαλαβανίδης

Μέ ἀφορμή τούς σεισμούς...

Κοντεύουν ἤδη νά ξεχαστοῦν οἱ σεισμοί. Παραμένουν ὁμως διάφορα γεγονότα πού ἐκδηλώθηκαν μέ ἀφορμή τούς σεισμούς καί πού ἀναδεικνύουν, ἂν ὄχι ἐπικίνδυνα, τότε σίγουρα ἀνησυχητικά σημάδια τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς – μιάς καθημερινότητας πού ἤδη ἐδῶ καί ἕνα χρόνο ἕτεροπροσδιορίζεται ἀπό τίς ἐπερχόμενες ἐκλογές. Προεκλογική λοιπόν καί ἡ ἀντίδραση κυθέρησης καί ἀντιπολίτευσης γιά τούς σεισμούς.

Δέ θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ τό ἂν ἦταν ἡ ὄχι σέ ἐτοιμότητα ἡ κρατική μηχανή γιά νά ἀντιμετωπίσει τούς σεισμούς (σίγουρα δέν ἦταν), ἂν φταῖνε ἡ ὄχι οἱ ἐργοῶδοι ἡ ὀρισμένοι μηχανικοί γιά τήν ἔκταση τῶν ζημιῶν (σίγουρα φταῖνε), ἂν θά δοθῶν ἡ ὄχι ἐπαρκῆ δάνεια (δέν ἔβρω). Θά ἐπιχειρήσω ὁμως νά δείξω κάποιες ἄλλες – περιέργως ἴσως – πλευρές τῶν σεισμῶν.

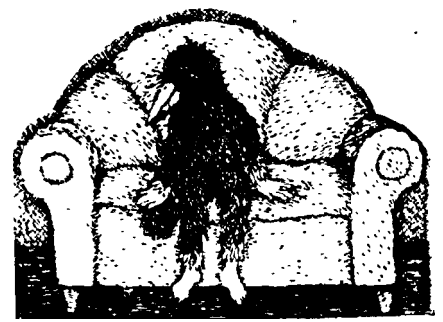
Δέ νομίζω νά ἔχει ὑπάρξει ἀντίστοιχη περίπτωση ὅπου ἡ «προσπάθεια» ἐκλαίκευσης – καί ὑποτιθέμενης ἀπομυθοποίησης – ἑνός φυσικοῦ φαινομένου νά ἔχει ὀδηγήσει στήν παραπέρα μυθοποίησή του. Π.χ. τό κατά κόρον ἐπαναλαμβανόμενο ὅτι ἡ «σεισμολογία εἶναι μιά στα-

τιστική ἐπιστήμη» σημαίνει μεταξύ ἄλλων ὅτι δέν εἶναι μονοσήμαντη ἡ ἀνάγνωση τῶν στοιχείων πού προκύπτουν ἀπό τό συγκεκριμένο φυσικό φαινόμενο. Ἄν προσθέσουμε ἐδῶ καί τά σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα σχετικά μέ τήν ἐρμηνευτική ικανότητα μιάς στατιστικῆς ἐπιστήμης καί παράλληλα τόν ἀναγκαστικό ἐπαναπροσδιορισμό τῆς δυνατότητάς της νά προβλέψει νέα φαινόμενα, εἴμαστε ἀντιμέτωποι μέ μιά ἰδιαίτερα δύσκολη περίπτωση ἐκλαίκευσης ἀκόμη καί «κάτω ἀπό κανονικές συνθήκες» – πόσο μᾶλλον στίς συνθήκες πού ἔγινε. Ποιό αἶσθημα εὐθύνης, λοιπόν, ὥθησε σχεδόν ὅλες τίς ἐφημερίδες νά θεωρήσουν δημοσιογραφική ἐπιτυχία τήν «ἀνακάλυψη» διαφόρων ξένων σεισμολόγων πού εἶχαν προβλέψει ἡ ἰσχυρίζονταν πῶς μποροῦν νά προβλέψουν σεισμούς;

Τίς ἐπόμενες μέρες μετά τούς σεισμούς ἀντιμετωπίσαμε πάλι μιά θλιβερή καί ἄθλια πολιτεία: ὑπουργοί νά τσακῶνονται γιά τό ποῖός θά ἀναλάβει νά πραγματοποιήσει τίς ἐπισκευές, κομματάρχες νά μοιράζονται σκηνές, ἡ τηλεόραση νά δείχνει πλήθη σεισμοπλήκτων νά χειροκροτοῦν ἀρμόδιους πού «ἐπισκέπτονταν τήν περιοχή», ὁ γενικός γραμματέας τοῦ ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων νά δημοσιεύει στίς ἐφημερίδες ὀδηγίες γιά τή διαπίστωση τῶν ρωγμῶν μέ δική του φωτογραφία δίπλα στά σκίτσα, πού ἐνῶ νόμιζε κανεῖς πῶς ἦταν ἀνακοίνωση τοῦ ὑπουργείου, ἦταν στήν πραγματικότητα προεκλογική διαφήμιση τοῦ ἴδιου τοῦ γενικοῦ γραμματέα.

Καί ἦρθε ἡ μέρα πού ἡ πολιτεία ἔπραξε ὑπεύθυνα: Ἄπεριόριστος χρόνος τῆς δράδου τῆς Καθαρῆς Δευτέρας γιά συζήτηση μέ τούς δύο σεισμολόγους ἀπό τή Σουηδία, τόν «δικό μας» κ. Δρακόπουλο μέ συντονιστή τόν κ. Καψή. Ἐθνική συμπίλιση; Ὁ διευθυντής τοῦ τρομεροῦ ἀντικυβερνητικοῦ συγκροτήματος, στήν ΕΡΤ τοῦ σκληροῦ ὑφυπουργοῦ. Καί ἔγινε ἐκεῖ κακό μεγάλο!

Διαμάχη δέν ὑπῆρξε καμία, ἐκτός ἀπό τή διαπίστωση τῆς ἐνέργειας τοῦ πρώτου σεισμοῦ: 6,6 Ρίχτερ λέγαμε ἐμεῖς 7,0 οἱ Σουηδοί. Κερδίσαμε ὁμως ἐμεῖς ἐπειδή καί τό Κολοράντο ἔδειξε 6,7. Δύο ἕνα λοιπόν ὑπέρ μας. Ἡ κουβέντα συνεχίστηκε, ἐμεῖς δέν καταλαβαίναμε τίποτα ἀλλά μάς ἐπειθε ἡ σιγοουρία, ἡ «ἐπιστή-

μη», τό «υπεύθυνο» συγκρότημα —καί ό κ. Κουλχάνεκ πού τό πουκάμισό του μέ τίς οριζόντιες ρίγες, δέν ξεχώριζε από χαρτί σειсмоγράφου. Κάποια στιγμή οί έπιστήμονες έβγαλαν μιά διαφάνεια μέ τό «προφίλ» του πρώτου σεισμού· «είδαμε» ότι «ταιριάζει» μέ τό «προφίλ» του δεύτερου σεισμού, είπαν όλοι γιά «δίδυμους σεισμούς», μίλησαν γιά «στατιστικά περιθώρια» καί άφού όλοι συμφώνησαν μέ όλους, κατέληξαν (μάλιστα κατέληξαν) πώς οί δονήσεις είναι μετασεισμικές.

Κανείς δέν νομίζω ότι κατάλαβε τίποτα, όμως όλοι πείσθηκαν. Δέ μας έπεισαν, βέβαια, τά επιχειρήματα γιατί άπλούστατα δέν ύπήρχαν. Μάς έπεισε-ή είκόνα, οί διαφάνειες, οί όροι, οί κουβέντες στό άγγλικό μεταξύ του κ. Δρακόπουλου καί των Ξένων.

● 16 Μαρτίου 1981. Σ' ένα οικόπεδο μέ 5-6 σκηνές, μιά γυναίκα άναλαμβάνει ν' άπαντήσει καί γιά τούς ύπόλοιπους, στην έρώτηση δημοσιογράφου γιά τό γιατί δέν γυρίζουν στό σπίτι τους. «Θά γυρίσουμε μονάχα άν δέν γίνει σεισμός στις 20 του μήνα» λέει ή γυναίκα. «Γιατί περιμένετε νά γίνει σεισμός στις 20» ρωτά ό δημοσιογράφος. Καί ή άπάντηση: «Στή Θεσσαλονίκη ό πρώτος σεισμός έγινε στις 24 Μαΐου καί ό δεύτερος, πού ήταν ισχυρότερος από τόν πρώτο, έγινε στις 20 Ιουνίου. Έδώ ό πρώτος έγινε στις 24 Φεβρουαρίου γ' αυτό καί φοβόμαστε μήν καί γίνει σεισμός στις 20 Μαρτίου».

● «Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών εύχαριστεί τόν κ. Δρακόπουλο γιά τήν έπιστημονική παρακολούθηση των σεισμών...». Η έκπληκτική αυτή ανακοίνωση όπως άποδείχθηκε άργότερα δέν ήταν πρωταπριλιάτικο άστείο. Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών δέ δηλώνει τή συμπαράστασή της στό προσωπικό του έργαστηρίου σεισμολογίας γιά τίς δυσκολίες πού αντιμετώπιζουν (πού θά ήταν καί κατανοητό) αλλά έκφράζει τίς «εύχαριστίες της γιά τήν έπιστημονική παρακολούθηση του φαινόμενου» αφήνοντας έτσι περιθώρια γιά τό ένδεχόμενο καί της μή έπιστημονικής παρακολούθησης. Δέ νομίζω ότι ύπάρχει σέ κανένα μέρος του κόσμου κάποιο όργανο πού εύχαριστεί κάποιους επειδή έκαναν τή δουλειά τους σεβόμενοι τή μέθοδο αυτή καί όχι κάποια άλλη...

Οί σεισμολόγοι, τό συγκρότημα, ή

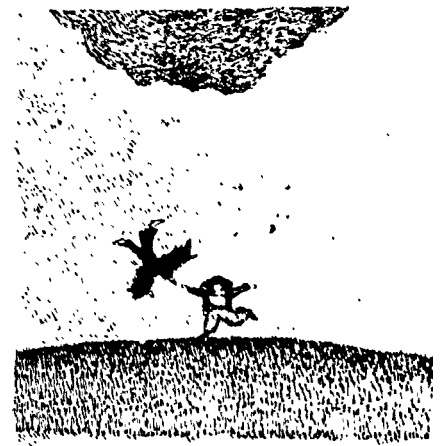
ΕΡΤ. Η συμπτωσιολογία της γυναίκας. Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τρεις όψεις μιάς άνησυχητικής πραγματικότητας, τρεις άλληλοσυμπληρούμενες έκφράσεις μιάς κατάστασης στην όποία —δυστυχώς— έχουμε συνηθίσει.

Κάποια στιγμή, στην ίδια έκπομπή, ό κ. Δρακόπουλος άρχισε νά μιλάει γιά τόν πανικό των Αθηναίων, πού μέ διάφορες άστοχες ένεργειες πού έγιναν τό βράδυ του σεισμού θά μπορούσαν νά είχαν σκοτωθεί πολλά άτομα. Τόν διέκοψε όμως ό κ. Καψής τονίζοντας πώς ό ίδιος θά υπεραμυνθεί των Αθηναίων οί όποιοι δέν ήξεραν, γιατί κανείς δέ φρόντισε νά τούς ενημερώσει έγκαιρα. Όταν όμως ό ίδιος άργότερα άπηύθυνε στους Ξένους τήν έρώτηση γιά τήν καταλληλότητα του έδάφους στην έγκατάσταση πυρηνικών αντιδραστήρων, είπε στον κ. Δρακόπουλο ότι δέν είναι ύποχρεωμένος νά τήν άπαντήσει άν δέ θέλει νά «άναμειχθεί σέ μιά έσωτερική διαμάχη». Καί ό κ. Δρακόπουλος δέν άπάντησε. Δημόσια πρόσωπα προτρέπονται νά μήν πάρουν θέση σέ τόσο σημαντικά ζητήματα. Καί δέν παίρνουν. Καί μετά, οί ίδιοι πάλι, θά «καταγγείλουν» ότι κανείς δέν ενημερώνει τό «λαό».

Τελειώνοντας, καί σχετικά μέ τό θέμα της κοινωνικής ευθύνης των έπιστημόνων, του ρόλου καί της συμμετοχής τους στην γενικότερη διαδικασία εκπαίδευσης καί ενημέρωσης, θά ήθελα νά παραθέσω τίς έξαιρετικά εύστοχες παρατηρήσεις του Μάριου Πλωρίτη (Τό Βήμα, 29/3/1981). Στο άρθρο του μέ τίτλο «Απορίες ενός άπορου νέου»: «Πού ήταν οί σεβαστοί αυτοί κύριοι (οί σεισμολόγοι) τόν καιρό; Αφού ήξεραν —όπως μάς λένε τώρα— πώς ή Ελλάδα είναι ή πιό σεισμογενής χώρα στην Ευρώπη καί τήν Ασία μετά τήν Ιαπωνία... άφού ήξεραν ότι οί άντισεισμικοί κανονισμοί είναι μπαγιατίτικοι... Γιατί περιμέναν νά έρθει ό σεισμός της 24/2 γιά νά μιλήσουν καί νά μάς φωτίσουν καί νά «μάς μάθουν»;... Γιατί οί έπιστήμονές μας δέν ενημέρωσαν καί δέν προειδοποίησαν κράτος καί κοινωνία γιά τούς κινδύνους πού διατρέχουμε καί γιά τίς προφυλάξεις πού πρέπει νά πάρουμε; (... Μήπως γιά νά μή μάς πανικοβάλλουν προκαταβολικά; Αλλά οί έπιστήμονες πρέπει νά είναι Προμηθεΐς καί όχι Έπιμηθεΐς... Η μήπως είχαν προειδο-

ποιήσει καί τό κράτος έκώφευσε κατά τή συνήθειά του; Αν τά είχαν κάνει όλ' αυτά κι άν οί ύποδείξεις τους πετάχτηκαν στό χρονοντούλαπο των ύπουργικών μανδραρινών τότε οί έπιστήμονές μας έχουν χρέος νά τό δηλώσουν... Αλλιώς, τα κινδυνεύουν νά θεωρηθούν καί εκείνοι *συνπεύθυνοι*. (Οί ύπογραμμίσεις στό άρθρο).

Κώστας Γαβρόγλου

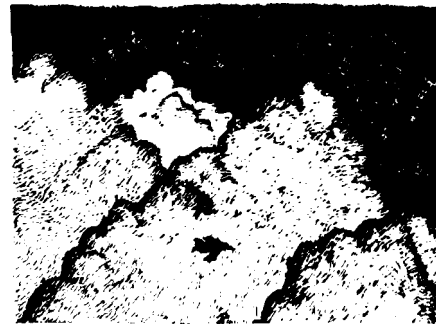

Έκβιομηχάνιση - περιβάλλον καί δημαγωγία

Η ύπόθεση του «πετροχημικού» δορ- σκεται πάλι σέ άδιέξοδο.

Ίσως δέν θά άξιζε τό κόπο νά άσχοληθεί κανείς μέ ένα άκόμα άδιέξοδο πού εμφανίζεται σέ μιά άνεργάτιστη πολιτική ανάπτυξης όπως έξελίσσεται καί εφαρμόζεται μιά όλόκληρη 30ετία στή χώρα μας. Έκείνο πού τραβά ώστόσο περισσότερο τή προσοχή μας, είναι μιά νέα διάσταση πού εμφανίζεται έτσι στό πρόβλημα της βιομηχανικής ανάπτυξης γενικότερα καί πού του δίνει καί ιδιαίτερη όξύτητα καί κάποια νέα μορφή.

Η διάσταση αυτή είναι ή λαϊκή αντίθεση μέ οργανωμένη καί επιθετική μορφή σέ έργα βιομηχανικής ανάπτυξης. Δέος καί άμχανία δοκιμάζει κάθε υπεύθυνος πολίτης πού πιστεύει καί σέβεται τή λαϊκή θέληση μπροστά σ' αυτό τό φαινόμενο μιάς άποπροσανατολισμένης λαϊκής έξέγερσης, όταν άναλογίζεται ότι ή ιδέα της Β.Α. γεννήθηκε μέσα από άγώνες καί θυσιές γιά έθνική καί λαϊκή

προκοπή. Καί γεμίζει ἀπογοήτευση βλέποντας ὑπεύθυνους πολιτικούς καί κοινωνικούς φορείς νά τούς ὑποδαυλίζουν, ἀποβλέποντας σέ μικροπολιτικά ὀφέλη.

Ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη τῆς χώρας εἶναι μιά πολύ μεγάλη ὑπόθεση, πού ἐνδιαφέρει ὁλόκληρο τό λαό καί δέ μπορεῖ νά παίζει κανεῖς μαζί της.

Εἶναι βέβαιο ὅτι λέγοντας Β.Α. δέν ἐννοοῦμε ὅλοι τό ἴδιο πράγμα σήμερα, ὅπως εἶναι γνωστό ὅτι πρὶν λίγα χρόνια ἀκόμα οἱ ἀπόστολοι τῆς Β.Α. ἐθεωροῦντο «ἐθνικῶς ὑπόπιτα» πρόσωπα καί σέ ἀκραίες περιπτώσεις γίνονταν στόχος τῶν ἐκτελεστικῶν ἀποσπασμάτων. Τά «Σύγχρονα Θέματα» στήν πρώτη τους περίοδο ἔχουν τό μερίδιό τους δίπλα στόν «Ἀνταῖο», τήν ΕΠ-ΑΝ, τήν ΕΜΟ-ΚΑ καί ἄλλους, στόν ἀγῶνα γιά τήν ἀναγνώριση τῆς ἐκβιομηχάνισης τῆς χώρας σάν τῷ μοναδικῷ δρόμῳ πρὸς μιά ἀνεξάρτητη καί εὐήμεροῦσα Ἑλλάδα.

Δύσκολα θά μποροῦσε κανεῖς νά ἰσχυριστεῖ ὅτι οἱ χθεσinoὶ θεωρητικοὶ τῆς «ψυροκόσταινας» καί ὄψιμοι ὀπαδοί τῆς Β.Α. ἔχουν τούς ἴδιους στόχους μέ τούς ἀνέκαθεν ὑποστηρικτές της. Ὅπως τό ἴδιο θά ἦταν ἀστοχο νά λεχθεῖ ὅτι οἱ ἀρχικές ἀπόψεις γιά τή Β.Α. θά ἐπρεπε νά μείνουν ἀναλλοίωτες.

Ἡ ραγδαία τεχνολογική ἀνάπτυξη τῆς ἐποχῆς μας καί ἡ, τό ἴδιο ραγδαία, οἰκονομική ἀνοδος, δημιούργησαν νέα προβλήματα, νέες προοπτικές, σχεδόν ἀγνωστες πρὶν ἀπό λίγο. Ἡ ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος, ἡ ὑποβάθμιση τῆς ποιότητος τῆς ζωῆς στίς νέες ἐκβιομηχανισμένες κοινωνίες, ἡ ἐξάντληση τῶν φυσικῶν πόρων, τό ἐνεργειακό, σήκωσαν πελάωρια ἐρωτηματικά γιά τήν ὀρθότητα τοῦ ἀναπτυξιακοῦ δρόμου πού ἀκολουθοῦμε. Καί ἀκόμα παραπέρα, ἀν μᾶς χρειάζεται μιά τέτοια ἀνάπτυξη, πού μετριέται μέ τό «κατά κεφαλήν προϊόν».

Τό ἐρώτημα εἶναι ἀρκετά πολυσημαντο καί εἶναι ἀδύνατο νά ἀπαντηθεῖ μέ μιά μονοσημαντη ἀπάντηση. Θά μπορούσε νά πει κανεῖς ὅτι βάζει ἓνα δίλημμα πού ἡ εἰλικρινεία του ὁμως δέν εἶναι τόσο προφανής. Τό πρόβλημα ἐμφανίζεται σέ διάφορα ἐπίπεδα: παγκόσμιο, ἐθνικό, διαφόρων κλάδων, συγκεκριμένων περιπτώσεων κλπ. Οἱ προτάσεις γιά τήν ἀντιμετώπισή του, ὅσο λογικές κι ἂν φαίνονται –σάν ἐκείνη γιά μηδενική

ἀνάπτυξη τοῦ Club τῆς Ρώμης– δέ γίνονται ἀπό ὅλους δεκτές μέ τήν ἴδια ἀντίδραση. Εἶναι φυσικό νά μήν μποροῦν νά συμφωνήσουν οἱ φτωχοὶ τῆς γῆς μέ τούς πλούσιους σέ ἓνα πάγωμα τῆς ψαλίδας πού τούς χωρίζει. Ὅπως τό ἴδιο δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ ὁ καπιταλιστικός κόσμος αὐτό πού ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς ὑπαρξῆς του: τή χωρίς ὄρους καί ὅρια «ἀνάπτυξη».

Βέβαια ὅλοι μιλοῦν γιά προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος μέ τόν πῶ μεγάλο σεβασμό καί ἐνδιαφέρον. Νέες μεγάλες μπιζνες ἀναπτύσσονται γύρω ἀπό τή θεραπεία τοῦ περιβάλλοντος πού προσβάλλεται ἀπό τή βιομηχανική καί ἄλλη δραστηριότητα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, ἀλλά κανεῖς ὑπεύθυνος –κυβέρνηση ἢ πολιτικό κόμμα μέ προοπτική ἐξουσίας– δέν πήρε τήν ἀπόφαση νά διακηρύξει ἀνοιχτά καί πολύ λιγότερο νά ἐφαρμόσει μιά πολιτική φρέναρίσματος τῆς Β.Α. στό ὄνομα τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος.

Τά πράγματα περιπλέκονται περισσότερο στά παρακάτω ἐπίπεδα, ὅταν ἀναγκαστικές τάσεις πού ἐνδιαφέρονται γιά τή μονοπώληση ἢ ὀλιγοπώληση ὀρισμένων κλάδων ὑποδαυλίζουν τοπικές ἀντιθέσεις γιά τήν ἴδρυση νέων ἀνταγωνιστικῶν βιομηχανιῶν, μέ πρόσχημα τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ὅταν στό ὅλο θέμα ἐμπλέκεται ἡ τάση διεθνή καταμερισμό ἐργασίας.

Μέσα στό σκοτεινό καί πολύπλοκο, ἀντικειμενικά, αὐτό πλαίσιο, ἡ ἑλληνική ἐκδοχή τοῦ προβλήματος παίρνει μιά ἰδιαίτερη ὄψη καθώς χρωματίζεται ἀπό τήν πατροπαράδοτη ἀσυναρτησία τῆς κρατικῆς μηχανῆς, τήν κυβερνητική ἀνεπάρκεια συνδυασμένη μέ συμφέροντα κάθε μορφῆς καί τήν ἐξάρτηση ἀπό ἐξωελληνικά κέντρα πιέσεων καί ἀποφάσεων.

Ἡ ἴδρυση μιᾶς μονάδας πετροχημικῶν στήν Ἑλλάδα εἶχε κριθεῖ σά βασική προϋπόθεση γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας στόν τόπο μας ἐδῶ καί τριάντα περίπου χρόνια.

Γιά λόγους πού εἶναι λίγο-πολύ γνωστοί σ' ὅλους, τό ἔργο αὐτό δέν ἔγινε. Γιά τούς ἴδιους λόγους περίπου πού ἡ ὑπικάμινος πού μᾶς κατακυρώθηκε ἀπό τίς γερμανικές ἐπιανορθώσεις, δέ στήθηκε ποτέ καί πουλήθηκε γιά παληοσίδερα,

μέ ἀξίωση τοῦ προτέκτορα – πρεσβευτῆ Γρκέντου.

Τώρα τελικά ἀποφασίστηκε νά γίνει. Τό νά σταθεῖ κανεῖς στήν κριτική κατό τῆς κυβένησης καί τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν γιά τόν τρόπο πού χειρίστηκαν τῆ ὅλο θέμα, νομίζομε πῶς καί ἄσκοπο καί ἀνιαρό θά ἦταν. Χιλοειπωμένα πράγματα πού θά ἐπρεπε νά τά θεωροῦμε σό δεδομένα γιά τήν παρούσα κατάσταση. Θά ἐπρεπε μέσα ἀπό αὐτά νά ξεχωρίσουμε δύο θετικά γεγονότα: τό ὅτι γίνεται τό ἐργοστάσιο καί ὅτι τό ἐκτελεῖ μιά κρατική ἐταιρεία. Ξεκινώντας ἀπό αὐτά ἢ γιὰ τήν προκοπή τοῦ τόπου, θά ἐπρεπε νά εἶναι πρὸς τήν κατεύθυνση τῶν καλύτερων ὁρων ὑλοποίησης τῆς ἀπόφασης.

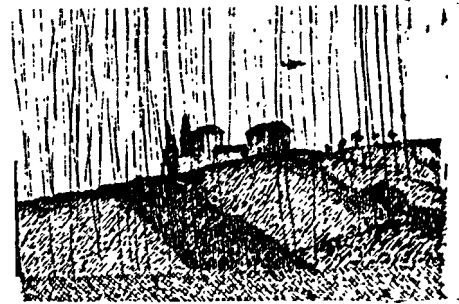
Μέσα στοὺς ὄρους αὐτοῦ, πρωταρχικῆς σημασίας εἶναι ἐκεῖνοι πού ἀφοροῦν στήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, γιατί βιομηχανική ἀνάπτυξη μέ σύγχρονη καταστροφή τῆς φύσης εἶναι ἀπαράδεκτη.

Προσφέρουν ὁμως τῆ χειρότερη ὑπηρεσία ἐκεῖνοι πού ὑποστηρίζουν ἢ ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος μέ κατάλληλα τεχνικά μέτρα καί σοβαρή καί ὑπεύθυνη μελέτη.

Ἡ ἐκλογή τῆς θέσης τοῦ ἐργοστασιοῦ εἶναι σοβαρῆς σημασία. Οἱ ἀντιρροήσεις, γιά τήν ὀρθότητα τῆς τελευταίας ἐκλογῆς στίς ἐκβολές τοῦ Ἀχελώου, ὅσο κι ἂν ἔχουν ἐπενδυθεῖ μέ μιά δῆθεν ἐπιστημονικότητα, δέ φαίνονται ἀρκετά πειστικές. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι κανεῖς εἰδικός γιά νά ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ μελέτη τῆς ομάδας ἐπιστημόνων τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν πάνω στό θέμα εἶναι διάτρητη καί ἡ μόνη ἀξία της εἶναι ὅτι ξεσηκωσε μιά θύελλα χωρίς προηγουμένο, ἀπευθυνόμενη σέ ἀπληροφόρητο κόσμο.

Μέ βάση αὐτές τίς ἀντιρροήσεις δέν θά ὑπάρξει στήν Ἑλλάδα θέση γιά τό ἐργοστάσιο.

Τό μόνο σοβαρό «ἐπιχείρημα» εἶναι αὐτό πού ἀνάπτυξε ὁ Πρόεδρος τοῦ τοπικοῦ συλλόγου στό Συνέδριο τοῦ ΤΕΕ γιά τή Βιομηχανία. «Ἐμεῖς οἱ ἀγρότες, εἶπε, εἴμαστε εὐχαριστήμενοι ἀπό τή γεωργική καλλιέργεια, ἡ χούντα μᾶς ἔκανε καί πολλά ἐγγειοδελτικά ἐπενδύοντας 5 δισ. καί μᾶς αὔξησε ἔτσι τό εἰσόδημα

μας, ή Βιομηχανία δέ μās ενδιαφέρει, νά πάει άλλου».

ΕίναΙ θλιβερό τό ότι βρέθηκαν σύνεδροι στό Συνέδριο γιά τήν έκβιομηχάνιση πού χειροκρότησαν τέτοιες αντιδραστικές απόψεις και άλλοι «σοβαρότεροι» πού τίς υπερασπίστηκαν από τό θήμα.

Μετά από αυτά δέν είναι καθόλου έκπληκτικό τό σπάσιμο τών μηχανών από τούς ξεαγριωμένους αγρότες, κάτω από τά συγκαταβατικά δλέμματα συμπολιτευομένων και αντιπολιτευομένων πολιτικών.

Κάποτε ώστόσο πρέπει νά σοδαρευτούμε. 'Η πονηρή σκέψη «ās μή γίνει τώρα τίποτα γιά νά τά φτιάξουμε έμεις αύριο» δέ μπορεί νά αποτελεεί τήν αρχή μιάς υπεύθυνης και αξιόπιστης πολιτικής.

'Η υπόθεση τής προστασίας του περιβάλλοντος είναι μιά πολύ σοβαρή υπόθεση πού δέν έχει ανάγκη ούτε από υπερβολές, ούτε από διαστρεβλώσεις και καταστροφολογίες γιά τήν υπεράσπισή της. Χρειάζεται υπεύθυνη και επιστημονική αντιμετώπιση και όχι δημαγωγικές κορώνες, ιδιαίτερα από τούς επιστήμονες.

Μιά τέτοια τακτική λειτουργεί σέ βάρος και τής προστασίας του περιβάλλοντος και τής βιομηχανικής ανάπτυξης, προβάλλοντας ψεύτικα διλήμματα κάτω από τά όποια εύκολα μπορούν νά γλιστρήσουν οί χειρότερες δυνατές λύσεις.

Στ. Χρυσολούρης

Οί αποφάσεις τής ΕΟΚ γιά τά αγροτικά προϊόντα: «κρίση ρουτίνας» γιά τούς άλλους «βάπτισμα πυρός» γιά μās.

Τίς πρώτες μέρες του 'Απριλίου, τό Συμβούλιο τών 'Υπουργών τής ΕΟΚ κατέληξε σέ συμφωνία πάνω στίς τιμές τών αγροτικών προϊόντων γιά τήν περίοδο 1981-82. 'Ετσι κι άλλη μιά κρίση στους κόλπους τής Κοινότητας διευθετήθηκε χωρίς, γιά μιά ακόμα φορά, νά λυθεί κανένα από τά χρόνια προβλήματα πού οδηγούν στίς τακτικές και σχεδόν περιοδικές αυτές κρίσεις. Γιατί, μπορεί γιά τήν 'Ελλάδα νά είναι ή πρώτη φορά πού παίζει ενεργό ρόλο (ασχετα αν ό ρόλος αυτός είναι πρωταγωνιστή ή κομπάρσου) αλλά γιά τίς υπόλοιπες χώρες τής ΕΟΚ είναι σχεδόν «δεδομένο» ότι κάθε χρόνο έκδηλώνονται δύο -τουλάχιστον- «κρίσεις»: 'Η μιά, τήν άνοιξη, γύρω από τόν καθορισμό τών τιμών τών αγροτικών προϊόντων, και ή άλλη, τό χειμώνα, γύρω από τήν κύρωση του κοινοτικού προϋπολογισμού.

Δέν είναι θέβαια τυχαίο ότι και οί δύο αυτές περιοδικές κρίσεις έχουν ένα κοινό παρονομαστή, πού σέ «τεχνική» γλώσσα ονομάζεται «κοινή αγροτική πολιτική» και σέ «πολιτική» γλώσσα ονομάζεται «μεταφορά κάποιας έξουσίας από τό κρατικό στό υπερκρατικό πεδίο». 'Η ύπαρξη αυτού του κοινού παρονομαστή είναι άπόρροια του άπλου γεγονότος ότι ό κοινοτικός προϋπολογισμός, πού αποτελεί κεντρικό όργανο στην υπηρεσία τής ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, άπορροφάται κατά τά 3/4 περίπου από τήν κοινή αγροτική πολιτική¹.

Κοινός ό παρονομαστής αλλά πίσω απ' αυτόν πλήθος οί αντιθέσεις και οί βαθύτερες αιτίες, πού δέν είναι θέβαια άσχετες ούτε με τούς άνόμοιους συσχετισμούς δυνάμεων στό έσωτερικό κάθε χώρας τής ΕΟΚ, ούτε με τό διαφορετικό βαθμό έξάρτησης κάθε χώρας από τίς ΗΠΑ...

Κοινή αγροτική πολιτική σημαίνει ότι οί τιμές τών αγροτικών προϊόντων

πού έγγυάται ή Κοινότητα θά είναι ίδιες, είτε ό παραγωγός είναι 'Ιταλός, είτε Γερμανός. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι ή αύξηση από χρόνο σέ χρόνο θά είναι ίδια γιά τόν 'Ιταλό και γιά τό Γερμανό παραγωγό, ούτε ότι από τόν καθορισμό τών τιμών όφελούνται έξισου ή 'Ιταλία και ή Γερμανία. Και ή μέν δεύτερη αυτή παρατήρηση έξηγγείται εύκολα αν ληφθεί ύπόψη ότι ή μέση αύξηση μπορεί νά είναι 9,5% αλλά, άλλη είναι ή αύξηση γιά τά γαλακτοκομικά πού ενδιαφέρουν τό Γερμανό και άλλη γιά τά όπωροκηπευτικά πού ενδιαφέρουν τόν 'Ιταλό. Γιά τήν πρώτη όμως παρατήρηση χρειάζεται νά εισάγει κανείς στην εικόνα και τή νομισματική σκοπιά πού, φοβάμαι, από τή φύση της είναι φοβερά πολύπλοκη.

'Όσο γίνεται άπλουστερα: οί τιμές καθορίζονται σέ Ευρωπαϊκές Νομισματικές Μονάδες (ECU), αλλά, θέβαια, ό αγρότης δέν πληρώνεται σέ ECU αλλά στό έθνικό του νόμισμα. 'Η μετατροπή από ECU στό έθνικό νόμισμα γίνεται με βάση τίς περιφημες «πράσινες» ισοτιμίες, -τή σχέση δηλαδή τής ECU προς τό έθνικό νόμισμα πού άφορά μόνο τά αγροτικά προϊόντα και πού, σέ αντίθεση με τήν άλλη, τήν τρέχουσα ισοτιμία, δέν μεταβάλλεται καθημερινά αλλά μόνο με άπόφαση τής ΕΟΚ. 'Ετσι, αν π.χ. ή Ιταλική λιρέτα ύποτιμάται σιγά-σιγά, ή «πράσινη» όμως λιρέτα παραμένει σταθερή, δημιουργείται ένα χάσμα ανάμεσα στίς δύο ισοτιμίες. Τό χάσμα αυτό, στό έμπόριο αγροτικών προϊόντων, έρχονται νά καλύψουν τά «νομισματικά άντισταθμιστικά (ή έξισωτικά) ποσά».

1) Χαρακτηριστικά: Γύρω στά 70% του κοινοτικού προϋπολογισμού κατευθύνεται στον «τομέα έργησεων» (στήριξη τιμών κλπ.) του Γεωργικού Ταμείου. ('Απ' αυτά δέ, πάνω από 60% στα προϊόντα τής κτηνοτροφίας). 'Αν στα παραπάνω προστεθούν οί υπόλοιπες δαπάνες γιά τόν αγροτικό τομέα και οί διοικητικές δαπάνες (6-7%) πού, πρέπει νά σημειωθεί, ένα μεγάλο μέρος τους δημιουργείται ακριβώς λόγω τών άναγκών τής Κοινής 'Αγροτικής Πολιτικής, δέν απομένει παρά τό 15% του προϋπολογισμού γιά τούς άλλους στόχους τής Κοινότητας. Βλ. Μητός Α., «Οί πρόσφατες κρίσεις στην ΕΟΚ σέ σχέση με τόν κοινοτικό προϋπολογισμό - και μερικά έρωτηματικά γιά τήν αύριανή έλληνική διάσταση του θέματος» προς δημοσίευση στην 'Ελληνική 'Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου, και Μητός Α. κ.ά., 'Η Προσχώρηση στίς Ευρ. Κοινότητες, 'Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, 1981, κεφ. 15τ.

”Ενας τρόπος επομένως για να δοθεί μεγαλύτερη αύξηση, λ.χ. στον Ίταλό παραγωγό, από αυτή που αποφασίζεται από το Συμβούλιο είναι να υποτιμηθεί ή «πράσινη» λιρέτα, όποτε για κάθε ECU ο Ίταλός θα παίρνει περισσότερες λιρέτες. Προϋπόθεση βέβαια για να γίνει κάτι τέτοιο είναι να έχει ήδη υπάρξει υποτίμηση της τρέχουσας λιρέτας. Αυτό ακριβώς γινόταν όλα τα περασμένα χρόνια. Κάθε χρόνο ο Ίταλός παραγωγός έπαιρνε πέρα από την αύξηση που αποφασίζονταν για όλους και μία αύξηση –αποτέλεσμα της υποτίμησης του νομίσματός του. Στο σύστημα αυτό υπήρχε και μία λογική, μία και τή μεγαλύτερη ανάγκη για σημαντικές αυξήσεις έχει ο παραγωγός της χώρας με ψηλό πληθωρισμό. Είναι δέ γνωστό ότι πληθωρισμός και υποτίμηση ακολουθούν το ένα τ’ άλλο.

Φέτος όμως, τα πράγματα πήγαν να μπλέξουν λίγο γιατί η τρέχουσα λιρέτα δέν είχε υποτιμηθεί, κι έτσι δέν μπορούσε να υποτιμηθεί και η «πράσινη». Στις 23/3 όμως αποφασίστηκε η υποτίμηση κατά 6% της λιρέτας που συνοδεύτηκε από ανατίμηση της ECU² κι έτσι με μία μονοκονδυλιά και μία πολύ μικρή (στην πράξη) υποτίμηση της λιρέτας λύθηκε ο «γόρδιος δεσμός»: Ο Ίταλός παραγωγός θα πάρει πολύ μεγαλύτερη αύξηση από την αύξηση σε ECU που αποφάσισε η Κοινότητα, τό μέτωπο της αντίδρασης στις σχετικά μικρές αυξήσεις έσπασε, και η Κοινότητα απέφυγε την άνοικτη κρίση σε μία εποχή μάλιστα που η διεθνής συγκυρία «άπαιτεί» την ενιαία στάση της Κοινότητας (βλ. Πολωνία...).

Και ο Έλληνας αγρότης; Ο Έλληνας αγρότης θα πάρει την αύξηση που αποφασίστηκε σύν τό αποτέλεσμα της ανατίμησης της ECU (που ισοδυναμεί με υποτίμηση της δραχμής) σύν ένα ποσοστό (1/5 ή 1/7 ανάλογα με τό προϊόν) της διαφοράς ανάμεσα στην προενταξιακή ελληνική τιμή και την κοινοτική. Αν πάλι, π.χ. λίγο πριν από τις επόμενες εκλογές, όταν θα έρθει η στιγμή για να εισπραχθεί την τιμή αυτή, αποφασιστεί να υποτι-

μηθεί ή «πράσινη» δραχμή (αν έντωμεταξύ έχει υποτιμηθεί ή τρέχουσα δραχμή απέναντι στα άλλα κοινοτικά νομίσματα) τότε θα εισπραχτεί επί πλέον και την υποτίμηση αυτή.

Κερδισμένος ή χαμένος; Κερδισμένος σε σχέση μ’ αυτά που θα μπορούσαν να είχαν αποφασιστεί (χαμηλότερες αυξήσεις, επέκταση της «εισφοράς συνυπευθυνότητας» και στα μεσογειακά προϊόντα...), αλλά χαμένος συγκριτικά με πέρυσι που η ανάγκη προσέγγισης των ελληνικών προς τις κοινοτικές τιμές οδήγησε σε μεγάλες αυξήσεις, και κυρίως χαμένος λόγω του πληθωρισμού μιά και οι αυξήσεις που θα πάρει θα είναι πάντως χαμηλότερες από την ύψωση του τιμάριθμου (σ’ άλλα προϊόντα λίγο, σ’ άλλα πολύ). Από την άλλη πλευρά βέβαια, μένει άνοικτό τό θέμα πώς θα μπορούσε η ελληνική κυβέρνηση να συμπληρώσει την κοινοτική πολιτική με πρόσθετη ένισχυση, που να μήν ξεχεται σ’ αντίθεση με τό κοινοτικό δίκαιο. (Βλ. χαρακτηριστικά τις δηλώσεις των Giscard και Debatisse για «καινούριες άμεσες ενισχύσεις προς τους Γάλλους αγρότες» στη Monde 7.4.81).

Και ο Έλληνας καταναλωτής; Τό συμφέρον του, όσο δέν αλλάζει τίποτα με τό καθεστώς έμπορίας των αγροτικών προϊόντων, είναι αντίθετο με τόν αγρότη. Όσο μεγαλύτερη αύξηση δοθεί στους αγρότες, τόσο τό χειρότερο για τόν καταναλωτή. Αυτό βέβαια είναι προφανές, γι’ αυτό και είναι τουλάχιστον περιεργή ή ταυτόχρονη κριτική και από τή σκοπιά του αγρότη και από τή σκοπιά του καταναλωτή (βλ. χαρακτηριστικά όλες τις άπογευματινές εφημερίδες στις 3 και 4 Άπριλίου).

Άλλά μήπως δέν είναι και «τουλάχιστο περιεργή» ή πλήρης άνυπαρξία όποιασδήποτε παρέμβασης (κριτικής ή θετικής) των οργανωμένων πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων κατά τή διάρκεια των μακρών σχετικών συζητήσεων στην EOK; Όχι μόνο περιεργή αλλά και άποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο.

Προφανώς, άκόμα δέ μάθαμε τους κανόνες του παιχνιδιού. Ούτε του άμεσου, που χρειάζεται ενεργοποίηση ουσιαστική και όχι σκέτα συνθήματα, αλλά ούτε, πολύ περισσότερο, του μακροπρόθεσμου, που άπαιτεί κάποια στρατηγική

και κάποιες συμμαχίες με γνώμονα τό τί πραγματικά προσδοκάμε άπ’ αυτή την υπόθεση της «ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης». Όσο δέ, δέν άντιμετωπίζουμε τό πρόβλημα της δομής του καθεστώτος έμπορίας των αγροτικών προϊόντων, που έχει σαν αποτέλεσμα μία μικρή αύξηση του εισοδήματος του αγρότη να καταλήγει σε μεγάλη επιβάρυνση του καταναλωτή, και τό πρόβλημα του πληθωρισμού που έχει σαν αποτέλεσμα μία πραγματική αύξηση του εισοδήματος του αγρότη να γίνεται μόνο σε βάρος ενός άκόμα μεγαλύτερου πληθωρισμού, ο φαύλος κύκλος θα παραμένει και οι έλπίδες για μεγιστοποίηση των ωφελειών από την ένταξη κάθε μέρα θα λιγοστεύουν.

Άχ. Μητσός

”Ενα συμπόσιο για την τεχνική κι επαγγελματική εκπαίδευση... ή ίδια γεύση.

Στις 17-20 Μαρτίου οργανώθηκε από τό Ύπουργείο Παιδείας «Συμπόσιο», όπως χαρακτηρίστηκε, για την τεχνική κι επαγγελματική εκπαίδευση στό πλαίσιο της EOK. Στο Συμπόσιο είχαν προσκληθεί 45-50 συνολικά εκπρόσωποι από τις άλλες ένέα χώρες-μέλη της EOK, τών Έπιτροπή τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, τό Ευρωπαϊκό Κέντρο για την άνάπτυξη της επαγγελματικής εκπαίδευσης (CEDEFOP) τήν Οικονομική και Κοινωνική Έπιτροπή της EOK και τή Γραμματεία του Συμβουλίου τών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Στις άντιπροσωπείες συμμετείχαν ύπουργοί ή ύφυπουργοί Παιδείας τών περισσότερων κοινοτι-

(2) Η ECU σαν σταθμικός μέσος όρος των έννεα νομισμάτων θα έπρεπε να υποτιμηθεί σαν αποτέλεσμα της υποτίμησης της λιρέτας. Για τόν καθορισμό όμως των νέων ίσοτιμιών προς την ECU δέν έλαβαν ύπόψη μόνο την ύποτίμηση της λιρέτας αλλά και τή μεγάλη ανατίμηση της λίρας Άγγλιας, με καθαρό αποτέλεσμα την ανατίμηση της ECU κατά 2,5% περίπου.

κῶν χωρῶν, γενικοί διευθυντές καί ειδικοί ἐπιστήμονες σέ προβλήματα τεχνικῆς κι ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης. Ἡ κήρυξη τῆς ἐναρξης τοῦ Συμποσίου ἐγινε ἀπό τόν πρῶτοπυργό κ. Ράλλη ἐνώ πρόλογο, σχετικό μέ τό ἔργο τῆς κυβέρνησης στά θέματα τεχνικῆς παιδείας ἔκανε ὁ ὑφυπουργός Παιδείας, ἀρμόδιος γιά θέματα Τ.Ε.Ε. κ. Καλτεζιώτης. Πέρα ὁμως ἀπό τήν ἐμφανή προσπάθεια δημιουργίας ἐντυπώσεων στούς κοινοτικούς ἐταίρους, καί τή σημαντική προβολή ἀπό τά μαζικά μέσα ἐπικοινωνίας στό ἐσωτερικό τῆς χώρας, ἡ ὅλη ὀργάνωση τοῦ Συνεδρίου ἀπό τίς τεχνικές λεπτομέρειες (κακοτυπωμένες εἰσηγήσεις, ἀκατάλληλο χῶρου γιά τήν ταυτόχρονη σέ τέσσερις γλώσσες μετάφραση) μέχρι τήν ὅλη δομή, τή θεματολογία καί τό περιεχόμενο τῶν εἰσηγήσεων, ἔδειχναν πῶς οἱ ὀργανωτές τοῦ Συμποσίου δέν εἶχαν καμιά σοβαρή πρόθεση γιά οὐσιαστική συζήτηση καί ἀξιοποίηση τῆς παρουσίας τῶν ἐξειδικευμένων ξένων ἀντιπροσωπειῶν. Πιο ἀναλυτικά:

1. Ὁ αὐστηρά στεγανός - κλειστός - ὑπηρεσιακός χαρακτήρας τοῦ Συμποσίου καί ὁ ἀποκλεισμός ὄλων τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερόμενων κοινωνικῶν κι ἐκπαιδευτικῶν φορέων, προδίδει ὄχι μόνο τήν ἔλλειψη δημοκρατικῆς νοοτροπίας πού διαπνέει τούς ἰθύνοντες στό Ὑπουργεῖο Παιδείας ἀλλά καί τή σκοταδιστική του λειτουργία. Δέν κλήθηκαν νά συμμετάσχουν ἐνεργά καί ἀποκλείστηκε ἀκόμη καί ἡ παρουσία τους σάν παρατηρητές τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος (ὄπου λειτουργεῖ καί μόνιμη ἐπιτροπή Τεχνικῆς καί Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης) τῶν Ἐκπαιδευτικῶν Συλλόγων, τῆς ΟΛΜΕ, τῆς ΟΙΕΛΕ, τῶν ἐρευνητικῶν κέντρων (ΚΕΠΕ, ΕΚΚΕ, ΕΙΕ) τῶν Πανεπιστημιακῶν φορέων (ΕΔΠ, ΕΦΕΕ καί ἰδιαίτερα ἐκπροσώπων ἀπό τό ΕΜΠ). Ἀκόμη ἀποκλείστηκαν καί οἱ πῶ ἄμεσα καί κύρια ἐνδιαφερόμενοι, ὀλαδὴ οἱ καθηγητές Τεχνικῆς καί Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης διαφόρων βαθμίδων, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐθνικῆς Σπουδαστικῆς Ἐνωσης Ἑλλάδος (ΕΣΕΕ) τῆς Ἐργοδοσίας (ΣΕΒ), τῶν Συνδικάτων τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης καί τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Σέ μιά μοναδική εὐκαιρία ἔστω καί ἀπλῆς ἐνημέρωσής τους γιά τό τί

γίνεται στίς ἄλλες χώρες τῆς ΕΟΚ, ἡ ἐπιλογή ἦταν ὁ ἀποκλεισμός τους. Ἀντίθετα, εἶναι χαρακτηριστικό πῶς σέ σειρά ἡμερῶν καί συνεδρίων πού ὀργανώνουν, π.χ. τό ΤΕΕ, ἐπικρατεῖ ἓνας τελείως ἀνοικτός χαρακτήρας μέ συμμετοχή ἐκπροσώπων ὄλων τῶν κοινωνικῶν φορέων, τοῦ κράτους καί τῶν κομμάτων. Τό ἀποκορύφωμα ὁμως σ' αὐτή τήν στεγανοποίηση τῶν διαδικασιῶν, ἀποτελεῖ ὁ ἀποκλεισμός τοῦ ΚΕΜΕ - ὀλαδὴ τοῦ θεσμικά ἀρμόδιου ὀργάνου ἐκπαιδευτικοῦ σχεδιασμοῦ: Ὁ ἀντιπρόεδρος του δήλωσε μέ ἐπιστολή του πρὸς τόν τύπο κατηγορηματικά πῶς δέν ἐκπροσώπευε τό ΚΕΜΕ, ἀλλά ἦταν προσωπικά διορισμένος εἰσηγητής ἀπ' τόν ὑπουργό.

2. Ἡ θεματολογικὴ ἐπιλογή ἦταν ἐξαιρετικά γενική καί εἶχε τό ἐξῆς ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό: Τίς κεντρικές εἰσηγήσεις στήν διάρκεια τοῦ τετραήμερου ἔκαμαν ἀποκλειστικά Ἕλληνες εἰσηγητές. Ὅμως ἀντί νά παρουσιάσουν πυκνές εἰσηγήσεις γιά τά βασικά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει τό Ὑπουργεῖο Παιδείας στήν ὀργάνωση τῆς Τεχνικῆς καί Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης Ἐκπαίδευσης τῆς Ἑλλάδας, προτίμησαν νά παρουσιάσουν τά προβλήματα, τίς προοπτικές καί τήν πολιτική τῆς ΕΟΚ σ' ἓνα ἀκροατήριο κατεξοχὴν Κοινοτικό, καί βέβαια, σαφῶς πῶς ἐνήμερο ἀπό τίς κακοχωνεμένες γενικολογίες τῶν εἰσηγητῶν. (1η μέρα: Γενικά προβλήματα καί προοπτικές τῶν ἐθνικῶν συστημάτων Τεχνικῆς καί Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης στά πλαίσια τῆς ΕΟΚ. 2η μέρα: Τό περιεχόμενο τῆς Τ.Ε.Ε. σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες τῆς Οἰκονομίας, τίς ἀνθρωπιστικές ἀρχές τῆς Παιδείας καί τίς ἀναμενόμενες ἐξελίξεις τῆς Τεχνολογίας καί τῆς Παραγωγῆς. 3η μέρα: Ἡ πολιτική τῆς ΕΟΚ γιά τήν Τ.Ε.Ε. καί προβλήματα προγραμματισμοῦ (ὄχι στήν Ἑλλάδα ἀλλά στήν ΕΟΚ).

3. Ἡ διάρθρωση τοῦ προγράμματος καί ἡ ὀργάνωση τῆς διαδικασίας τοῦ Συμποσίου ἦταν τέτοια πού παρεμπόδιζε τή δυνατότητα οὐσιαστικῆς ἀλληλοενημέρωσης καί διαλόγου σέ μιά σειρά ἀπό καίρια προβλήματα. Συγκεκριμένα, ἀκόμη καί μέ βάση τή γενικόλογη θεματολογικὴ ἐπιλογή ἦταν δυνατόν, ἀντί τῶν σύντομων, μέχρι καί ἀστραπιαίων τοποθετήσεων

ἐκπροσώπων τῶν χωρῶν μελῶν τῆς ΕΟΚ καί τῶν κεντρικῶν τῆς θεσμῶν νά «σπάσει» τό «Συμπόσιο» ὀργανωτικά σέ τρεῖς, τέσσερις καί περισσότερες ὀμάδες ἐργασίας. Οἱ ἀντιπροσωπεῖες ἦταν πολυμελεῖς ἀπ' ὄλες τίς χώρες καί τ' ἀρμόδια ὀργανα τῆς ΕΟΚ καί ἡ τελείως περιττὴ παθητικὴ τους συμμετοχὴ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τετραήμερου (μεγάλῃ διάρκειᾳ συγκριτικά μέ ἀντίστοιχα Συμπόσια ἢ Συνέδρια) θά μπορούσε νά μετατραπῆ σέ μιά οὐσιαστικὴ ἀξιοποίηση ὄλων τῶν συστατικῶν στοιχείων τῶν ἀντιπροσωπειῶν τους. Ὅμως οὔτε αὐτό ἐγινε ἀν καί προτάθηκε ἀπὸ τίς περισσότερες ἀντιπροσωπεῖες ἀπὸ τό τέλος τῆς πρώτης μέρας κιάλας. Ἐτοί ἔμειναν τά προγράμματα μέ τήν παραπλανητικὴ διατύπωση τους περὶ «Συνάντησης ὀμάδας I» (τὴν πρώτη μέρα), «ὀμάδας II» (τὴν δεύτερη μέρα) καί οὕτω καθ' ἔξῃς. Συναντήσεις πέντε διαφορετικῶν ὀμάδων, πού στήν οὐσία ἦταν μιά καί μόνο μεγάλη ὀμάδα: ἡ ὀλομέλεια τῶν ἀντιπροσώπων. Ἐτοί τό κάθε ἓνα ἀπὸ τά πέντε γενικά θέματα πού εἰσηγήθηκαν οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι «πέρασε» ἀπὸ τὴν ὀλομέλεια τοῦ Συμποσίου σέ δύο - διόμιση ὄρες. Ἄν διαιρέσει κανεῖς τό χρόνο αὐτό γιά τούς δώδεκα ἢ καί δεκατρεῖς ὀμιλητές ἀντιπροσώπους χωρῶν-μελῶν καί κοινοτικῶν ὀργάνων, προκύπτει ἀδιάστα τό συμπέρασμα ὅτι δέν ἔμεινε χρόνος οὔτε γιά δευτερολογίες, ἀλλά καί οὔτε βέβαια κανένα περιθώριο οὐσιαστικοῦ διαλόγου, παρὰ μόνο ἓνα πεντάλεπτο ἀστραπιαίας ἐπισήμανσης προβλημάτων.

Ἡ βαθὴ ἐνημέρωση πάνω στήν ὀργάνωση καί τά προβλήματα τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων ἄλλων χωρῶν ἀποτελεῖ βασικὴ προϋπόθεση γιά τὴ δημιουργικὴ ἀντληση καί ἀξιοποίηση μεθόδων καί ἰδεῶν καί στή χώρα μας. Στά πλαίσια μῖας καλῆ ὀργανωμένης ἐκπαιδευτικῆς ἐρευνας, πέρα ἀπὸ τὴ διερεύνηση τῶν ἐνδο-Ἑλλαδικῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων θά ἦταν ἀπαραίτητη ἡ συγκέντρωση καί ἡ ἐπεξεργασία ὄλικου ἀπὸ τὴν παγκόσμια ἐκπαιδευτικὴ ἐμπειρία γιά ὄλες τίς βαθμίδες καί τίς κατηγορίες τῆς ἐκπαίδευσης.

Στά πλαίσια αὐτά μιά πρωτοβουλία γιά τὴν ὀργάνωση ἑνὸς συνεδρίου ἐξέτασης τῶν προβλημάτων τῆς Τεχνικῆς κι Ἐπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης, στίς ἄλ-

λες ἑννέα χώρες μέλη τῆς ΕΟΚ ἀποκτᾶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἰδιαίτερα στὴν Ἑλλάδα ὅπου οὐσιαστικά δὲν ὑπῆρχε συγκροτημένο σύστημα σχολῶν πού νά συνιστοῦν τὴν Τεχνική κι Ἑπαγγελματική Ἐκπαίδευση καί πού μόνον πρόσφατα ἔγιναν τὰ πρῶτα βήματα γιὰ τὴν καθιέρωσή της (Ἐκπαιδευτική Μεταρρύθμιση 1976-77). Ὅμως καί τὰ πρῶτα αὐτὰ βήματα μοιάζει νά ἔγιναν χωρὶς νά ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία ἐκείνη ἐρευνητική προεργασία τῶν συγκεκριμένων ἀναγκῶν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας καί κοινωνίας, ὅπως ἐπίσης χωρὶς νά ἔχει ἐξετασθεῖ ἡ συγκεκριμένη ἐμπειρία ἄλλων χωρῶν. Ἔτσι χωρὶς μιά σαφῆ ἀντίληψη τοῦ εἶδους τῆς Τεχνικῆς κι Ἑπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης καί τῶν στόχων πού καλεῖται νά ἐξυπηρετήσει, γίνεται συχνά εὐκόλη ἡ ἀκριτὴ ἀποδοχὴ προτάσεων ξένων ἢ διεθνῶν ὀργανισμῶν.

Ἐπιγραμματικά τὰ σημεῖα πού θεωροῦμε ὅτι ἀξίζουν νά ἀναφερθοῦν ἀπὸ τίς τοποθετήσεις πού ἀκούστηκαν στὰ πλαίσια τοῦ Συμποσίου εἶναι συνοπτικά τὰ ἑξῆς:

1. Ἀπὸ ἀρκετές ἀντιπροσωπείες τονίστηκε τὸ πρόβλημα τοῦ ξεπεράσματος τοῦ δυαδικοῦ συστήματος καί τῆς ἀνάγκης ἐνσωμάτωσης τῆς γενικῆς καί ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης σ' ἓνα ἐνιαῖο πλαίσιο, μὲ ὅλες τίς δυνατότητες ὀριζόντιας κινητικότητας.

2. Ἐνα ἀνοικτὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα σημαίνει ὄχι μόνον ὀριζόντια ἀλλὰ καί κάθετη κινητικότητα. Σημαίνει ἐπίσης τίς ἰσες δυνατότητες παροχῆς ἐκπαιδευτικῶν εὐκαιριῶν σὲ ὅλες τίς περιοχὲς κάθε χώρας, δηλαδή ἀποκεντρωμένες καί διαφοροποιημένες ἐκπαιδευτικὲς λειτουργίες πού ν' ἀνταποκρίνονται καί στὶς ἀνάγκες τῶν ὀλιγότερο ἀναπτυγμένων περιοχῶν.

Συγκεκριμένα, ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Λουξεμβούργου τόνισε τὴν ἀνάγκη τριμεροῦς συμμετοχῆς στὸν προσδιορισμὸ τῶν μελλοντικῶν ἀναγκῶν ἀπασχόλησης (κυβέρνηση, ἐργοδοσία, συνδικάτα) καί παράλληλα τριμεροῦς συνεργασίας στὸν καθορισμὸ ἐκπαιδευτικῶν ροῶν (σύλλογοι ἐκπαιδευτικῶν, ἀντίστοιχες ἐργοδοτικὲς καί συνδικαλιστικὲς ἐνώσεις).

3. Στὴ συζήτηση γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς ΕΟΚ γιὰ τὴν Τ.Ε.Ε οἱ ἀντιπρόσωποι ὄλων τῶν χωρῶν μελῶν τῆς ΕΟΚ καί τῶν κοινοτικῶν ὀργανῶν ἀποσαφήνισαν τὰ

ἑξῆς δύο σοβαρὰ ζητήματα σὲ κριτικὴ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν κεντρικὴ εἰσήγηση τοῦ Γεν. Δ/τῆ Τ καί Ε.Ε. τοῦ Ὑπ. Παιδείας:

(α) Διαφώνησαν ριζικά μὲ τὴν ἀντίληψη τῆς εἰσήγησης, πὼς εἶναι «δεδομένη» ἡ διαφορὰ μεταξὺ Τεχνικῆς καί Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως, γιὰ νά ξανατονίσουν τὴν ἀνάγκη ἐνιαίας ἀντιμετώπισης καί τῶν δύο, ὅπως ἐφαρμόζονται ἤδη σὲ προχωρημένο πειραματικὸ στάδιο στὶς χώρες τους (Comprehensive Schools, Gesamtschulen κ.ἀ.).

(β) Ἀποσαφήνισαν, πὼς ἀντίθετα μὲ τὴ θέση τῆς εἰσήγησης περὶ ἀναγκαίας ἐναρμόνισης τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων τῶν χωρῶν μελῶν τῆς ΕΟΚ, κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο καί ἀνεπιθύμητο. Οἱ περισσότερες ἀντιπροσωπείες ἐπισημάνανε, ὅτι τὸ πρόβλημα δὲ μπαίνει μόνον σὲ διευρωπαϊκὸ ἐπίπεδο ἀλλὰ καί ἀνάμεσα στὶς περιοχὲς τῶν ἰδίων τῶν χωρῶν: Διαφορετικὲς πολιτισμικὲς καί γλωσσικὲς καταβολές, διαφορετικὰ ἦθη κι ἔθιμα καί τέλος, διαφορετικὲς οἰκονομικὲς καί κοινωνικὲς ἀνάγκες εἶναι στοιχεῖα πού πρέπει νά γίνουν σεβαστὰ μέσα ἀπὸ μιά ἀποκεντρωμένη καί πλουραλιστικὴ ἀντιμετώπιση στὰ διάφορα ἐκπαιδευτικὰ συστήματα. Γι' αὐτὸ καί ἡ ἔμφραση πέφτει στὴν ἀνάγκη συστηματικῆς καί πυκνῆς ἀλληλοενημέρωσης πάνω στὴ λειτουργία καί τὰ προγράμματα τῶν διαφόρων ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων.

4. Ἡ Τεχνικὴ καί Ἑπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευση σὰ μέσο γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας τῶν νέων εἶναι σὲ θέση νά ἀμβλύνει τὸ πρόβλημα ὄχι ὅμως καί νά τὸ ἐξαιλεῖται. Ἡ δημιουργία νέων θέσεων ἀπασχόλησης δὲ μπορεῖ νά ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ ἐκπαιδευτικὰ μέτρα καί μόνον. Ἡ μὴ ἀποτελεσματικότητα τῶν μέτρων πού ἔχουν παρθεῖ μέχρι σήμερα προκύπτει καί ἀπὸ τὴν συνεχῶς ἐντεινόμενη ἀνεργία τῶν νέων στὸ σύνολο τῶν χωρῶν τῆς ΕΟΚ.

5. Στὶς ἐκπαιδευτικὲς ἐπενδυτικὲς δαπάνες, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἑπιτροπῆς τῆς ΕΟΚ, ἐπεσήμανε τὴν προτεραιότητα στὴν κατάρτιση τῶν ἐκπαιδευτικῶν.

6. Ἡ Τ.Ε.Ε. σάν ὄργανο κοινωνικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν ἀνέλιξη τῆς θέσης τῆς γυναικῆς ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τοὺς περισσότερους συνέδρους. Ἀκόμα ἀσκήθηκε κριτικὴ στὶς κεντρικὲς εἰσηγήσεις Ἑλλή-

νων ἐκπροσώπων πού ἀντιμετώπιζαν τὸ γυναικεῖο, σάν ἓνα ἀπὸ τὰ προβλήματα καθυστερημένων καί μειονεκτούντων κοινωνικῶν ὁμάδων.

7. Ὁ Ἴρλανδὸς ἐκπρόσωπος, μιλώντας γιὰ τὴν σχέση Τ.Ε.Ε. ἀναφέρθηκε στὸν τρόπο πού λειτουργεῖ ἡ περιφερειακὴ ἐξάπλωση τῶν σχολῶν Τ.Ε.Ε. σάν κίνητρο γιὰ τὴν ἀποκέντρωση τῆς Βιομηχανίας στὴν Ἴρλανδία.

8. Ἀνάμεσα στὰ προβλήματα προγραμματισμοῦ τῆς Τ.Ε.Ε. ἀναφέρθηκε ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ στατιστικοῦ ὕλικου. Δὲν ἀρκεῖ μιά ἀνάλυση ἀναγκῶν κατὰ τομέα οἰκονομικῆς δραστηριότητας (πρωτογενῆς - δευτερογενῆς - τριτογενῆς), ἀλλὰ χρειάζεται καί μιά ἀναλυτικὴ γνώση τῶν ἀναγκῶν σὲ τεχνικούς καί μηχανικούς πού δουλεύουν στὶς ὑπηρεσίες, ὅπως καί ἀντίστροφα τῶν ὑπηρεσιῶν πού χρειάζονται νά καλύψουν θέσεις τοῦ δευτερογενοῦς τομέα.

Μιά ἄλλη διάρθρωση τοῦ Συμποσίου μὲ συγκεκριμένες ὁμάδες ἐργασίας, σάν κι αὐτὴ πού ὑπαινιχθήκαμε στὴν ἀρχή, θά ἐπέτρεπε τὴν ἐξέταση σὲ κάποιο βάθος ὄλων τῶν παραπάνω κρίσιμων ἐπισημάνσεων καί ἰδιαίτερα τὴν πιὸ σφαιρικὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μὲ:

(1) Τὴν ἐνιαιοποίηση τῆς Γενικῆς καί Τ.Ε.Ε. στὸ ἴδιο ὀργανωτικὸ πλαίσιο.

(2) Τὴ μεσοπρόθεσμη καί μακροπρόθεσμη ἀντιμετώπιση τῶν οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν ἀναγκῶν κάθε χώρας μὲ θεσμολογημένη, διαρκὴ καί οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τῶν βασικῶν κοινωνικῶν φορέων (δηλαδή τοῦ κράτους, τῆς ἐργοδοσίας, τῶν συνδικάτων, τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καί τῶν ἐκπαιδευτικῶν φορέων) στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν Τ.Ε.Ε.

(3) Τὴν ἐπεξεργασία καί ὑλοποίηση συγκεκριμένων μεθόδων καί μέτρων στὴν Τ.Ε.Ε. γιὰ τὴ βραχυπρόθεσμη, ἂν καί μερικὴ, ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας τῶν νέων.

Παράλληλα θά ἦταν τότε δυνατό νά ἐξεταστοῦν καί ὀρισμένα ἄλλα κρίσιμα θέματα, πού κατὰ τὴ γνώμη μας ἀξίζουν ἰδιαίτερης προσοχῆς ὅπως:

(1) Ἡ δομὴ τῆς χρηματοδότησης τῆς Τ.Ε.Ε. στὶς ἄλλες χώρες μέλη τῆς ΕΟΚ: Ποσοστὸ συμμετοχῆς τοῦ δημοσίου, συμμετοχὴ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης (μὲ

πιθανή ιδιαίτερη ένισχυσή της κεντρικά γι' αυτό τό σκοπό), συμμετοχή τοῦ ιδιωτικοῦ τομέα - ιδιαίτερα τῶν βιομηχανικῶν κλάδων (κίνητρα καί ἀντικίνητρα). Στήν Ἑλλάδα οἱ βιομήχανοι, ἐπιμένοντας σέ μιὰ κοντόφθαλμη καί βραχυπρόθεσμη λογική, ἔχουν μείνει ἔξω ἀπό κάθε προβληματισμό καί συμμετοχή τους στήν ένισχυση τῆς Τ.Ε.Ε., τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Μαθητείας ὅπως βέβαια καί τῆς Συνεχοῦς Ἐκπαίδευσης τῶν Ἐργαζομένων. Πέρα ἀπό τή δομή χρηματοδότησης, ενδιαφέρει καί ὁ τρόπος ἔλέγχου τῆς ἀπό τοῦς κοινωνικούς φορεῖς, ιδιαίτερα ἀπό τὰ Συνδικάτα καί τήν Τοπική Αὐτοδιοίκηση, γιά νά ἐλαχιστοποιηθεῖ ὁ κίνδυνος ἐξάρτησης τῆς Τ.Ε.Ε. ἀπό τίς στενές ἀνάγκες τοῦ κεφαλαίου καί μόνο.

(2). Ἡ ὀργάνωση καί λειτουργία κεντρικῶν ἐρευνητικῶν φορέων γιά τή σοβαρή μελέτη τῶν προβλημάτων τῆς Τ.Ε.Ε. σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες τῆς οικονομίας καί σέ σχέση μέ τή συσσωρευμένη πείρα καί γνώση ἄλλων ἀντίστοιχων ἐρευνητικῶν κέντρων στίς ἄλλες χώρες τῆς ΕΟΚ. Ἡ τυπική καί οὐσιαστική ἀνυπαρξία ὁποιασδήποτε ἀνάλογης ἐρευνητικῆς δραστηριότητας στήν Ἑλλάδα κάνει μιὰ τέτοια ἀνασκόπηση ξένων ἐμπειριῶν ἀκόμη πιό ἐπιτακτική.

Βέβαια ἡ ἀνακίνηση ἐνός τέτοιου προβληματισμοῦ καί ἡ στοιχειώδης ἔστω συμβολή τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας σ' αὐτόν μέ τήν μορφή ἀπόλυτα συγκεκριμένων καί τεκμηριωμένων ἐρωτήσεων, θά προϋπέθετε μιὰ σχεδίαση καί προετοιμασία τοῦ Συμποσίου, ὅπου ἀντί τῶν κλειστών καί στεγανῶν διαδικασιῶν θά συμμετείχαν ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ κοινωνικοί καί ἐπιστημονικοί φορεῖς πού ἔχουν ἀμεση σχέση μέ τήν Τ.Ε.Ε.

Πῶς ὅμως νά περιμένει κανεῖς ἀπό τίς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπ. Παιδείας τόσα πολλά ὅταν τό «πνεῦμα» πού τίς διαπνέει ἐκφράζεται καί μέ θέσεις ὅπως:

«Ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θεμελιωμένη πᾶνω στήν Τεχνολογία, τήν Ἐπιστήμη, τήν Τέχνη καί, τή Θρησκεία. Ὅλα αὐτά πηγάζουν ἀπό τό πνεῦμα» καί πάρα κάτω:

«Ἡ Τεχνολογία ὅμως δέν ἀποτελεῖ τή λύση τῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων, ἀλλά μέσο γιά τή λύση τους, μέ γνώμονα πάντοτε τίς ἀξίες τῆς ἀλήθειας, τῆς ὁμορφιάς καί τῆς καλωσύνης, πού ἐκφράζον-

ται στήν ἀκαδημαϊκή τους μορφή σάν Φιλοσοφία, Τέχνη καί Θεολογία. Ἡ Τεχνολογία τίς συμπληρώνει χωρίς νά τίς ὑποκαθιστᾷ».

(Ἀποσπάσματα ἀπό τήν πολυγραφημένη περίληψη τῶν εἰσηγήσεων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας, πού μοιράστηκε σέ τέσσερις γλώσσες σέ ὄλους τοῦς Συνέδρους, σελ. 12, παράγραφος 29, σημεία (α) καί (γ)).

Ἔτσι, ἕνα ἀκόμη φανταχτερό Συμπόσιο μᾶς πρόσφερε τήν ἴδια ἀνούσια γεύση.

Στέφανος Πεσμαζόγλου
Σταῦρος Κ. Σταύρου

Ἡ συζήτηση γιά τὰ ἐρευνητικά ἰδρύματα στήν Ἑλλάδα σήμερα.

Στίς 8 Ἀπριλίου 81, τό Συντονιστικό Ὄργανο Συνεργαζομένων Σωματείων Ἐρευνητικῶν Ἰδρυμάτων (Σ.Ο.Σ.Σ.Ε.Ι) ὀργάνωσε συζήτηση γιά τὰ «Ἐρευνητικά Ἰδρύματα στήν Ἑλλάδα σήμερα». Τό ὅλο πνεῦμα τῆς ὀργάνωσης, τῆς διαδικασίας καί τοῦ περιεχομένου τῶν εἰσηγήσεων εἶχε τή σφραγίδα τῆς συμμετοχῆς ὄλων τῶν ἀμεσα ενδιαφερομένων δηλαδή τῶν ἐρευνητῶν καί τῶν λοιπῶν ἐργαζομένων στά ἐρευνητικά κέντρα. Σέ ἀντιδιαστολή μέ τόν τρόπο πού ὀργάνωσε καί διατυμπάνισε τό Ὑπουργεῖο Παιδείας τό Συμπόσιο γιά τήν Τεχνική κι Ἐπαγγελματική Ἐκπαίδευση, ὅπου ἀποκλείστηκαν ὅλοι οἱ ἀμεσα ἐνδιαφερόμενοι φορεῖς. Στήν ἀνοιχτή αὐτή συζήτηση εἶχαν προσκληθεῖ νά συμμετάσχουν ἐκπρόσωποι κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί ἐπιστημονικῶν φορέων. Εἶχαν κληθεῖ κι ἐκπρόσωποι τοῦ κράτους-συγκεκριμένα ἀπό τήν Ὑπηρεσία Ἐπιστημονικῆς Ἐρευνας καί Τεχνολογίας (ΥΕΕΤ) τοῦ Ὑπουργείου Συντο-

νισμοῦ, πού ὅμως δέν ἦρθαν. Ἄν, στήν περίπτωση τοῦ συμποσίου γιά τήν Τ.Ε.Ε., ἀποκλείστηκαν οἱ πάντες, στή συζήτηση γιά τὰ ἐρευνητικά κέντρα τό κράτος ἐπιδεικτικά ἀγνόησε τήν ὑπαρξή μιᾶς νέας πραγματικότητας στό χώρο τῶν ἐρευνητῶν πού ἐργάζονται σ' αὐτά. Ἀντί τῶν γενικόλογων καί ἀσχετων μέ τήν ἑλληνική πραγματικότητα εἰσηγήσεων τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας, στό συμπόσιο γιά τήν Τ.Ε.Ε. εἶχαμε ὀκτώ μεστές καί πυκνογραμμμένες εἰσηγήσεις πού ἔθιγαν καίρια προβλήματα τῆς λειτουργίας τῶν ἐρευνητικῶν κέντρων.

Τὰ ἐρευνητικά κέντρα πού ἐκπροσωποῦνται σήμερα στό Συντονιστικό Ὄργανο εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Ἐρευνητικά Κέντρα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: ὁ Σύλλογος Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ 2) Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν: ὁ Σύλλογος Προσωπικοῦ τοῦ ΕΙΕ. 3) Ἐθνικό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν (ΕΚΚΕ), Σύλλογος Ἐργαζομένων. 4) Κέντρο Πυρηνικῶν Ἐρευνῶν Δημόκριτος: Σύλλογος Πτυχιούχων Ἀνωτέρων Τεχνικῶν Σχολῶν Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀτομικῆς Ἐνεργείας. 5) Ἰνστιτοῦτο Γεωλογικῶν καί Μεταλλευτικῶν Ἐρευνῶν (ΙΓΜΕ). Συνδικάτο Ἐργαζομένων. 6) Ἰνστιτοῦτο Ὠκεανογραφικῶν καί Ἀλιευτικῶν Ἐρευνῶν (Ι.Ω.Κ.Α.Ε): Σύλλογος Ἐπί Συμβάσει Ὑπαλλήλων (ΣΕΣΥ) καί τοῦ Συλλόγου τοῦ Τεχνικοῦ καί Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ (ΣΤΕΠ). 7) Κέντρο Προγραμματισμοῦ καί Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν ΚΕΠΕ: Σύλλογος Ὑπαλλήλων. 8) Σύλλογος Μεταπτυχιακῶν Σπουδαστῶν.

Ὁ Συντονισμός τῶν ἐρευνητῶν κι ἐυρύτερα τῶν ἐργαζομένων σέ ἐρευνητικά κέντρα, ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς δξυνσης καί τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν προβλημάτων πού τόν τελευταῖο καιρό, μέ ἀφορμή τόν ἀγῶνα ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία καί στίς ἀπολύσεις τοῦ ἐρευνητικοῦ προσωπικοῦ τοῦ ΕΚΚΕ ὀδήγησε στίς πρώτες συναντήσεις ἀνάμεσα στά συνδικαλιστικά ὄργανα καί, τελικά, στή σύσταση τοῦ Συντονιστικοῦ Ὄργάνου. Ἐχει ἀποφασιστεῖ ἡ λειτουργία δύο βασικῶν ἐπιτροπῶν γιά τή μελέτη τῶν θεμάτων τῆς ἐρευνας καί τῆς ἐπαγγελματικῆς ὑπόστασης τοῦ προσωπικοῦ τῶν ἐρευνητικῶν ἰδρυμάτων. Ἡ δημόσια συζήτηση πού ὀργανώθηκε θεωρεῖται ἡ πρώτη στή σειρά ἄλλων πού προγραμματίζονται. Ἀκολουθεῖ μιὰ συνο-

πτική παρουσίαση των βασικών σημείων των Εισηγήσεων.

Η συζήτηση άνοιξε με εισήγηση της Γραμματείας του Σ.Ο.Σ.Σ.Ε.Ι όπου τονίστηκαν τα εξής:

1. Βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κρίση των έρευνητικών κέντρων και της έρευνας στην Ελλάδα είναι το γραφειοκρατικό αντιαναπτυξιακό θεσμικό πλαίσιο, η έλλειψη συντονισμού και προγραμματισμού, οι ανεπαρκείς πιστώσεις, η άρνητική αντιμετώπιση από την μεριά της κυβέρνησης. Συνέπειες αυτής της κρίσης είναι η άδυναμία στήριξης μιάς ανεξάρτητης, αυτοδύναμης και έθνικα προσανατολισμένης κοινωνικο-οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης.

2. Σάν κεντρικά προβλήματα της επαγγελματικής υπόστασης και εργασιακής κατάστασης των ερευνητών επισημάνθηκαν:

(α) Η διαδικασία της υποβάθμισης και απομάκρυνσης, από τα κέντρα λήψης των αποφάσεων και η συχνή έκτόπιση από ξένους ειδικούς.

(β) Η αθέβαιη και άπροσδιόριστη εξέλιξη και η ανεπαρκής μισθολογική αμοιβή και ασφαλιστική κάλυψη.

3. Οι κυβερνητικές πρωτοβουλίες περιορίστηκαν σε άποσπασματικές, μεμονωμένες και εύκαιρικές εκδηλώσεις και δέν αντιμετώπισαν τίς αναγκαίες θεσμικές λύσεις.

4. Τή δράση των συνδικαλιστικών φορέων των ερευνητών κι ευρύτερα όλων των εργαζομένων στά έρευνητικά κέντρα, δέν τήν αντιμετώπιζει στενά. Η άποτελεσματική διεκδίκηση ίκανοποιητικών όρων ίεραρχικής μισθολογικής και ασφαλιστικής μεταχείρισης και μόνο δέν αρκεί: Η δυναμική κινητοποίηση των φορέων πρέπει νά έχει παράλληλα σά βασικό στόχο τήν ουσιαστική συμμετοχή των ερευνητών στή διαδικασία επίλογής των ερευνητικών στόχων, τήν εκπόνηση και χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων καθώς και τόν έλεγχο τής εφαρμογής των άποτελεσμάτων τής έρευνας.

5. Η εισήγηση τής Γραμματείας, τέλος, έπεσήμανε πώς έχει ζητηθεί από τίς αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες, ή ενημέρωση του Όργάνου πάνω στίς προωθούμενες νομοθετικές ρυθμίσεις των σχετικών μέ τήν έρευνα θεμάτων ώστε μέ τά πορίσματα των μελετών, πού διεξάγονται μέ πρω-

τοβουλία του Όργάνου, νά συμμετάσχουν στή διαδικασία διαμόρφωσης του θεσμικού πλαισίου γιά τά έρευνητικά κέντρα.

Άπό τίς όκτώ εισηγήσεις των συλλόγων και από τή συζήτηση πού άκολούθησε, οί κύριες κατηγορίες προβλημάτων, πού αντιμετώπιζουν τά υπάρχοντα έρευνητικά κέντρα, είναι οί άκόλουθες.

(1) Όργανωτικά και λειτουργικά προβλήματα: Τά Διοικητικά Συμβούλια από τήν ίδια τους τή σύνθεση (πρόσωπα συνήθως άσχετα μέ τό έρευνητικό έργο του κέντρου και μέ περιορισμένο χρόνο γιά τή συζήτηση των αποφάσεων) δέ μπορούν νά ανταποκριθούν στίς άνάγκες των ερευνητικών κέντρων. Άπό τούς περισσότερους συλλόγους επίσημάνθηκε ή έλλειψη έσωτερικού κανονισμού, έλλειψη πού διευκολύνει τήν αυταρχική συμπεριφορά ή και τήν αυθαιρεσία.

(2) Μιά δεύτερη κατηγορία προβλημάτων, σχετίζεται μέ τό περιεχόμενο τής δουλειάς του κάθε έρευνητικού κέντρου και τής σημασίας τής στήν οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη τής χώρας. Άντί τής έρευνας-πάρεργο, οί περισσότεροι έρευνητές έπιζητούν τίς συνθήκες εκείνες πού θά τούς έπιτρέψουν νά προχωρήσουν μέ ουσιαστική και κριτική έρευνα, μακροπρόθεση και προγραμματισμένη. Στά πλαίσια αυτά τονίστηκε ή σημασία τής αυτονομίας των έρευνητικών κέντρων και τόν παράλληλο συντονισμό τους χωρίς παρεμβάσεις και έπεμβάσεις. Στά πλαίσια αυτά έξασκήθηκε και κάποια κριτική γιά τό πώς ή Ύψηρεσία Έρευνας και Τεχνολογίας αντί νά στηρίξει σέ πρώτη φάση τά ύπαρκτά έρευνητικά κέντρα προτίμησε τήν εξατομίκευση τής έρευνας μέσω των προγραμμάτων πού άνακοίνωσε.

(3) Η επαγγελματική και ή έπιστημονική υπόσταση του έρευνητή: Όλες οί εισηγήσεις τόνισαν πώς σέ όλα τά έρευνητικά κέντρα πέρα από τήν έλλειψη προσωπικού -μή κάλυψη όργανικών θέσεων- και μή επέκτασή τους, οί περισσότεροι έρευνητές ζούν σέ συνθήκες άβεβαιότητας πού στηρίζονται σέ μονοτείες ή διετείες συμβάσεις εργασίας τό πολύ. Τονίστηκε έπίσης ή άνάγκη συνεχούς έπιστημονικής ανανέωσης των έρευνητών σπό χώρο τής ειδικότητάς τους.

(4) Τά κρίσιμα οικονομικά προβλήματα

πού αντιμετώπιζουν τά περισσότερα έρευνητικά κέντρα έχουν όξυνθεί από τήν πολιτική περικοπής των δαπανών γιά τήν έρευνα: Παρά τό έξαιρετικά χαμηλό ποσοστό πού διατίθεται γιά τήν έρευνα συγκριτικά μέ τίς περισσότερες χώρες, ή γενικότερη οικονομική κρίση έχει οδηγήσει σέ άκόμη μεγαλύτερη μείωση. Παράλληλα όλος ό έλεγχος των δαπανών, μέ τίς γραφειοκρατικές και χρονοδόρες διαδικασίες πού συνεπάγεται, χειροτερεύει τίς συνθήκες λειτουργίας των έρευνητικών κέντρων.

Η έρευνητική διαδικασία σέ όλες τής τίς εκφάνσεις (ΑΕΙ, Βιομηχανική Έρευνα, Έρευνητικά Κέντρα) όχι μόνο δέν προωθείται τέσσερα χρόνια μετά τήν εισήγηση γιά τίς μεταπτυχιακές σπουδές και τήν έρευνα, αλλά, όσον άφορά τουλάχιστον τά έρευνητικά κέντρα, βρίσκεται σέ όπισθοχώρηση.

Άξίζει να σημειωθεί ότι σέ πρόσφατη σύσκεψη των ύπουργών έρευνας, έπιστήμης και τεχνολογίας των χωρών μελών του ΟΟΣΑ, μπροστά σέ μία γενικευμένη τάση περικοπής των δημοσίων δαπανών γιά τήν έρευνα, ή εισήγηση «ειδικών έμπειρογνωμόνων» του ΟΟΣΑ τόνιζε:

«Οί σχέσεις άνάμεσα στά οικονομικά προβλήματα και τήν πολιτική έκσυγχρονισμού και έρευνας είναι έξαιρετικά στενές. Η μελλοντική ανάπτυξη των βιομηχανοποιημένων οικονομιών δέ μπορεί νά έξαρτηθεί μελλοντικά άποκλειστικά από μία σωστή νομισματική ή δημοσιονομική πολιτική και μόνο. Ίδιαίτερα όλα συντείνουν στή συγκράτηση του πληθωρισμού μέσω του περιορισμού των επενδυτικών δαπανών και, στά πλαίσια αυτά, όσον προορίζονται γιά τήν έρευνα. Ένώ είναι άκριβώς από τήν έρευνα και τόν έκσυγχρονισμό πού μπορούν νά προέλθουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα μία σημαντική άνοδος τής παραγωγικότητας και, παράλληλα, μία άμβλυση των εντάσεων στίς άγορές εργασίας».*

Σ.Π.

*Eg. Le Monde, 10 Avril.

Συνέδριο τοῦ ΤΕΕ γιά τή βιομηχανία

ἢ

πῶς ἓνα συνέδριο πρέπει νά ναι κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἀπλή παρουσίαση ἔστω καί γόνιμων εἰσηγήσεων

Μέ τό συνέδριο «Ἡ βιομηχανία στήν Ἑλλάδα», πού ὀργάνωσε τό Τεχνικό Ἐπιμελητήριο ἀπό τίς 2 ἕως τίς 6 Φεβρουαρίου στήν Ἀθήνα, συμπληρώθηκε οὐσιαστικά ἓνας κύκλος συζητήσεων γύρω ἀπό τά προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Ἡ συζήτηση ξεκίνησε πέρσι τόν Ἰούνιο μέ τό συνέδριο τοῦ Πανελληνίου Συλλόγου Χημικῶν Μηχανικῶν καί συνεχίστηκε τό Νοέμβριο μέ τό συνέδριο τῆς Ἐνωσης Ἑλλήνων Χημικῶν. Οἱ βασικές ὁμως ἀπόψεις καί τά κύρια προβλήματα ἔχουν πιά καταγραφῆ καί ἀναλυθεῖ. Ἔχουν ἀκουστεῖ οἱ θέσεις ὄλων τῶν ἐνδιαφερομένων: ἀπό τά πολιτικά κόμματα, τίς συνδικαλιστικές παρατάξεις καί τούς ἐπιστημονικούς φορεῖς μέχρι τό Σύνδεσμο Ἑλληνικῶν Βιομηχανικῶν καί τόν ἴδιο τόν Ὑπουργό Βιομηχανίας. Κι ἀκόμα, ἔχουν ἀνακοινωθεῖ πολλές ἐνδιαφέρουσες εἰσηγήσεις ἀπό πανεπιστημιακούς καί ἀπό ἀνθρώπους πού δουλεύουν στή βιομηχανία ἢ μελετοῦν τά προβλήματά της.

Εἶναι αὐτόνομη ἡ σημασία μιᾶς τέτοιας πρώτης συστηματικῆς προσπάθειας γιά συζήτηση ἀπόψεων καί μελέτη προβλημάτων τῆς βιομηχανίας καί μάλιστα ἀ πανελλαδική κλίμακα, μέ τήν ὀργάνωση περιφερειακῶν προσυνεδρίων ἀπό τό ΤΕΕ. Καί ὁ ἐπαινος ἀνήκει δίκαια στούς χημικούς μηχανικούς, τούς χημικούς καί τό ΤΕΕ, πού πήραν τέτοιες πρωτοβουλίες ἐξασφαλίζοντας ταυτόχρονα μιᾶ ἀντιπροσωπευτική ἐπιστημονική, κοινωνικά καί πολιτικά συμμετοχική.

Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικό καί ἰδιαίτερα ἐνθαρρυντικό τό γεγονός πῶς ἡ προσπάθεια αὐτή δέν περιορίζεται ἀ καθαρά τεχνικά θέματα, ἀλλά ἀγκαλιάζει ὅλες τίς πλευρές τῆς τεχνολογικῆς καί βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης μέ ἰδιαίτερη ἐμφαση στίς κοινωνικές καί πολιτικές ἐπιπτώσεις τους. Ἐρωτήματα τοῦ τύπου ποιός καί γιά ποιόν παράγει, τί, πού καί πῶς παράγεται, βρίσκονται στήν ἡμερή-

σια διάταξη καί παίρνουν νέες διαστάσεις καί προοπτικές.

Εἶναι φανερό, πῶς ἡ ἀναλυτική κριτική ἀξιολόγηση τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν εἰσηγήσεων τῶν τριῶν συνεδρίων, ἐνῶ εἶναι ἀναγκαῖα, ξεπερνάει τά ὅρια αὐτοῦ τοῦ σημειώματος. Περιοριζόμεστε ἔτσι ἀ μέρικες γενικές κριτικές παρατηρήσεις, μέ ἰδιαίτερη ἀναφορά στό συνέδριο τοῦ ΤΕΕ, πού μπορεῖ νά εἶναι χρήσιμες στήν ὀργάνωση ἀνάλογων πρωτοβουλιῶν στό μέλλον.

1. Ἡ —οὐσιαστικά— δημοκρατικά ὀργανωμένη παρουσίαση τῶν εἰσηγήσεων θά περιορίζει τοὺς παράλληλους μονόλογους καί θά διευκόλυνε τό διάλογο.

Ὁ χωρισμός τοῦ συνεδρίου ἀ τέσσερις πολύ γενικές ἐνότητες καί ἡ παραδοσιακή παρουσίαση σωρείας εἰσηγήσεων (κατά κανόνα μέ ἀπλή ἀνάγνωση τῶν κειμένων) δέν βοήθησαν:

- (α) νά γίνει ἡ συζήτηση πῶς συγκεκριμένη
- (β) νά ἀναδειχτοῦν ἀ κάθε ἐνότητα τά κύρια προβλήματα
- (γ) νά συνοψιστοῦν οἱ συγκεκριμένες διαφορές ἀπόψεων ἀνάμεσα στοὺς εἰσηγητές
- (δ) νά τεθοῦν καθαρά τά ἐρωτήματα, πού μένουν ἀνοιχτά γιά συζήτηση.

Εἶναι φανερό, πῶς ἓνα συνέδριο εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἀνάγνωση τῶν πρακτικῶν του ἢ ἀπό τή συνύπαρξη παράλληλων μονόλογων, πού εἶναι ἄλλωστε συνηθισμένο φαινόμενο στήν ἑλληνική κοινωνία. Ἐξάλλου δέν πρέπει νά ὑποτιμηθεῖ ὁ κίνδυνος ἓνας μὴ ὀργανωμένος διάλογος νά εἶναι τόσο ἀντιδημοκρατικός, ὅσο καί ἡ ἔλλειψη διαλόγου.

Ἴσως ἀ μιᾶ τέτοια προσπάθεια δημοκρατικῆς ὀργάνωσης τοῦ διαλόγου νά βοηθοῦσε ἓνας περισσότερο ἀναλυτικός χωρισμός τοῦ συνεδρίου ἀ συγκεκριμένες ὑπο-ἐνότητες μαζί μέ τήν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῶν γενικῶν εἰσηγητῶν —θεσμός συνηθισμένος στό διεθνή χώρο.

Ὁ γενικός εἰσηγητής, κοινῆς ἀποδοχῆς καί εὐρύτερου κύρους, παρουσιάζει συγκεντρωμένα καί σφαιρικά τά κύρια σημεῖα τῶν διαφορῶν εἰσηγήσεων πάνω ἀ κάθε θέμα, συνοψίζει τά σημεῖα σύμπτωσης καί διαφωνίας, βάζει τά κύρια ἐρωτήματα γιά τή συζήτηση πού ἀκολουθεῖ. Ἐτσι, ἀμέσως μετὰ τίς καθαρά

διευκρινιστικές ἐρωτήσεις, ἀρχίζει ἡ συζήτηση, πού διαρκεῖ πολύ περισσότερο χρόνο καί ἐπικεντρώνεται στά κύρια κάθε φορά ἀνοιχτά προβλήματα. Ἀπό τήν πλευρά τους οἱ συνέδριοι ξεκαθαρίζουν καλύτερα τίς διαφορές πού ὑπάρχουν καί μποροῦν ἀμεσα καί πῶς ἐνεργά νά πάρουν μέρος στό διάλογο πού ἀναπτύσσεται. Οὐτοπία; Ἴσως πάντως μιᾶ τέτοια διαδικασία εἶναι πολύ πῶς δημοκρατική ἀπό τό βουβαρδισμό τῶν συνεδρίων μέ παράλληλους πολλές φορές μονόλογους ἀ μιᾶ μεγάλη ποικιλία θεμάτων, λίγο πολύ ἀσχετων μετὰς τους, μαζί μέ λίγη συζήτηση στό τέλος.

Εἶναι δέβια γεγονός πῶς ἡ ἐφαρμογή ἓνος τέτοιου τρόπου ὀργάνωσης τῶν ἐργασιῶν ἓνος συνεδρίου δυσχεραίνεται ἀπό τό γενικό κλίμα «μὴ-διαλόγου» πού ἐπικρατεῖ στόν τόπο μας, ὅπου ὁ καθένας ἔχει τήν ἀνεση νά λείει τά δικά του χωρὶς νά κινδυνεύει νά ὑποστῆ τόν ἀναγκαῖο δημοκρατικό καί ἐπιστημονικό ἔλεγχο. Καί ἐπιπλέον μπορεῖ νά εἶναι σίγουρος πῶς θά χειροκροτηθεῖ ἀπό τοὺς δικούς του, ὅτι κι ἂν πῆ, ἀφοῦ εἶναι δεδομένο πῶς πρέπει νά κατατροπώσει τοὺς πολιτικούς, ἰδεολογικούς καί ἐπιστημονικούς του ἀντιπάλους. Ἄν ἡ κύρια αἰτία αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι ὁ ἀκρωτηριασμός γιά δεκαετίες τοῦ δημοσίου διαλόγου καί ὁ περιορισμός τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν ἀπό τό μετεμφυλιακό κράτος τῆς δεξιᾶς, κάποιες εὐθύνες θά πρέπει σίγουρα ν' ἀναζητηθοῦν σήμερα καί στήν ἀντίληψη πού ἔχουν γιά τό διάλογο ὀρισμένες δημοκρατικές δυνάμεις.

2. Ὁ ὄγκος τῶν εἰσηγήσεων καί ἡ ἀδυναμία ἐπιλογῶν περιορίζουν τή συζήτηση.

Μιᾶ ἄλλη ἀδυναμία τοῦ συνεδρίου, συνηθισμένη ἄλλωστε ἀ ἀνάλογα συνέδρια, ἦταν καί τό παραγεμισμένο μέ εἰσηγήσεις πρόγραμμα. Ὁ τεράστιος ὄγκος του περιορίζει ἀσφρακτικά καί τήν ἀφομοιωτική ἱκανότητα τῶν συνεδρίων καί τό χρόνο πού ἔμενε γιά συζήτηση. Ἐξάλλου καί ἡ ποιότητα τῶν εἰσηγήσεων ἦταν ἀνιση. Παρουσιάστηκαν πολύ σημαντικές καί πρωτότυπες ἐργασίες μαζί μέ ἐπαναλαμβανόμενες ἀ κάθε ἀνάλογη εὐκαιρία κοινοτυπίες. Ἀκόμα εἰσηγήσεις γενικόλογες, ἀλλά καί ἄλλες ἐντελῶς εἰδικές. Μιᾶ γρήγορη ματιά στά πρακτικά εἶναι

άρκετή για να έντοπίσει κανείς τέτοιες ανισότητες. Έλεγε, λοιπόν, από τό συνέδριο ή απαραίτητη διαδικασία επίλογής τών εισηγήσεων για να έχουν οί συνέδριοι τή δυνατότητα ν' ακούν λιγότερο και να προβληματίζονται ή να συζητούν περιοσότερο.

Θά πρέπει βέβαια να όμολογήσουμε, πώς στίς σημερινές συνθήκες μιά διαδικασία επίλογής εισηγήσεων, μπορεί ν' άξιοποιηθεί από όσους θέλουν ν' αποκλειστούν οί αντίθετες μέ τίς δικές τους άπόψεις. Κάτι τέτοιο, έπιχειρήθηκε από όρισμένους μέσα στην οργανωτική έπιτροπή του συνεδρίου του ΤΕΕ μέ άσπρήριχα έπιχειρήματα, όπως αυτό πού άκούστηκε ότι μιά εισηγήση, πού είχε 42 (σαρανταδύο) συγκεκριμένες παραπομπές, δέν ήταν τεκμηριωμένη. Εύτυχώς τό έγχειρημα άτύχησε.

3. Η γραπτή συζήτηση περιορίζει τό διάλογο.

Άλλά και ό συνηθισμένος πιά τρόπος όργάνωσης τών συζητήσεων δέ βοηθάει τήν ανάπτυξη του διαλόγου. Γιατί οί γραπτές διευκρινιστικές έρωτήσεις και παρεμβάσεις μαζί μέ τίς προφορικές άπαντήσεις τών εισηγητών, απαλλάσσουν από τή δοκιμασία του διαλόγου κι αυτόν πού ρωτάει (άφου ξεπερδεύει μέ τήν κατάθεση ενός χαρτιού πού διαβάσει άλλος) και τόν εισηγητή πού άπαντάει άνεξέλεγκτα άν, όπως και σ' ό,τι θέλει.

Είναι χαρακτηριστική ή περίπτωση γνωστού άγροτολόγου, πού στο συνέδριο του ΤΕΕ έπεκτάθηκε και σε θέματα βιομηχανίας μέ τόν ίδιο στερεότυπο τρόπο. “Όταν του υποβλήθηκε μιά έρώτηση, πού τεκμηριώνε ότι ή «συνεργασία» κάποιας σοσιαλιστικής χώρας μέ τό ξένο κεφάλαιο είναι άνάλογη μέ τήν ελληνική και του ζητήθηκε να έξηγησει τό γεγονός, ό λαλιότατος μέχρι τότε εισηγητής άπόφυγε άρχικά να διαβάσει τήν έρώτηση. Στη συνέχεια, ύστερα από διαμαρτυρίες συνέδρων και μέ ύπόδειξη του προεδρείου, αναγκάστηκε να ψιθυρίσει κάποια κομμάτια τής έρώτησης. Άντί όμως για άπάντηση περιορίστηκε να «καθουχάσει» τούς συνέδρους και να τούς διαβεβαιώσει πώς δέν υπάρχει κίνδυνος για τίς σοσιαλιστικές χώρες από μιά τέτοια συνεργασία.

Μπορούμε, λοιπόν να ύποστηρίξουμε, πώς μιά έλεύθερη, χωρίς γραπτούς

περιορισμούς και μέ δυνατότητα αντίλογου συζήτηση είναι ίσως πιά άπαιτητική αλλά σίγουρα πιά δημοκρατική και γόνιμη μορφή διαλόγου. Υπάρχει άλλωστε και τό θετικό προηγούμενο του συνεδρίου τής “Ένωσης Έλλήνων Χημικών, παρά τόν χρονικό, και εκεί, περιορισμό, μιά και ή παρουσίαση ενός μεγάλου όγκου εισηγήσεων άκολούθησε τήν πεπατημένη.

4... και οί συνέπειες του περιορισμένου διαλόγου

Ό περιορισμένος διάλογος έχει και τίς συνέπειές του. Έτσι μαζί μέ όσα ένδιαφέροντα άναπτύχθηκαν στο συνέδριο, άκούστηκαν και πολλά άμίμητα μαζί μέ γνωστές έπαναλήψεις, κλασικές γενικολογίες, άλλαγές θέσεων χωρίς έξηγήση, εύκολες γενικεύσεις, άκριτες ύποστηρίξεις θέσεων πού στον πρώτο συγκροτημένο αντίλογο εγκαταλείπονταν.

Άνάμεσα στ' άλλα:

● **Άκούσαμε** από έπίσημα χείλη πώς ή ελληνική βιομηχανία δέν κατάφερε να ξειδικευθεί σε κλάδους ή τομείς και να συγκεντρώσει τήν προσοχή τής εκεί, αλλά δέν μάθαμε γιατί δέν έγινε αυτή ή ξειδίκευση, αλλά άπλως ότι θά μελετηθεί τό θέμα.

● **Άκούσαμε** γνωστό οικονομολόγο, να ύποστηρίξει μέ πάθος «πώς δέν υπάρχει ή παραμικρή προϋπόθεση να άσκηθεί έθνική πολιτική και έλεγχος στίς ξένες επενδύσεις μετά τήν ένταξη στην ΕΟΚ» και ότι «ό βαθμός εξάρτησης τής χώρας από τό έξωτερικό θά χειροτερεύσει» και *θυμηθήκαμε*, πώς ό ίδιος λίγο παλιότερα τόνιζε μέ *έμφαση* τίς δυνατότητες πού ύπάρχουν για άσκηση έθνικής πολιτικής μετά τήν ένταξη, στον τομέα τής έλεύθερης κίνησης κεφαλαίων. Καί άναρωτιόμαστε, πού βρίσκεται ή αλήθεια, όταν δέν... μπαίνει καν στον κόπο να μάς έξηγήσει τήν άλλαγή τής θέσης του.

● **Μάθαμε** από συνδικαλιστική παράταξη, πού δέ χάνει εύκαιρία να κατατροπώσει όσους ύποστηρίζουν τή σημασία τών κατακτήσεων τών εργαζομένων στίς χώρες τής ΕΟΚ για τό ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, ότι στην Έλλάδα άναπτύσσονται «δρώμικες» βιομηχανίες μέ «δρώμικη» τεχνολογία, πού «δέν μπορούν πιά να λειτουργήσουν στίς χώρες

τής ΕΟΚ, έξ αίτίας τών εκεί κατακτημένων νομοθετικά μέτρων προστασίας τών εργαζομένων». Καί αναφέρθηκε τό παράδειγμα του άμιάντου και τονίστηκε πώς «στην Άγγλία, στη Γαλλία και στίς άλλες ευρωπαϊκές χώρες δέν μπορούν να σταθούν τέτοιες βιομηχανίες, γιατί είναι επικίνδυνες και προκαλούν καρκίνο και γιατί εκεί έχουν παρθεί μέτρα για τήν προστασία τών εργαζομένων».

● **Πήραμε**, από γνωστούς περιφερόμενους θεωρητικούς, μερικά άπλά μαθήματα μαρξιστικής μεθοδολογίας κατά Politzer, για τίς σχέσεις του μέρους και του όλου όταν εξετάζουμε φαινόμενα όπως ή ΕΟΚ, μόνο πού ή εξέταση του ίδιου του φαινομένου, άμέσως πιά κάτω, κάθε άλλο παρά διαλεκτική ήταν.

● **Άκούσαμε** γνωστό τραπεζικό παράγοντα να ύποστηρίξει άρχικά τό θετικό ρόλο του μηχανισμού τής αυτοχρηματοδότησης στίς ελληνικές συνθήκες. “Όταν όμως του αντίτάχθηκε ότι για τήν πλειοψηφία τών ελληνικών, παραδοσιακών και οικογενειακών έπιχειρήσεων ή αυτοχρηματοδότηση έδρασε πολλές φορές περιοριστικά και ότι τό φαινόμενο όπως λειτουργήσε δέν ήταν έκφραση του έσωτερικού δυναμισμού τους, τότε ό εισηγητής έκανε στροφή 180 μοιρών και διευκρίνισε ότι αναφερόταν στίς ύγιεις και μεγάλες ελληνικές έπιχειρήσεις. Άλλά ποιές είναι αυτές;

● **Παρακολούθησαμε** λαλιότατο εισηγητή (τόν ίδιο πού στο συνέδριο τών Χημικών Μηχανικών, μεταφέροντας —ή για τήν ακρίβεια μεταφράζοντας— έμπειρίες τών χωρών του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», είχε προτείνει να γίνει ή ελληνική Άκαδημία τό κέντρο τής έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης στην Έλλάδα!), να ύποστηρίξει άρχικά μέ πάθος ότι ή εξάρτηση τής ελληνικής βιομηχανίας στηρίζεται στην άνυπαρξία του κλάδου τών εργαλειομηχανών και στη συνέχεια να μένει άφωνος όταν ό εκπρόσωπος του ΣΕΒ τόν ρώτησε: «μά αγοράζουμε εργαλειομηχανές από τούς Σοβιετικούς. Καλά δέν κάνουμε;»

● **Τέλος μάθαμε** ότι ζούμε σήμερα στην έποχή του ultra-ίμπεριαλισμού και ότι έθνική άστική τάξη ύπάρχει μόνο στίς ΗΠΑ, και, άκόμα, ότι ή οικοδομική δραστηριότητα πρέπει να άποτελεί σήμερα στην στην Έλλάδα βασικό μοχλό βιο-

μηχανικής ανάπτυξης, μιά πού τροφοδοτεί μιά σειρά άλλες βιομηχανικές δραστηριότητες.

5. Καί ό άπολογισμός;

Στή συνολική έκτίμηση του συνεδρίου δέν μās βοηθάει ό συμπερασματικός άπολογισμός, πού διαβάστηκε από μέλος της Διοικούσας Έπιτροπής του ΤΕΕ, στό κλείσιμο των εργασιών του. Ήταν ένας άπολογισμός, πού θά μπορούσε νά συνταχθεί καί πριν άρχίσει τό συνέδριο καί άσφαλώς τό άδικούσε. Έπιπλέον έβαζε καί μερικά έρωτηματικά γιά τήν άντικειμενικότητα του εισηγητή του, πού διάστηκε νά ξεκαθαρίσει προφορικά, πώς ή προσπάθεια άπομυθοποίησης του θέματος ΕΟΚ καί έλληνική βιομηχανία, δηλαδή ή τρίτη άποψη πάνω

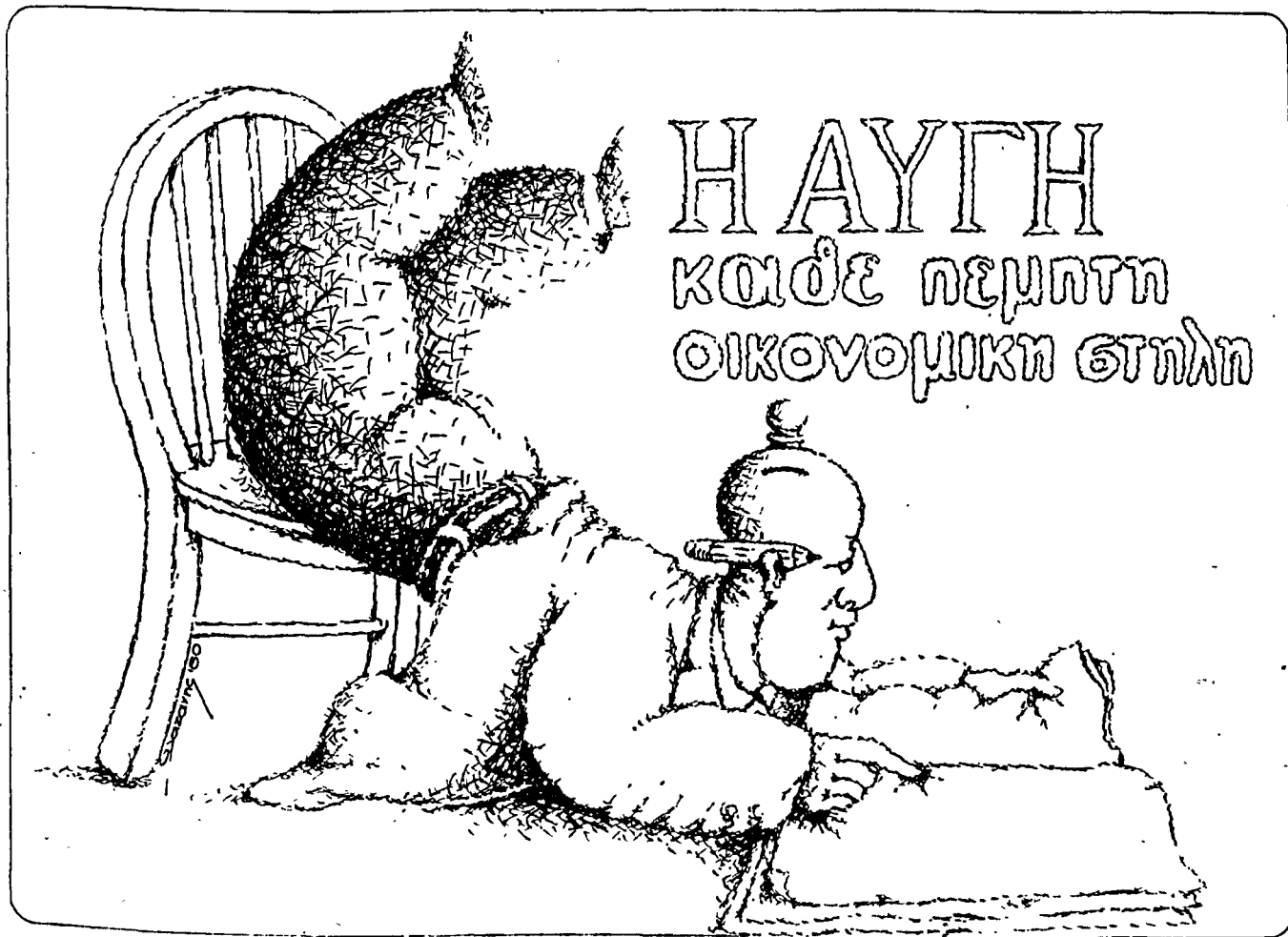
στό θέμα, απέτυχε. Στο γραπτό κείμενο πού δημοσιεύτηκε δέν ύπήρχε μιά τέτοια διατύπωση.

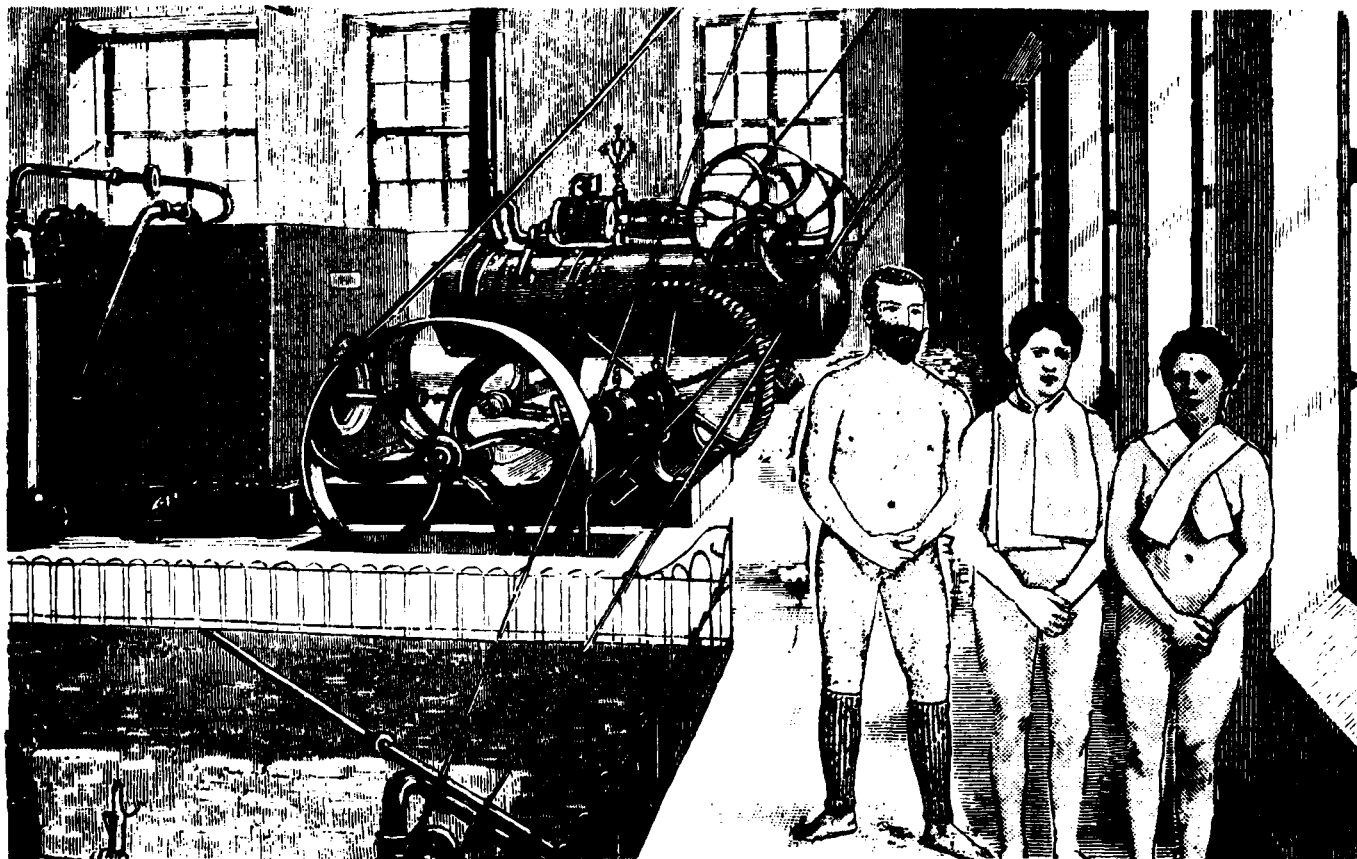
Οί κριτικές παρατηρήσεις πού εκθέσαμε εδώ δέν άναιρούν σε καμιά περίπτωση τή γενική έκτίμηση πώς τό συνέδριο του ΤΕΕ γιά τή βιομηχανία ήταν άναντίρρητα ένα θετικό γεγονός. Όπως θετικά ήταν καί τά δύο συνέδρια πού προηγήθηκαν. Ίδιαίτερα άν συγκριθούν με τήν έπίσημη άπαράδεκτη σιωπή. Οί Έλληνες τεχνικοί, οί εργαζόμενοι γενικότερα συνειδητοποιούν όλο καί περισσότερο τήν άνάγκη νά μελετήσουν τά προβλήματα της έλληνικής βιομηχανίας, νά καταγράψουν τίς κυριότερες τάσεις της βιομηχανικής ανάπτυξης, νά τίς αξιολογήσουν σε σχέση καί με τίς αντί-

στοιχες έξελίξεις στο οίεσνη καταμερισμό εργασίας. Νά δώσουν τήν άπαιτούμενη σημασία στα πολιτικά καί κοινωνικά προβλήματα πού γεννούν αυτές οι έξελίξεις καί φυσικά νά διαμορφώσουν μιά στρατηγική παρέμβασης.

Όσο γιά τίς άδυναμίες αυτής της προσπάθειας, πού εκφράστηκαν καί στο συνέδριο του ΤΕΕ, αυτές είναι χαρακτηριστικές καί γεννήματα της σημερινής κρίσης της έλληνικής κοινωνίας. Ό μόνος τρόπος γιά νά ξεπεραστούν είναι πρώτα ν' άναγνωριστούν καί μετά ν' άναζητηθούν νέες καί όχι ξαναζεσταμένες άπαντήσεις καί νά παρθούν τολμηρές πρωτοβουλίες.

Γ. Καλογήρου

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἀπό τίς εισηγήσεις πού παρουσιάστηκαν στό Συνέδριο πού ὀργάνωσε τό ΤΕΕ τόν περασμένο Φεβρουάριο μέ θέμα «Ἡ Βιομηχανία στήν Ἑλλάδα», τά Σύγχρονα Θέματα δημοσιεύουν τίς εισηγήσεις τῆς Ὁμάδας Ἐργασίας τῆς ΕΛΕΜΕΠ, τοῦ ΑΕΜ-ΕΛΕΜΕΠ καί τοῦ Ἀχιλ. Μητσοῦ.

Ἡ ἑλληνική βιομηχανία στό περιθώριο τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων

Ὁμάδα ἐργασίας ΕΛΕΜΕΠ:

Ἀχιλλέας Γκέκας
Γιάννης Καλογήρου
Λευτέρης Παπαγιαννάκης

1. Εἰσαγωγή

Ἡ ἑλληνική βιομηχανία βρίσκεται σήμερα μπροστά σ' ἓν σταυροδρόμι. Σταυροδρόμι ἀποφασιστικῆς σημασίας μιά καί οἱ σημερινές τῆς ἐπιλογές θά δεσμεύσουν τή χώρα σέ μιά πορεία δυσκολομετάβλητη μεσοπρόθεσμα. Ἡ πρόκληση εἶναι διπλή:

● Ἀπ' τή μιά μεριά ἡ παγκόσμια διαρθρωτική κρίση πού ξεσπάει ἀνοιχτά ἀπ' τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70 καί δίνει τό ἐναυσμα μιάς σκληρῆς διαμάχης γιά τόν ἐπαναπροσδιορισμό τοῦ διεθνοῦς καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί τῆς παγκόσμιας «τάξης» πραγμάτων.

Ἐπὶ τὴν ἄλλη ἢ ἔνταξή μας στὶς Εὐρωπαϊκὲς Κοινότητες τὴν τιμὴ ἀκριβῶς πού σχεδιάζουν τὴ δική τους βιομηχανική πᾶντηση στὴν κρίση.

Εἶναι βέβαια σαφές ὅτι τὸ συγκεκριμένο πλαίσιο πού δημιουργεῖ ἡ παγκόσμια κρίση ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἔνταξής μας στὶς Ε.Κ. Ἡ ἀντίδραση ὡστόσο καὶ ἡ ροσαρμογὴ τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας στὶς νέες διεθνεῖς συνήκες προδικάζει σέ σημαντικό βαθμὸ τὸν τρόπο ἐνσωμάτωσής ἡς στὰ πλαίσια τῆς κοινοτικῆς βιομηχανίας πού γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς βρισκεται ὑπὸ συνεχῆ ἀναδιάρθρωση.

Σὲ ὅ,τι ἀκολουθεῖ ἀποβλέπουμε κατὰ κύριο λόγος στὴν ἀταγραφή τῶν πρόσφατων τάσεων πού στοιχειοθετοῦν τὴν ἀυθόρμητη» προοπτικὴ τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Στὴ συνέπεια σχολιάζονται οἱ διεθνεῖς, ἰδιαιτέρως οἱ κοινοτικὲς διαστάσεις τῆς προοπτικῆς αὐτῆς. Τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι φυσικά οἱ ὀπτικὲς, ἀλλὰ ἡ διαφοροποίησή τους. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν νὰζήτηση πρέπει νὰ ἔνταχθῶν οἱ συμπερασματικὲς μας ἀρατηρήσεις.

1. Πρόσφατες ἐξελίξεις στὴν ἑλληνικὴ βιομηχανία

Προκαταρκτικά

Ἐν καὶ ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἔνταγμένη στὸ διεθνὲς καπιταλιστικὸ σύστημα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού δημιουργήθηκε τὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος, ἡ «ἔσωτερικέωση» τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ τῆς ἀναπτυξιακῆς του δυναμικῆς ἔγινε μὲ ἰσχυρὸ ἄργὸ ρυθμὸ καὶ χωρὶς νὰ προκαλέσει, σέ ἐκτεταμένη κλίμακα, βίαιη ἀναταραχὴ στὶς προκαπιταλιστικὲς παραγωγικὲς καὶ κοινωνικὲς τῆς σχέσεις. Ἡ ἀγροτικὴ ἔξοδος στὴ χώρα ἴσως ἔκρηκτικὲς διαστάσεις μόνο μετὰ τὸ 2ο παγκόσμιο πόλεμο. Ἀκόμα καὶ κατὰ τὴν περίοδο πού ἀκολουθεῖ τὴ Μισρασιατικὴ καταστροφὴ, ἡ ἔνταξη τῆς μεταπολιτικῆς δραστηριότητος πού παρατηρεῖται συντελεῖται μὲ παράλληλη αὐξηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, αὐξηση στὴν ἀπορρόφηση τῆς ἰσχύος συμβάλλει ἢ ταυτόχρονη ὀλοκλήρωση τῆς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης.

Ἡ διευρυνμένη ἀναπαραγωγὴ τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας (στὴ γεωργία, τὴ μεταποίηση ἢ τὴς ὑπηρεσίες) καὶ ἡ προσασία τῆς ὑπὸ τὸ Κράτος συνιστοῦν μιά ἀπὸ τὶς σταθερὲς τῆς ἑλληνικῆς ιστορίας. Ἡ σταθερότητα αὐτῆ τῶν δομῶν καὶ κατὰ συνέπεια ἡ στενότητα καὶ ὁ κατακερματισμὸς τῆς ἀγορᾶς προσδιορίζουν τὴν ἐξέλιξη τῆς παραγωγικῆς μονάδας. Ἡ μεταπολιτικὴ δραστηριότητα συγκεντρώνει μικρὸ μόνο μέρος τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ, ἐνῶ ἡ αὐξήσῆς τῆς εἶναι ἐκτατικὴ. Στηρίζεται δηλαδή στὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν μικρῶν βιοτεχνικῶν μονάδων (μέση ἀπασχόληση 2 ἄτομα), ἀμνηλῆς παραγωγικότητος, πού συνυπάρχουν μὲ ἐλάχιστες μεγάλες μονάδες. Τὸ σύνολο ἐπιβιώνει λόγω τῆς σχετικῆς του ἰσομόνωσης ἀπὸ τὸ διεθνὴ του περιγύρου.

Ἀντίθετα κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ «ἀνοιγμά» τῆς στὴ διεθνὴ ἀγορὰ πού συνοδεύεται ἀπὸ ταχύρρυθμη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἰσχυρὴ γρηγορότερη ἐκβιομηχάνιση τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς.

2. Ἐντατικοποίηση καὶ συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς.

Ἐπὶ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '50 ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία περνάει βαθμιαία σέ περίοδο ἐντατικῆς ἀνάπτυξης. Μεταξὺ 1962-77 ὁ μέσος ἐτήσιος ρυθμὸς αὐξησης τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς εἶναι 9,0% (4,1% στὴν ΕΟΚ) καὶ ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο στὴν αὐξηση τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας (7,4%) καὶ πολὺ λιγότερο στὴν αὐξηση τῆς ἀπασχόλησης (3,3%) (4,3% καὶ -0,5% ἀντίστοιχα στὴν ΕΟΚ).

Πράγματι, ἡ αὐξηση τῆς παραγωγῆς προέρχεται ὀλοένα περισσότερο ἀπ' τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῶν παραγωγικῶν μονάδων παρά ἀπὸ τὸν πολλαπλασιασμὸ τους. Ἡ μακροχρόνια τάση συνεχοῦς αὐξησης τῶν μεταποιητικῶν μονάδων κάμπτεται γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '50, ὁ ἀριθμὸς τους σταθεροποιεῖται κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60 καὶ ἀρχίζει νὰ μειώνεται μόλις στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70. Στὴν πραγματικότητα σταθεροποιεῖται καὶ ἀρχίζει νὰ μειώνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν βιοτεχνικῶν μονάδων (ἀπασχόληση μικρότερη ἀπὸ 10 ἄτομα - μέσος ὄρος 2) ἐνῶ αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν μεγαλύτερων μονάδων (μέση ἀπασχόληση 45 ἄτομα τὸ 1974) πού συνθέτουν τὴν «μείζονα» βιομηχανία καὶ πού συγκεντρώνουν γρήγορα τὸν κύριο ὄγκο τῆς συνολικῆς παραγωγῆς καὶ ἀπασχόλησης (81% καὶ 78% ἀντίστοιχα τὸ 1974). Ἀκόμα ταχύτερη εἶναι ἡ αὐξηση τῶν μονάδων πού ἀπασχολοῦν πάνω ἀπὸ 30 ἄτομα καθὼς καὶ τοῦ «εἰδικοῦ βάρους» τους πού ἀντιπροσωπεύει τὸ 1974 τὸ 69% τῆς παραγωγῆς καὶ τὸ 59% τῆς ἀπασχόλησης στὸ σύνολο τῆς βιομηχανίας ἢ τὸ 85% καὶ 73% ἀντίστοιχα στὸ σύνολο τῆς μείζονος βιομηχανίας.

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ δείγμα (μονάδες μὲ ἀπασχόληση πάνω ἀπὸ 30 ἄτομα) ταυτίζεται οὐσιαστικά μὲ τὸ σύνολο τῶν μετοχικῶν (ΑΕ+ΕΠΕ) βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτὲς, πού στὸ διάστημα 1959-77 αὐξάνονται 5,5 φορές, ἀποτελοῦν σήμερὰ τὸν πρνομιούχο χῶρο παραγωγῆς καὶ συσώρευσης τοῦ κεφαλαίου (ἐκτός ἀπὸ τὸ 85% τῆς παραγωγῆς συγκεντρώνουν καὶ τὸ 90% τῶν παγίων κεφαλαίων τῆς μείζονος βιομηχανίας), συνθέτουν τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς βιομηχανίας καὶ προσδιορίζουν τὶς ἐξελίξεις τῆς. Σ' αὐτὲς θὰ συγκεντρωθεῖ κυρίως ἡ προσοχὴ μας στὴ συνέχεια.

3. Ἐπένδυση

Ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας μέχρι τὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70 (περίπου 7% τὸ χρόνο) στηρίχθηκε στὴν ἀκόμα ταχύτερη αὐξηση τῶν συνολικῶν ἐπενδύσεων (περίπου 11-12% τὸ χρόνο) πού ἔφτασαν νὰ ἀπορροφῶν πάνω ἀπὸ τὸ 25% τοῦ ΑΕΠ τῆς χώρας. Μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ αὐξήθηκαν καὶ οἱ ἐπενδύσεις στὴ βιομηχανία ἀλλὰ ἀντιπροσώπευαν μόνο τὸ 12% περίπου τῶν συνολικῶν ἐπενδύσεων ἢ τὸ 3% τοῦ ΑΕΠ, ποσοστὸ πολὺ χαμηλὸ σέ σύγκριση μὲ τὶς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς ἢ νοτιο-εὐρωπαϊκὲς χώρες (6-7% τοῦ ΑΕΠ τους). Ὡστόσο, λόγω τοῦ ἀρχικά πολὺ χαμηλοῦ ἐπιπέδου τῆς ἢ ἑλληνικῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἀναπτύχθηκε μὲ ὑψηλὸ συγκριτικὰ ρυθμὸ (περίπου 11%).

Ὁ κύριος ὄγκος τῶν βιομηχανικῶν ἐπενδύσεων πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὶς μετοχικὲς ἐπιχειρήσεις. Πράγματι, στὸ διάστημα 1958-73, τὸ ἀκαθάριστο πάγιο κεφάλαιο τῶν ἐπιχειρή-

σεων αυτών αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 15,6% και αντιπροσωπεύει το 90% των παγίων κεφαλαίων της μείζονος βιομηχανίας έναντι 42% το 1958.

Μέ το ξέσπασμα της κρίσης ή ελληνική οικονομία αναπτύσσεται με επιβραδυνόμενο ρυθμό ενώ η γενική στασιμότητα των επενδύσεων προδικάζει μηδενική ανάπτυξη του ΑΕΠ. Ειδικότερα στον τομέα της μεταποίησης οι ιδιωτικές επενδύσεις στο διάστημα 1974-78 μειώνονται με μέσο ρυθμό 6% το χρόνο, σε σταθερές τιμές.

Η επενδυτική στασιμότητα είναι βέβαια, στο σύνολό της, ένα εξόφθαλμο επικίνδυνο (αν και διεθνές) φαινόμενο. Περισσότερο όμως επικίνδυνη είναι η ταυτόχρονη αναδιάρθρωση των επενδύσεων που ύποκρύπτει. Γιατί η στασιμότητα αυτή δεν είναι ένα ομοιογενές φαινόμενο. Αντίθετα, εντοπίζεται σε όρισμένα τμήματα του παραγωγικού μας συστήματος, όπου η επενδυτική δραστηριότητα είναι εξαιρετικά υποτονική, ενώ τα παραγωγικά κεφάλαια συνωθούνται σε άλλες περιοχές του συστήματος. Οι τάσεις δε αυτές καθώς και οι άμεσες επιπτώσεις τους τόσο στη διάρθρωση της παραγωγής όσο και σ' εκείνη των εξαγωγών προδικάζουν την αυριανή δυναμική του παραγωγικού και της διεθνής του θέσης. Γι' αυτό, είναι αναγκαίο να απασχολήσουν την προβληματική μας.

Είναι γνωστό ότι η ταχύρρυθμη εκβιομηχάνιση της χώρας μέχρι την εκδήλωση της κρίσης θεμελιώθηκε σε μία ομάδα κλάδων (μεταλλουργία, καουτσούκ, χημικά πετρελαιοειδή) σχετικά «νέων» για τη χώρα, οι οποίοι συχνά ονομάστηκαν «στρατηγικοί», «ήγεμονικοί», «κλειδιά»... Έτσι δε στερείται σημασίας το γεγονός ότι η επενδυτική στασιμότητα στην ελληνική βιομηχανία εντοπίζεται ακριβώς σ' αυτούς τους κλάδους. Πράγματι, απ' τις αρχές της δεκαετίας του '70, την αργόρρυθμη τώρα εκβιομηχάνιση στηρίζουν κλάδοι «παραδοσιακοί» όπως: ύφαντουργικά, μη μεταλλικά δομικά, προϊόντα από μέταλλο. Στο επίπεδο των μετοχικών βιομηχανικών εταιρειών η ομάδα των «στρατηγικών» κλάδων απορροφά το 40% του συνόλου των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στην περίοδο 1958-73 αλλά μόνο το 21,5% στην περίοδο 1973-77. Αντίθετα η ποσοστιαία συμμετοχή της δεύτερης ομάδας «παραδοσιακών» κλάδων αυξάνει από 29% σε 42% αντίστοιχα.

Ειδικότερα στην περίοδο 1973-77, η απόλυτη καθαρή αύξηση (μετά από αποσβέσεις) των παγίων κεφαλαίων είναι σε τρέχουσες τιμές μόλις 3% για τα πετρελαιοειδή, 25% για τη μεταλλουργία, 68% για τα χημικά, ενώ κυμαίνεται μεταξύ 150-300% για τους κλάδους της δεύτερης ομάδας (127% για το σύνολο της βιομηχανίας). Είναι αυτόνοτο πώς τα τελευταία χρόνια και σε σταθερές (αποπληθωρισμένες) τιμές, στους κάποτε «στρατηγικούς» κλάδους πραγματοποιείται αποεπένδυση! Το κέντρο βάρους των λιγοστών επενδύσεων μετατοπίζεται στους «παραδοσιακούς» κλάδους όπου συγκεντρώνεται και ο κύριος όγκος των νέων μετοχικών εταιρειών.

Παράλληλα, σχετική βελτίωση αλλά σε πολύ χαμηλά επίπεδα, εμφανίζει και ο κλάδος παραγωγής μηχανών (μη ηλεκτρικών) του οποίου η συμμετοχή στη συνολική βιομηχανική επένδυση από 1% στην περίοδο 1958-73 φτάνει το 1,4% στην περίοδο 1973-77. Μαζί δε με τους κλάδους παραγωγής ηλεκτρικών μηχανών-συσκευών και μεταφορικών μέσων (που

συμμετέχουν στην παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών αν και η παραγωγή τους αφορά κυρίως σε διαρκή καταναλωτικά αγαθά) ή αντίστοιχη συμμετοχή αυξάνει από 10% σε 14%.

4. Παραγωγή και εξαγωγές

Οι επιπτώσεις από τις παραπάνω ανακατατάξεις είναι κιάλας έκδηλες τόσο στο επίπεδο της παραγωγής όσο και σε εκείνο των εξαγωγών.

Στό συνολικό ΑΕΠ της βιομηχανίας και σε σταθερές τιμές ή συμμετοχή της ομάδας των «στρατηγικών» κλάδων που αναφέρθηκαν ενώ αυξήθηκε από 6,5% το 1958 σε 19,2% το 1973 υποχώρησε το 1977 στο 17,9%. Αντίθετα, η συμμετοχή ύφαντουργικών και μη μεταλλικών δομικών, υποχώρησε αρχικά από 38,1% σε 31,6%, αυξήθηκε στη συνέχεια σε 35,8% (στις αντίστοιχες χρονολογίες).

Στό σύνολο των βιομηχανικών εξαγωγών (που αντιπροσωπεύει σήμερα πάνω απ' το 70% των ελληνικών εξαγωγών) ή συμμετοχή της πρώτης ομάδας κλάδων περιορίστηκε από 47% το 1969 σε 33% το 1978. (άλλα από 45% σε 22% χωρίς τα πετρελαιοειδή των οποίων η συμμετοχή αυξάνεται αντίστοιχα από 2% σε 11% λόγω της απότομης αύξησης των τιμών αλλά και της χρονικής υστέρησης στην αξιοποίηση των τελευταίων επενδύσεων - Πετρόλα, Μοιο-οί- που ολοκληρώθηκαν μόλις το 1974). Αντίθετα η συμμετοχή της ομάδας των παραδοσιακών κλάδων αυξήθηκε από 24% το 1969 σε 41% το 1978.

Ειδικότερα στο σύνολο των εξαγωγών βασικών βιομηχανικών προϊόντων (όπου δεν περιλαμβάνονται πετρελαιοειδή, επεξεργασμένα τρόφιμα και ήμικατεργασμένα προϊόντα) ή συμμετοχή τεσσάρων χαρακτηριστικών προϊόντων της πρώτης ομάδας (άλουμινιο, νικέλιο, σιδηρόφυλλα, αντικροτικά) μειώνεται στο διάστημα 1970-78 από 53% σε 13% ενώ η συμμετοχή δύο χαρακτηριστικών προϊόντων της δεύτερης ομάδας (ύφαντουργικά και τοιμέντα) αυξάνεται από 18% σε 47% αντίστοιχα και μαζί με τα προϊόντα από μέταλλο από 22,5% σε 57%!

Στην περίπτωση των κλάδων παραγωγής κεφαλαιουχικού εξοπλισμού (με τις επιφυλάξεις που αναφέρθηκαν) παρατή σχετικά βελτίωση της επενδυτικής τους δραστηριότητας ή συμμετοχή τους στο ΑΕΠ της βιομηχανίας είναι σταθερή και μάλλον φθίνουσα. Στο σύνολο των βιομηχανικών εξαγωγών ή συμμετοχή τους είναι αυξουσα αλλά σε πολύ χαμηλά επίπεδα.

5. Κλαδικές εξελίξεις

Περισσότερο αναλυτική προσέγγιση των παραπάνω τάσεων αποκαλύπτει ένα φαινόμενο σχετικά καινούριο για την ελληνική βιομηχανία. Το ενδιαφέρον φαινόμενο της διάβρωσης της αρχικής διπολικότητας, της παράλληλης δηλαδή συνύπαρξης δύο στεγανών τομέων με προκαθορισμένους και άνισους ρόλους: ο ένας σύγχρονος και εξωστρεφής, ο άλλος παραδοσιακός και έσωστρεφής.

Πράγματι, ενώ η συμμετοχή της ομάδας των «στρατηγικών» και σύγχρονων κλάδων στο σύνολο των βιομηχανικών εξαγωγών μειώνεται, η εξωστρέφεια της βιομηχανίας συνεχίζει να αυξάνει: Το ποσοστό της συνολικής βιομηχανικής παραγωγής που εξάγεται από 2% το 1963 φτάνει το 11% το 1973 και ξεπερνάει το 15% σήμερα. Ακόμα περισσότερο, η φθίνουσα

έξαγωγική συμμετοχή των κλάδων αυτών δεν οφείλεται μόνο στην παραγωγική τους στασιμότητα σε σύγκριση με άλλους κλάδους αλλά συχνά και στην απόλυτη μείωση της εξωστρέφειας τους.

Τό παράδειγμα του πολυσυζητημένου αλουμινίου είναι εδώ τό πιό προχωρημένο και ένδεικτικό των δυνατοτήτων αλλά και των συγχύσεων πού υπάρχουν. Τό 1976 έξάγεται τό 85% τής παραγωγής (72.000 Τ/χρόνο τότε)· τό 1978 έξάγεται μόνο 54% τής διπλάσιας τώρα παραγωγής (145.000 Τ/χρόνο). Πράγματι σήμερα τό 92% τής άρχικης ή τό 46% τής σημερινής ή τό 77% τής πρόσθετης παραγωγής μεταποιείται μέσα στη χώρα. Καί πρέπει νά σημειωθεί πώς ή ταχύτητα άναπτυσσόμενη έγχώρα βιομηχανία μεταποίησης του αλουμινίου διαθέτει ήδη διπλάσια δυναμικότητα από τήν παραγωγή της και σε συνθήκες πλήρους λειτουργίας είναι σε θέση νά απορροφήσει τό σύνολο τής παραγωγής αλουμινίου. Μέ δεδομένα δέ τή χαμηλή σήμερα έσωτερική κατανάλωση αλουμινίου (έκτός άπ' τόν οίκοδομικό τομέα) καθώς και τίς έξαγωγικές δυνατότητες του κλάδου, ή προοπτική νά μετατραπεί ή χώρα σύντομα σε εισαγωγέα αλουμινίου δέν είναι καθόλου έξωπραγματική όπως έμοιαζε στά μέσα τής δεκαετίας του '60. Άνάλογες, αλλά σε μικρότερη κλίμακα, τάσεις παρατηρούνται και στη χαλυβουργία πλατέων προϊόντων.

Άλλά ενώ κλάδοι πεισματικά χαρακτηρίζονται «έξωστρεφείς» ένσωματώνονται βαθμιαία στό έγχώριο παραγωγικό σύστημα, ή συνεχιζόμενη αύξηση τής έξωστρέφειας τής ελληνικής βιομηχανίας στηρίζεται ολοένα περισσότερο στην αυξανόμενη έξωστρέφεια παραδοσιακά έσωστρεφών κλάδων.

Τό 1967 ή βιομηχανία μεταποίησης του αλουμινίου έξάγει τό 20% τής συνολικής παραγωγής της (13.000 Τ/χρόνο)· τό 1977 έξάγει τό 41% τής πενταπλάσιας τώρα παραγωγής της (62.000 Τ.). Στην αυξανόμενη έξωστρέφεια τής έγχώριας μίνι-χαλυβουργίας (έπιμήκη προϊόντα) οφείλεται ή αύξηση από 16% τό 1971 σε 40% περίπου τό 1976 του λόγου έξαγωγές/ παραγωγή για τό σύνολο τής χαλυβουργίας, παρά τό γεγονός ότι αυξάνει ταυτόχρονα τό μέρος των συνολικών έγχωριών άναγκών, σε χαλυβουργικά προϊόντα (κυρίως λαμαρίνες), πού καλύπτεται μέ εισαγωγές (1971: 46%, 1976: 55%).

Τό πιό χαρακτηριστικό όμως παράδειγμα είναι αυτό του τοιμέντου. Τό 1973 ή παραγωγή φτάνει τά 6,5 έκ.ατ. Τ και μέχρι τότε τό ποσοστό της πού έξάγεται κυμαίνεται μεταξύ 5-6%. Τό 1978 ή ταχύτητα άναπτυσσόμενη έγχώρα παραγωγή φτάνει τά 11,5 έκ.ατ. Τ. από τά όποία τό 43% έξάγεται. Τό 90% δηλαδή τής πρόσθετης παραγωγής απορροφήθηκε από τήν έξωτερική (κυρίως άραβική) άγορά! Τό 1978 και σε απόλυτες ποσότητες ή Έλλάδα είναι ό δεύτερος μετά τήν Ίσπανία έξα-

γωγείας τοιμέντου στην Ευρώπη. Την ίδια χρονιά και σε σχετική μεγέθη (κατά κάτοικο) ή Ελλάδα είναι ο μεγαλύτερος παραγωγός και εξαγωγέας τοιμέντου στην Ευρώπη (και στον κόσμο) με μεγάλη απόσταση από τη δεύτερη Ισπανία (παραγωγή: 1237 έναντι 859 kg/κάτοικο, εξαγωγή: 532 έναντι 261 kg/κάτοικο).

Ανάλογες τάσεις εκδηλώνονται και στην ύφαντουργία που τό 1974 εξάγει ήδη τό 18% της συνολικής της παραγωγής. Είναι ένδεικτικό τό γεγονός πώς ενώ στό διάστημα 1959-77 οι μετοχικές επιχειρήσεις του κλάδου αυξάνουν από 67 σε 400, ή αύξηση κατά 333 επιχειρήσεις κλιμακώνεται: 1959-65:92, 1965-71:31 και 1971-77: 210 (μόνο τό 1977 ιδρύθηκαν 76 νέες επιχειρήσεις, περισσότερες δηλαδή από όσες υπήρχαν τό 1959)

Οί πρόσφατες αυτές εξελίξεις έχουν και τίς θετικές αλλά και τίς άρνητικές τους πλευρές. Άπ' τή μιά μεριά φανερώνουν τήν αυξανόμενη δυναμική της εγχώριας παραγωγής τόσο σε ότι άφορά στην βαθμιαία άπορρόφηση και ολοκληρωμένη άξιοποίηση άρχικά έξωστρεφών δραστηριοτήτων, όσο και σε ότι άφορά στην άξιοποίηση των δυνατοτήτων που άνοίγουν στην διεθνή άγορά, με εύνοϊκές επιπτώσεις τόσο στό έμπορικό και συναλλαγματικό ισοζύγιο της χώρας, όσο και στό επίπεδο της άπασχόλησης (λόγω μεγαλύτερης άπορροφητικότητας σε εργασία των «παραδοσιακών» κλάδων).

Άπό τήν άλλη μεριά όμως φανερώνουν και τόν περιορισμένο όρίζοντα της δυναμικής αυτής. Έτσι, ενώ ή άξιοποίηση του εγχώριου θωξίτη ολοκληρώνεται με τή μεταποίηση του άλουμινίου, ή παραγωγή προϊόντων άλουμινίου είναι σχεδόν άποκλειστικά προσανατολισμένη σε άλλα προφιλέ χαμηλής τεχνολογίας και γι' αυτό άλλωστε τό 67% των εξαγωγών της προσορίζεται για τίς άραβικές χώρες και μόνο τό 27% στην άπαιτητική άγορά της ΕΟΚ. Η άνάπτυξη και ή εξαγωγική στροφή της παραγωγής ύφαντουργικών προϊόντων συμβάλλει στό να άξιοποιηθει πλήρως τό εγχώριο μπαμπάκι, τό 60% όμως των εξαγωγών της άφορά σε βαμβακερά νήματα που θά επανεισαχθούν ένσωματωμένα σε ύψηλης τεχνολογίας «έπώνυμα» ευρωπαϊκά ύφαντουργικά προϊόντα. Συμπεριφορά άνάλογη με εκείνη των χωρών της νοτιοανατολικής Άσίας οι όποιες διαθέτουν τόν ίδιο σύγχρονο έξοπλισμό αλλά δέκα φορές μικρότερα ήμερομίσθια. Οί έντυπωσιακές έξαγωγικές επιδόσεις στην βιομηχανία του τοιμέντου επιτρέπει τήν άξιοποίηση εγχωρίων όρυκτων. Όμως οι χώρες-πελάτες της αυξάνουν γρήγορα τή δική τους παραγωγή. Τό 1977 4,0 έκατ. τόνοι ελληνικού τοιμέντου (90% των συνολικών εξαγωγών τοιμέντου) κάλυψαν τό 20% των αντίστοιχων εισαγωγών (20 έκ. Τ) των χωρών που τό άπορρόφησαν. Μεταξύ 1977-79, οι ίδιες χώρες αύξησαν τήν παραγωγική τους δυναμικότητα σε τοιμένο κατά 20 έκ. Τ. Και παρά τίς δραχμυπρόθεσμες δυσκολίες πλήρους άξιοποίησεως της δυναμικότητας αυτής, προδιαγράφονται μακροπρόθεσμα οι δυσκολίες που θά αντιμετώπισει ή ελληνική βιομηχανία τοιμέντου.

Τά τεχνολογικά άλματα είναι επικίνδυνα και προϋποθέτουν μακροπρόθεσμες και διαφορετικής ποιότητας στρατηγική που δέν φαίνεται ότι μπορούν να συλλάβουν και να πραγματοποιήσουν οι μέχρι σήμερα υπεύθυνοι (ιδιωτικοί φορείς-κράτος) για τήν πορεία της ελληνικής βιομηχανίας. Όστόσο ή τεχνολογική αναβάθμιση της εγχώριας παραγωγής τόσο στην

περίπτωση του άλουμινίου (είδη οικιακού έξοπλισμού και συσκευασίας, μέρη μηχανών και μεταφορικών μέσων...) όσο και εκείνες της χαλυβουργίας (είδικοί χάλυδες, ναυπηγική λαμαρίνα, άμεση άναγωγή σιδηρομεταλλεύματος...), της ύφαντουργίας («έπώνυμα» τελικά προϊόντα) και της τοιμεντοβιομηχανίας (όργάνωση και μερική παραγωγή εργοστασίων τοιμέντου...), είναι μέσα στις δυνατότητες της ελληνικής βιομηχανίας. Με τήν προϋπόθεση φυσικά ταυτόχρονης προσπάθειας στον τομέα της παραγωγής κεφαλαιουχικού έξοπλισμού και τεχνολογίας. Στόν τομέα αυτό ή καθυστέρηση της εγχώριας παραγωγής είναι έντυπωσιακή. Άξίζει να ύπογραμμιστεί ότι τό μέρος των συνολικών εγχώριων άναγκών που καλύπτεται από εισαγωγές αυξάνει στην περίπτωση των μή ηλεκτρικών μηχανών από 56% τό 1960 σε 82% τό 1971, ενώ στην περίπτωση των ηλεκτρικών μηχανών από 30% σε 75% αντίστοιχα.

6. Φορείς

Χρειάζεται να έπισημάνουμε τό γεγονός ότι οι πρόσφατες εξελίξεις στην ελληνική βιομηχανία συντελούνται με κύρια ευθύνη του ελληνικού κεφαλαίου.

Είναι γνωστό ότι κατά τή δεκαετία του '60 με τό βαθμιαίο άνοιγμα της χώρας στη διεθνή άγορά, ή αναδιάρθρωση της ελληνικής βιομηχανίας και ή μετατόπιση του κέντρου βάρους προς τους κλάδους παραγωγής σημαντικών ενδιάμεσων αγαθών, πραγματοποιήθηκε υπό τήν ήγεμονία του διεθνούς κεφαλαίου (του νόμου 2687/53). Στη συνέχεια όμως, με τή βαθμιαία εκδήλωση της κρίσης, ή σχετική σημασία του διεθνούς κεφαλαίου, ιδιαίτερα του ξένου, αρχίζει να έξασθενίζει και ή πρωτοβουλία περνάει στό εγχώριο κεφάλαιο που συγκεντρώνει τή δραστηριότητα του κατά κύριο λόγο στους, σχετικά έξουγχρομένους και περισσότερο έξωστρεφείς τώρα «παραδοσιακούς» κλάδους.

Πράγματι, ενώ ο κύριος όγκος (τό 70% περίπου του συνόλου) του διεθνούς κεφαλαίου που εισρέει στη χώρα προσανατολίζεται σταθερά στην βιομηχανία, ή συμμετοχή του στην συνολική βιομηχανική επένδυση περιορίζεται από 33% κατά τήν τριετία 1963-65, σε 10% περίπου τήν τριετία 1969-71. Στο επίπεδο των μετοχικών εταιρειών ή ίδια άναλογία (κεφάλαια του 2687/53 προς άκαθάριστη αύξηση παγίων κεφαλαίων) ενώ αυξάνει από 10% στό διάστημα 1960-62, σε 22% στό διάστημα 1962-66, περιορίζεται στην συνέχεια σε 10% μεταξύ 1966-71 και 9% μεταξύ 1971-75. Ταυτόχρονα δέ διαφοροποιείται και ο κλαδικός προσανατολισμός του διεθνούς κεφαλαίου που επενδύεται στην βιομηχανία. Έτσι από τό σύνολο του τελευταίου οι «στρατηγικοί» κλάδοι που προαναφέρθηκαν (καουτσούκ-χημικά-πετρελαιοειδή και μεταλλουργία) άπορροφούν τό 76% μεταξύ 1953-70 αλλά μόνο τό 51% μεταξύ 1971-79 (πολύ λιγότερο μετά τήν ολοκλήρωση των δύο διύλισθρίων τό 1973-74) ενώ αυξημένα ποσοστά άπορροφούν τά ύλικά μεταφορών (άπό 6,5% σε 18,2% αντίστοιχα), οι ηλεκτρικές συσκευές (άπό 2,6% σε 11,7%) αλλά και τυπικά «παραδοσιακοί» κλάδοι: τρόφιμα-ποτά-ύφαντουργία-ένδυση-ύπόδηση (άπό 5,6% σε 9,7%).

Η φθίνουσα σημασία και ή κλαδική αναδιάρθρωση του διεθνούς κεφαλαίου στό επίπεδο των επενδύσεων αντικατοπτρίζεται φυσικά και στό επίπεδο της παραγωγής και των έξα-

γωγών της βιομηχανίας. Στο επίπεδο των μετοχικών εταιρειών ή συμμετοχή των εταιρειών, όπου το διεθνές κεφάλαιο είναι πλειοψηφικό (στά μετοχικά κεφάλαια), στο συνολικό ενεργητικό όλων των εταιρειών, μειώνεται από 31,5% τό 1970 σε 28,6% τό 1975. Όμως η μείωση αυτή είναι ιδιαίτερα αισθητή στους κλάδους καουτσούκ-χημικά-μεταλλουργία- προϊόντα από μέταλλο, ενώ αντίθετα παρατηρείται αύξηση στους κλάδους: πετρελαιοειδή, υλικά μεταφορών, ηλεκτρικές συσκευές, όπως και στους: τρόφιμα - ποτά - ύφαντουργία - ένδυση, υπόδηση, αλλά σε χαμηλά επίπεδα.

Τά παραπάνω φαινόμενα συνδέονται και με την αναδιάρθρωση του διεθνούς κεφαλαίου ως προς την προέλευσή του. Με την αισθητή δηλαδή υποχώρηση της σχετικής σημασίας των αμερικανικών και γαλλικών κεφαλαίων (καουτσούκ - χημικά - μεταλλουργία) και την αντίστοιχη αύξηση της σχετικής σημασίας των γερμανικών κεφαλαίων (ηλεκτρικές συσκευές) αλλά κυρίως του ελληνικού έφοπλιστικού κεφαλαίου (πετρελαιοειδή, ναυπηγεία). Πρέπει πάντως να σημειωθεί πως η έξασθένιση της άμεσης συμμετοχής του διεθνούς κεφαλαίου στην εγχώρια βιομηχανική παραγωγή συνεχίζεται και μετά τό 1975, ιδιαίτερα μετά την απόκτηση πλειοψηφικής συμμετοχής από τό ελληνικό δημόσιο σε μερικές από τις μεγαλύτερες παραγωγικές μονάδες όπως: τά διύλιστήρια Άσπροπύργου, ή Hellenic Steel, τό Νέωριον Σύρου, ή Στάγιερ, οι βιομηχανίες του ήμιου Άνδρεάδη (φωσφορικά λιπάσματα Καβάλας, ναυπηγεία Έλευσίνας...).

Ανάλογα, στο σύνολο των εξαγωγών των μετοχικών βιομηχανικών εταιρειών ή συμμετοχή των παραπάνω «διεθνών» εταιρειών μειώνεται από 60% τό 1971 σε 50% τό 1973 και 34% τό 1977. Η μείωση δέ αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στις καθαρά «ξένες» εταιρείες (χωρίς αυτές που έλέγχονται από τό ελληνικό έφοπλιστικό κεφάλαιο) των οποίων ή συμμετοχή μειώνεται από 40% τό 1971 σε 27% τό 1977). Η φθίνουσα συμμετοχή των τελευταίων είναι ιδιαίτερα αισθητή στο καουτσούκ, στά χημικά, στή μεταλλουργία, στά πετρελαιοειδή (όπου κυριαρχεί τό έφοπλιστικό κεφάλαιο) αλλά και σε κλάδους όπως οι ηλεκτρικές συσκευές, τά τρόφιμα, ή ύφαντουργία και ή ένδυση-υπόδηση, όπου ή συμμετοχή του ξένου κεφαλαίου ήταν αύξουσα στο επίπεδο της παραγωγής και των επενδύσεων. Είναι λοιπόν φανερό ότι όχι μόνο ή σχετική σημασία του ξένου κεφαλαίου μειώνεται αλλά και ότι οι νέοι παραγωγικοί προσανατολισμοί του τελευταίου προσδιορίζονται σε συνάρτηση με τις ανάγκες της έσωτερικής αγοράς.

Δέν πρέπει τέλος να περάσει απαρατήρητο τό γεγονός ότι ενώ ή παρουσία του διεθνούς κεφαλαίου γενικά είναι φθίνουσα, αύξουσα είναι αντίθετα ή παρουσία του ελληνικού έφοπλιστικού κεφαλαίου. Κατά τό διάστημα 1970-75 στή συνολική αύξηση του ενεργητικού των εταιρειών που έλέγχονται από τό διεθνές κεφάλαιο, τό έφοπλιστικό συμμετέχει με 47% και τό 1975 έλέγχει τό 38% του συνολικού ενεργητικού των παραπάνω εταιρειών (τά αντίστοιχα ποσοστά είναι 21% και 24% αντίστοιχα για τά κοινοτικά κεφάλαια 12% και 21% για τά αμερικανικά). Υπό την πίεση των διεθνών εξελίξεων στο χώρο της ναυτιλίας και της ένταξης της χώρας στήν ΕΟΚ ή επιχειρηματική δραστηριότητα του έφοπλιστικού κεφαλαίου στήν Ελλάδα αυξάνει. Έτσι τό ποσοστό της μεταφορικής δυναμικότητας του στόλου του που βρίσκεται υπό ελληνική σημαία ενώ κυμαί-

νεται γύρω στο 40% κατά τη δεκαετία του '60, ανεβαίνει στο 50% τό 1975 και στο 80% σήμερα. Ταυτόχρονα ή εγχώρια δραστηριότητά του διαφοροποιείται: βιομηχανία, τουρισμός, τράπεζες, ασφάλειες... Ωστόσο, ή σημαντική παρουσία του στή βιομηχανία προσανατολίζεται κατά 80% μόνο σε δύο κλάδους: διύλιστήρια και ναυπηγεία που συνδέονται στενά με τις καθαρά έφοπλιστικές του δραστηριότητες. Δέν ολοκληρώνεται προς τά μετόπισθεν των κλάδων αυτών (κεφαλαιουχικός έξοπλισμός, χαλυβουργία...) άν και ό «ελεύθερος» χώρος δέν λείπει.

7. Ο ρόλος του κράτους

Τό μικρό ποσοστό του ΑΕΠ που διοχετεύτηκε σε βιομηχανικές επενδύσεις (3% περίπου) δέν οφείλεται ασφαλώς στήν άνυπαρξία εγχώριων χρηματοδοτικών πόρων. Η έσωτερική άποταμίευση κυμάνθηκε σε ύψηλά επίπεδα και από 14% του ΑΕΠ τό 1963 έφτασε στο 24% τό 1973. Η περιορισμένη άπορροφητικότητα σε κεφάλαια της ελληνικής βιομηχανίας φαίνεται να προσδιορίζεται τόσο από την ίδια της τη διάρθρωση όσο και από τους μηχανισμούς χρηματοδότησης και κινήτρων που διαμόρφωσε ή πολιτική πρακτική του ελληνικού κράτους.

α. Χρηματοδότηση

Είναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι οι βιομηχανικές επενδύσεις δέν άπορρόφησαν παρά μόλις τό 25% της ιδιωτικής άποταμίευσης στήν περίοδο 1965-74 (19% στήν περίοδο 1955-64) και άντιστοιχούσαν μόλις στο 40% της συνολικής χρηματοδοτικής ικανότητας του εγχώριου τραπεζιτικού συστήματος.

Έτσι, ενώ ή εγχώρια κεφαλαιαγορά είναι πρακτικά άνυπαρκτη και οι ειδικευμένες τράπεζες επενδύσεων δέν καλύπτουν πάνω από 10-15% της συνολικής τραπεζικής πίστης, τό κύριο βάρος της χρηματοδότησης έφεραν οι έμπορικές τράπεζες που με τά δικά τους κριτήρια εύνοούν τις βραχυπρόθεσμες πιστώσεις. Στήν πραγματικότητα οι πιστώσεις αυτές καταλήγουν σε έμμεση και πολύ ασφαλής χρηματοδότηση του έμπορίου.

Άλλά και οι μικρές οικογενειακού τύπου επιχειρήσεις δέν εύνοούν τη διεύρυνση της κοινωνικής τους βάσης. Τά περιορισμένα όμως δικά τους κεφάλαια δέν επιτρέπουν εύρύτατη χρηματοδότηση μιά και ή σχέση ίδια κεφάλαια προς ύποχρεώσεις δέν μπορεί να ξεπεράσει τό λόγο 3:7. Πράγματι, τόσο τά συνολικά όσο και τά πάγια κεφάλαια ανά επιχείρηση, στήν περίοδο 1958-73 αύξήθηκαν με μέσους ρυθμούς πολύ χαμηλούς: 4,5% και 3,1% αντίστοιχα. Η περιορισμένη άπορροφητικότητα των επιχειρήσεων αυτών είναι ιδιαίτερα αισθητή σε ότι άφορά τά μακροπρόθεσμα κεφάλαια που προϋποθέτουν επενδυτικά σχέδια τά όποια ξεπερνάνε τις δυνατότητες ή τις φιλοδοξίες τους.

Οι βιομηχανικές μετοχικές επιχειρήσεις στήριξαν την ανάπτυξη τους κυρίως στις «δικές τους» δυνάμεις. Έτσι στο διάστημα 1959-76 τό 45% των συνολικών ή τό 67% των άκαθαρίστων παγίων ή τό 59% των παραγωγικών (άκαθάριστα πάγια + stocks) κεφαλαίων τους χρηματοδοτήθηκαν από έσω-επιχειρηματικές πηγές. Η τραπεζική χρηματοδότηση κάλυψε μόλις τό 36% των συνολικών ή τό 16% των παραγωγικών κεφαλαίων,

ενώ τα υπόλοιπα ποσοστά (19% και 25% αντίστοιχα) κάλυψαν οι πιστώσεις προμηθευτών. Είναι χαρακτηριστικό, άλλωστε, ότι η χρηματοδότηση του 16% του παραγωγικού κεφαλαίου απορρόφησε μόνο το 33% της συνολικής τραπεζικής χρηματοδότησης προς τη βιομηχανία, ενώ το υπόλοιπο 67% χρησιμοποιήθηκε ουσιαστικά για χρηματοδότηση των πωλήσεων.

Τό ίδιο άποκαλυπτική είναι και η σύνθεση των έσω-έπιχειρησιακών πηγών χρηματοδότησης: άποσβέσεις 42%, παρακρατηθέντα κέρδη 23%, μετοχικά κεφάλαια 35%. Έχει υπολογιστεί ότι οι άποσβέσεις που πραγματοποιήθηκαν ξεπέρασαν εύρύτερα τις πραγματικές ανάγκες που προκύπτουν από την χρήση του εξοπλισμού και αποτέλεσαν πραγματική και άφρολόγητη πηγή χρηματοδότησης νέου κεφαλαίου. Τα παρακρατηθέντα και άφρολόγητα κέρδη αποτελούν το 58% των συνολικών καθαρών κερδών της περιόδου. Τέλος η αύξηση των μετοχικών κεφαλαίων πρέπει να άποδοθεί σε σημαντικό βαθμό στην άμεση συμμετοχή τόσο των ειδικών τραπεζών επενδύσεων όσο και των ξένων κεφαλαίων.

Σέ τελευταία άνάλυση ή τάση των επιχειρήσεων αυτών νά στηριχθούν σε άυτοχρηματοδότηση δέν είναι ένδειξη του δυναμισμού τους, όπως συμβαίνει μέ τις μεγάλες επιχειρήσεις των βιομηχανικά άναπτυγμένων χωρών. Είναι αντίθετα ένδειξη του συντηρητισμού τής οικογενειακής παράδοσης τής ελληνικής βιομηχανίας. Τό πέραςμα άπ' τή βιοτεχνία στη σύγχρονη βιομηχανία συνεπάγεται άναμφισβήτητα κάποια δυναμική τής όποιας, ώστόσο, τά όρια γρήγορα περιορίζονται στό βαθμό που δέν έξασθενίζουν σε παραδοσιακές μορφές ιδιοκτησίας.

6. Κίνητρα

Οι παραπάνω έξελίξεις προσδιορίστηκαν φυσικά και άπό τήν πολιτική κινήτρων που άσκησε τό ελληνικό κράτος.

Στήν 26ετία 1953-78 23 νόμοι(!) διαμόρφωσαν ένα πολύπλοκο πλέγμα έμμεσων και «έπίπεδων» κινήτρων. Τό σύνολο των κινήτρων αυτών, που προβλέπει γενικά:

— Έπανεξαγωγές κεφαλαίων και κερδών για τις επενδύσεις διεθνών κεφαλαίων.

— Άδασμολόγητη είσαγωγή κεφαλαιουχικού έξοπλισμού

— Άύξημένα ποσοστά άποσβέσεων

— Δημιουργία άφρολόγητου άποθεματικού άπό τά κέρδη

— Έπιδότηση έξαγομένων προϊόντων...

δέν διαφοροποιείται παρά μόνο ως προς τήν προέλευση των κεφαλαίων (άποβλέποντας στήν προσέλευση ξένων κεφαλαίων) και ως προς τόν προορισμό τής παραγωγής (άποβλέποντας στήν προώθηση των έξαγωγών).

Σχετικά πρόσφατα θεσπίζονται και περιφερειακά κριτήρια άποβλέποντας στήν άποκέντρωση τής βιομηχανικής δραστηριότητας. Ειδικότερα ό πολυσυζητημένος νόμος 849/78 είσαγει νέα κίνητρα που έκτός άπό τά άφρολόγητα άποθεματικά και τις πρόσθετες άποσβέσεις, έπιτρέπουν τή χορήγηση άτόκων δανείων και τήν έπιδότηση έπιτοκίων. Ταυτόχρονα γίνεται προσπάθεια συνδυασμού των περιφερειακών μέ κλαδικά κριτήρια. Έτσι, έκτός άπό τό διαχωρισμό τής χώρας σε 5 περιφέρειες μέ τήν πράξη 40/79 οι βιομηχανίες διακρίνονται σε 3 κατηγορίες: ύψηλης, μέσης και χαμηλής ένισχύσεως. Η κλιμάκωση όμως των παρεχομένων κινήτρων είναι πολύ εύρύτερη μέ βάση περιφερειακά κριτήρια παρά μέ κλαδικά, προδιαγράφοντας έτσι τά

άποτελέσματα. Πράγματι, μέχρι τά μέσα του 1980 οι επενδύσεις που υπάγονται στό νόμο 849 πραγματοποιούνται κατ' 90% στίς λιγότερο άναπτυγμένες περιοχές τής χώρας, τό 53% όμως άπό αυτές άφορούν πάλι ύφαντουργικά προϊόντα ή προϊόντα άπό μέταλλο (63% μαζί μέ προϊόντα άπό μή μεταλλικά όρυκτά).

Ό νέος νόμος που κυοφορείται είσαγει μιά καινοτομία Όριστικοποιεί δηλαδή τόν προσανατολισμό προς τά άμεσα κίνητρα μέ τή χορήγηση δωρεάν κεφαλαίων σε ποσοστό έπί τής επένδυσης που κλιμακώνεται άνάλογα μέ τήν περιοχή (τρεις περιφέρειες τώρα) και τόν κλάδο (όπως και στόν 849). Η άμεση παροχή δωρεάν κεφαλαίων και γενικότερα τά άμεσα κίνητρα, άποτελούν ισχυρό όπλο στα χέρια του κράτους ποί έπιτρέπει και τήν πραγματοποίηση τής επένδυσης και τόν κλαδικό ή τεχνολογικό προσανατολισμό τής. Και στό νέο όμως νόμο ενώ μεταξύ των περιοχών υπάρχει διαφορά στό ποσοστό έπιχορηγήσεως μέχρι και 20%, μεταξύ των κατηγοριών βιομηχανίας ή διαφορά είναι μόλις 5%, γεγονός που έπιτρέπει άπαισιόδοξες προβλέψεις για τήν αύριανή κλαδική διάθρωση τής ελληνικής βιομηχανίας. Άλλωστε, άπό τις ιδιωτικές επενδύσεις που ήταν «έν έξελίξει» (περίπου 25 δις. δρχ.) τόν Ιούνιο του 1980, όπως άνακοίνωσε τότε ό Υπουργός Συντονισμού, τό 50% περίπου άφορούσε σε τσιμέντα (60% μαζί μέ τά ύφαντουργικά).

Η άπουσία όμως βιομηχανικής στρατηγικής άποδεικνύεται και άπό τήν άνυπαρξία κριτηρίων σχετικών μέ τό μέγεθος και τήν τεχνολογική συγκρότηση των επιχειρήσεων. Τό κείριο και άναγνωρισμένο άπό όλους πρόβλημα των συγχωνεύσεων ή συνεταιρισμού των μικρών ελληνικών επιχειρήσεων παραμένει λόγος κενός. Αντίθετα τά κίνητρα προσανατολίζονται στίς μικρές επιχειρήσεις και έννοούν τήν άναπαραγωγή τους. Είναι έτσι χαρακτηριστικό ότι ό νέος νόμος:

— Καθορίζει κατώτατο όριο έπιχορηγούμενης επένδυσης 5 εκ. δρχ. (άπό 20 εκ. δρχ. στήν άρχική του έκδοση) όσο δηλαδή κοστίζει ένα διαμέρισμα 5 δωματίων!

— Καθορίζει άνώτατο όριο: 5 εκ. δρχ. άνά δημιουργούμενη θέση άπασχολήσεως άποκλείοντας έτσι τις βιομηχανίες έντάσεως κεφαλαίου και τεχνολογίας που ύπερβαίνουν τό όριο αυτό (για τά πετροχημικά π.χ. είναι 30 εκ. δρχ. περίπου άνα δημιουργούμενη θέση).

— Δέν προβλέπει κλιμάκωση των υπόλοιπων κινήτρων (έπιδότηση έπιτοκίου, πρόσθετες άποσβέσεις, άφρολόγητες κρατήσεις) άνάλογα μέ τό είδος τής βιομηχανίας, παρά μόνο άνάλογα μέ τήν περιφέρεια.

— Έπιχορηγεί τις επενδύσεις για τήν άνάπτυξη τεχνολογικής έρευνας άνεξάρτητα μεγέθους τής έπιχείρησης, καθορίζοντας μάλιστα άνώτατα όρια επένδυσης και έξειδικευμένων έπιστημόνων. Έτσι, όχι μόνο δέν προωθεί άλλα σχεδόν άποκλείει τήν συγκρότηση κλαδικών κέντρων τεχνολογικής έρευνας μέ δυνατοτητες σχεδιασμού pilot-plans...

III. Διεθνείς έξελίξεις στό βιομηχανικό τομέα

1. Η κοινωτική βιομηχανία και ή κρίση.

Η κοινωτική βιομηχανία πλήττεται ιδιαίτερα άπό τήν κρίση.

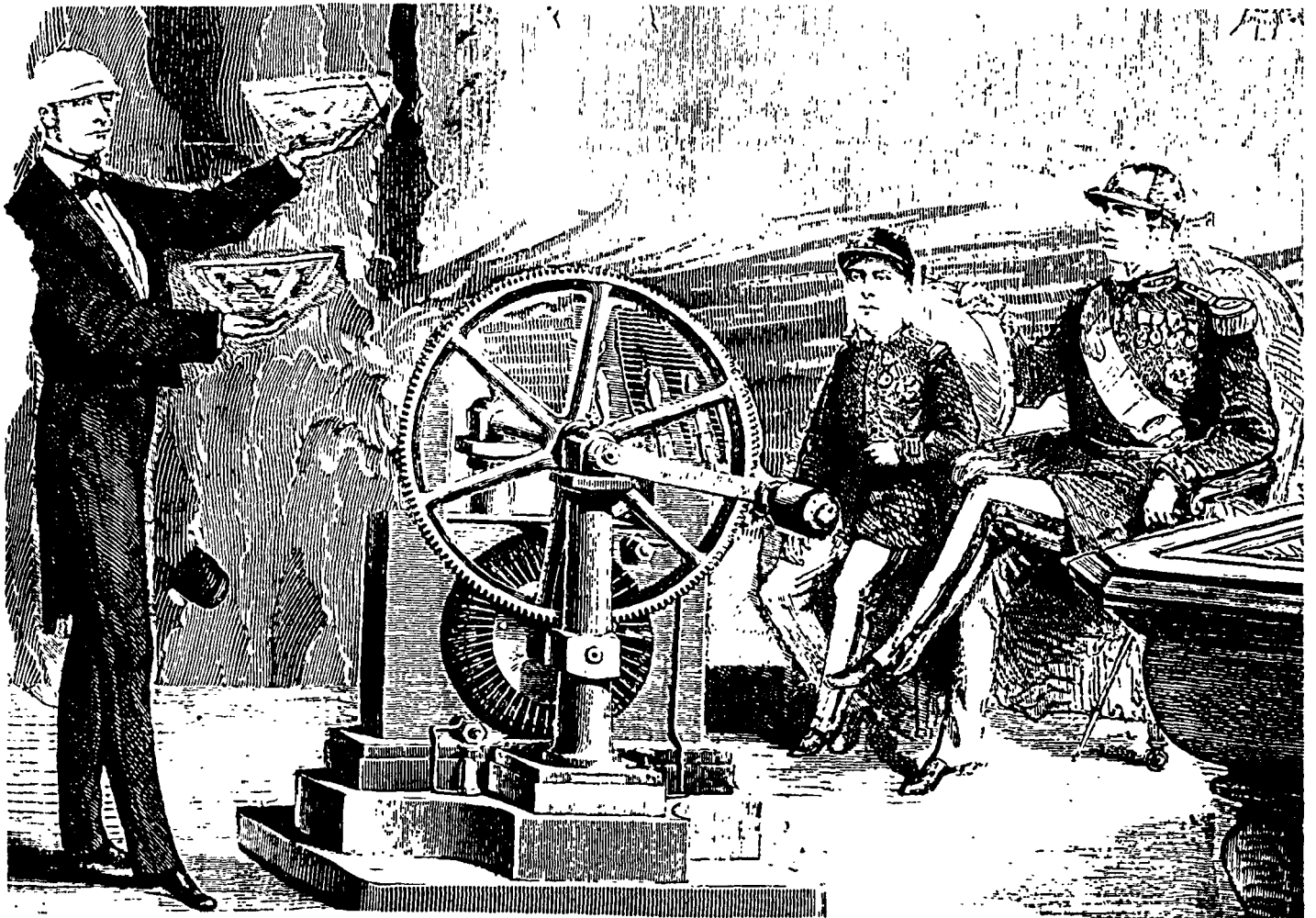
ση. Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής των χωρών της ΕΟΚ, έπεσε στην πενταετία 1973-78 στο 1,4% από 6,3% που ήταν στη δεκαετία 1963-73, ενώ η ανεργία που ποτέ δεν ξεπέρασε το 1,5% του ενεργού πληθυσμού στην περίοδο 1961-65, έφθασε το 2,5 το 1973 και σήμερα ξεπερνάει το 6% με τάση να φθάσει το 8% στο τέλος του 1981.

Η πτώση της βιομηχανικής παραγωγής, ή ανεργία, ο πληθωρισμός και η παγκόσμια νομοματική αστάθεια, που μεταφράζεται σε διακυμάνσεις των τιμών του συναλλάγματος που αποθαρρύνουν τις παραγωγικές επενδύσεις και ένθαρρύνουν την κερδοσκοπία, αποτελούν τά πιά έμφανή σημάδια μιάς κρίσης από την όποια δέν γλίτωσε καμιά χώρα της ΕΟΚ.

Ταυτόχρονα ή κοινοτική βιομηχανία αντιμετώπιζει έναν έντονο διεθνή ανταγωνισμό από έναν όλο κι αύξανόμενο αριθμό χωρών του Τρίτου Κόσμου, που έχουν πρόσφατα έκβιομηχανιστεί και μεταβληθεί σε παραγωγούς και εξαγωγείς καταγεγρασμένων προϊόντων. Έτσι ή ύφεση αυτή, ή πιά σοβαρή μεταπολεμικά, συνοδεύεται με απώλεια της ανταγωνιστικότητας όρισμένων βιομηχανιών της ΕΟΚ, από ή στιγμή που ή Ιαπωνία και όρισμένες χώρες του Τρίτου Κόσμου όπως ή Νότιος Κορέα, ή Ταϊβάν, τό Χόγκ-Κόγκ, ή Σιγκαπούρη και ή Βραζι-

λία μπήκαν στη διεθνή σκηνή με πιά σύγχρονο και αποτελεσματικό μηχανικό έξοπλισμό και με πολύ χαμηλότερα ήμερομίσθια, που τους επιτρέπουν νά παράγουν σε τιμές πολύ χαμηλότερες από τις κοινοτικές. Ο χάλυβας, τά ναυπηγεία, οί βιομηχανίες των ειδών ενδύσεως και ύποδήσεως, ή κλωστοϋφαντουργία είναι τομείς που θίγονται άμεσα. Αναλυτικότερα, στη βιομηχανία χάλυβα από τους 700.000 εργάτες των χαλυβουργιών των χωρών της ΕΟΚ, ένας στους έπτά κινδυνεύει σήμερα νά χάσει ή δουλειά του. Άλλοι 100.000 εργάτες έχουν ήδη χάσει ή δουλειά τους από τό 1974. Αίτια αυτής της κατάστασης είναι ή είσοδος στη διεθνή αγορά νέων παραγωγών-χωρών, ή στασιμότητα της ζήτησης που όφείλεται στην παγκόσμια οικονομική ύφεση και ή ακατάλληλη όργάνωση και διάρθρωση του κλάδου, όπου συνυπάρχουν πλεονασματικές παραγωγικές ικανότητες και παλιωμένος τεχνικός έξοπλισμός.

Στη ναυπηγική βιομηχανία, μεταξύ του 1960 και του 1975, ή κατάσταση μεταβλήθηκε ριζικά σε βάρος της κοινοτικής ναυπηγικής βιομηχανίας και ύπέρ της γιαπωνέζικης. Έτσι τό 1975, τά γιαπωνέζικα ναυπηγεία κατείχαν τό 50% της παγκόσμιας αγοράς και ναυπηγεία της ΕΟΚ μόλις τό 22%, ενώ τό 1960 ή σχέση ήταν άκριβώς ή αντίστροφη. Στα ύποδήματα,

ανάμεσα στο 1972 και το 1977, η παραγωγή υποδημάτων έπεσε κατά 8% για το σύνολο της ΕΟΚ, ενώ η μείωση της παραγωγής ήταν ιδιαίτερα έντονη για τρεις χώρες: Ώλλανδία (-30%), Ίρλανδία (-36%) και Βέλγιο (-49%). Αιτία είναι η εισβολή υποδημάτων σε χαμηλές τιμές κύρια από τη Ν. Κορέα και την Ταϊβάν.

Πολλές από τις ευρωπαϊκές βιομηχανίες *ύφασμάτων* και *ένδυμάτων*, που απασχολούν το 10% των μισθωτών εργαζομένων της ΕΟΚ, ανταπεξέρχονται δύσκολα στη στασιμότητα της εσωτερικής ζήτησης και στον ανταγωνισμό των χωρών ιδιαίτερα της Νοτιοανατολικής Άσίας, που διαθέτουν πιο σύγχρονες εγκαταστάσεις και πολύ χαμηλά ήμερομισθία. Τό 1977 για παράδειγμα, ό δείκτης ώρομισθίου στην κλωστούφαντουργία ήταν 5,4 στη Νότια Κορέα μέ 100 στο Βέλγιο. Στόν τομέα των συνθετικών ίνων ή κοινοτική βιομηχανία εμφανίζει πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα.

2. Ό νέος διεθνής καταμερισμός εργασίας και ή αλλαγή στό συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στις βιομηχανικές χώρες.

Ό είσοδος των νέων χωρών του Τρίτου Κόσμου στην παγκόσμια αγορά βιομηχανικών προϊόντων δέν είναι ή μοναδική αλλαγή στό διεθνή καταμερισμό εργασίας. Ένα έξισου σημαντικό φαινόμενο, για πολλούς σημαντικότερο, είναι ή απότομη μεταβολή της παγκόσμιας ζήτησης, που έκδηλώθηκε στό τέλη της δεκαετίας του '60. Ό παρακμή δηλαδή στις άναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες της Δύσης, κλάδων όπως ή μεταλλουργία, ή χημεία, τό καουτσούκ κλπ. και ή άνάδυση της ηλεκτρονικής βιομηχανίας, της τηλεματικής, της βιοχημείας και των νέων μορφών ενέργειας. Ίδιαίτερα ή ηλεκτρονική μπορεί να επιφέρει έντυπωσιακές αλλαγές, στην όργάνωση της εργασίας τόσο στην παραγωγή όσο και στις ύπηρεσίες. Άλλαγές, που ίσως άκόμα δέν μπορούμε να φανταστούμε και που οι οικονομικές και κοινωνικές τους επιπτώσεις θά είναι πολύ σημαντικές. Τό φαινόμενο είναι ιδιαίτερα έντονο στις ΗΠΑ, όπου είναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ότι στην έτήσια κατάταξη των πεντακοσίων πρώτων άμερικανικών επιχειρήσεων τά τελευταία 30 χρόνια μόνο 262, παρέμειναν στη λίστα. Άπ' αυτές, οι έταιρείες πετρελαίου και οι μεγάλες αυτοκινητοβιομηχανίες παραμένουν σταθερά έπικεφαλής. Όμως οι άλλοτε ψηλά στην κατάταξη βιομηχανίες καουτσούκ, τροφίμων, χημείας, χάλυβα κλπ. έμειναν πίσω, δίνοντας τη θέση τους στις βιομηχανίες ηλεκτρονικής πληροφοριακής άλλά και φαρμακευτικών προϊόντων. Δέν άποκλείεται λοιπόν καθόλου, να περνάμε σήμερα μιά μεταβατική φάση, προς μιά νέου τύπου άνάπτυξη, που θά στηρίζεται στις νέες μορφές ενέργειας, την ηλεκτρονική, την τηλεματική και τη βιοχημεία, όπως αντίστοιχα μέχρι τό 19ο αιώνα οι κύριοι κλάδοι που στήριζαν την άνάπτυξη ήταν ό άνθρακας, οι άτμομηχανές, ό σιδηρόδρομος και ή ύφαντουργία, ενώ στό δύο πρώτα τρίτα του 20ου αιώνα τη θέση τους πήραν τό πετρέλαιο, ή ηλεκτρομηχανική, τά αυτοκίνητα και ή χημεία.

Ένα τούτο σημαντικό φαινόμενο είναι ή αλλαγή στό συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στις βιομηχανίες της ΕΟΚ, των ΗΠΑ και της Ίαπωνίας.

Σέ γενικές γραμμές, από τη δεκαετία του '50, ή θέση της εγκαταστημένης στις ΗΠΑ βιομηχανίας δέν έπαψε να χειροτερεύει, ενώ αντίθετα ή Ίαπωνία πραγματοποίησε, στηριγμένη στην έξειδίκευση σε νέους κλάδους, μιά θεαματική βιομηχανική

ανάπτυξη που την έφερε από τό επίπεδο των λιγότερο άναπτυγμένων χωρών της ΕΟΚ (1963) σε πλεονεκτικότερη θέση από τις ΗΠΑ και τη Γερμανία (1978).

Έξάλλου ή κοινοτική βιομηχανία μείωσε συνολικά τη διαφορά που είχε από τις ΗΠΑ, και σήμερα σε πολλούς κλάδους είναι πιο προηγμένη άπ' αυτήν. Έπιπλέον οι πολυεθνικές έταιρείες, που πριν δέκα χρόνια ήταν συχνά άμερικανικής προέλευσης, σήμερα είναι όλο και πιο συχνά ευρωπαϊκές άλλά και γιαπωνέζικες και άραβικές. Έτσι, ενώ στό τέλος της δεκαετίας του '60 οι άμερικανικές έταιρείες κατέκλυζαν την Εύρωπη μέ έξαγορές και έπενδύσεις, σήμερα ή τάση έχει αντιστραφεί και είναι οι ευρωπαϊκές έταιρείες εκείνες που δημιουργούν νέες μονάδες ή άκόμα περισσότερες έξαγοράζουν όλοκληρες επιχειρήσεις ή τμήματά τους, που έχουν την έδρα τους στις ΗΠΑ, σε κλάδους που αρχίζουν από τά ηλεκτρονικά και φθάνουν στό τρόφιμα και στό ποτά.

3. Ό βιομηχανική πολιτική της ΕΟΚ

3.1. Ένα σύντομο ιστορικό

Ό άνάγκη μιάς κοινοτικής βιομηχανικής πολιτικής, δέν ήταν αυτονόητη την εποχή που ιδρύθηκε ή ΕΟΚ. Ό βιομηχανική πολιτική δέν ύπάρχει σαν έννοια μέσα στη Συνθήκη της Ρώμης, παρ' όλο που οι συνθήκες περί Ε.Κ.Α.Χ. και Εύρωτόμ, άποτελούν καθαρά κλαδικές βιομηχανικές πολιτικές, ενώ και ή ίδια ή συνθήκη της ΕΟΚ ρυθμίζει πρώτα άπ' όλα την κοινή αγορά βιομηχανικών προϊόντων. Τό γεγονός δέν είναι τυχαίο και έκφράζει τη φιλοσοφία του οικονομικού φιλευλευθερισμού, που θεωρούσε ότι ή τελωνειακή ένωση θά έφερε από μόνη της τις άπαραίτητες για την όλοκλήρωση της ΕΟΚ και για την άντιμετώπιση του διεθνή ανταγωνισμού, όριζόντιες και κάθετες διαρθρωτικές αλλαγές στην κοινοτική βιομηχανία. Ό ίδια όμως πορεία των πραγμάτων άνατρέπει αυτή την άντίληψη. Διαπιστώνεται από την ίδια την Έπιτροπή της ΕΟΚ, ότι είναι άπαραίτητη ή χάραξη μιάς κοινοτικής βιομηχανικής πολιτικής για τρεις λόγους:

α) ή κατάργηση των δασμών και των προσοτικών περιορισμών δέν άρκούν για την όλοκλήρωση της κοινής αγοράς.

β) ή έλευθερία του έμπορίου και ή έλευθερία της εγκαταστάσεως δέν φέρνουν μόνες τους την άναδιάρθρωση της κοινοτικής βιομηχανίας, που είναι άπαραίτητη για την άντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού.

γ) μέ την έκδήλωση της κρίσης άναπτύσσονται έντονες τάσεις προστατευτισμού από τις κυβερνήσεις των κρατών μελών είτε γενικά είτε είδικά για την ύποστήριξη συγκεκριμένων βιομηχανικών κλάδων, πράγμα που δάζει σε δοκιμασία τη λειτουργία της ΕΟΚ και κάνει άπαραίτητο ένα ουσιαστικό κοινοτικό συντονισμό στό βιομηχανικό τομέα. Άς σημειωθεί ότι ή προστατευτική αυτή επέμβαση γίνεται είτε φανερά μέ κλαδικές ή περιφερειακές δοήθειες είτε καλυμμένα μέ διάφορες έθνικές προδιαγραφές για την προστασία του καταναλωτή ή του περιβάλλοντος, που συγχρόνως προστατεύουν και την εγχώρια παραγωγή άπέναντι στό ξένα προϊόντα.

Τόν Μάρτιο του 1970, ή Εύρωπαϊκή Έπιτροπή, εισηγείται ένα ύπόμνημα στό Συμβούλιο των Ύπουργών για τη βιομηχα-

νική πολιτική της Κοινότητας και τον 'Οκτώβρη του 1972 ή Συνδιάσκεψη Κορυφής του Παρισιού, υίοθετεί τό υπόμνημα τής 'Επιτροπής, πού θέτει τίσ πρώτες βάσεις γιά μιά κοινοτική βιομηχανική πολιτική, πού είναι: έξάλειψη τεχνικών εμποδίων, νομικών και φορολογικών φραγμών, υίοθέτηση καταστατικού εϋρωπαϊκής ανώνυμης εταιρείας, πραγματικό άνοιγμα τών αγορών του δημοσίου, αναδιάρθρωση τών κλάδων πού περνούν κρίση κάτω από παραδεκτές κοινωνικά συνθήκες, τήν προαγωγή σ' εϋρωπαϊκή κλίμακα ανταγωνιστικών επιχειρήσεων στους κλάδους προηγμένης τεχνολογίας, τή διατήρηση του θεμετίου ανταγωνισμού κλπ.

3.2. Τό περιεχόμενο τής βιομηχανικής πολιτικής τής ΕΟΚ.

Είναι φανερό, πώς τό περιεχόμενο τής κοινοτικής βιομηχανικής πολιτικής δέν είναι κοινά αποδεκτό. Οί διάφορες κοινωνικές ομάδες, οί φορείς πού τίσ εκπροσωπούν και οί αντίστοιχες πολιτικές τάσεις δίνουν ή κάθε μιά τό δικό τους περιεχόμενο μέ βάση τά ιδιαίτερα συμφέροντά τους και τίσ πολιτικές επιλογές τους. Σχηματικά θά μπορούσε κανείς νά διακρίνει τρεις διαφορετικές τάσεις γύρω από τό περιεχόμενο τής κοινοτικής βιομηχανικής πολιτικής.

3.2.1. 'Η νεοφιλελεύθερη τάση.

'Η πρώτη, πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί «νεοφιλελεύθερη» θεωρεί πώς ή διαδικασία τής αναδιάρθρωσης τής βιομηχανίας είναι έργο τών επιχειρήσεων και πώς οί δυνάμεις τής αγοράς θά «κρίνουν» τελικά ποιές επιχειρήσεις θά επιβιώσουν και ποιές όχι, άσχετα από τό μέγεθος του κοινωνικού κόστους. Τό πρωταρχικό πρόβλημα είναι ή ανταγωνιστικότητα μέ κριτήρια κέρδους. Μιά τέτοια αντίληψη, πέρα από τίσ δραματικές κοινωνικές επιπτώσεις τής, περιορίζει τή βιομηχανική πολιτική στη δημιουργία συνθηκών, πού νά επιτρέπουν στίς επιχειρήσεις ν' αναλάβουν τήν εϋθύνη τών απαραίτητων προσαρμογών. Δέν εϋνοεί μιά πολιτική σ' επίπεδο κλάδων, παρά μόνο σ' έξαιρετικές περιπτώσεις και μέ συμπληρωματικό και μεταβατικό χαρακτήρα. 'Η Ένωση τών Συνδέσμων Βιομηχανιών τών Εϋρωπαϊκών Κοινοτήτων (UNICE), είναι χαρακτηριστικός έκφραστής αυτής τής αντίληψης.

3.2.2. 'Η παρεμβατική τάση.

'Η δεύτερη αντίληψη, πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί «παρεμβατική», υίοστηρίζει σάν αναγκαία:

α) τήν πολιτική βιομηχανικών κλάδων γιά τήν αντιμετώπιση τής κρίσης στους λεγόμενους προβληματικούς κλάδους τής κοινοτικής βιομηχανίας.

β) τήν ενίσχυση τών επενδύσεων ιδιαίτερα αυτών πού συμβάλλουν στην ανάπτυξη νέων κλάδων και νέων μεθόδων τεχνικής και οργάνωσης (ήλεκτρονική, αεροναυπηγική, νέες μορφές ενέργειας, νέα μέσα μεταφορών κλπ.)

γ) τήν ορίζοντια βιομηχανική πολιτική

δ) ειδικά μέτρα γιά τίσ μικρομεσαίες επιχειρήσεις, πού φαίνεται νά έχουν τή δυνατότητα ν' απορροφήσουν ένα μέρος τής ανεργίας.

Βέβαια και ή άποψη αυτή δέν πιστεύει πώς ή 'Επιτροπή τής ΕΟΚ πρέπει νά προγραμματίσει τήν ανάπτυξη τής βιομηχανίας, ούτε οί κλαδικές πολιτικές πρέπει νάναι μόνιμες

και γιά όλη τή βιομηχανία. 'Αντίθετα κι αυτή θεωρεί πώς βασικό μέλημα τής 'Επιτροπής είναι ή δημιουργία του κατάλληλου οικονομικού περιβάλλοντος και ή ελευθερία του εμπορίου.

'Ομως, όταν υπάρχουν σήμερα στην Κοινότητα γερασμένες περιοχές, πού δέν έχουν ανακαινίσει τήν παραγωγή τους δυναμικά, καθυστερημένες περιοχές, παραγωγικοί τομείς μέ πλεόνασμα παραγωγικού δυναμικού, δέν είναι δυνατόν παρά νά εγκαταλειφθούν οί γενικές θεωρίες γύρω από τούς νόμους τής αγοράς, τή διεθνή ανταγωνιστικότητα και τίσ εϋθύνες τών επιχειρηματιών και νά γίνουν δεκτές μερικές έξαιρέσεις και προσωρινές αλλαγές, ώστε νά ξεπεραστεί ή κρίση και νά επιτευχθεί ή άποκατάσταση τής ανταγωνιστικότητας τής εϋρωπαϊκής βιομηχανίας και ν' αντιμετωπισθεί ένα κύμα έξωτερικού ανταγωνισμού. 'Από μιά τέτοια πιο ρεαλιστική λογική θεωρείται οτι εμπνέεται ό σημερινός έπίτροπος τής ΕΟΚ γιά τή βιομηχανία Davignon.

3.2.3. 'Η τάση γιά μιά ενεργητική βιομηχανική στρατηγική μέ κοινωνικό περιεχόμενο.

'Η τάση αυτή, πού υίοστηρίζεται από τίσ προοδευτικές δυνάμεις μέσα στην ΕΟΚ, αποδέχεται πολλά από τά μέτρα τής παρεμβατικής πολιτικής. Τους δίνει όμως έντελώς διαφορετικό περιεχόμενο και πολιτικό περιεχόμενο. Γενικότερα ή τάση αυτή, προβάλλει, από τή σκοπιά τών εργαζομένων, μιά άλλη όλοκληρωμένη σύλληψη τής βιομηχανικής ανάπτυξης, μέ έντονο τό κοινωνικό στοιχείο. 'Η σύλληψη αυτή άμφισβητεί τά πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης πού κυριάρχησαν μεταπολεμικά στο δυτικό κόσμο και όρίζει νέα κριτήρια περισσότερο ποιοτικά παρά ποσοτικά. Οί κλασσικοί ποσοτικοί δείκτες τής ανάπτυξης παύουν νά θεωρούνται οτι διαθέτουν μιά αυτόνομη και άπόλυτη κοινωνική αξία. Τό πολιτισμικό στοιχείο, ή ποιότητα τής ζωής, τό δισυρμένο και νέο περιεχόμενο τής έννοιας του κοινωνικού κόστους, τό στοιχείο τής ανθρώπινης πρωτοδουλίας και ελευθερίας τών εργαζομένων, υπεισέρχονται όλο και περισσότερο στη διαμόρφωση άσφαλέστερων και βαθύτερων κριτηρίων γιά μιά βιομηχανική ανάπτυξη δημοκρατικά προγραμματισμένη και κοινωνικά ελεγχόμενη από τούς ίδιους τούς εργαζόμενους.

'Η αναγκαία βιομηχανική αναδιάρθρωση, γιά τήν αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού, αντιμετωπίζεται μέ βασικό κριτήριο τό κοινωνικό της κόστος. Μέ ανάλογα κριτήρια αντιμετωπίζεται ή ανάπτυξη και ό τρόπος εισαγωγής τών νέων τεχνολογιών (ήλεκτρονική, αεροναυπηγική, νέες μορφές ενέργειας κλπ.) Βασική επίσης επιδίωξη τής είναι ή άποφυγή του γιγαντισμού και τής γραφειοκρατίας στην οργάνωση τής παραγωγής και τών υπηρεσιών, καθώς επίσης και ό συνδυασμός «οικονομίων κλίμακος» μέ νέου τύπου εϋέλικτες και άποκεντρωμένες μικρές μονάδες παραγωγής έξοπλισμένες μέ προωθημένη τεχνολογία και αναπτυγμένο δίκτυο υπηρεσιών.

Τέλος, στο πλαίσιο αυτής τής ενεργητικής βιομηχανικής στρατηγικής θ' αξιολογούνται και οί ξένες επενδύσεις και ανάλογα θά προσελκύονται ή θά απορρίπτονται.

3.3. Ποιά είναι ή πρόδος τής κοινοτικής βιομηχανικής πολιτικής.

Κάτω από τό βάρος τής κρίσης και του διεθνούς ανταγωνι-

ομού, ή Έπιτροπή της ΕΟΚ υιοθετεί, στά λόγια τουλάχιστον, μιά παρεμβατική πολιτική σέ κοινοτικό επίπεδο. Στην πράξη όμως, οί αντίστασεις σέ μιά τέτοια κατεύθυνση είναι πολύ ισχυρές, οί υπαναχωρήσεις και οί αντιφάσεις μεγάλες. Έτσι από τίς τρείς κατευθύνσεις πού είχαν υιοθετηθεί, ή μεγαλύτερη πρόοδος έχει γίνει στην ολοκλήρωση της κοινής αγοράς παρά τίς αναπτυσσόμενες καιλιμμένες τάσεις προστατευτισμού. Πολύ λιγότερα έχουν γίνει στόν τομέα της όριζόντιας διαρθρωτικής πολιτικής, ένω οί κλαδικές πολιτικές προωθούνται βασικά σέ προβληματικούς κλάδους (χαλυβουργία, ναυπηγεία κλπ.) και μέ αρκετά προβλήματα στην εφαρμογή τους.

Πολλά προβλήματα μένον σήμερα άνοιχτά στό πεδίο της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης και της κοινοτικής βιομηχανικής πολιτικής. Άς καταγράψουμε μερικά:

— Πώς θά συνεχίσουν τά παραδοσιακά βιομηχανικά κράτη — χωρίς νά κατατύγουν σέ νέο-προστατευτισμό — νά παράγουν όρισμένα προϊόντα, πού παράγονται σήμερα οικονομικότερα από τά νέα βιομηχανικά κράτη;

— Πού θά βασιστεί ή αναδιάρθρωση της κοινοτικής βιομηχανίας; Στούς μηχανισμούς της αγοράς ή στά πλαίσια ένός λίγο-πολύ αναγκαστικού προγραμματισμού;

— Ποιός θά πληρώσει τό κόστος της αναδιάρθρωσης;

— Μπορεί ή αναδιάρθρωση νά γίνει σέ έθνικά επίπεδα ή πρέπει νά γίνει σέ κοινοτικό επίπεδο;

— Σέ ποιά κατεύθυνση θά κινηθεί ό συσχετισμός δυνάμεων άνάμεσα στίς βιομηχανικές χώρες;

— Ποιές θά είναι οί οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις της εισαγωγής νέων τεχνολογιών;

Όλα αυτά τά νέα έρωτήματα ζητούν νέες άπαντήσεις και άποτελούν άντικείμενα της κοινοτικής βιομηχανικής πολιτικής.

Θάταν κοινοτυπία νά τονιστεί πώς ή κατεύθυνση και τό περιεχόμενο της βιομηχανικής πολιτικής της ΕΟΚ είναι άποτέλεσμα συγκεκριμένου συσχετισμού κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων και πώς τό θέμα άποτελεί ένα πεδίο πάλης άνοιχτό στην παρέμβαση του εργατικού κινήματος και των προοδευτικών δυνάμεων μέσα στην ΕΟΚ.

IV. Συμπεράσματα - προτάσεις

1. Η έλληνική βιομηχανία του 1980 δέν έχει καμιά σχέση μέ τη βιομηχανία του 1960. Πρόκειται για μιά άλλη βιομηχανία μέ καθαρά καπιταλιστική βάση, μέ τά δικά της προβλήματα και τίς δικές της άπαντήσεις.

2. Η άπάντηση της έλληνικής βιομηχανίας στην παγκόσμια οικονομική κρίση είναι άμυντική, συντηρητική και κοντόφθαλμη. Ο χείμαρρος των μικρομεσαίων καπιταλιστικών εταιρειών και ό προσανατολισμός τους πρós τους άνανεωμένους και έξωστρεφείς τώρα παραδοσιακούς κλάδους (έντάσεως εργασίας) άσκησε ίσως έννοική επίδραση στό επίπεδο της άπασχόλησης και των έξωτερικών συναλλαγών της χώρας. Μακροπρόθεσμα όμως, στά πλαίσια μιάς διαγραφόμενης νέας διεθνούς κατανομής της εργασίας και της ένταξης μας στην ΕΟΚ, ή έξακολούθηση των τάσεων αυτών ύποσκάπει την έσωτερική συνοχή και τη διεθνή θέση και της βιομηχανίας και της συνολικής έλληνικής οικονομίας. Στούς άντίστοιχους κλάδους στίς χώρες της ΕΟΚ επιδιώκεται άντίθετα ή συγχώνευση των

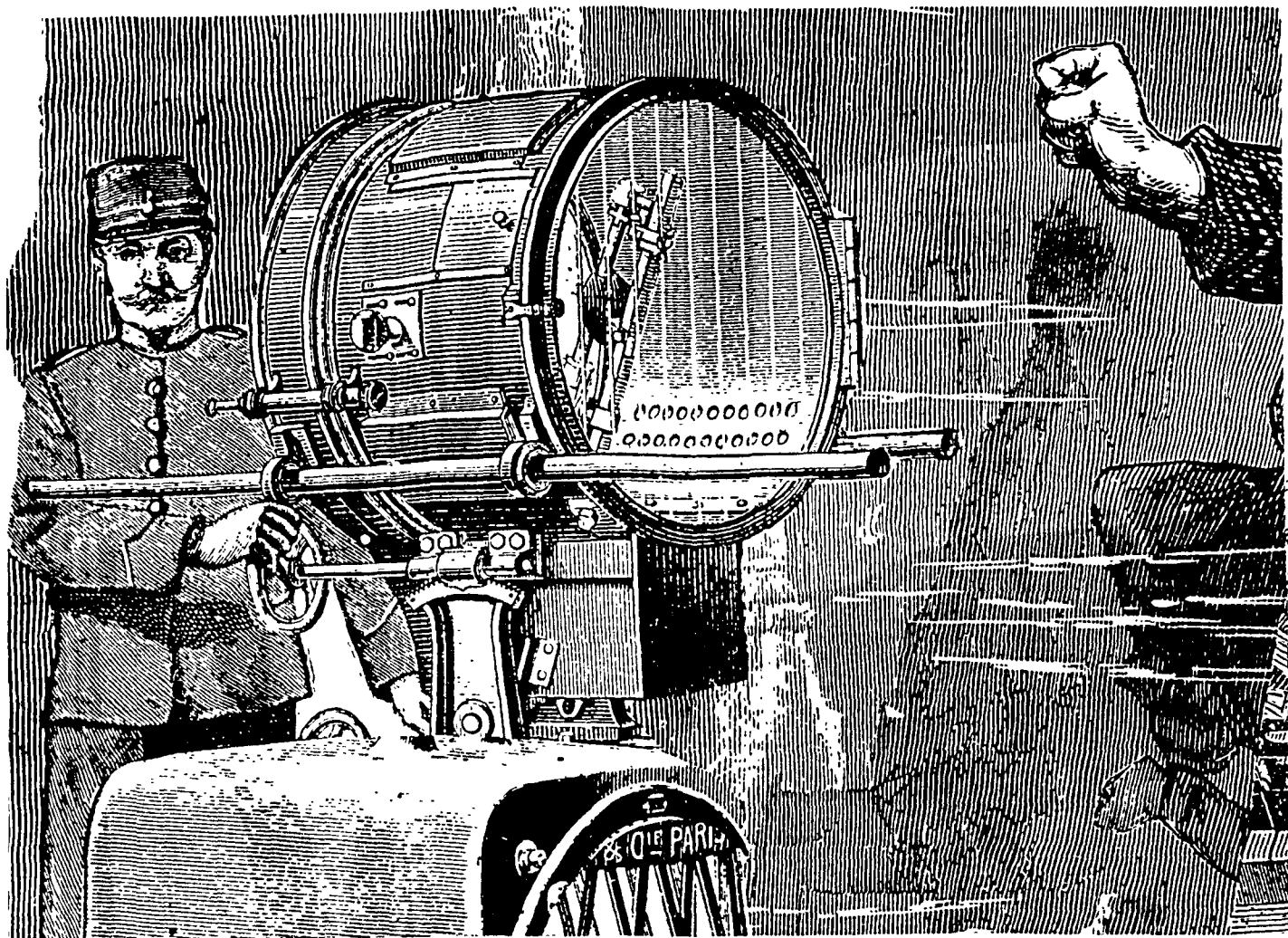
μονάδων, ή σταθεροποίηση της παραγωγής μέ παράλληλη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και ή άναβάθμιση του τεχνολογικού περιεχομένου των προϊόντων (όχι θαμβακερά νήματα αλλά σειρά θαμβακερών προϊόντων. Παράλληλα προωθούνται νέοι κλάδοι (πυρηνικά, άεροναυπηγική, ηλεκτρονικά...), και γενικότερα, καταμερισμός της εργασίας σέ κοινοτικό επίπεδο. Και θά είμαστε έντελώς άνέτοιμοι σά χώρα νά επωφεληθούμε άπ' τόν καταμερισμό αυτό.

3. Μέ δεδομένα τά συμφέροντα και την τακτική του ξένου διεθνούς κεφαλαίου, ή κύρια εϋθύνη της κατάστασης πού έχει διαμορφωθεί βαρύνει τό έλληνικό έγχώριο και διεθνές κεφάλαιο. Πολύ περισσότερο πού δέν έκμεταλλεύτηκε τό κενό πού άφήνει ή σχετική συρρίκνωση του πρώτου. Και όμως οί προϋποθέσεις μιάς πύο θαρραλέας και διορατικής προοπτικής ύπηρεξαν και ύπάρχουν.

4. Τό κράτος δοθήθηκε στην άναπαραγωγή του παραδοσιακού συντηρητισμού του Έλληνα βιομήχανου περιορίζοντας τό ρόλο του στην παθητική έπικύρωση προκαθορισμένων έπιλογών. Κι όμως ή άλλαγή πορείας έπείγει. Ο κίνδυνος της άνεργίας πού θά προκύψει άπ' την αναδιάρθρωση των δομών της έλληνικής βιομηχανίας και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας δέν μπορεί νά λειτουργήσει άνασταλτικά. Άλλωστε τό αίτημα της μείωσης του χρόνου εργασίας είναι ώριμο και έφικτό. Όπως ώριμο είναι και τό αίτημα της χρησιμοποίησης άνεργου δυναμικού για την παραγωγή κοινωνικών υπηρεσιών σύγχρονων προδιαγραφών (κι όχι τύπου ΙΚΑ, ΕΑΣ, ΟΣΕ, ΟΑΠ, ΕΕΥ...).

5. Άν όμως οί «άρχοντες» του τόπου δέν θέλουν ή δέν μπορούν νά ένηλικιωθούν κάποιοι άλλοι πρέπει νά τους πείσουν ή νά τους ύποκαταστήσουν. Θάταν κρίμα ν' άναγνωρίσουν τελεσίδικα οί εργαζόμενοι στούς εργοδότες έκτός από τη νομική και την ουσιαστική ιδιοκτησία του παραγωγικού δυναμικού της χώρας. Είναι καιρός ίσως έκτός άπ' την άναγκαία προστασία των πραγματικών εισοδημάτων τους νά διεκδικήσουν τόν έλεγχο της δραστηριότητας της εργοδοσίας.

Η σημερινή χωρίς προοπτικές συμπεριφορά της τελευταίας διακινδυνεύει τά πεπρωμένα όλων μας. Μας οδηγεί στην ΕΟΚ σάν άξιους έλεημοσύνης και προστασίας φτωχούς συγγενείς και όχι σάν υπεύθυνους και φιλόδοξους ισότιμους έταίρους. Στη σημερινή συγκυρία του έλληνικού καπιταλισμού ή ύπόθεση της άλλαγής δέν είναι ύπόθεση λενταρισμών και καταστροφολογικής άναμονής, αλλά νηφάλιας ύπόδειξης των πραγματικών δυνατοτήτων μας και διεκδίκησης των άναγκαίων όρων για την ύλοποίηση μιάς διαφορετικής άναπτυξιακής προοπτικής πολιτικά προσδιορισμένης, οικονομικά προγραμματισμένης και κοινωνικά έλεγχόμενης.

Προοπτικές τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας καί ὁ ρόλος τῶν ἐργαζομένων

ΑΕΜ-ΕΛΕΜΕΠ

Κατά τὴν πρόσφατη μεταπολεμικὴ περίοδο ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία ἀναπτύχθηκε μὲ γρήγορους συγκριτικὰ ρυθμούς. Τό διαθέσιμο εἰσόδημα τῆς χώρας αὐξήθηκε σημαντικά καί τό πρόβλημα τῆς κατανομῆς του ἀποτελεσε καί ἀποτελεῖ τόν κύριον στόχον τῶν ἐργαζομένων καί τῶν συνδικαλιστικῶν τους φορέων (τουλάχιστον τῶν μὴ κυβερνητικῶν). Δικαιολογημένα, μιά καί ἡ ἀνισοκατανομή τῶν εἰσοδημάτων ἀναπαράγεται, ἀν δέν διευρύνεται. Ἔτσι, ἡ διατήρηση, καί βελτίωση τῶν πραγματικῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐργαζομένων, ἡ αὐξηση τῆς συμμετοχῆς τους στό συνολικόν διαθέσιμο εἰσόδημα, παραμένει ἀμετάκλητα τό

κύριον αἰτημά τους πού ἀποτελεῖ, ἄλλωστε, ἔκφραση τῆς διαμάχης τους μὲ τό κεφάλαιο.

Ὡστόσο, τό εἰσόδημα πρὶν καί περισσότερο ἀπό πρόβλημα κατανομῆς εἶναι πρόβλημα παραγωγῆς. Πῶς καί τί παράγουμε. Τά καιρία αὐτά ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν μόνιμα τὴν παγκόσμια προοδευτικὴ σκέψη, ἀποκτοῦν μιά ἰδιαίτερη ἐπικαιρότητα σέ περιόδους γενικῆς κρίσης, ὅπως στίς μέρες μας, καί χρειάζονται νέες, περισσότερο ἐπεξεργασμένες ἀπαντήσεις. Πολύ περισσότερο στή χώρα μας, πού ἡ παγκόσμια κρίση τὴ θρῖσκει σέ μεταβατικὴ περίοδο, μὲ τίς δικές της ἰδιομορφίες ἀλλὰ καί μὲ συσσωρευμένες τίς παρενέργειες μιάς ταχύρρυθμης ὁσο καί ἀναρχοῦμενης ἀνάπτυξης.

Οἱ ἐργαζόμενοι καί οἱ προοδευτικὲς δυνάμεις τῆς χώρας ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ οἰκοδομήσουν τὴ δική τους ἀντίληψη σέ στέρεες βάσεις, στή γνώση δηλαδή τοῦ ποιά εἶναι ἡ σύγχρονη κοινωνικὴ καί οἰκονομικὴ μας πραγματικότητα καί οἱ προοπτικὲς τῆς. Βέβαια, τό ζητούμενον δέν εἶναι κάποιες «αὐθόρμητες» τάσεις ἀλλὰ ἡ διαφοροποίησή τους σέ ὄφελος τῶν ἐργαζομένων, δέν εἶναι οἱ προοπτικὲς τῆς σημερινῆς πραγματικότητος

άλλά ο βαθμιαίος σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της. Όμως η υπόθεση της αλλαγής δεν μπορεί να προσπεράσει τα έρωτήματα αυτά χωρίς κίνδυνο να δημιουργήσει έκρηκτικά αδιέξοδα.

Η σύγκρουση κεφαλαίου και εργασίας έχει τις ρίζες της στον ίδιο τον τρόπο παραγωγής. Όμως ο Έλληνικός καπιταλισμός επιβαρύνεται πρόσθετα από τις δικές του ιδιομορφίες. Τόσο η κοινωνική δομή όσο και το παραγωγικό δυναμικό της χώρας προσανατολίζονται σε κατευθύνσεις άνησυχητικές. Η αλλαγή πορείας είναι αναγκαία και επείγουσα. Χρειάζεται όμως να γίνει πραγματικά δυνατή.

Ίστορική εξέλιξη της βιομηχανίας και η θέση των εργαζομένων στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας

1. Μιλώντας σήμερα για βιομηχανία, θεωρούμε σκόπιμο να σταθούμε για λίγο στο περιεχόμενο του όρου. Όχι φυσικά για να πούμε καινούρια πράγματα, αλλά για να ξαναθυμηθούμε εκείνα που η καθημερινή μας προβληματική και πρακτική φαίνεται συχνά αδύναμη να ένσωματώσει.

Θά 'λεγα πολύ γενικά πώς το περιεχόμενο του όρου δεν προσδιορίζεται από το *τί* παράγουμε αλλά από το *πώς* παράγουμε το κάθε *τί*. Πράγματι:

— Η βιομηχανία με την κλασική έννοια της μεταποίησης δεν ταυτίζεται με τη βιομηχανική επανάσταση. Προϋπάρχει έστω κι αν δεν αποτελεί κυρίαρχο φαινόμενο, ή κλίμακα παραγωγής είναι πολύ χαμηλή, ή παραγωγική μονάδα ταυτίζεται σχεδόν με τον άμεσο παραγωγό. Αυτό δηλαδή που σήμερα χαρακτηρίζουμε σαν βιοτεχνία.

— Η σύγχρονη έννοια της βιομηχανίας δεν διαφοροποιείται τόσο ως προς το *τί* παράγει. Μεταποιητική δραστηριότητα με στόχο την κάλυψη των αναγκών διατροφής, ένδυσης, κίνησης, υπήρχε και σε συνθήκες βιοτεχνικής οργάνωσης της παραγωγής. Διαφοροποιείται κυρίως ως προς το *πώς* παράγουμε.

Απ' τη βιομηχανική επανάσταση μέχρι σήμερα, η μεταποιητική παραγωγή οργανώνεται με βάση την αυξανόμενη κατανομή της εργασίας, στα πλαίσια ολοένα μεγαλύτερων παραγωγικών μονάδων, με αποτέλεσμα ολοένα μεγαλύτερη κλίμακα παραγωγής, για την κάλυψη των αναγκών ολοένα ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού που περνάει, άργα ή γρήγορα, απ' την οικονομία της αυτοκατανάλωσης στην οικονομία της αγοράς. Η κατανομή της εργασίας αντικειμενικοποιείται με την εφαρμογή των κατακτήσεων της επιστήμης.

2. Η κοινωνική και οικονομική θέση των εργαζομένων στην εξελισσόμενη παραγωγική διαδικασία προσδιορίζεται από το κυρίαρχο σύστημα παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Στο πλαίσιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής:

— Η αυξανόμενη κοινωνικοποίηση της εργασίας συνοδεύεται από αυστηρή *ιεράρχηση* της (διαχωρισμός της διανοητικής ή διευθυντικής εργασίας από τη χειρωνακτική ή έκτελεστική εργασία).

— Η *υπερβάθμιση* της εργασίας μιās μειοψηφίας εργαζομένων (που συμμετέχουν στην παραγωγή τεχνολογίας ή τη διαχείριση της παραγωγικής μηχανής) συμβαδίζει με την *υποβάθμιση* της εργασίας της μάζας των εργαζομένων. Οι τελευταίοι, έχοντας χάσει στα διάφορα στάδια της εξέλιξης τον έλεγχο της διαδικασίας της εργασίας, με τον εκμηχανισμό χάνουν την παραγωγική

τους γνώση (που ένσωματώνουν στη μηχανή) και με την αυτοματοποίηση, κάθε άμεση επαφή με τη μηχανή—πηγή μιās παραγωγικής γνώσης.

Ο καπιταλισμός τελειοποιεί την παραγωγική μηχανή αλλά υποβαθμίζει τη μάζα των εργαζομένων. Η ιεράρχηση της εργασίας αντικατοπτρίζει την ιεράρχηση των εισοδημάτων, ή αυταρχική της οργάνωση την αυταρχικότητα της πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας.

3. Με τη γέννηση του νεοελληνικού κράτους, ή οικονομία μας είναι ένταγμένη στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Ωστόσο, ο καπιταλισμός σαν τρόπος παραγωγής θά άργησει πολύ να «εσωτερικευτεί» και να κυριαρχήσει σά μόνιμο διαρθρωτικό φαινόμενο. Σχηματοποιώντας και χωρίς μεγάλη δόση υπερβολής, μπορεί να ίσχυριστεί κανείς πώς ή ελληνική οικονομία μπαινει όριστικά στη φάση της καπιταλιστικής της ανάπτυξης μόλις στίς άρχές της δεκαετίας του '70.

Από τίς άρχές του 20ού αιώνα, όταν ή βιομηχανική δραστηριότητα στον τόπο μας γίνεται διακριτή, και ιδιαίτερα μετά την Μικρασιατική καταστροφή, οι μονάδες παραγωγής αυξάνουν γρήγορα. Στην πραγματικότητα όμως στη συντριπτική τους πλειοψηφία πρόκειται για μικρές βιοτεχνικές μονάδες (κατά μέσο όρο άπασχολούν 2 άτομα — συχνά της ίδιας οικογένειας—) που συνυπάρχουν με ελάχιστες μεγάλες μονάδες. Οι τελευταίες διατηρούν τό μονοπωλιακό τους προνόμιο προστατευμένες από κάθε άνταγωνισμό, τόσο έξωτερικά (δαμολογικά) όσο και έσωτερικά (πολιτικά).

Κατά τη διάρκεια όμως της δεκαετίας του '50 ή αύξηση των μονάδων επιβραδύνεται, ό αριθμός τους σταθεροποιείται κατά τη διάρκεια του '60 και άρχίζει να μειώνεται μόλις στίς άρχές της δεκαετίας του '70.

Στην πραγματικότητα ή τάση αυτή προσδιορίζεται άπ' την αντίστοιχη εξέλιξη των μικρών βιοτεχνικών μονάδων που άπασχολούν κάτω από 10 άτομα (μέσος όρος 2). Αντίθετα, οι μετοχικές εταιρείες (ΑΕ και ΕΠΕ) αυξάνουν από 421 τό 1959 σε 2307 τό 1977 (5,5 φορές).

Όμως ή αύξηση αυτή κλιμακώνεται από 58 εταιρείες τό χρόνο (μέσος όρος) μεταξύ 1959—71, σε 200 τό χρόνο μεταξύ 1971—77, ενώ μόνο τό 1977 ίδρύονται 380 νέες μετοχικές εταιρείες, όσες περίπου υπήρχαν συνολικά τό 1959. Οι μετοχικές εταιρείες συγκεντρώνουν σήμερα τον κύριο όγκο της παραγωγής και της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Δύο παρατηρήσεις είναι ακόμα αναγκαίες για να προλάβουμε μηχανιστικές διασυνδέσεις των δύο φαινομένων. Απ' τη μιá μεριά ή μείωση των βιοτεχνικών μονάδων δεν είναι όμοιομορφη. Είναι ιδιαίτερα αισθητή στην έπαρχία και τούς παραδοσιακούς κλάδους και συνδέεται με την κίνηση του πληθυσμού. Αντίθετα, οι βιοτεχνικές μονάδες αυξάνουν στα μεγάλα άστικά κέντρα (έκει δηλαδή που συγκεντρώνεται ό κύριος όγκος της σύγχρονης βιομηχανίας) και στούς κλάδους παραγωγής διαρκών καταναλωτικών αγαθών (προϊόντα από μέταλλο, έφαρμογή ήλεκτρισμού, ύλικά μεταφορών...) που συνδέονται με τά νέα καταναλωτικά πρότυπα. Φαίνεται δηλαδή πώς και ή βιοτεχνία εκσυγχρονίζεται και ξεειδικεύεται βαθμιαία ενώ ταυτόχρονα οργανώνεται γύρω άπ' την κυρίως βιομηχανία σαν ύποκατασκευαστής ή τό μεγάλο εμπόριο σαν κατασκευαστής έπί παραγγελία, σχέσεις που λίγο απέχουν από τη σχέση έξαο-

τημένης εργασίας. 'Απ' τήν ἄλλη μεριά, οἱ κλασικές ἀναλύσεις γιά τή συγκέντρωση καί συγκεντροποίηση τοῦ κεφαλαίου μόνο ἀπλουστευτικά μποροῦν νά ἐφαρμοστοῦν στήν ἑλληνική βιομηχανία. Ἡ γρήγορη αὔξηση τῶν μετοχικῶν ἐταιρειῶν συνοδεύεται ἀπό διασπορά τοῦ συσσωρευόμενου βιομηχανικοῦ κεφαλαίου. Πρόκειται, στήν πλειοψηφία τους, γιά ἐταιρεῖες «κλειστές» οἰκογενειακοῦ χαρακτήρα, ἐνῶ τό μέγεθός τους (ὡς πρὸς τά συνολικά ἢ πάγια κεφάλαια πού ἀπασχολοῦν) εἶναι μικρό καί αὐξάνεται πολὺ ἀργά. Εἶναι χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι, μετὰ τήν ἀπότομη αὔξηση τῆς συγκέντρωσης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου μέ τίς μεγάλες ἐπενδύσεις τῆς περιόδου 1962-67, ἡ συμμετοχή τῶν 100 μεγαλύτερων στό σύνολο τῶν μετοχικῶν βιομηχανικῶν ἐταιρειῶν εἶναι φθίνουσα σέ ὅτι ἀφορᾶ τά κεφάλαια καί τούς ἐργαζόμενους.

4. Ἡ ἑλληνική βιομηχανία ἔχει μπεῖ πιά ὀριστικά στή φάση τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξής της, ἔστω κι ἂν ἡ διαδικασία αὐτή θρῖσκεται στά πρώτα της δῆματα. Αὐτή ἡ ἐξέλιξη προσδιορίζει τή σημερινή σύνθεση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Δύο χαρακτηριστικά της γίνονται ἀμέσως ἀντιληπτά: ἡ βιομηχανική ἐργατική τάξη στήν Ἑλλάδα εἶναι σ' ἓνα μεγάλο της μέρος νέα, προέρχεται εἴτε ἀπό τήν ἀγροτική παραγωγή μέ τήν ὁποία πολλοί βιομηχανικοί ἐργάτες διατηροῦν ἀκόμα δεσμούς, εἴτε ἀπό ἄλλους κλάδους αὐταπασχολουμένων. Εἶναι ἐπίσης ἐξαιρετικά ἑτερογενής, ἀφοῦ συνυπάρχουν οἱ μικρές βιοτεχνικές μονάδες μέ τίς καθεαυτὸ βιομηχανίες, οἱ παραδοσιακές μέθοδοι παραγωγῆς σέ μίαν ὀλόκληρη διαβάθμιση τεχνικῶν πού φτάνει ὡς τήν πιό σύγχρονη τεχνολογία. Ἀλλά ἡ τάση εἶναι φανερή. Ὅλο καί περισσότεροι ἐργαζόμενοι μπαίνουν στήν παραγωγική διαδικασία πού χαρακτηρίζεται καί ἀπό καθαρά καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγῆς καί αὐξανόμενη συγκέντρωση κεφαλαίου. (Σύμφωνα μέ τά στοιχεία τῶν βιομηχανικῶν ἀπογραφῶν 1963 καί 1973, οἱ μισθωτοί, ἐργάτες καί ὑπάλληλοι, αὐξήθηκαν μέσα στή δεκαετία κατὰ 31% φτάνοντας τούς 493.000. Ταυτόχρονα τό θάρος μεταπολιτίζεται στίς μεγαλύτερες μονάδες. Οἱ μισθωτοί πού δουλεύουν σέ ἐπιχειρήσεις μέ πάνω ἀπό 50 ἀπασχολούμενους γίνονται ἀπό 45% τοῦ συνόλου τό 1963, 52% τό 1973, σημειώνοντας μιά θεαματική αὔξηση τοῦ 51%).

Σ' αὐτές τίς συνθήκες διαμορφώνεται μιά καινούργια ταξική συνείδηση. Μέ τή μεταπολίτευση καί τήν ἀποκατάσταση τῶν συνδικαλιστικῶν ἐλευθεριῶν ξεσπάει ἓνα ρωμαλέο, ταξικό καί στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀυθόρμητο κίνημα τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου πού, μέ προωθημένες θέσεις, μπαίνει στήν πρωτοπορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀντικαθιστώντας τούς παραδοσιακούς κλάδους τῆς δεκαετίας τοῦ '60.

Βασικοί στόχοι τοῦ μαζικοῦ αὐτοῦ διεκδικητοῦ κινήματος εἶναι δύο: αὔξηση τῶν ἀποδοχῶν καί συνδικαλιστικές ἐλευθερίες. Ὁργανωτική μορφή εἶναι ἡ ἐργοστασιακή ἐπιτροπή στήν ἀρχή, τό ἐπιχειρησιακό σωματεῖο κατόπιν. Ἀπό τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1974 μέχρι τό 1978 βλέπουμε ἓνα ξάπλωμα αὐτοῦ τοῦ κινήματος, μίαν ἔνταση τῶν ἀπεργιακῶν του ἀγώνων καί μιά σειρά σημαντικές ἐπιτυχίες τόσο στή βελτίωση τῶν ἀμοιβῶν, καί λιγότερο τῶν ὄρων ἐργασίας, ὅσο καί στήν κατάκτηση συνδικαλιστικῶν δικαιωμάτων μέ τήν ἀπόκρουση πολλές φορές τρομοκρατικῶν ἀπολύσεων καί μέ τήν ἐδραίωση τοῦ ἐπιχειρησιακοῦ σωματείου. Ἀλλά οἱ νίκες αὐτές ἔμειναν ἀποσπασματι-

κές καί πρόσκαιρες καθώς δέ στάθηκε δυνατό νά θεσμοθετηθοῦν. Τό ἀπαρχαιωμένο αὐταρχικό θεσμικό πλαίσιο τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων ἔμεινε ἀμετάβλητο. Μέ τούς Νόμους 3239/55 καί 330/76, ὄχι μόνο μπαίνουν φραγμοί στήν ἀνάπτυξη τῆς συνδικαλιστικῆς δράσης, ἀλλά ταυτόχρονα συντηρεῖται στή ζωὴ ἓνας ὀλόκληρος μηχανισμός διοικήσεων συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων, χωρίς ἐκπροσωπούμενη βάση, ἀμεσα ἐξαρτημένων ἀπό τόν Ὑπουργό Ἐργασίας. Οἱ διοικήσεις τῶν ὁργανώσεων αὐτῶν νομιμοποιούνται συνδικαλιστικά ἐπειδή ἔχουν τό δικαίωμα νά συνάπτουν συλλογική σύμβαση (ἢ νά πηγαίνουν στήν ὑποχρεωτική διαίτησία), δικαίωμα πού δέν μπόρεσαν νά κατακτήσουν τά ἐπιχειρησιακά σωματεία, ἐκτός ἀπό ἐλάχιστες εἰδικές ἐξαιρέσεις. Τά ἐπιχειρησιακά σωματεία δέν κατόρθωσαν νά συγκροτηθοῦν σέ εὐρύτερες συνδικαλιστικές ὁργανώσεις δευτέρου βαθμοῦ. Οἱ ἐργαζόμενοι στή βιομηχανία, βιομηχανικοί ἐργάτες καί ὑπάλληλοι, δέν ἔχουν σήμερα ἓνα ἐνιαίο ἀντιπροσωπευτικό ὄργανο πού νά ἐκφράζει τά πραγματικά τους συμφέροντα, γιά νά ἀντιπαρατεθοῦν στήν ἐργοδοσία, πού διαθέτει ἀπό τή μεριά της τόν πανίσχυρο Σ.Ε.Β. γιά νά ἐπιβάλει τή δική του πολιτική.

5. Ἀλλά καί γιά τόν πέρα ἀπ' τή βιομηχανία οικονομικό καί κοινωνικό χῶρο εἶναι ἀπαραίτητες κάποιες συνοπτικές παρατηρήσεις:

— Ἡ καθυστερημένη «ἐσωτερίκευση» τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στήν ἑλληνική βιομηχανία εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τή χαμηλή ἀπορροφητικότητα της σέ ἐργασία παρά τή γρήγορη αὔξηση τῆς παραγωγῆς της. Σέ συνθήκες ἀνοικτῆς οικονομίας ἡ διαδικασία τῆς ἐκβιομηχάνισης δέν μπόρουσε παρά νά στηριχτεῖ σέ σύγχρονη καί ἀνταγωνιστική τεχνολογία ἐντάσεως κεφαλαίου. Ἔτσι, ἂν ἡ ἐξωτερική μετανάστευση «ἄμβλυσε» τό χρόνιο πρόβλημα τῆς ἀνεργίας, ἡ ἐξίσου ἐντυπωσιακή ἐσωτερική μετανάστευση ὀδήγησε στή διόγκωση τῶν μικροαστικῶν στρωμάτων. Καί ἡ κατάσταση ἐπιδεινώνεται μέ τήν ἀνατροπή, τά τελευταία χρόνια, τῆς μετανάστευσης σέ παλιννόστηση. Εἶναι χαρακτηριστικό πῶς ἐνῶ τό ποσοστό τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στό σύνολο τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ δέν ξεπερνᾶει τό 40-45%, στίς ἀναπτυγμένες χῶρες τῆς ΕΟΚ εἶναι 80-90%, τό ποσοστό τῶν αὐταπασχολουμένων (μὴ γεωργῶν) αὐξάνεται γρήγορα καί ξεπερνᾶει σήμερα τό 25%.

— Ταυτόχρονα ὅμως ἡ εἰσοδή σημαντικῶν εἰσοδημάτων ἀπό τό ἐξωτερικό (μεταναστευτικά καί ναυτιλιακά ἐμβάσματα, τουριστικά ἔσοδα) καί ἡ ἀποκεντρωτική κατανομή τους: (α) ἐπιτρέπουν τή διάδοση καταναλωτικῶν προτύπων πού προσεγγίζουν τά δυτικοευρωπαϊκά καί ξεπερνᾶνε τίς δυνατότητες τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς, (β) συντηροῦν ἔτσι τά διογκωμένα αὐτά στρώματα πού συγκεντρώνονται γύρω ἀπό τό ἐμπόριο, τόν τουρισμό, τή ναυτιλία, τήν οἰκοδομὴ καί τίς διάφορες χειρωνακτικές ἢ διανοητικές ὑπηρεσίες καί τά ὁποῖα ἐξασφαλίζουν ἱκανοποιητικά εἰσοδηματικά ἐπίπεδα παρά τή χαμηλή τους παραγωγικότητα.

Γιά τούς αὐταπασχολουμένους ὅπως καί γιά τούς μικροὺς γεωργούς, βιοτέχνες, ὁ κίνδυνος ἀπό τή βαθμιαία καί ἀναπόφευκτη διεύρυνση καπιταλιστικῶν μορφῶν ὁργάνωσης τῶν δραστηριοτήτων τους εἶναι ἐξώφθαλμος. Ὡστόσο ἡ ἀντίδρασή τους δέν μπορεῖ νά περιοριστεῖ στό ἐπίπεδο τῆς κατανομῆς τῶν εἰσοδημάτων, ἀντίδραση πού συχνά καταλήγει, παρά τίς δια-

κηρυγμένες προθέσεις, σέ ανακατανομή τών εισοδημάτων σέ βάρος τών μισθωτών. Ούτε φυσικά στήν άρνηση αναπόφρευτων έξελίξεων (άντικειμενική κατανομή καί όργάνωση έργασίας). Ή μόνη μακροπρόθεσμα δυαντή έναλλακτική προοπτική εΐναι (πέρα από μικρο-άτομιστικά συμφέροντα) ή αυτοοργάνωσή τους σέ συνεταιριστική (άλλά όχι συντεχνιακή) βάση, ή αυτοδιαχείριση τών νέων μορφών όργάνωσης καί ή άντιμετώπιση τών άρνητικών παρενεργειών πού συνεπάγεται ή έπιβολή καπιταλιστικών προτύπων.

6. Σάν συμπέρασμα μπορεί νά παρατηρηθεί ότι ενώ στό έπίπεδο τής έγχώριας παραγωγής προϊόντων καί εισοδημάτων ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εΐναι ήδη καί τείνει νά γίνει άκόμα περισσότερο ό κυρίαρχος τρόπος παραγωγής, από κοινωνική άποψη παραμένει μειοψηφικός. Ή διεΐσδυσή τους σέ βάθος στό χώρο τής βιομηχανίας άλλά καί τής γεωργίας καί όρισμένων ύπηρεσιών (π.χ. στόν τραπεζικό χώρο καί πρόσφατα στόν έμπορικό) όδηγεί σέ διεύρυνση τών μεσαίων στρωμάτων πού άντιστέκονται στήν έπέκταση τών καπιταλιστικών μορφών όργάνωσης στό χώρο τών δραστηριοτήτων τους.

Έτσι οί άντικειμενικές συνθήκες μιάς συμμαχίας μισθωτών-μεσαιών γιά τόν βαθμιαίο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής κοινωνίας φαίνεται νά ύπάρχουν. Ύπό τήν προϋπόθεση πώς ή συμμαχία αυτή δέν θά περιοριστεί στό έπίπεδο τής κατανομής τών εισοδημάτων, ούτε στήν υπεράσπιση ξεπερασμένων ιστορικά ύποκειμενικών μορφών όργάνωσης. Πρός αυτή τήν κατεύθυνση χρειάζεται νά ένταθούν οί προσπάθειές μας.

Σημερινή διάρθρωση καί προοπτική τής έλληνικής βιομηχανίας

1. Οί συνέπειες πού προκύπτουν γιά τούς εργαζόμενους από τήν έξέλιξη του καταμερισμού τής έργασίας σέ καπιταλιστικά πλαίσια δέν περιορίζονται όμως στήν κοινωνικο-οικονομική τους διάσταση. Ή γεωπολιτική τους διάσταση, σέ «άνοικτές» οικονομίες όπως ή έλληνική, εΐναι επίσης σημαντική καί δέν μπορεί νά μάς αφήσει άδιάφορους.

Ή ιστορική άνάλυση δείχνει πώς μέ τή σωστή έξέλιξη του καταμερισμού τής έργασίας ή παραγωγή τεχνολογίας διαχωρίζεται στα πλαίσια τής έπιχείρησης άρχικά, άυτονομεΐται σέ άνεξάρτητες έπιχειρήσεις (engineering) στή συνέχεια, συγκεντρώνεται σέ περιορισμένο κοινωνικο-οικονομικό καί γεωγραφικό χώρο τελικά. Κάθε άναπτυξιακή φάση (άπό κρίση σέ κρίση) θεμελιώνεται σέ νέες τεχνολογίες πού άξιοποιούν τή συσσωρευμένη έπιστημονική γνώση καί έπαναστατικοποιούν τς τεχνικές μεθόδους παραγωγής. Ή διεθνοποίηση τής παραγωγής καί ή διάχυση τής τεχνικής έξασφαλίζουν στίς άνεπτυγμένες χώρες, πού μονοπωλούν τήν παραγωγή τής τεχνολογίας, τό συνεχή έλεγχο τών νέων προτύπων παραγωγής, έμπορίας καί κατανάλωσης καθώς καί τήν άναπαραγωγή του ήγεμονικού τους ρόλου στό διεθνή πιά καταμερισμό τής έργασίας. Οί παραδοσιακές μορφές έξάρτησης παραχωρών βαθμιαία τή θέση τους στή σύγχρονη μορφή τής τεχνολογικής έξάρτησης. Πράγματι, ό διεθνής παραγωγικός χώρος παίρνει σήμερα τή μορφή πυραμίδας ιεραρχικά συντεταγμένης, όπου ή θέση τής κάθε χώρας προσδιορίζεται από τό έπίπεδο άνάπτυξης, τήν έσωτερική συνοχή καί τό τεχνολογικό δυναμικό του παραγωγι-

κού της συστήματος.

Ή τεχνολογία στόν τομέα τών τροφίμων άλλά καί σ' εκείνους τής ένέργειας, τής πληροφορικής, τής άεροναυπηγικής άποτελούν σήμερα τό άντικείμενο τής διαμάχης γιά τήν άναπαραγωγή ή τή διαφοροποίηση τής διπολικής πυραμίδας πού γνωρίσαμε μεταπολεμικά. Διπολικότητα πού άμφισβητείται πολιτικά τόσο στό Βορρά όσο καί στό Νότο καί πού ή άμφισβήτησή της δημιουργεί τς προϋποθέσεις νέων διεθνικών συσπειρώσεων όπου οί διαφορετικές κοινωνικο-πολιτικές πραγματικότητες σέ έθνικό έπίπεδο δέν άποτελούν άπαγορευτικό έμπόδιο. Ή ρευστότητα αυτή θέτει τό νέο διεθνή καταμερισμό τής έργασίας υπό διαπραγμάτευση καί αύξάνει τς δυνατότητες βελτιωμένης άνακατανομής του. Πράγματι, χώρες ή σύνολα χωρών πού διαθέτουν τήν πολιτική βούληση βελτιώνουν τή θέση τους ένισχύοντας τό παραγωγικό τους δυναμικό καλύπτοντας τά στρατηγικά τους κενά καί έπιδιώκοντας τή συμμετοχή τους στή διεθνή παραγωγή τεχνολογίας πού τόσο ή παραγωγή τής όσο καί ή άξιοποίησή της ξεπερνάει τς δυνατότητες καί τών πιο άναπτυγμένων μεμονωμένων χωρών.

2. Τί κάνει ή έλληνική βιομηχανία μπροστά στίς διαγραφόμενες έξελίξεις, ποιά εΐναι ή άπάντησή της στήν κρίση; Μάς ενδιαφέρει;

— γιαντί ή άντιπαράθεσή μας μέ τό κεφάλαιο καί τούς εκπροσώπους του, τούς βιομηχάνους, δέν σημαίνει καί άντιπαράθεσή μας μέ τή βιομηχανία.

— γιαντί οί σημερινοί προσανατολισμοί τής τελευταίας θά προσδιορίσουν αύριο τόσο τήν έσωτερική της συνοχή όσο καί τή θέση της στό διεθνή καταμερισμό τής έργασίας.

Ό βαθμιαίος σοσιαλιστικός μετασχηματισμός τής κοινωνίας μας προϋποθέτει τή συνεχή ένίσχυση του παραγωγικού δυναμικού καί τής διεθνούς θέσης τής χώρας, τήν ένεργητική συμμετοχή της στίς νέες άνακατατάξεις. Δέν θά στηριχτεί ούτε σέ άνιστορική μοιρολατρία — πού θεωρεί τή χώρα άπλό άντικείμενο καταδικασμένο νά ύποσεί τς συνέπειες τής κρίσης του διεθνούς καπιταλισμού — ούτε στήν έξίσου άνιστορική σύτοπία πού εΐναι ή άπλή άρνηση (μέ άποπροσανατολιστικά συνθήματα του τύπου: «άπόλυτη» άνεξαρτησία ή άυτοδυναμία, «έξοδος» από τή διεθνή άγορά...) μιάς διεθνούς πραγματικότητας δυσκολομετάβλητης μεσοπρόθεσμα.

3. Όρισμένα δεδομένα πού προκύπτουν άπ' τήν άνάλυση τών πρόσφατων έξελίξεων τής έλληνικής βιομηχανίας παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

● Ή πρόσφατη διαδικασία έκβιομηχάνισης τής χώρας προσανατολίστηκε σχεδόν άποκλειστικά άπ' τς άποφάσεις τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

● Άρχικά, κυρίαρχος ήταν ό ρόλος του ξένου, διεθνούς κεφαλαίου. Ή άνάπτυξη υπό τήν ήγεμονία του τών κλάδων παραγωγής ένδιαμέσων αγαθών (άλουμίνιο, χαλυδουργία, χημικά, καουτσούκ, πετρελαιοειδή) μεταβάλλει τήν εικόνα τής έλληνικής βιομηχανίας. Τό κέντρο βάρος τόσο τών έπενδύσεων, όσο καί τής παραγωγής καί τών έξαγωγών του βιομηχανικού τομέα μετατοπίζεται προς τούς κλάδους αυτούς. Στο σύνολό της ή βιομηχανία άναπτύσσεται γρήγορα καί γίνεται τό κύριο στήριγμα τής παραγωγής καί τών έξαγωγών τής χώρας.

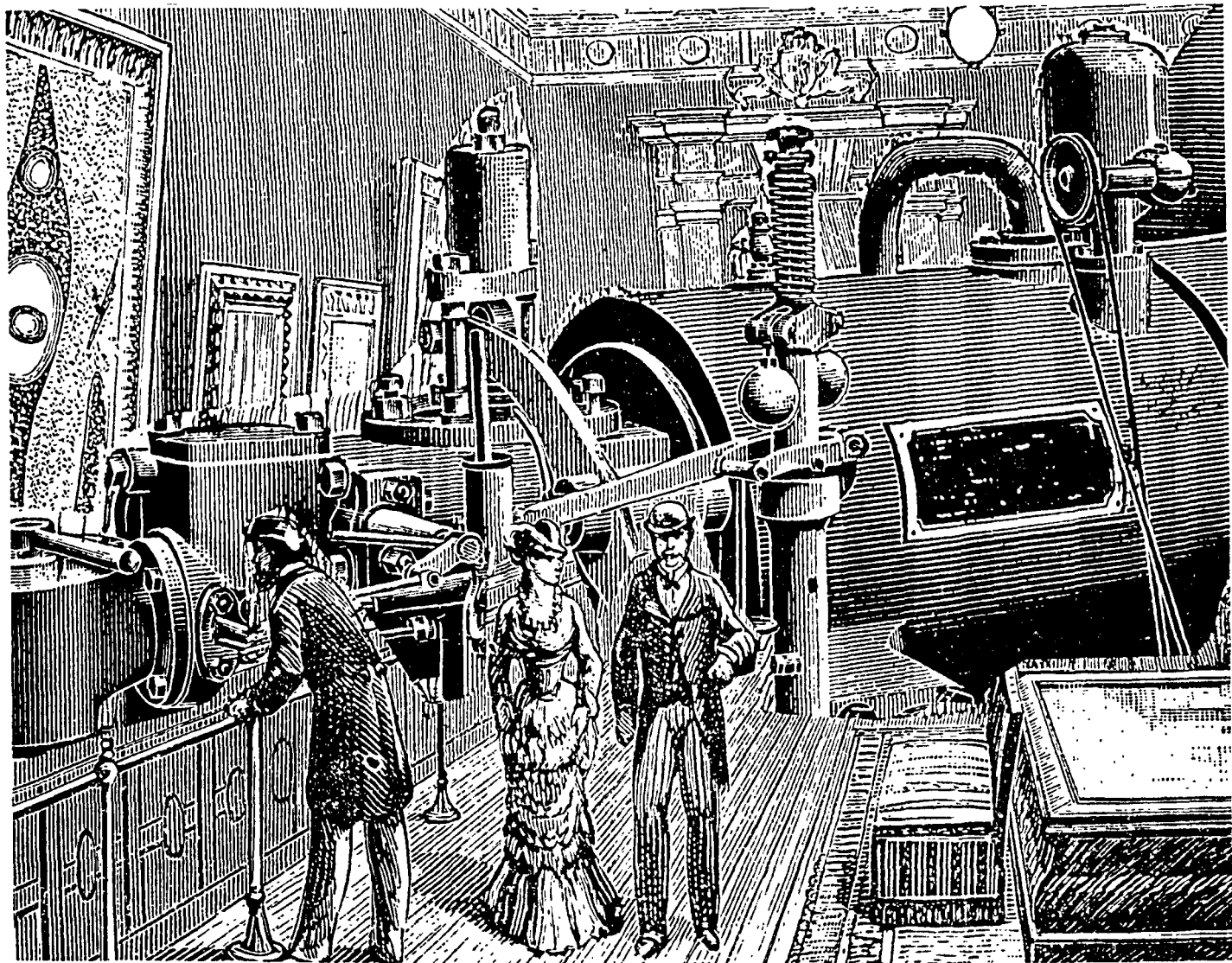
● Στή συνέχεια, τόν τόνο δίνει τό έλληνικό κεφάλαιο. Ήδη τό έλληνικό κεφάλαιο πού κινείται στό διεθνή χώρο (κυρίως έφο-

πλιστικό) έχει παρουσιάσει έντονη δραστηριότητα στα πετρελαιοειδή. Μέ το ξέσπασμα της κρίσης, η ροή ξένου κεφαλαίου περιορίζεται, προσανατολίζεται σε κλάδους παραγωγής καταναλωτικών αγαθών και με στόχο την εσωτερική αγορά (ηλεκτρικές οικιακές συσκευές...). Τό κέντρο βάρους των στάσιμων πιά επενδύσεων μετατοπίζεται σε παραδοσιακούς κλάδους (ύφαντουργία, τσιμέντα, προϊόντα από μέταλλο...) όπου κυριαρχούν ελληνικές μικρές κατά κανόνα επιχειρήσεις, ενώ τό ενδιαφέρον του έφοπλιστικού κεφαλαίου μετατοπίζεται στα ναυπηγεία. Καί οι έπιπτώσεις είναι ήδη έκδηλες, τόσο στή διάρθρωση της παραγωγής όσο και σ' εκείνη των εξαγωγών της βιομηχανίας (στις τελευταίες κυριαρχούν πάλι τά ύφαντουργικά, τσιμέντα...).

● Η εξέλιξη αυτή αποδεικνύει τόν έπιφανειακό χαρακτήρα της διαδικασίας έκσυγχρονισμού της ελληνικής βιομηχανίας. Είναι αλήθεια βέβαια ότι βαθμιαία δελτιώνονται τόσο η έσωτερική συνοχή (περίπτωση π.χ. του κυκλώματος δωξίτης - άλου-

μίνα - άλουμίνιο - προϊόντα άλουμινίου) όσο και η διεθνής ανταγωνιστικότητα της ελληνικής βιομηχανίας (πού έξάγει σήμερα πάνω άπ' τό 15% της συνολικής της παραγωγής). Είναι όμως έξίσου αλήθεια ότι η εξέλιξη αυτή είναι άτελώς και μονόπλευρα προσανατολισμένη προς τήν παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Άτελώς, γιατί περιορίζεται σε χαμηλής τεχνολογίας προϊόντα (π.χ. νήματα και όχι έπάννυμα ύφαντουργικά προϊόντα, προφιλέ άλουμινίου για οικοδομική χρήση αλλά όχι ύψηλης τεχνολογίας προϊόντα άλουμινίου...). Μονόπλευρα, γιατί τόσο τό ξένο όσο και τό ελληνικό κεφάλαιο άδιαφόρησαν για τήν έγχώρια παραγωγή κεφαλαιουχικού έξοπλισμού και τεχνολογίας (τό ποσοστό των άναγκών πού καλύπτεται μέ εισαγωγές αύξήθηκε σημαντικά). Ό προσανατολισμός αυτός έπιτρέπει τήν άξιοποίηση των συσσωρευμένων κεφαλαίων, όχι όμως και τόν έλεγχο της διαδικασίας συσσώρευσής τους.

● Τό κράτος, κατά τήν περίοδο αυτή, περιόρισε τό ρόλο του στή δημιουργία της ύποδομής και του θεσμικού πλαισίου πού

θά διασφάλιζαν την εκδήλωση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Πιστωτική πολιτική, κίνητρα, παροχές λειτούργησαν «έπιπτα» επικυρώνοντας προκαθορισμένες επιλογές. Άκόμα και οι πρόσφατοι αναπτυξιακοί νόμοι που θέσπισαν κριτήρια προανατολισμού δεν είχαν στην πράξη κανένα αποτέλεσμα. Άκόμα και οι λιγοστές κρατικές επενδύσεις με διαφορετικό προσανατολισμό (πετροχημικά, ειδικοί χάλυβες...) που εξαγγέλθηκαν μεταπολιτευτικά, γρήγορα υποθαμίστηκαν ή ματαιώθηκαν.

4. Συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν να ισχυριστούμε πως η απάντηση της ελληνικής βιομηχανίας στην παγκόσμια κρίση είναι άμυντική, συντηρητική και κοντόφθαλμη. Μακροπρόθεσμα, στα πλαίσια της διαγραφόμενης διεθνούς κατανομής της εργασίας και της ένταξής μας στην ΕΟΚ, η εξακολούθηση των τάσεων αυτών υποσκάπτει την εσωτερική συνοχή και τη διεθνή θέση και της βιομηχανίας και της ελληνικής οικονομίας στο σύνολό της.

Οι εργαζόμενοι πρέπει και μπορούν να απαντήσουν με μία διαφορετική στρατηγική που να εντάσσεται στις μακροπρόθεσμες προοπτικές της. Κριτήρια μιας τέτοιας στρατηγικής μπορεί να είναι:

● Η αναβάθμιση του τεχνολογικού περιεχόμενου των παραδοσιακών κλάδων.

● Η κάλυψη στρατηγικών κενών του βιομηχανικού μας συστήματος (άξιοποίηση εγχώριου όρυκτου πλούτου, παραγωγή κεφαλαιουχικού εξοπλισμού...).

● Η έγκαιρη τοποθέτηση της ελληνικής βιομηχανίας σε νέους κλάδους καιρίας σημασίας για την επόμενη φάση της παγκόσμιας αναπτυξιακής διαδικασίας (ένεργειακή τεχνολογία και τεχνολογία τροφίμων...).

Δέν μπορούμε να αναγνωρίσουμε στην εργοδοσία την ουσιαστική ιδιοκτησία του παραγωγικού δυναμικού της χώρας. Η χωρίς προοπτική συμπεριφορά της διακινδυνεύει τα πεπρωμένα όλων μας. Χρειάζεται να παρέμβουμε, όπως χρειάζεται να αναζητήσουμε τις μορφές οργάνωσης που θα εξασφαλίζουν την αποτελεσματικότητα της παρέμβασής μας.

Στή σημερινή συγκυρία, η υπόθεση της αλλαγής δεν είναι υπόθεση λεονταρισμών ή καταστροφολογικής αναμονής αλλά νηφάλιας υπόδειξης των πραγματικών δυνατοτήτων της χώρας και της αναγκαιότητας μιας διαφορετικής αναπτυξιακής προοπτικής πολιτικά προσδιορισμένης, οικονομικά προγραμματισμένης και κοινωνικά ελεγχόμενης.

Άναγκαιότητα και δυνατότητα μιας αυξανόμενης συμμετοχής του εργατικού κινήματος στη χάραξη πύ θαρραλέας προοπτικής για την ελληνική βιομηχανία και τό ανθρώπινο δυναμικό της.

Πρίν προχωρήσουμε ως διευκρινίσουμε όρισμένες βασικές μας θέσεις.

1. Λέμε ναι στη βιομηχανική ανάπτυξη.

Η αντίθεσή μας με τό κεφάλαιο δέ σημαίνει και αντίθεση με τη βιομηχανία. Άντίθετα, η εργατική τάξη και τό συνδικαλιστικό κίνημα όφείλουν να έχουν μία δική τους αντίληψη και πολιτική για τά προβλήματα ανάπτυξης της βιομηχανίας στη χώρα μας. Κι ένα ανάλογο ενδιαφέρον που θά απορρέει από τό γεγονός ότι η βιομηχανία έχει άμεση σχέση με την ίκανοποίηση

των υλικών αναγκών του ανθρώπου και παράλληλα με την πρόοδο της κοινωνίας.

Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, ό ρόλος της βιομηχανίας καταξιώνεται κοινωνικά μόνο μέσα στα πλαίσια μιας *έθνικής δημοκρατικής ανάπτυξης*, όπου κύριος στόχος παύει να είναι η αύξηση των κερδών των μονοπωλίων και αντικαθίσταται σταθερά από τη *μέριμνα*:

● Για την άνοδο του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου των εργαζομένων.

● Τήν οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας.

● Τή δημοκρατική και σοσιαλιστική προοπτική της ελληνικής κοινωνίας.

2. *Θεωρούμε άναντικατάστατο τό ρόλο των εργαζομένων*, στην παραγωγική διαδικασία, παρά τις τεράστιες προόδους της επιστημονικής και τεχνικής επανάστασης (νέα τεχνολογία-αυτοματοποίηση κλπ.) και τη συνακόλουθη μείωση του εργατικού δυναμικού. Άλλά και σε σχέση μ' αυτή την ίδια την ανάπτυξη, τό είδος, την έκταση, την ποιότητα και τους στόχους της, ό ρόλος των εργαζομένων παραμένει κεφαλαιώδης.

3. *Μέ βάση τά παραπάνω ή ένεργοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού. Η αποδέσμευση της δημιουργικής πρωτοβουλίας και των ίκανοτήτων των εργαζομένων*, αναδειχεται από τά πράγματα σε πρόβλημα μεγάλης σημασίας. Κάτι που θά πρέπει να ενδιαφέρει όχι μόνο τό συνδικαλιστικό κίνημα, αλλά την ίδια την κοινωνία και την πολιτεία.

Άν αυτός ό στόχος είναι πράγματι τόσο σημαντικός, όπως έμεις πιστεύουμε, δέ μένει παρά να αναζητήσουμε και να διασφαλίσουμε τους όρους και τις προϋποθέσεις που θά έκान δυνατή την επίτευξή του.

Η αποδέσμευση της δημιουργικής πρωτοβουλίας των εργαζομένων ένα σύνθετο πρόβλημα.

Η δική μας απάντηση στο θέμα που δάλαμε είναι στενά συναρτημένη με τον τρόπο αντιμετώπισης κρίσιμων προβλημάτων που σχηματικά μπορούμε να κατατάξουμε σε τρεις μεγάλες ενότητες:

α. Προβλήματα οικονομικά και κοινωνικά.

β. Προβλήματα θεσμικά: Νομικό πλαίσιο, εργασιακές σχέσεις.

γ. Προβλήματα ανανέωσης του συνδικαλιστικού κινήματος.

Οικονομικοκοινωνικά προβλήματα

Ξεκινώντας από τις υλικές προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για τη δημιουργία ενός νέου τύπου σχέσεων και ενός άλλου κλίματος, επισημαίνουμε εκείνες που σχετίζονται με τη σωστή αντιμετώπιση και ίκανοποίηση των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων των εργαζομένων. Μέ τά προβλήματα κοινωνικής ασφάλισης, εκπαίδευσης - πολιτιστικής ανάπτυξης - υγείας και περιβάλλοντος. Μέ την προστασία των δικαιωμάτων της εργαζόμενης γυναίκας και της νεολαίας κ.ά.

Όλα τά παραπάνω συμπυκνώνονται στο αίτημα για την προοδευτική άνοδο του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου του βιομηχανικού προλεταριάτου, την ουσιαστική συμμετοχή του στην κατανομή του παραγόμενου προϊόντος.

Ειδικότερα, ανάμεσα στα οικονομικοκοινωνικά αίτήματα του συνδικαλιστικού κινήματος, προέχουσα σημασία έχουν

ήμερα οι θεσμικές εκείνες αλλαγές πού σχετίζονται με την καθιέρωση της αυτόματης τιμαριθμικής αναπροσαρμογής σέ συνδυασμό με την προοδευτική ανακατανομή του έθνικου εισοδήματος και την αντίστοιχη αύξηση του πραγματικού εισοδήματος των εργαζομένων.

Τό οικονομικό περιεχόμενο των εργατικών αγώνων δέν περιορίζεται πιά μόνο στον συμψηφισμό της απώλειας της ύποχρεωτικής ικανότητας του μεροκάματου πού προκαλεί ό ύληθωρισμός. Πέρα απ' αυτό, οι εργαζόμενοι παλεύουν για μία άλλη σχέση ανάμεσα στά κέρδη και τους μισθούς. Τέτοια πού θά αυξάνει τό πραγματικό τους εισόδημα και θά συμβάλει στην ύλική και πολιτιστική τους εϋημερία.

Στενά συνδεδεμένο με τό προηγούμενο είναι τό πρόβλημα της καταπολέμησης της ανεργίας και ή υπεράσπιση του δικαιώματος της απασχόλησης. Στην προκειμένη περίπτωση τό συνδικαλιστικό κίνημα θά χρειάσεται ν' αντιπαλέψει άποφασιστικά και νά άποκρούσει τή λογική των καπιταλιστών πού επιδιώκουν μέσω των μαζικών άπολύσεων νά διασφαλίσουν τή μείωση του κόστους παραγωγής και τήν αντίστοιχη άνοδο της άποδοτικότητας του κεφαλαίου. 'Η τακτική αυτή δέν έχει μόνο συγκυριακό χαρακτήρα. 'Αφορά τήν ίδια τήν ούσία της καπιταλιστικής κρίσης (πτώση ποσοστού κέρδους) πού τό ξεπεράσμα της προϋποθέτει αναδιάρθρωση της οικονομίας. 'Εκτός από τά άμεσα μέτρα για τό σταμάτημα των άπολύσεων και τήν άπορρόφηση των άνέργων έπείγει ή κατάρτιση μακροπρόθεσμων κρατικών επενδυτικών προγραμμάτων για τήν έξασφάλιση απασχόλησης στους άνέργους, στους νέους πού για πρώτη φορά εμφανίζονται στην άγορά εργασίας, στους επαναπατριζόμενους μετανάστες, στο έπιστημονικό δυναμικό, στο εργατικό δυναμικό τού άγροτικού τομέα κ.ά.

Για τό σκοπό αυτό τό Α.Ε.Μ. έχει προτείνει τήν έπεξεργασία μιας πολιτικής πού θ' αξιοποιεί τους έθνικούς και κοινοτικούς πόρους με τόν πιό άποτελεσματικό τρόπο. Θά ένισχύει τό ρόλο του δημόσιου τομέα στην παραπέρα εκβιομηχάνιση της χώρας με προγράμματα ανάπτυξης σέ έθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Θά ένισχύει τίς ιδιωτικές παραγωγικές επενδύσεις με κίνητρο και με κριτήριο όχι τή μεγιστοποίηση των κερδών της οικονομικής ολιγαρχίας, αλλά τίς άνάγκες σταθερής άνόδου του επιπέδου ύλικής και πολιτιστικής εϋημερίας της εργατικής τάξης και των άλλων εργαζομένων.

'Ενα άκόμη πρόβλημα αλχημής είναι ή καθιέρωση της 5μερης και 40ωρης εργασιακής εβδομάδος.

Σέ συνθήκες ανάπτυξης της παραγωγικότητας της εργασίας, χάρη στην εφαρμογή νέας τεχνολογίας αλλά και στην έντατικοποίηση της εργασίας τό πρόβλημα του εργαζομένου χρόνου άποχτάει κρίσιμη σημασία. 'Η 5μερη εβδομάδα και 40 ώρες δουλειάς δέν είναι άπλώς ένα ώριμο αίτημα αλλά και άναγκαίος όρος για μία άλλη ποιότητα ζωής.

'Εκτιμώντας ιδιαίτερα τό ρόλο της εργαζόμενης γυναίκας και της εργαζόμενης νεολαίας στή βιομηχανία, ένα ρόλο πού συνεχώς διευρύνεται με τή μαζική συμμετοχή τους στην παραγωγή, χρειάζεται νά δοθεί ξεχωριστική προσοχή στα ειδικά προβλήματα πού τους άπασχολούν.

Τό συνδικαλιστικό κίνημα όφείλει νά υιοθετήσει τους στόχους του γυναικειού κινήματος: για τήν άπελευθέρωση της 'Ελληνίδας και τήν πλήρη ίσοτιμία των δύο φύλων στην κοινω-

νική και προσωπική ζωή. Για τήν άνύψωση της θέσης και του ρόλου της εργαζόμενης γυναίκας στην οικονομία και τήν κοινωνία. Για τήν δόλοπλευρη και ελεύθερη άνάπτυξη της προσωπικότητάς της, μέσα από τήν κατάργηση των διακρίσεων και τήν κατοχύρωση στή ζωή, της ίσότητας των δικαιωμάτων ως προς τήν πρόσληψη, τήν ίση άμοιβή, τήν εξέλιξη, τίς προαγωγές, τέλος τήν ελεύθερη και ίσοτιμη συμμετοχή της σ' όλες τίς έκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής.

'Ανάλογη σημασία θά πρέπει νά δοθεί στα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, τά πνευματικά και πολιτιστικά ένδιαφέροντα της εργαζόμενης νεολαίας. Σέ πρώτη γραμμή, εκείνα πού σχετίζονται με τήν άπαλλαγή των εργαζομένων νέων από τή διπλή καταπίεση, τήν άνισότιμη άμοιβή, τήν άυταρχική συμπεριφορά, τήν προστασία κατά της ανεργίας. Τά θέματα της τεχνικής και επαγγελματικής τους κατάρτισης, της έξασφάλισης συνθηκών για τή συμμετοχή τους στην εκπαίδευση, γενικότερα με τά προβλήματα αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου τους.

'Αλλαγές στο τοπικό και θεσμικό πλαίσιο

Σημαντικό κεφάλαιο στή χάραξη μιας έθνικής πολιτικής πού θά αυξάνει προοδευτικά τή συμμετοχή του εργατικού κινήματος στην άνάπτυξη της βιομηχανίας παραμένει ή έξυγίανση των εργασιακών σχέσεων και ό «έξανθρωπισμός της εργασίας». 'Η διαμόρφωση και εφαρμογή μιας πολιτικής πού θά καθιερώνει ένα νέο τύπο εργασιακών σχέσεων βασισμένο στην άνάπτυξη της βιομηχανικής δημοκρατίας κι όχι στο άστυνομικό καθεστώς, στην άυθαιρεσία και στους άναρχονιστικούς κανονισμούς.

'Εννοούμε τήν έπεξεργασία μιας πολιτικής πού θά τείνει στή βελτίωση της ποιότητας της ζωής στή δουλειά και έξω από τή δουλειά. Πού θά συμβάλει στή δημιουργία συνθηκών πού θά διασφαλίζουν σέ κάθε εργαζόμενο τή δυνατότητα νά άπολαμβάνει τους καρπούς της δουλειάς του και νά αναπτύσσει πολύπλευρα τήν προσωπικότητά του.

'Απ' αυτή τήν άποψη ή κατάργηση του άυταρχικού-άστυνομικού και τρομοκρατικού καθεστώτος στο έσωτερικό των επιχειρήσεων. 'Ο έκσυγχρονισμός και έκδημοκρατισμός των έσωτερικών κανονισμών εργασίας. 'Η βελτίωση των συνθηκών περιβάλλοντος, ή προστασία κατά των εργατικών άτυχημάτων και επαγγελματικών άσθενειών. 'Η άνάπτυξη των θεσμών και μηχανισμών προστασίας των εργαζομένων στον τόπο δουλειάς. 'Η διατύπωση προγραμμάτων μόρφωσης και πολιτιστικής δραστηριότητας μπορούν νά συνθέσουν τίς βασικές πλευρές μιας έθνικής πολιτικής έξανθρωπισμού της εργασίας.

'Η συμμετοχή

'Αν ή ίκανοποίηση των οικονομικών κοινωνικών προβλημάτων και ή άνοδος της ύλικής εϋημερίας μπορεί νά είναι βασικός όρος για μία νέα στάση των εργαζομένων άπέναντι στή βιομηχανική άνάπτυξη. Πρόβλημα κλειδί παραμένει πάντα ή συμμετοχή του εργατικού κινήματος στή χάραξη και τήν εφαρμογή μιας άλλης πολιτικής για τήν ελληνική βιομηχανία και τό άνθρώπινο δυναμικό της.

'Η άναγκαιότητα αυτής της συμμετοχής είναι όφθαλμοφα-

νής και άναμφισβήτητη. Ή δυνατότητα πραγματοποίησής της ρεαλιστική. Τό ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, χάρη στην πολύχρονη έμπειρία του, είναι ήδη σέ θέση νά διεκδικήσει τήν πλήρη συμμετοχή του στην οικονομική και κοινωνική ζωή, άρκει νά προχωρήσει χωρίς καθυστερήσεις στις άπαραίτητες διαρθρωτικές και λειτουργικές αλλαγές.

Προσδιορίζοντας σαφέστερα τό θέμα τής συμμετοχής θά μπορούσαμε νά τό διατυπώσουμε σά δικαίωμα τοῦ συνδικάτου στην ένήμερωση, σάν κατάκτηση τής ικανότητας νά γνωρίζει, νά ελέγχει και νά παρεμβαίνει στή διαδικασία τής παραγωγής. Σάν κατάκτηση τής δυνατότητας παρέμβασης πού μπορεί νά ξεκινάει από τήν επενδυτική πολιτική, μέχρι τήν αναδιάρθρωση και τόν έκσυγχρονισμό τής παραγωγικής διαδικασίας. Τήν άπασχόληση και τήν οργάνωση τής εργασίας. Τίς συνθήκες υγείας και περιβάλλοντος.

Μ' άλλα λόγια, **συμμετοχή** σημαίνει τό δικαίωμα τοῦ συνδικάτου νά συζητάει μέ τήν επιχείρηση. Τό πώς, τί και πού παράγει. Κι αυτό πάντα μέσα σέ μία αντίληψη βασικού μετασχηματισμοῦ τής επιχείρησης και τής κοινωνίας.

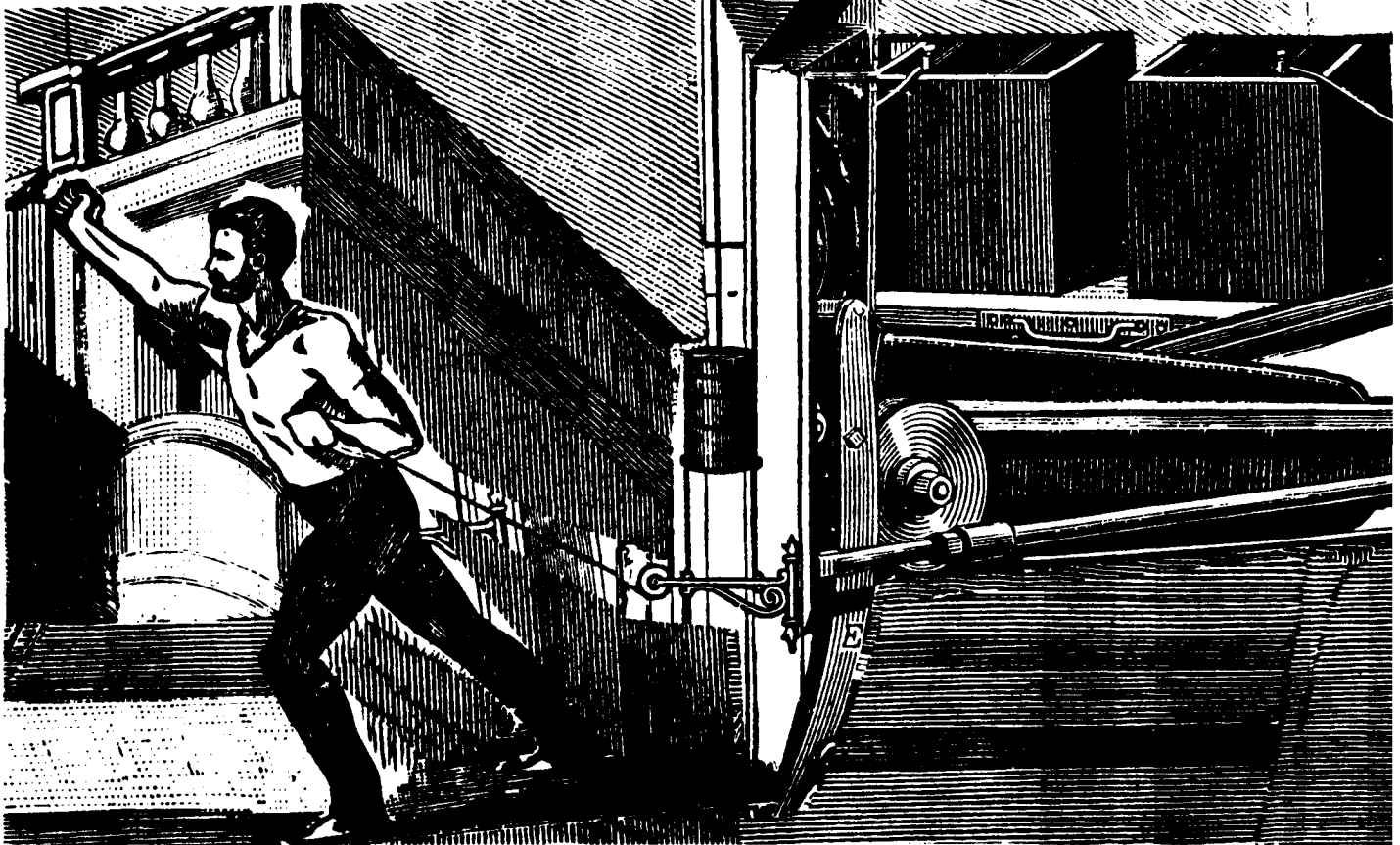
Ή ένήμερωση τών συνδικάτων μπορεί νά γίνεται περιοδικά και σέ διάφορα επίπεδα. Σέ επίπεδο ένθνικό, βιομηχανικού κλάδου ή και μεμονωμένης επιχείρησης. Μ' αυτή τήν πληροφορηση τά συνδικάτα θά είναι σέ θέση νά διαπραγματεύονται μέ τούς εργοδότες διατηρώντας πλήρη έλευθερία κρίσης και δράσης.

Θά μπορούν νά επεμβαίνουν στην οργάνωση και τούς ρυθμούς τής δουλειάς, στό σκοπό και τήν κατανομή τών έπενδύσεων, στό ώράριο, στις άπαιτούμενες ειδικεύσεις.

Πλάι στα συνδικάτα, και σέ συνεργασία μαζί τους, έξαιρετικό ρόλο στην ανάπτυξη τής συμμετοχής μπορούν νά παίξουν τά Συμβούλια Προσωπικού Ήπιχειρήσεων. Περιεχόμενο δράσης τους μπορεί νά είναι ή φροντίδα για τή βελτίωση τών όρων εργασίας, ή τήρηση τών συλλογικών συμβάσεων, προβλήματα προσλήψεων και απολύσεων κ.ά.

Ή ανανέωση τοῦ συνδικαλιστικού κινήματος

Δώσαμε ήδη μερικές πλευρές τής αντίληψης και τής πολιτικής μας για τό ρόλο τοῦ εργατικού δυναμικού στή χάραξη μιᾶς άλλης προοπτικής για τήν ελληνική βιομηχανία. Βασικά ώστόσο πρόβλημα παραμένει ή ύπαρξη ένός ένιαίου, μαζικού, ταξικού αυτόνομου και ανεξάρτητου συνδικαλιστικού κινήματος, ικανού πριν άπ' όλα νά έμπνευσθει από τήν αντίληψη πώς ή εργατική τάξη μέ τά συνδικάτα της και τόν εργοστασιακό συνδικαλισμό παρεμβαίνει και τροποποιεί καθημερινά (έδω και τώρα) για λογαριασμό της τό χαρακτήρα και τό πρότυπο ανάπτυξης. Ήκανού νά οργανώνει νά πολιτικοποιεί και νά διευθύνει τούς αγώνες τών εργαζομένων προς τίς αναγκαίες διαρθρωτικές αλλαγές. Για τήν κατάκτηση νέων θέσεων στί κέντρα λήψης αποφάσεων σ' όλη τήν κλίμακα τής οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Ήκανού νά συσπειρώνει και νά ένμννε

τούς εργαζόμενους με την ταξική συνείδηση και την προοπτική της αντικατάστασης του καπιταλισμού από το σοσιαλισμό.

Όπως είναι γνωστό, η εργατική τάξη, διεθνώς και στη χώρα μας, χάρη στην επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο, τη μορφωτική και πολιτιστική ανάπτυξη, έχει σημαντικά αλλάξει, τόσο από την άποψη της σύνθεσης και του όγκου της, όσο κι από την άποψη του ειδικού βάρους και του ρόλου της, στις σημερινές εξελίξεις.

Αντίστοιχα και το συνδικαλιστικό κίνημα στην εποχή μας εκφράζοντας αυτές τις αλλαγές, έχει να παίξει ένα ρόλο ευρύτερο και ουσιαστικότερο. Ένα ρόλο που δεν περιορίζεται πια μόνο στη βελτίωση του μεροκάματου, των συνθηκών και των όρων δουλειάς. Αλλά επεκτείνεται σε θέματα και προβλήματα που αφορούν ένα νέο πλαίσιο ζωής. Πού σχετίζονται με την άνοδο της θέσης της εργατικής τάξης, στο εργοστάσιο και την κοινωνία, με την άνοδο της στάθμης της ίδιας της κοινωνίας.

Μ' ένα λόγο, τό ταξικό συνδικαλιστικό κίνημα προωθεί σήμερα αιτήματα και κατακτήσεις που επιδιώκουν να επιδράσουν άμεσα στους μηχανισμούς του συστήματος και στους νόμους λειτουργίας του. Στά ίδια τά κέντρα των καπιταλιστικών αποφάσεων. Και είναι μέσα απ' αυτή τη διαδικασία που αναδειχεται στη ζωή, σε μοχλό της οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης.

Ας σημειωθεί πως αυτή η πρωτοποριακή αντίληψη δεν είναι η αντίληψη όλου του κινήματος. Ούτε της Γ.Σ.Ε.Ε., ούτε και δημοκρατικών ακόμη παρατάξεων. Αντίθετα, μπορεί να διαπιστώσει κανείς πως η γενική προβληματική και η πρακτική, η νοοτροπία και μεθοδολογία του συνδικαλισμού δεν έχει ουσιαστικά απομακρυνθεί από τά επίπεδα του 1950. Πώς τό γενικό επίπεδο οργάνωσης, διάρθρωσης, ταξικής και συνδικαλιστικής συνείδησης βρίσκεται σε όξεία αναντιστοιχία με τη σημερινή πραγματικότητα.

Για να εκφραστεί λοιπόν πρακτικά και να αξιοποιηθεί δημιουργικά ο διευρυμένος ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος, απαιτείται ένα σύστημα βαθιών διαρθρωτικών αλλαγών στις δομές και τους θεσμούς, ευρύτερα στην εργατική νομοθεσία, έτσι που να αντιστοιχεί στο σημερινό επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Χρειάζεται να διασφαλιστούν οι απαραίτητοι μηχανισμοί συμμετοχής καθώς και η ανάλογη πολιτική (έλεγχος κερδών - τοποθέτηση επενδύσεων). Ένα αντίθετο πλέγμα θεσμών και νομικών διατάξεων που φέρνουν τη σφραγίδα της καθυστέρησης και ύφαινον τους λαιμούς της εξάρτησης θά πρέπει να αναμορφωθούν από τά βάθη τους. Ειδικότερα πρέπει να καταργηθούν οι απεργοσπαστικοί νόμοι 330/76-3239/55 - 643/77. Νά κατοχυρωθεί η ελεύθερη συνδικαλιστική δράση (135 Δ.Σ.Ε.).

Μέσα σ' ένα δημοκρατικό και ανανεωμένο νομικό και θεσμικό πλαίσιο είναι ανάγκη ακόμη να επιβεβαιωθεί και κατοχυρωθεί ο νέος ρόλος των συνδικάτων. Νά κατοχυρωθούν και θεσμοθετηθούν τά κατακτημένα οικονομικοκοινωνικά και συνδικαλιστικά δικαιώματα των εργαζομένων. Νά αναρμο-

θεϊ η εργατική νομοθεσία με την αντίστοιχη των χωρών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Ο ρόλος του συνδικάτου

Προσδιορίζοντας με ακρίβεια τό ρόλο του συνδικάτου στις σημερινές συνθήκες υποστηρίζουμε πως αυτό σε κάθε περίπτωση - είτε σε περίοδο κρίσης, είτε σε φάση ανάκαμψης της οικονομίας - *οφείλει να συμπεριφέρεται και να δρα σαν μία δύναμη αλλαγής στην επιχείρηση και στην κοινωνία.*

Αυτό σημαίνει πως σήμερα, σε περίοδο οικονομικής κρίσης, τό συνδικάτο δεν μπορεί να περιορίζεται σε μία άμυντική στάση. Π.χ. στην προστασία του εισοδήματος και της απασχόλησης, αφήνοντας σε άλλους την ευθύνη για τις οικονομικές και κοινωνικές επιλογές που έχει ανάγκη ο τόπος. Ούτε μπορεί να αρκείται στο να κατοχυρώνει τά κεκτημένα, ζητώντας από την κυβέρνηση, τά πολιτικά κόμματα και την εργοδοσία να ενδιωφερθούν για τό ξεπέραςμα της κρίσης.

Σέ μία τέτοια περίπτωση η ταξική οργάνωση των εργατών θά μετατρέπονταν απλώς σε μία ομάδα διαμαρτυρίας ή έκλογικής πίεσης. Ο ρόλος της εργατικής τάξης και του συνδικαλιστικού κινήματος θά υποβιβάζονταν σ' ένα ρόλο εξαρτημένο και βοηθητικό. Αυτήν την αντίληψη την απορρίπτουμε.

Στη δική μας αντίληψη τό εργατικό συνδικάτο σαν φορέας των ταξικών συμφερόντων της εργατικής τάξης, οφείλει να δραματίζει έναν άμεσο ρόλο που με τις επιλογές του και τη δράση του συμμετέχει στην καταπολέμηση της κρίσης, στον προσδιορισμό του είδους της ανάκαμψης που θά γίνει και πύερα στη διαμόρφωση του μοντέλου της οικονομικής ανάπτυξης.

Στους καθημερινούς βεβαίως αγώνες είναι φυσικό ή προτεραιότητα να δίνεται πάντα στά άμεσα εργατικά προβλήματα μισθολογικά, απολύσεις, προβλήματα απασχόλησης, εργάσιμου χρόνου, φορολογικά, ασφαλιστικά, κ.ά. Ωστόσο οι εργαζόμενοι οφείλουν να συνειδητοποιούν πως *καμά ουσιαστική αλλαγή δεν είναι δυνατή αν αυτή δεν θεμελιώνεται πάνω σε αλλαγές, στη δημιουργία νέου τύπου σχέσεων, έκφρασης και δράσης.* Στην καταπολέμηση του συντεχνιακού πνεύματος. Στην αδιάκοπη πολιτικοποίηση των αγώνων.

Όλα αυτά προϋποθέτουν αντίστοιχα την ύπαρξη και εφαρμογή μιας πρωτοποριακής συνδικαλιστικής αντίληψης και πολιτικής, σε συνδυασμό μ' ένα ανάλογο μοντέλο συνδικαλιστικής οργάνωσης.

Την ανάγκη αυτή ερχεται να καλύψει με τις ανανεωτικές του ιδέες και τη δράση του τό Α.Ε.Μ. Σ' αυτό τό στόχο σκοπεύουν οι ιδέες της «συμμετοχής», της «βιομηχανικής δημοκρατίας», του «εργοστασιακού συνδικάτου», της «αὐτονομίας» των συνδικάτων από κυβέρνηση, εργοδοσία και πολιτικά κόμματα, του «μαζικού κινήματος νέου τύπου». Και μέσα απ' αυτές τις ιδέες διαγράφονται οι νέες προοπτικές στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, παρά τόν άγριο πόλεμο που αντιμετωπίζουν, και τις αντιστάσεις που θά πρέπει να υπερνικηθούν.

Ἑλληνική βιομηχανία καί ΕΟΚ

Μιά προσπάθεια ἀπομυθοποίησης

Ἀχιλλέας Μητσός

Περίληψη

Ἡ ἐργασία αὐτή ἀποβλέποντας πρώτιστα στήν ἀπομυθοποίηση καί στό ξεκαθάρισμα τοῦ προβλήματος χωρίζεται σέ τρία μέρη. Στό πρώτο μέρος ἐπιχειρεῖται μιά ὀσο γίνεται βαθύτερη ἀνάλυση τῶν σχέσεων μεταξύ Ἑλλάδας καί ΕΟΚ ὅπως ἐξελίχθηκαν ἀπό τό 1961 μέχρι σήμερα μέ ἔμφαση στό διαχωρισμό ἀνάμεσα στίς ἐπιπτώσεις τῆς Συμφωνίας τοῦ 1961 καί

ἐκείνες πού φυσιολογικά ἀκολούθησαν τήν ἀναπτυξιακή πορεία καί τά «ἐφηβικά» προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας. Στό δεύτερο μέρος ἐξετάζονται συστηματικά οἱ ἀναμενόμενες μεταβολές στό προστατευτικό, τό φορολογικό, τό χρηματοδοτικό, τό ἀνταγωνιστικό καί τό κοινωνικό «περιβάλλον» τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας, γιά νά ξεχωρίσουν μερικά συμπεράσματα—προτάσεις, γιά ἀναπροσανατολισμό τῆς προβληματικῆς γνώσης ἀπό τό θέμα, πού συγκεντρώνονται στό τελευταῖο μέρος.

Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργασιῶν πού ἀφιερώθηκαν στούς διάφορους τρόπους πού ἡ προσχώρηση τῆς Ἑλλάδας στίς Ε.Κ ἀναμένεται νά ἐπηρεάσει τό μέλλον τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας εἶναι ἐντυπωσιακά μικρός καί—ἀκόμα πιό σημαντικό— μὲ τοῦλάχιστον ἀμφισβητούμενο βάθος¹. Ἡ δυσκολία καί ἡ πολυ-

1. Πάντως, ἀπό τήν πληθώρα τῶν ἐργασιῶν πού «δηλώνουν» ὅτι ἀσχολοῦνται μέ τό μέλλον τῆς ἐλληνικῆς βιομηχανίας μετά τήν ἐνταξη, σίγουρα ξεχωρίζουν ἡ ἐργασία τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνάπτυξης (Hummen W, Greek Industry in the European Community - Prospects and Problems, Berlin, 1977) καί ἡ συνθετική δουλειά τοῦ I.O.B.R.: Χασσιδ, I. Ἑλληνική Βιομηχανία καί ΕΟΚ, IOBE. Εἰδικές Μελέτες 6, 1980. Αὐτό δέ ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἀντιρροήσεις μεθοδολογικοῦ ἢ καί «οὐσιαστικοῦ» χαρακτήρα πού μπορεῖ νά ἔχει κανένας. Πρβλ. Μητσός, Α. «Ἑλλάδα—ΕΟΚ. Ἐνας ὁδηγός σέ μίαν ἀτέλειωτη ἀλλά καί ἐλλειπέστατη φιλολογία», Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 5, Μάιος 1979.

πολοκότητα του θέματος μπορεί να εξηγηθούν την «ατέλεια» αυτή αλλά σε καμιά περίπτωση δεν αρκούν για να δικαιολογήσουν τους δύο μύθους που καλύπτουν το πρόβλημα· το μύθο της «τεράστιας αγοράς των 250 εκατ. κατοίκων που θα ανοίξει για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα» και το μύθο των «πολυεθνικών μονοπωλίων που θα καταβροχθίσουν τη βρεφιακή ελληνική βιομηχανία».

Στήν πραγματικότητα, όπως θα προσπαθήσω να δείξω στην εργασία αυτή², η «τεράστια αγορά...» είναι ήδη σε μεγάλο βαθμό ανοικτή για τα ελληνικά προϊόντα, και οι πολυεθνικές δεν είχαν κανένα λόγο να περιμένουν την ένταξη στην ΕΟΚ για να «καταβροχθίσουν» οποιο κομμάτι της ελληνικής βιομηχανίας θέλουν, εν πάση περιπτώσει, από καιρό έχει πάψει να είναι και τόσο βρεφιακή.

Είναι γεγονός ότι η προσχώρηση στις Ε.Κ. θα επηρεάσει την ελληνική βιομηχανία και άμεσα και έμμεσα. Άμεσα, λόγω της άπελευθέρωσης στη διακίνηση αγαθών, προσώπων και κεφαλαίων, αλλά και λόγω της υποχρέωσης της Ελλάδας να αποδεχτεί την κοινοτική νομοθεσία όσον αφορά στις κρατικές ενισχύσεις, την έμμεση φορολογία κλπ. καθώς επίσης και μέσω των νέων χρηματοδοτικών πηγών που θα ανοίξουν και για την ελληνική βιομηχανία μετά την ένταξη. Από την άλλη πλευρά πάλι έμμεσες, και έπομένως πιο δύσκολο να «ποσοτικοποιηθούν», θα είναι οι επιπτώσεις από τους «στενότερους δεσμούς» μεταξύ Ελλάδας και των άλλων κρατών—μελών της Κοινότητας πάνω στη διάθροση της βιομηχανικής παραγωγής, τη θέση των εργαζομένων, την απασχόληση κλπ.

Μερικές από τις μεταβολές αυτές θα είναι ριζικές, ενώ άλλες θα αποδειχθούν οριακού μάλλον χαρακτήρα κυρίως λόγω του ότι η Συμφωνία Σύνδεσης του 1961 θα έχει «ανοίξει το δρόμο». Ακόμα, μερικές από τις μεταβολές θα έρθουν άμεσα με την έναρξη εφαρμογής της συμφωνίας για την ελληνική προσχώρηση, ενώ άλλου προβλέπεται μεταβατική περίοδος μέχρι πέντε ετών³.

Η εργασία αυτή αποδίδοντας πρώτιστα, όπως γράφτηκε ήδη, στο ξεκαθάρισμα του προβλήματος, χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος επιχειρείται μιά όσο γίνεται βαθύτερη και «επιστημονικότερη» ανάλυση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και ΕΟΚ όπως εξελίχθηκαν από το 1961 μέχρι σήμερα, ενώ στο δεύτερο μέρος εξετάζονται συστηματικά οι αναμενόμενες μεταβολές στο προστατευτικό, το φορολογικό, το χρηματοδοτικό, το ανταγωνιστικό και το κοινωνικό πλαίσιο της ελληνικής βιομηχανίας για να ξεχωρίσουν μερικά συμπεράσματα—προτάσεις για αναπροσανατολισμό της προβληματικής γύρω από την ελληνική βιομηχανία, που συγκεντρώνονται στο τελευταίο μέρος.

1. Το μάθημα του παρελθόντος

Θά ήταν πολύ καλύτερα αν το κομμάτι αυτό δεν χρειαζόταν. Αν δηλαδή μπορούσαμε με έτοιμη κάπου τη μελέτη των πιπτώσεων πάνω στην ελληνική βιομηχανία της Συμφωνίας της Σύνδεσης με την ΕΟΚ του 1961 να προχωρήσουμε στη συγκεκριτική θεώρηση των τριών—θεωρητικών έστω— λύσεων—πληξιο του καθεστώτος της σύνδεσης, προσχώρηση στην ΕΟΚ, άποσύνδεση από την ΕΟΚ. Φοβάμαι όμως ότι χρειάζεται—για δύο λόγους. Πρώτο, γιατί δεν ξέρω καμιά μέχρι

στιγμής δουλειά που να προχωράει αρκετά βαθιά στη μελέτη των στοιχείων ώστε να επιτυγχάνεται ο διαχωρισμός ανάμεσα στις επιπτώσεις της σύνδεσης και εκείνες που φυσιολογικά ακολουθήσαν την αναπτυξιακή πορεία και τα «εφηβικά» προβλήματα της ελληνικής βιομηχανίας. Δεύτερο, γιατί ο μόνος τρόπος που μπορεί κανείς να αποφύγει αυτό που πολύ σωστά ο Σπ. Παπασπηλιόπουλος ονομάζει «ψευτοεπιστημονικό»⁴ το να προεκτείνουμε δηλαδή αυτόματα τα αποτελέσματα της σύνδεσης στην ένταξη, χωρίς όμως και να χάνονται τα όποια μαθήματα μπορεί κανείς να αποκομίσει από το παρελθόν, είναι ή πολύ συγκεκριμένη και πολύ προσεκτική απόδοση «τά του Καίσαρος τῷ Καίσαρι».

Κεντρικός προσανατολισμός της ανάλυσης που ακολουθεί είναι η εξέλιξη των εμπορικών σχέσεων με την ΕΟΚ, κι αυτό γιατί το εξωτερικό εμπόριο ήταν και το κεντρικό σημείο της συμφωνίας του 1961 (αντίθετα με την ένταξη).

1.1. Ελληνικές εξαγωγές.

α) Στην περίοδο 1961—1978 οι συνολικές ελληνικές εξαγωγές (σε τρέχουσες τιμές) αυξήθηκαν από 223 εκατ. δολ. σε 3335 εκατ.δολ., που αντιστοιχεί σε μέση ετήσια αύξηση 17% (ή περίπου 10% σε σταθερές τιμές).

β) Στην ίδια περίοδο η μέση ετήσια αύξηση των εξαγωγών προς τις χώρες της ΕΟΚ ήταν ακόμα μεγαλύτερη (σε τρέχουσες τιμές 20,1% προς τα 6 αρχικά μέλη της ΕΟΚ, και 19,1% προς το σύνολο της σημερινής ΕΟΚ), με αποτέλεσμα να αυξηθεί αρχικά σημαντικά η μερίδα συμμετοχής της ΕΟΚ στο σύνολο των ελληνικών εξαγωγών και να σταθεροποιηθεί τα τελευταία χρόνια στο 50% περίπου.

γ) Αυτό καθεαυτό το γεγονός της μεγάλης αύξησης των εξαγωγών προς τις χώρες της ΕΟΚ δεν αρκεί για να χαρακτηριστεί σαν ευνόικη ή επίδραση της Συμφωνίας Σύνδεσης. Η χρονική σύμπτωση της σύνδεσης με την άνοδο των εξαγωγών προς τις χώρες της ΕΟΚ δεν κρύβει αναγκαστικά σχέση αιτίας και αποτελέσματος⁵. Αναμφίβολα όμως η σημασία της κοινο-

2. Πολλές από τις σκέψεις και τα στοιχεία που εκτίθενται εδώ, περιέχονταν και στην εισήγηση του γράφοντος στο συνέδριο που οργανώθηκε στη Μαδρίτη τον Όκτ. 1979 από τη Banco Exterior de Espana και το Univ. Of Sussex με θέμα τη «νότια διεύρυνση» της ΕΟΚ.

3. Λεπτομερές περιγραφή και ανάλυση τόσο της συμφωνίας για την ελληνική προσχώρηση όσο και των επιπτώσεων από την προσχώρηση κατά τομέα υπάρχει στο Μήτος Α., (συμμετοχή: Α. Κόρακας, Γ. Μπουρνούς, Α. Μπρεδήμα, Ι. Σαμπελάι, Π. Σκανδάμης), *Η προσχώρηση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες: Τά κείμενα της συμφωνίας, ανάλυση, σχολιασμός, επιπτώσεις κατά τομέα, επιλογή βιβλιογραφίας*, Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, 1980.

4. Συγκεκριμένα ο Σπ. Παπασπηλιόπουλος στην κριτική που κάνει σε άρθρο του Γ. Κλαμωτουσάκη υποστηρίζει ότι «είναι τελείως αστήρικτο επιστημονικά (είναι θά λέγαμε ψευτοεπιστημονικό) το να θέλουμε να δείξουμε, με βάση τη (θεωρία των τελωνειακών ενώσεων) ότι η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ θά είναι αυτόματα ευεργετική, γιατί ήταν ευεργετική ή σύνδεσή της». «Υπέρ ή κατά. Έργασίες για την ένταξή μας στην ΕΟΚ». Διαβάξω, τεύχος 13, σελ. 27.

5. Το κλασικό όμως αυτό μεθοδολογικό λάθος έχει χρησιμοποιηθεί από το σύνολο σχεδόν των μέχρι σήμερα σχετικών εργασιών είτε για να «αποδειχθεί» ή ευνόικη επίδραση της σύνδεσης είτε για να υποστηριχθεί ότι η όποια ευνόικη επίδραση ήταν αποτέλεσμα της κατάργησης από πλευράς ΕΟΚ των δασμών για τα ελληνικά προϊόντα και έπομένως έχει πιά εξαντληθεί. Στην τελευταία αυτή περίπτωση εντάσσεται και η μελέτη του W. Himmelen, *Greek Industries in the European Community, Prospects and Problems*, German Development Institute, Berlin, 1977, σελ. 34 όπου τελείως άδυσόκιστα η συγκέντρωση των ελληνικών εξαγωγών στις κοινοτικές αγορές χαρακτηρίζεται σαν αποτέλεσμα της κατάργησης των δασμών (Tariff Induced).

τικής αγοράς για το σύνολο των ελληνικών εξαγωγών δεν είναι δυνατόν να άγνοηθεί προκειμένου να εκτιμηθεί το κόστος για την ελληνική οικονομία που θα είχε μία μεταβολή προς το χειρότερο των σχέσεων με την ΕΟΚ.

δ) Στην προσπάθεια να εκτιμηθεί σωστά η επίδραση της σύνδεσης πάνω στις ελληνικές εξαγωγές, το πρώτο στοιχείο που πρέπει να αναφέρουμε είναι ότι ο ρυθμός αύξησης των εισαγωγών της ΕΟΚ από την Ελλάδα ήταν σημαντικά μεγαλύτερος του αντίστοιχου ρυθμού για όλες τις ανταγωνίστριες με την Ελλάδα μη κοινοτικές χώρες. (Στην περίοδο 1961-1978 οι εισαγωγές της ΕΟΚ από την Ελλάδα αυξήθηκαν κατά 2119% ενώ οι αντίστοιχοι ρυθμοί για τις ανταγωνίστριες χώρες ήταν από 300 έως 1340%⁶). Αλλά και το κριτήριο αυτό όσο και να είναι εντυπωσιακό δεν είναι απόλυτο γιατί η μεταβολή αυτή στο βαθμό διείσδυσης μπορεί να οφείλεται στη βελτίωση της ανταγωνιστικής θέσης της ελληνικής οικονομίας και όχι στη σύνδεση αυτή καθαυτή.

ε) Ο θεωρητικά άμεστος τρόπος εκτίμησης της επίδρασης της σύνδεσης θα ήταν η άμεση σύγκριση της πραγματικής εξέλιξης και εκείνης που θα υπήρχε αν δεν είχε υπάρξει η Συμφωνία σύνδεσης. Έπειδή όμως κάτι τέτοιο είναι προφανώς αδύνατο και για να μπορούσε να ξεχωρίσει την επίδραση της σύνδεσης από τη γενικότερη «βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικής θέσης» χρησιμοποιήσα μια μέθοδο, όπου η σχετική μεταβολή στο βαθμό διείσδυσης στην ΕΟΚ συγκρίνεται με την αντίστοιχη μεταβολή στο βαθμό διείσδυσης στον υπόλοιπο κόσμο. Τα αποτελέσματα της άσκησης αυτής δείχνουν ότι η μεγάλη αύξηση των ελληνικών εξαγωγών προς την ΕΟΚ (σέ σύγκριση με τις τρεις ανταγωνίστριες χώρες - Ισπανία, Πορτογαλία, Τουρκία) δεν εξηγείται μόνο από τη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικής θέσης της χώρας αλλά υπάρχει ένα στοιχείο που διαφοροποιεί σημαντικά την περίπτωση της Ελλάδας.

στ) Οι πιο σημαντικές μεταβολές στην περίοδο από το 1961 δεν παρατηρούνται τόσο στα συνολικά μεγέθη όσο στη διάρθρωση των εξαγωγών κατά προϊόν. Αυτό δέβαια είναι φυσικό δεδομένου ότι το 1961 η συμμετοχή των βιομηχανικών εξαγωγών στο σύνολο των ελληνικών εξαγωγών ήταν μόλις 16%. Χαρακτηριστικά οι εξαγωγές των «κατεξοχή βιομηχανικών προϊόντων» (SITC 5-8) αυξήθηκαν από 24 εκ. δολ. το 1978 (ή αντίστοιχη μέση ετήσια αύξηση σέ τρέχουσες τιμές είναι 28,3%)⁷.

ζ) Είναι γεγονός ότι δυσανάλογα μεγάλο μέρος των βιομηχανικών εξαγωγών βρίσκεται στα χέρια των μεγαλύτερων μονάδων. Το 1976, οι εξαγωγές των τεσσάρων πρώτων βιομηχανικών καλύπτουν το 10% των συνολικών βιομηχανικών εξαγωγών, οι εξαγωγές των δέκα πρώτων το 27% και οι εξαγωγές των πενήντα πρώτων σχεδόν το 50%.

η) Χαρακτηριστικό της αυξανόμενης σημασίας της κοινοτικής αγοράς για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα είναι το σύνολο των βιομηχανικών προϊόντων (εκτός τροφίμων SITC 5-8) ή απορροφητικότητα της ΕΟΚ των ξει αυξήθηκε από 16,4% το 1961 σέ 50,3% το 1976 (53,7% για την ΕΟΚ των έννεα), σ' όρισμένα δέ προϊόντα απορροφά σήμερα πάνω από 60% των ελληνικών εξαγωγών (μεταποιημένα φρούτα και λαχανικά, όρισμένες κατεργασμένες πρώτες ύλες, ύφαντουργικά κλπ)¹⁰.

θ) Βέβαια, παρά την τόσο σημαντική τους άνοδο οι ελληνικές βιομηχανικές εξαγωγές στο σύνολό τους δεν καλύπτουν παρά ελάχιστο ποσοστό της κοινοτικής αγοράς (λιγότερο από 0,5%). Αυτή όμως η διαπίστωση ανατρέπεται αν κοιτάξουμε όχι το σύνολο των εξαγωγών, αλλά τα συγκεκριμένα προϊόντα όπου έχουν συγκεντρωθεί οι ελληνικές εξαγωγές. Πράγματι, μέ βάση τα στοιχεία για 24 προϊόντα, που μόνα τους αντιπροσωπεύουν πάνω από 50% των συνολικών εισαγωγών της ΕΟΚ από την Ελλάδα, στο 1/3 από τα προϊόντα αυτά πάνω από 30% των κοινοτικών εισαγωγών από τρίτες χώρες προέρχονται από την Ελλάδα. Είναι δέ ακόμα πιο χαρακτηριστικό ότι σέ 9 από τα προϊόντα αυτά η Ελλάδα κατέχει την πρώτη θέση στις εισαγωγές των χωρών της ΕΟΚ από μη κοινοτικές χώρες¹¹.

ι) Έχει επανειλημμένα λεχθεί ότι ενώ η αύξηση των συνολικών βιομηχανικών εξαγωγών στα χρόνια της σύνδεσης είναι αναμφισβήτητα ραγδαία, η αύξηση των εξαγωγών των βιομηχανικών προϊόντων ύψηλης τεχνολογίας ήταν αντίθετα άσημαντη¹². Για να απαντηθεί το σημαντικό αυτό ερώτημα επιχειρήσαμε μία συσχέτιση μεταξύ έντεκα συνολικά δεικτών εξαγωγικής επίδοσης κατά κλάδο βιομηχανίας και των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των κλάδων αυτών (συντελεστές παραγωγής, τεχνολογία, παραγωγικότητα, οικονομίες κλίμακας, διασυνδέσεις, προστασία κλπ.¹³).

Από τους έντεκα δεικτές εξαγωγικής επίδοσης άλλοι μέν είναι στατικοί, εξέτάζουν δηλαδή τη μεταβολή που επήλθε στις σχέσεις αυτές τά τελευταία χρόνια.

Τά κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από την άσκηση αυτή είναι τά εξής:

— Η συσχέτιση μεταξύ των διαχρονικών δεικτών και των στατικών είναι ή άσημαντη ή, συχνά, σημαντικά άρνητική. Αυτό δείχνει ότι οι κλάδοι που αύξησαν ιδιαίτερα πολύ την

6. Οι εισαγωγές της ΕΟΚ των ξει από την Ελλάδα στην περίοδο 1961-1978 αυξήθηκαν από 93,4 σέ 1979, 3 εκατ. δολ. ενώ τά αντίστοιχα στοιχεία για τις εισαγωγές από τις «άνταγωνίστριες χώρες» ήταν Πορτογαλία 79, 9-922, 6, Ισπανία 374,6-5694,5, Γιουγκοσλαβία 159,6-1984,2 Τουρκία 152,9-917,0, Μαρόκο 270,7-981,3, Άλγερία 663,3-2793,3, Τυνησία 120,6-709,0, Αίγυπτος 83,3-1061,5 και Ισραήλ 65,5-1139,8. Πηγή στοιχείων: Eurostat, Monthly External Trade Bulletin.

7. Βλ. Mitsos Α., *Relative Export Performance of Greek Industries and the Agreement of Association to the EEC*, προς δημοσίευση.

8. Αντίθετα μέ ότι υποστηρίζει ό Γιαννίτης στην κατά τά άλλα ενδιαφέρουσα μελέτη του «Οικονομική Όλοκλήρωση της Ελλάδας στην ΕΟΚ και Ξένες Άμεσες Έπενδύσεις», (στέ ΕΟΚ-Ελλάδα-Μεσόγειος, Νέα Σύνορα 1978) ή αύξηση των βιομηχανικών εξαγωγών στη διετία 1974-1976 ήταν σχεδόν τριπλάσια της υποτίμησης της δραχμής στην ίδια περίοδο. (Αύξηση εξαγωγών των SITC 5-8 και 33,8%, υποτίμηση δραχμής από Δεκ. 74 σέ Δεκ. 76 κατά 11,7% -στοιχεία IMF, Effective RVTE).

9. Δελτίον ΣΕΒ, τεύχος 365 και ΕΣΥΕ, Δελτίον Στατ. Έξωτ. Έμπορίου Ίαν. Δεκ. 1976. Πάντως είναι τουλάχιστον περιέργος ό ισχυρισμός του Hummen ότι μέ βάση στοιχεία του ΣΕΒ (που δέν δημοσιεύει) «σχεδόν τό 50% των εξαγωγών πραγματοποιούνται από 8 επιχειρήσεις» (Hummen 1977, δ.π., σελ. 25).

10. Βλ. Ρήγας Γ. «Τό έξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας μέ την ΕΟΚ τά τελευταία δεκαπέντε χρόνια», στέ Καρπαθιώτης Σ. κ.ά. *Η Ένταξη στην ΕΟΚ*, Θεμέλιο, 1978, Hummen, δ.π. και Δελτίο ΣΕΒ, τεύχος 343.

11. Βλ. Mitsos, Α. C.J., «The Greek Industry in the E.C. : Facing the Reality-εισήγηση στέ Second Conference on Integration and Unequal Development: The Implications of the Second Enlargement of the EEC, Banco Exterior de Espana, University of Sussex, Centro Iberoamericano de Cooperacion, Μαδρίτη, Οκτ. 79.

12. Βλ. π.χ. ΠΑ.ΣΟ.Κ., *Ελλάδα και Κοινή Άγορά: Ο άντιλογος*, Β' έκδοση, 1976 σελ. 33, κ.ά.

13. Mitsos, *Relative...* IBID.

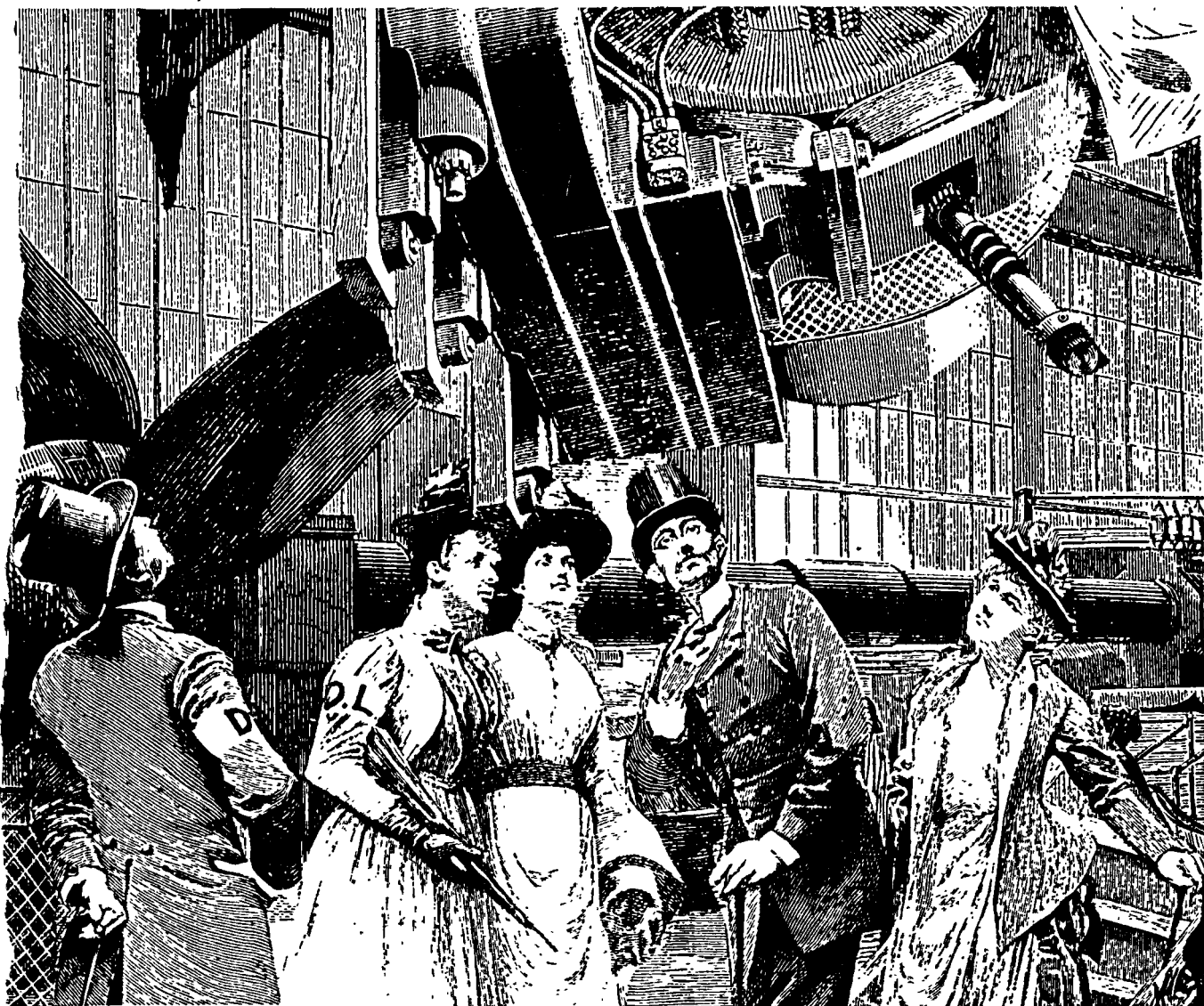
έξαγωγική τους επίδοση τά τελευταία χρόνια δέν είναι οί ίδιοι μέ τούς παραδοσιακούς εκείνους κλάδους όπου ή χώρα είχε (καί έχει ακόμα — άν και, προφανώς, λιγότερο από ότι άλλοτε) «συγκριτικό πλεονέκτημα».

— Σέ δώδεκα από τούς τριαντατέσσερεις κλάδους ό λόγος έξαγωγών—είσαγωγών είναι μεγαλύτερος από 1 (δηλαδή οί έξαγωγές είναι περισσότερες από τίς εισαγωγές), ενώ σέ 28 από τούς 34 κλάδους παρατηρείται αύξηση τής σχέσης έξαγωγές/είσαγωγές, γεγονός πού και μόνο του δείχνει σαφώς θετική πορεία.

— «Συγκριτικό πλεονέκτημα» έχει «φανερωθεί» στους κλάδους πού έχουν μεγάλη δασμολογική προστασία, παράγουν παραδοσιακά και καταναλωτικά αγαθά, και όπου κυριαρχούν οί μικρές μονάδες. Όπως είναι φυσικό στίς ίδιες αυτές διομηχανίες ή χώρα έχει επιτύχει τή μεγαλύτερη διείσδυση στίς διεθνείς αγορές.

— Αντίθετα, ή συσχέτιση μεταξύ όλων τών διαχρονικών δεικτών έξαγωγικής επίδοσης και τού δείκτη έντασης ειδικευμένης εργασίας είναι θετική, τό ίδιο δέ προκύπτει και γιά άλλους δείκτες «βαθμού τεχνολογίας». *Μέ άλλα λόγια ή μεγαλύτερη πρόοδος στίς έξαγωγές τά τελευταία χρόνια έγινε στους κλάδους «έντασης τεχνολογίας».*

Τά αποτελέσματα αυτά είναι απόλυτα συνεπή μέ τά αποτελέσματα μιάς μελέτης τής ΕΛ.Ε.Μ.Ε.Π. (πού παρουσιάστηκε στό συνέδριο τού ΤΕΕ γιά τήν ένταξη και αναδημοσιεύτηκε στό πρώτο τεύχος τών *Συγγρόνων Θεμάτων*), όπου μεταξύ τών άλλων αποδεικνύεται ότι αντίθετα άπ' όσα συχνά ύποστηρίζονται, τά τελευταία χρόνια σημειώθηκε μιά στροφή και αναπτύχθηκαν ταχύτερα κλάδοι πού ένσωματώνουν ψηλή τεχνολογία και ότι ακόμα δέν διαιωνίζεται μιά κατάσταση όπου παράγονται μονάχα έλαφρά καταναλωτικά προϊόντα ή πρώτες ύλες γι έξαγωγή.

1.2. Έλληνικές εισαγωγές

α) Στην ίδια περίοδο που εξετάζεται εδώ, οι συνολικές ελληνικές εισαγωγές αυξήθηκαν από 714 εκατ. δολ. το 1961 σε 7556 εκατ. δολ. το 1978, που αντιστοιχεί σε μέση ετήσια αύξηση 14,9% (7,5% σε σταθερές τιμές). Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι ιδιαίτερα σημαντική ήταν η άνοδος των εισαγωγών σε τρέχουσες τιμές μετά το 1973, μετά δηλαδή την εκδήλωση των γνωστών πληθωριστικών πιέσεων. (Η μέση ετήσια αύξηση σε τρέχουσες τιμές ήταν 11,4% την περίοδο 1961-1972 και 23,6% την περίοδο 1973-1977), ενώ αντίθετα την τελευταία πενταετία παρατηρήθηκε κάμψη στον ετήσιο ρυθμό αύξησης των εισαγωγών σε σταθερές τιμές).

β) Έξετάζοντας ξεχωριστά τώρα τις εισαγωγές από τις χώρες της ΕΟΚ παρατηρούμε ότι αντίθετα από τις εξαγωγές και παρά τα όσα συχνά υποστηρίζονται ή συνολική μερίδα που αυτές κατέχουν στις ελληνικές εισαγωγές δεν αυξήθηκε. Η εικόνα φυσικά γίνεται πιο πολύπλοκη αν κοιτάξουμε τη μεταβολή στη μερίδα της ΕΟΚ όχι συνολικά αλλά κατά κλάδο προϊόντων. Στά μόν γεωργικά προϊόντα και μερικές από τις πρώτες ύλες ή μερίδα της ΕΟΚ στην ελληνική αγορά αυξήθηκε ενώ στα βιομηχανικά προϊόντα παρέμεινε βασικά σταθερή ή και μειώθηκε¹⁴.

γ) Πρέπει να τονιστεί και εδώ (όπως τονίστηκε στη διερεύνηση των επιπτώσεων της σύνδεσης πάνω στις εξαγωγές) ότι παραμένει αναπάντητο το ερώτημα πόσο επέδρασε (αν επέδρασε) η μεταβολή στους σχετικούς δασμούς που επιβάλλονται για τα προϊόντα που προέρχονται από τις χώρες της ΕΟΚ και από τις τρίτες χώρες πάνω στη μεταβολή της μερίδας της ΕΟΚ στην ελληνική αγορά. Είναι χαρακτηριστικό ότι με βάση τα στοιχεία που δημοσιεύει ο Hummen¹⁵ (παραδόξως όμως χωρίς σχόλια) ή συσχέτιση μεταξύ της δασμολογικής διαφοράς που απολαμβάνουν στην Ελλάδα τα κοινοτικά προϊόντα και της μεταβολής της μερίδας της ΕΟΚ είναι πολύ μικρή¹⁶, που σημαίνει ότι τουλάχιστον δεν αποδεικνύεται ότι η μείωση του δασμού έφερε βελτίωση της σχετικής θέσης της ΕΟΚ στην ελληνική αγορά.

δ) Αποδίδοντας στην εκτίμηση της επίδρασης της συμφωνίας της σύνδεσης πάνω στην εξέλιξη των ελληνικών εισαγωγών και ακολουθώντας την ίδια μεθοδολογία που ακολουθήσαμε για τις εξαγωγές παρατηρούμε τα εξής:

— Αντίθετα από τις εξαγωγές, οι ελληνικές εισαγωγές από ΕΟΚ δεν αυξήθηκαν όσο οι εισαγωγές άλλων ανταγωνιστριών χωρών από ΕΟΚ¹⁷. Με άλλα λόγια η ΕΟΚ αβύησε τη διείσδυση της περισσότερο σε άλλες χώρες παρά στην Ελλάδα που υπήρχε η Συμφωνία της σύνδεσης.

— Αυτό που είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι ότι ο αυξητικός ρυθμός των ελληνικών εισαγωγών από ΕΟΚ ήταν μικρότερος του αντίστοιχου για τον υπόλοιπο κόσμο, όχι μόνο στις περιπτώσεις των «καυσίμων» αλλά και στα «ποτά-καπνός», «βιομηχανικά αγαθά» και «μηχανήματα».

Παρά τον προφανή κίνδυνο της υπεραπλούστευσης και της άδασάνισης αποδοχής από τον αναγνώστη των γραμμών που ακολουθούν σαν υποκατάστατο της ανάλυσης που προηγήθηκε αν θελήσει κανείς να συνοψίσει τα δύο κεντρικά σημεία της εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας στην περίοδο που εξετάστηκε εδώ θα πρέπει να σημειωθεί πρώτο ή εντυπωσιακή αύξηση

των μεγεθών, ιδιαίτερα των μεγεθών που σχετίζονται με το εξωτερικό εμπόριο και δεύτερο ότι η επίδραση της Συμφωνίας της σύνδεσης του 1961 ήταν σημαντική όχι γιατί αυτή καθευατή ή Συμφωνία άλλαξε ποιοτικά την πορεία της ελληνικής οικονομίας, αλλά γιατί άνοιξε νέους ορίζοντες στους υπάρχοντες ήδη προσαρμοσμένους της χώρας κι έτσι έδωσε μία μεγαλύτερη διάσταση στις ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές που χαρακτηρίσαν τη φάση αυτή της «έκβιομηχάνισης».

Άλλα και αν ακόμα τα παραπάνω δεν γίνονται καθολικά δεκτά, ελπίζω πάντως να γίνεται δεκτό ότι πρέπει κάποτε να σταματήσουμε να μιλάμε σαν να είναι δυνατό όλα να τα κατατάξει κανείς σε άσπρα ή μαύρα. Μακάρι η εργασία αυτή να συνετέλεσε στο να γίνουν πιο αποκρουστικές ή υπεραπλούστευση και η εύκολη απάντηση.

2. Τό νέο «περιβάλλον» της ελληνικής βιομηχανίας

Όπως αναφέρθηκε και στον πρόλογο, στο κεφάλαιο αυτό θα καταβληθεί προσπάθεια να αναλυθούν οι μεταβολές που θα επέλθουν στο καθεστώς που διέπει την ελληνική βιομηχανία σαν αποτέλεσμα της ένταξης. Όπως και για την ανάλυση των αποτελεσμάτων της σύνδεσης ή δουλειά που μέχρι τώρα έχει γίνει είναι το λιγότερο ανεπαρκής, έτσι και για το αύριο ή εικόνα παραμένει πάντοτε τουλάχιστο θολή, πράγμα που βεβαίως βέβαια λίγο-πολύ όλους μία κι έτσι πιάνουν πιο πολύ τόσο οι άσταθμητες υποσχέσεις αλλά και οι άοριστες κινδύνολογίες.

Στόχος —φιλόδοξος— του κεφαλαίου αυτού είναι η αποθεοποίηση αλλά και η απο-δαιμονοποίηση της ένταξης και η τοποθέτηση του προβλήματος στις πραγματικές του διαστάσεις. Στά όσα ακολουθούν εξετάζονται ξεχωριστά τό προστατευτικό καθεστώς της ελληνικής βιομηχανίας (δασμολογικά και μη), τό φορολογικό καθεστώς, τό καθεστώς των κινήτρων, τό καθεστώς των ξένων επενδύσεων και τό χρηματοδοτικό καθεστώς, ή τελευταία δέ παράγραφος είναι αφιερωμένη σε μία κάπως συνθετότερη παρουσίαση των προοπτικών για την απασχόληση και τη σχετική θέση των εργαζομένων.

2.1. Δασμολογική προστασία της ελληνικής βιομηχανίας

Όπως είναι γνωστό ή Συμφωνία της Σύνδεσης με την ΕΟΚ προέβλεπε μεταξύ άλλων την κατάργηση κάθε δασμολογικού φραγμού για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα που κατευθύνονται προς τις χώρες της ΕΟΚ, σταδιακή κατάργηση των δασμών που επιβάλλονται κατά την εισαγωγή των κοινοτικών βιομηχανικών προϊόντων στην Ελλάδα καθώς και εθθυγράμμιση των ελληνικών δασμών για τα βιομηχανικά προϊόντα των τρίτων χωρών με τό κοινό εξωτερικό δασμολόγιο της ΕΟΚ. Τό γεγονός ότι οι σχετικές διατάξεις της συμφωνίας του 1961 ήταν οι μόνες που πράγματι τηρήθηκαν και από τις δύο πλευρές, έχει οδηγήσει στο να διακηρυχτεί επανειλημμένα ότι από πλευρής δασμολογικού αφοπλισμού ή ένταξη δεν θα διαφέρει σύ-

14. Mitsos, *The Greek Industry...* IBID.

15. Hummen, *δ.π.*, σελ. 73.

16. Ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,222.

17. Οι εξαγωγές της ΕΟΚ προς την Ελλάδα 12—πλασιάστηκαν ενώ προς την Γουινέα 27—πλασιάστηκαν, στην Ισπανία 15—πλασιάστηκαν, την Αλγυπτω 12—πλασιάστηκαν, την Τουρκία 9—πλασιάστηκαν κ.ο.κ. Πηγή στοιχείων: Eurostat, *Monthly External Trade Bulletin*.

σιαστικά από τη σύνδεση και, επομένως, όπως με τη σύνδεση «τά πήγαμε καλά» έτσι θα πάμε και με την ένταξη. Ο συλλογισμός αυτός όσο κι αν φαίνεται σωστός είναι δυνατόν να οδηγήσει σε έφησυχασμούς και σε λαθεμένα συμπεράσματα για αυτό και αξίζει να αναλυθεί πιο προσεκτικά.

1. Σε σημαντικό βαθμό οι αρνητικές για την ελληνική βιομηχανία επιπτώσεις από τη σταδιακή μείωση της δασμολογικής της προστασίας εξουδετερώθηκαν από την αύξηση της μη δασμολογικής προστασίας. Το θέμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό γιατί δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστεύουμε ότι ο δασμός αποτελεί τό κυρίαρχο μέσο προστασίας της ελληνικής βιομηχανίας και όπως θά δούμε στην επόμενη παράγραφο τά μέτρα «ισοδύναμου αποτελέσματος» προς τους δασμούς που σήμερα ισχύουν στην Ελλάδα παίζουν αποφασιστικά προστατευτικό ρόλο.

2. Σε αντίθεση με τον έφησυχαστικό συλλογισμό του «ό,τι κακό ήταν να γίνει, έγινε ήδη» έχει συχνά υποστηριχθεί ότι ουσιαστικά προστατευτικό ρόλο έχουν μόνο οι δασμοί για τά προϊόντα για τά όποια υπάρχει ελληνική παραγωγή, τά περισσότερα δέ από τά προϊόντα αυτά βρίσκονται στον κατάλογο της «22ετίας», που σημαίνει ότι δασμοί υπάρχουν και σήμερα και δεν είναι άσημαντοι. Ο Buck μάλιστα φτάνει να υποστηρίξει ότι «η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου με την ΕΟΚ μόλις άρχισε για τά σημαντικότερα προϊόντα»¹⁸. Η αλήθεια είναι ότι τό σύνολο των ελληνικών προϊόντων που προστατεύονται απέναντι στά κοινοτικά προϊόντα με δασμό μεγαλύτερο από 20% δεν υπερβαίνει τό 1,5% των συνολικών ελληνικών εισαγωγών, οι δέ εισαγωγές των προϊόντων όπου ο σημερινός δασμός είναι μεγαλύτερος από 25% καλύπτει μόλις τό 0,2% των ελληνικών εισαγωγών¹⁹.

Η μικρή πάντως συμμετοχή των «δασμοβίωντων» αυτών βιομηχανιών στο σύνολο των ελληνικών εισαγωγών δεν αρκεί για να ξεπεραστεί κάθε σχετική άνησυχία για τό μέλλον γιατί: — Οι σημαντικές εισαγωγές δεν αποτελούν τόν καλύτερο δείκτη των «δυνάμει» εισαγωγών μιά και οι δασμοί σε συνδυασμό με τά άλλα προστατευτικά μέτρα λειτουργούν σε κάποιο βαθμό απαγορευτικά.

— Μέ ψηλό δασμό παραμένουν προϊόντα που χαρακτηρίζονται από μεγάλη ελαστικότητα ζήτησης (ιδίαιτερα τά υφάσματα, ένδύματα κλπ) που σημαίνει ότι η επιβάρυνση κατά 20 ή 25% της τιμής των εισαγομένων έχει αποφασιστική σημασία για τίς πωλήσεις των παραγομένων στην Ελλάδα²⁰.

— Πολλοί από τούς κλάδους όπου ο δασμός παραμένει ψηλός (ένδύματα, υφάσματα, παπούτσια, όρισμένες χημικές βιομηχανίες) χρησιμοποιούν σημαντικό ποσοστό του συνολικού εργατικού δυναμικού και κατέχουν οριστική θέση στή συνολική ελληνική βιομηχανική παραγωγή.

— Ειδική είναι ή περίπτωση των προϊόντων της χαλυβουργίας κι αυτό γιατί είχαν ρητώς εξαιρεθεί από τίς διατάξεις της συμφωνίας του 1961.

— Τό καθεστώς των ελληνικών εισαγωγών από τρίτες (έκτός ΕΟΚ) χώρες διαφοροποιείται από την ένταξη (σε σχέση με τη σύνδεση) γιατί έκτός από την έναρμόνιση του δασμολογικού προς τό ΚΕΔ, ή Ελλάδα θά υποχρεωθεί να αποδεχθεί — και να εφαρμόσει — τίς μειώσεις ή — συχνά — καταργήσεις δασμών που

ή ΕΟΚ έχει παραχωρήσει προς πολλές τρίτες χώρες είτε στά πλαίσια των εμπορικών συμφωνιών που έχει συνάψει, είτε στά πλαίσια των «γενικευμένων δασμολογικών προτιμήσεων». Τό γεγονός ότι οι συμφωνίες αυτές κυρίως ευνουούν τούς βιομηχανικούς κλάδους των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών που είναι κατεξοχή ανταγωνιστικοί μερικών από τούς σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας δείχνει ότι τό πρόβλημα δεν είναι άμελητέο.

Έδώ όμως είναι άπαραίτητος ένας διαχωρισμός. Άλλο είναι τό πρόβλημα των επιπτώσεων στην ελληνική βιομηχανία από τη σύναψη συμφωνιών της ΕΟΚ με τρίτες χώρες και άλλο τό πρόβλημα από την προσυπογραφή των συμφωνιών αυτών και από την Ελλάδα. Η σύναψη των συμφωνιών έχει σά συνέπεια ή μείωση των εξαγωγικών δυνατοτήτων των ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων λόγω απώλειας της προτιμιακής μεταχείρισης που προέβλεπε ή συμφωνία σύνδεσης. Η προσυπογραφή των συμφωνιών και από την Ελλάδα έχει σά συνέπεια τό άνοιγμα της ελληνικής έσωτερικής αγοράς για τά προϊόντα των τρίτων χωρών. Θά συμφωνήσω δέ με τόν Hummen ότι οι συνέπειες της σύναψης των συμφωνιών (αυτές που εκείνος όνομάζει έμμεσες συνέπειες²¹), είναι πολύ σημαντικότερες από τίς συνέπειες της προσυπογραφής (λόγω του ότι ή ελληνική αγορά είναι πολύ μικρή για να άπασχολήσει σοβαρά τίς τρίτες χώρες). Είναι όμως λάθος να συνδέονται και οι δύο συνέπειες με την ένταξη²². Είτε έμμεσα είτε έξω από την ΕΟΚ όσο ή ΕΟΚ θά συνάπτει συμφωνίες με ανταγωνιστριες χώρες, οι συνέπειες για τίς ελληνικές εξαγωγές θά είναι αρνητικές. (Στό κάτω-κάτω αν είμαστε μέσα είναι —θεωρητικά τουλάχιστον— δυνατό να άποτρέψουμε μιά καινούρια συμφωνία βλαπτική για τά δικά μας συμφέροντα). Πρέπει άκόμα να σημειωθεί ότι τά παραπάνω αναφέρονται στίς «προτιμιακές» συμφωνίες της ΕΟΚ. Έκτός όμως από αυτές υπάρχουν και οι λεγόμενες «προστατευτικές» με κυριότερη ή συμφωνία για τά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, που ή άποδοχή τους από την Ελλάδα θά σημαίνει μεγαλύτερη προστασία και μάλιστα σημαντικών ελληνικών κλάδων.

Μέ βάση τά όσα εκτέθηκαν ήδη, για να μπορούμε να δγάλουμε συμπεράσματα πάνω στίς επιπτώσεις που θά έχει ή συνολική μεταβολή και αναδιάρθρωση όλόκληρου του συστήματος δασμολογικών επιβαρύνσεων κατά κλάδο βιομηχανίας, άκολουθήσαμε την έξης μέθοδο:

Άπό τό σύνολο των εισαγομένων προϊόντων άπομονώθηκαν 164 προϊόντα που άποτελέσαν τό δείγμα, τά προϊόντα αυτά

18. Buck, K.H. «Η Είσοδος της Ελλάδος στην ΕΟΚ δεν άποτελεί πανάκεια», στο ΕΟΚ-Ελλάδα-Μεσόγειος (επιμέλεια Μ. Νικολινάκος), Νέα Σύνορα, 1978, σελ. 270. Βλ. άκόμη Hummen W. *Greek Industry in the Community Prospects and Problems*, German Development Institute, 1977.

19. Τό 1976 οι συνολικές ελληνικές εισαγωγές ήταν 221,8 δισ. δρχ., ενώ οι εισαγωγές όσων προϊόντων αναφέρονται στο Έλληνικό Δασμολόγιο 1974 με συμβατικό δασμό 50-62, 5% (δηλαδή όσων μετά ή μείωση της 1/11/78 έχουν δασμό έναντι της ΕΟΚ 20-25% είναι 2,7 δισ. δρχ. και οι εισαγωγές όσων αναφέρονται στο Έλληνικό Δασμολόγιο 1974 με συμβατικό δασμό μεγαλύτερο από 62,5% είναι μόλις 330 έκατ. δρχ.

20. Βλ. και Institut Allemand de Politique du Développement, *Etude sur l'Adhesion a la Communauté Europeenne de la Grece, de l'Espagne et du Portugal*, Berlin, 1977 άδημοσίευτη, σελ. 22-24, καθώς και Hummen, δ.π., σελ. 30.

21. Hummen, δ.π. σελ. 33.

22. Όπως κάνει π.χ. ό Hummen.

χωρίστηκαν σε ομάδες και για κάθε ομάδα υπολογίστηκε αφενός μὲν ἡ σημερινή δασμολογική προστασία καὶ αφετέρου ἡ δασμολογική επιβάρυνση μὲ ΚΕΔ. Τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τῆ σύγκριση τῶν δύο αὐτῶν δασμολογικῶν καθεστώτων δείχνουν ὅτι: *πρῶτο* ἡ συνολική μείωση τοῦ δασμοῦ κατὰ κλάδο θὰ εἶναι ἀπὸ μεγάλη ὡς ιδιαίτερα σημαντική καί, *δεύτερο*, ὁ συντελεστής συσχέτισεως μεταξύ τῶν δύο καθεστώτων εἶναι χαμηλός, πράγμα πού ἀποδεικνύει ὅτι θ' ἀλλάξει σημαντικά ὄχι μόνο ἡ ἀπόλυτη ἀλλά καὶ ἡ *σχετική* δασμολογική προστασία κάθε κλάδου.

Πρὶν κλείσουν οἱ σημειώσεις αὐτές ἀξίζει νομίζω νὰ ἀναφερθεῖ μὴ «κρυμμένη ὑπόθεση». Πράγματι, τόσο στίς συγκρίσεις πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω ὅσο καὶ σὲ κάθε ἄλλη ἀνάλυση τῶν μεταβολῶν στὴ δασμολογική προστασία ἐνὸς κλάδου ἢ τοῦ συνόλου τῆς βιομηχανίας, ὑποτίθεται σιωπηλὰ ὅτι ἡ σημερινή προστασία εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἢ ἄριστη, μὰ καὶ σ' αὐτὴν ἀναφέρονται οἱ συγκρίσεις. Ὅσο κι ἂν δέβαια πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπόψη τὸ *τίμημα* πού θὰ συνεπάγεται γιὰ τὴν οἰκονομία ἢ μεταβολὴ ἀπὸ τῆ σημερινή κατάσταση πραγμάτων, δὲν θὰ πρέπει ν' ἀγνοεῖται ὅτι τὸ σημερινὸ καθεστῶς δὲν ἔχει καμιά ἐγγύηση ἀριότητος. Ὅπως δὲ δείχνεται ἀλλοῦ²³ καμὰ ἐσωτερικὴ συνέπεια καὶ κανένα οἰκονομικὸ ἐπιχείρημα ἀπὸ ὅσα συνήθως προβάλλονται (νηπιακὴ βιομηχανία, κάθετες καὶ ὀριζόντιες διασυνδέσεις, οἰκονομίες κλίμακας, ἀπασχόληση, κατανομή εἰσοδήματος κλπ.) δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴ σημερινή διάρθρωση κατὰ κλάδους τῆς δασμολογικῆς προστασίας. Σὰν μόνη δὲ ἐξήγηση παραμένει ἡ σχετικὴ «διαπραγματευτικὴ δύναμη» κάθε κλάδου, δηλαδή, ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ «ὀντότητα» κάθε ομάδας συμφερόντων.

2.2. Μὴ δασμολογικὴ προστασία τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας.

Ἄν σὲ σχέση μὲ τοὺς δασμούς ἡ ἔνταξη μόνον σὲ κάποιον μέτρο θὰ μεταβάλλει τὴν προδιαγραφμένη ἦδη ἀπὸ τῆ σύνδεση ἐξέλιξη, δὲ συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ ὅλες ἐκεῖνες τίς διατάξεις καὶ τοὺς θεσμούς πού χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν δασμούς φέρουν ἐμπόδια στίς εἰσαγωγές καὶ ἐπομένως καταλήγουν νὰ ἔχουν ἰσοδύναμο ἀποτέλεσμα μὲ δασμούς.

Χωρὶς πρόθεση ιδιαίτερα διεξοδικῆς ἐμβάθυνσης στὸ θέμα, εἶναι νομίζω χρήσιμο νὰ σημειωθοῦν τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ μέτρα πού σήμερον ἐφαρμόζονται καὶ ἀργὰ ἢ γρήγορα (μὲ ἢ χωρὶς μεταβατικὴ περίοδο) θὰ καταργηθοῦν μετὰ τὴν προσχώρηση στίς Ε.Κ.²⁴

α) *Ποσοτικοὶ περιορισμοί*. Γιὰ τὴν εἰσαγωγή μᾶς σειρᾶς ἀπὸ προϊόντα (κυρίως μηχανές, ἀνταλλακτικὰ κλπ.) ἀπαιτεῖται προηγουμένη ἀδεία τοῦ Ὑπ. Βιομηχανίας πού δίνεται μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ συνολικὲς εἰσαγωγές δὲ θὰ ὑπερβαίνουν ἓνα προκαθορισμένο ὕψος.

β) *Φορολογικὴ ἐπιβάρυνση*. Παράλληλα ἀλλὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῆ δασμολογικὴ ἐπιβάρυνσή τους τὰ εἰσαγόμενα προϊόντα πλήττονται ἀπὸ ἔμμεσους φόρους (Φ.Κ.Ε., χαρτόσημο κλπ.) πού ἂν καὶ θεωρητικὰ ἀποδλέπουν σὲ μιά ἐξισορρόπηση πρὸς τίς φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις τῶν ἐγχώρων προϊόντων, σὲ πάρα πολλές περιπτώσεις καταλήγουν νὰ εἶναι σημαντικὰ μεγαλύτερες ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους ἔμμεσους φόρους πού πλήττουν τὴν ἐγχώρια παραγωγή.

γ) *Τρόπος πληρωμῆς εἰσαγωγῆς*. Ἀνάλογα μὲ τὴν «οἰκονομικὴ σημασία» τῶν προϊόντων (μὲ τὸ ἂν ὑπάρχει δηλαδή ἐγχώρια παραγωγή κλπ.) ἀλλὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν προέλευση τῶν εἰσαγωγῶν ἀπὸ τὴν ΕΟΚ ἢ ὄχι, τὰ προϊόντα ἔχουν καταταγεῖ στούς πίνακες Π, Φ (ἀλλὰ καὶ Φ 50-1, Φ 50-2, Φ100-1 κλπ) πού καθορίζουν α) τὴ δυνατότητα ἢ ὄχι πληρωμῆς ἐπὶ πιστώσει, καὶ β) τὴν ὑποχρέωση προκαταβολῆς τοῦ ποσοῦ. Τὸ μέτρο αὐτὸ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴ σημαντικὴ πολλές φορές αὔξηση τῆς τιμῆς τοῦ εἰσαγόμενου προϊόντος.

δ) *Θεώρηση τιμολογίων*. Μὲ -θεωρητικὸ- στόχο τὴν ἀποφυγὴν ὑπερκοστολογήσεων τῶν εἰσαγωγῶν γίνεται στὰ Ἐμπορικὰ καὶ Βιομηχανικὰ Ἐπιμελητήρια ὁ ἔλεγχος τῶν τιμολογίων πού εἰσαγομύνονται. Ὁ ἔλεγχος αὐτὸς θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ διακριτικὴ μεταχείριση σὲ βάρος τῶν εἰσαγόμενων, γιὰ ἐκτός ἀπὸ τὸν κίνδυνο ματαιώσεως τῆς εἰσαγωγῆς πού περικλείει προκαλεῖ πρόσθετες δαπάνες, ἐπιβαρύνσεις κλπ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲ πλευρὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ στόχο πού ὑποτίθεται ὅτι ἀποδίδει -τὸν ἔλεγχον τῶν ὑπερκοστολογήσεων- δὲν ἔχει ἐπιδείξει ιδιαίτερες ἐπιτυχίες.

ε) *Κρατικὲς ἀγορές*. Ολόκληρο τὸ σύστημα τῶν κρατικῶν ἀγορῶν προολεπει (ἄλλοτε φανερὰ καὶ ἄλλοτε λιγότερο) στὴ στήριξη τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς σὲ βάρος τῶν εἰσαγόμενων. Τὸ μέτρο εἶναι πῶς ἀποτελεσματικὸ ἀπ' ὅτι φαίνεται ἀρχικὰ γιὰ τὸν ὄρο «κρατικὲς ἀγορές» περιλαμβάνονται οἱ ἀγορές τῶν κρατικῶν μονοπωλίων, τῶν περισσότερο ἢ λιγότερο κρατικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ὅλες οἱ κρατικὲς προμήθειες.

2.3. Φορολογικὸ καθεστῶς

Στὸν φορολογικὸ τομεα, οἱ ἀλλαγές πού θὰ φέροι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ «κοινοτικῶς κεκτημένου» θὰ εἶναι ριζικὲς, πολὺ πικρὲς ἀπ' ὅτι ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ἡ ἀνυπαρκτὴ οὐσιαστικὰ ἐνημέρωση. Οἱ μεταβολές αὐτές δὲν ἀφοροῦν στὴν ἄμεση φορολογία (τὴ φορολογία εἰσοδήματος φυσικῶν καὶ νομικῶν προσώπων) ὅπου μόνον κάποιες δειλές πρόοδοι ἔχουν γίνε στὴν ἐναρμόνιση τῶν ἐθνικῶν νομοθεσιῶν μὲ στόχο τὴν ἀποφυγὴ διπλῆς φορολογίας κλπ., ἀλλὰ τὴν *ἔμμεση φορολογία*, ὅπου ὅπως εἶναι γνωστὸ οἱ χώρες μέλη εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ ἀντικαταστήσουν ὅλους τοὺς γενικούς ἔμμεσους φόρους (τοὺς φόρους πού πλήττουν δηλαδή συνολικὰ τὴν κατανάλωση) ἀπὸ τὸν φόρο προσιτιθέμενης ἀξίας (ΦΠΑ) καί, μάλιστα, μὲ καθορισμένη, ἐνιαία γιὰ ὅλες τίς χώρες-μέλη τῆ φορολογητέα δάση. Δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ χώρος γιὰ ἐπέκταση πάνω στὸ πρόβλημα ΦΠΑ, ἀξίζει ὅμως νὰ ἐπισημανθοῦν μερικὲς ἀπὸ τίς ἐπιπτώσεις πού ἀναμένεται νὰ ἔχει. Σημειώνεται πάντως ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ἐπιπτώσεις αὐτές δὲ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ΦΠΑ, ἀλλὰ περισσότερο μὲ μερικὰ ἀρνητικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σημερινοῦ συστήματος, καὶ ἐπομένως, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν συνέπειες τῆς κατάργησής τοῦ ὑφιστάμενου καὶ ὄχι τῆς υἱοθέτησής τοῦ νέου καθεστώτος. Συγκεκριμένα:

α) *Τὸ σημερινὸ καθεστῶς εἶναι φοβερὰ πολὺπλοκο*. Τὸ γεγο-

²³. Mitsos, A. *The Rationale of Tariff Protection of Greek Industry*. Univ. of Pittsburg Ph.D. Dissertation, 1975.

²⁴. Μητσός, Α. κ.ά., *Ἡ Προσχώρηση στίς Ε.Κ.: Ἡ κείμενα τῆς συμφωνίας, ἀνάλυση, σχολιασμός, ἐπιπτώσεις κατὰ τομέα, ἐπιλογή βιβλιογραφίας*. Ἐκδόσεις, Συγχρόνα Θέματα, 1980, κεφ. Δ.

νός και μόνο δι νας φόρος θά αντικαταστήσει κάπου 40 σημερινούς φόρους (!) είναι χαρακτηριστικό της έξυγιανσης πού ο ΦΠΑ μπορεί να φέρει.

β) Στο σημερινό καθεστώς κυριαρχούν οι φόροι με πραγματικό φορολογικό συντελεστή αντίστροφα προοδευτικό²⁵. Αντίθετα ο ΦΠΑ με τη δυνατότητα υπαρξης 2 ή 3 συντελεστών αφήνει κάποια περιθώρια προοδευτικότητας. Η σύγκριση αυτή γίνεται ιδιαίτερα σημαντική αν λάβουμε υπόψη μας ότι η έμμεση φορολογία εκφράζει στη χώρα μας πολύ μεγαλύτερο ποσοστό της συνολικής φορολογίας από ότι στις χώρες της ΕΟΚ.

γ) Το σημερινό καθεστώς μόνο θεωρητικά εξομοιώνει την επιβάρυνση των εισαγωγών με την εγχώρια παραγωγή. Αναφερθήκαμε ήδη στη διακριτική μεταχείριση σε βάρος των εισαγωγών πού υφίσταται με το σημερινό καθεστώς, και πού με τον ΦΠΑ αυτόματα σχεδόν θά εξαλειφθεί.

δ) Οι εξαγωγές σε μερικές μόνο περιπτώσεις απαλλάσσονται της έμμεσης φορολογίας με το σημερινό καθεστώς. Ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό του ΦΠΑ είναι η πλήρης απαλλαγή από κάθε φορολογική επιβάρυνση των εξαγωγών. Το χαρακτηριστικό αυτό προέρχεται από την αρχή της φορολόγησης στον τόπο προορισμού και αναμένεται να λειτουργήσει σά σοβαρό εξαγωγικό κίνητρο.

ε) Οι επενδύσεις σε μερικές μόνο περιπτώσεις απαλλάσσονται της έμμεσης φορολογίας με το σημερινό καθεστώς. Με τον ΦΠΑ αντίθετα οι επενδύσεις απαλλάσσονται πλήρως και αυτόματα -σάν αποτέλεσμα του ίδιου του μηχανισμού απόδοσης των φόρων στο τέλος της περιόδου.

στ) Με το σημερινό καθεστώς πολύ λιγότερες επιχειρήσεις υποχρεούνται να τηρούν λογιστικά βιβλία κλπ. απ' ότι με τον ΦΠΑ. Το ίδιο το σύστημα του ΦΠΑ, επειδή ακριβώς λειτουργεί σωστά μόνον όταν είναι ένα «κλειστό σύστημα» υποχρεώνει την τήρηση των απαραίτητων λογιστικών βιβλίων κλπ. σε όλα τά στάδια παραγωγής (από τον γεωργό μέχρι το λιανικό εμπόριο) με προφανείς συνέπειες, τεχνικά προβλήματα, πρόσθετες δαπάνες κλπ. Για να μετριαστεί τό σοβαρό αυτό μειονέκτημα του νέου συστήματος υφίστανται κάποια περιθώρια για «ειδικά καθεστώτα» φορολόγησης των γεωργών και των μικρών επιχειρήσεων²⁶.

Συνοψίζοντας τά παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι η αντικατάσταση του σημερινού συστήματος από τον ΦΠΑ αναμένεται να έχει θετικές επιπτώσεις στις επενδύσεις, τις εξαγωγές, την προοδευτικότητα της φορολογίας και την έξυγιανση ολόκληρου του συστήματος ενώ θά επηρεάσει αυξητικά σε κάποιο βαθμό τις εισαγωγές και θά δημιουργήσει τεχνικά προβλήματα σε μερικές επιχειρήσεις 27.

2.4. Τό καθεστώς των «κινήτρων».

Ασφαλώς δέν είναι κατάλληλος ο χώρος για μιά σε βάθος ανάλυση του σημερινού καθεστώτος των κινήτρων και των κάθε μορφής κρατικών ενισχύσεων καθώς και της προοπτικής μεταβολής στο καθεστώς αυτό.

Μέ δύο τρόπους ή προσχώρηση στις ΕΚ μπορεί να επηρεάσει τό σύστημα κινήτρων:

Ο πρώτος είναι ο «θεσμικός»: Στο βαθμό πού τό ισχύον σύστημα έρχεται σε αντίθεση με τις διατάξεις περί ανταγωνι-

σμού τόσο της Συνθήκης της Ρώμης όσο και του «παραγώγου δικαίου», πρέπει να καταργηθεί.

Ο δεύτερος είναι ο «οικονομικός»: Η Κοινότητα στά πλαίσια της περιφερειακής πολιτικής δίνει ενισχύσεις μέσω του Περιφερειακού Ταμείου για την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών, με την προϋπόθεση ότι οι ενισχύσεις αυτές έρχονται να συμπληρώσουν τις ενισχύσεις πού καταβάλλονται από τους κρατικούς προϋπολογισμούς. Έπομένως για τη μεγιστοποίηση του δημοσιονομικού οφέλους από τό Περιφερειακό Ταμείο της ΕΟΚ, θά δοθεί πολύ μεγαλύτερη έμφαση στο σύστημα των «άμεσων επιχορηγήσεων».

Μέ βάση τά παραπάνω (και αφήνοντας για την επόμενη παράγραφο τό ζήτημα των κινήτρων για ξένες επενδύσεις) μπορούμε να πούμε ότι σάν αποτέλεσμα της ένταξης:

α) Θά αλλάξει ο προσανατολισμός των κινήτρων (από τη γενική οικονομική ανάπτυξη στην ανάπτυξη των λιγότερων αναπτυγμένων περιοχών).

β) Θά αλλάξει ή μορφή αλλά και ή λειτουργία των κινήτρων (άμεσες επιχορηγήσεις δηλαδή άμεση ενίσχυση των επενδύσεων αντί του συστήματος πού αποβλέποντας στην ενίσχυση των κερδών, έμμεσα μόνο είναι δυνατό να επηρεάσει τις επενδύσεις).

γ) Θά καταργηθούν οι προνομιακές φορολογικές απαλλαγές και θά αντικατασταθούν από τη γενική απαλλαγή από φόρο προστιθέμενης αξίας αφενός μέν των επενδύσεων και αφετέρου των εξαγωγών).

δ) Θά καταργηθούν -ή πάντως θά περιορισθούν σοβαρά- οι προνομιακές δασμολογικές απαλλαγές.

ε) Θά καταργηθούν καταρχήν οι επιδοτήσεις των εξαγωγών -έκτός φυσικά της απαλλαγής από ΦΠΑ πού προαναφέρθηκε (διότι «άπειλούν» τό συναγωνισμό μεταξύ των κρατών-μελών)²⁸.

2.5. Δυνατότητες περιορισμών στις ελληνικές εξαγωγές.

Δέν είναι αλήθεια ότι ή ένταξη θά άνοιξει μιά «ευρεία αγορά για τά ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα», μιά και θεωρητικά τουλάχιστον ή αγορά αυτή είναι «άνοικτη από τό 1968 πού ή ΕΟΚ κατάργησε τους δασμούς για τά προϊόντα αυτά. Από την άλλη πλευρά, δέν υπάρχει κανένας λόγος να θεωρηθεί ότι οι περιορισμοί πού ή ΕΟΚ επιβάλλει στις εξαγωγές δρισμένων ελληνικών ύφαντουργικών προϊόντων δέν θά συνεχιστούν κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Αντίθετα, αν πριν από την ένταξη ή «νομική βάση» για τους περιορισμούς αυτούς ήταν τό λιγότερο άμφιβολη, κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου ή «ρήτρα διασφαλίσεως» του άρθρου 130 της συμφω-

25. Βλ. την πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη του καθηγητή Καράγωργα «Η φορολογική εκμετάλλευση στην Ελλάδα», Πολίτης, τεύχος 16, 1αν. Φεβ. 1978, σελ. 10-19.

26. Μητσός, Η Προσχώρηση στις Ε.Κ. IBID, κεφ. ΙΕ.

27. Πάνω στο θέμα των επιπτώσεων από την εισαγωγή του ΦΠΑ αλλά και γενικότερα τό «πρόβλημα ΦΠΑ» δλέπε την ενδιαφέρουσα δουλειά του καθηγητή Γεωργακόπουλου, ιδιαίτερα δέ τό «Έμμεσοι φόροι και Βιομηχανία εις την Ελλάδα», ΙΟΒΕ, 1977.

28. Στο σημείο αυτό πρέπει να λεχθεί ότι πολλές χώρες-μέλη (Ιδιαίτερα Ισως ή Ιταλία) έχουν μνηθεί τους Ίησούτες νηστεύοντας μέν αλλά συγχρόνως βάφτιζοντας τό κρέας ψάρι. Αποτέλεσμα, φυσικά, είναι οι συνεχείς προστιβές με την έπιτροπή των ΕΚ και τό Εδρωπαϊκό Δικαστήριο.

νίας για την ελληνική προσχώρηση αφήνει κάθε δυνατότητα για τέτοιους περιορισμούς «στις περιπτώσεις σοβαρών οικονομικών δυσκολιών».

2.6. Τό καθεστώς των ξένων επενδύσεων.

Αν θελήσουμε να συνοψίσουμε την επίπτωση της ένταξης πάνω στο καθεστώς των επενδύσεων από χώρες της ΕΟΚ στην Ελλάδα, μπορούμε να πούμε, ότι το σημερινό πλέγμα προνομίων για την εισροή κεφαλαίων και περιορισμών στην έκροή θα αντικατασταθεί από ένα ελευθεριότερο καθεστώς, χωρίς ουσιαστικούς περιορισμούς αλλά και χωρίς ειδικά προνόμια. Για μία προσεκτικότερη διερεύνηση του θέματος πρέπει όμως να ληφθούν υπόψη τα παρακάτω σημεία:

α) Η ελευθερία εισροής ξένων κεφαλαίων δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι η εισροή αυτή θα είναι ανεξέλεγκτη και θα

κατευθύνεται σε οποιονδήποτε τομέα. Υπάρχουν περιορισμοί απόλυτα θεμιτοί στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου (για λόγους χωροταξίας, προστασίας περιβάλλοντος κλπ.) και, ακόμα σημαντικότερο, υπάρχουν χώρες της ΕΟΚ (ιδιαίτερα, αλλά όχι μόνο, η Γαλλία) που έχουν αποδείξει ότι υπάρχουν περιθώρια ελέγχου²⁹. Άλλωστε, πόσο γίνεται πιστευτό αν λεχθεί ότι σήμερα ασκείται πράγματι έλεγχος στην εισαγωγή κεφαλαίων;

β) Η ελευθερία έκροής κερδών και κεφαλαίων αποτελεί περισσότερο τυπική και λιγότερο ουσιαστική αλλαγή απέναντι στο σημερινό καθεστώς μία και, υποθέτω, λίγοι είναι εκείνοι

29. Η συνηθισμένη απάντηση σ' αυτό είναι ότι κακώς αναφέρεται το παράδειγμα χωρών σαν τη Γαλλία γιατί άλλη είναι η διαπραγματευτική δύναμη της Γαλλίας μέσα στην ΕΟΚ και άλλη της Ελλάδας. Αυτό βέβαια είναι σωστό, όπως όμως είναι επίσης σωστό ότι αποτελεί πολύ μεγαλύτερο πρόβλημα μία άρνηση της Γαλλίας να υποταγεί στα «κελεύσματα των πολυεθνικών» απ' ότι της Ελλάδας.

πού ἀμφιβάλλουν ὅτι καί σήμερα ὅσες πολυεθνικές ἑταιρείες θέλουν νά θγάλουν στό ἐξωτερικό τὰ κέρδη τους βρίσκουν τόν τρόπο νά τό κάνουν. Ἐν πάσῃ δέ περιπτώσει ὑπάρχουν πάντοτε οἱ ρήτρες διαφυγῆς τῶν ἄρθρων 108, 109 τῆς Συνθήκης τῆς Ρώμης πού μποροῦν νά δικαιολογήσουν περιορισμούς ἂν ὑπάρχουν προβλήματα στό ἰσοζύγιο πληρωμῶν³⁰.

γ) Δέν ὑπάρχει κανένας θεσμικός λόγος τό καθεστῶς πού θά ἰσχύει μετά τήν ἔνταξη γιά τίς ἐπενδύσεις πού προέρχονται ἀπό χώρες τῆς ΕΟΚ, νά ἰσχύει ἐπίσης γιά τίς ἐπενδύσεις ἄλλων χωρῶν. Ἄλλο θέμα βέβαια ἂν θά ὑπάρχει ἡ ἀντικειμενική δυνατότητα, ἀλλά καί ἡ πολιτική βούληση, νά περιοριστοῦν οἱ ἐπενδύσεις ἀπό τίς χώρες αὐτές.

Τά ὅσα ἀναφέρονται παραπάνω ἀφοροῦν στή μεταβολή τοῦ θεσμικοῦ καθεστώτος τῶν κοινοτικῶν ἐπενδύσεων καί εἶναι λάθος νά ὀδηγήσουν σέ ἀβασάνιστα συμπεράσματα πάνω στήν ἀναμενόμενη ἐξέλιξη στίς ἐπενδύσεις αὐτές. Κάτι τέτοιο θά προϋπέθετε τήν ὑπαρξη κάποιας γραμμικῆς σχέσης μεταξὺ θεσμικοῦ περιβάλλοντος καί ὕψους ἐπενδύσεων. Θά προϋπέθετε δηλαδή ὅτι καθοριστικός παράγοντας τῆς ροῆς τῶν ξένων ἐπενδύσεων εἶναι τό θεσμικό καθεστῶς, πράγμα τουλάχιστον ὄχι αὐτονόητο. Ἀντίθετα, ὅπως καί στό παρελθόν, ἡ ροή τῶν ἐπενδύσεων εἶναι συνάρτηση τῆς στρατηγικῆς τῶν πολυεθνικῶν ἐπιχειρήσεων πού, βέβαια δέν εἶναι διόλου ἄσχετη μέ τή γεωγραφική θέση τῆς χώρας, τό γενικό «κλίμα» πού ἐπικρατεῖ, ἀσφαλῶς δέ καί τήν ἔνταξη, στό βαθμό πού αὐτή θά ἐπηρεάσει τίς μεταβλητές αὐτές.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι σ' ὅλες τίς ἑλληνικές σχετικές ἐργασίες ἔχει θεωρηθεῖ σάν αὐταπόδεικτο ὅτι μιά ἀπό τίς ἐπιπτώσεις τῆς ἔνταξης θά εἶναι ἡ «αὔξηση τῆς συμμετοχῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου»³¹ καί τὰ συνακόλουθα «ξεπούλημα στά ξένα μονοπώλια», «αὔξηση τῆς ἐξάρτησης ἀπό τήν ξένη τεχνολογία» καί, «φυσικά», ἀκόμα πιό «ἐξαρτημένη ἀνάπτυξη μέ σαφεῖς, κοινωνικές, πολιτικές καί πολιτιστικές προεκτάσεις»³². Μόνη δέ ἡ ἀναμφισβήτητη προσεκτική μελέτη (ὅσες διαφωνίες κι ἂν ἔχει κανεῖς σέ πολλά σημεῖα τῆς) τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνάπτυξης βλέπει μέ πολύ μεγαλύτερο σκεπτικισμό τίς σχετικές προβλέψεις θεωρώντας ὅτι οἱ συνθήκες γιά τίς ξένες ἐπενδύσεις θά ἔχουν σημαντικά χειροτερέψει³³.

2.7. Δυνατότητες χρηματοδότησης

Ἡ λιγότερο ἴσως ἀμφισβητούμενη ὀφέλεια ἀπό τήν προσχώρηση στίς ΕΚ εἶναι ἡ δημοσιονομική. Δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἔνταξη θά ἔχει οἰαδήποτε σημαντική διευρύνση τῶν δυνατοτήτων χρηματοδότησης τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας μέσω τῆς εὐκολότερης πρόσβασης στά δάνεια κοινοτικῆς προέλευσης καθώς καί λόγω τῶν εἰσοδῶν πού ἀναμένονται ἀπό τὰ ταμεία τῆς ΕΟΚ.

Ἡ δημοσιότητα πού δόθηκε στό «ἐτήσιο δημοσιονομικό ὄφελος τῶν 500 ἑκατ. Εὐρωπαϊκῶν Λογιστικῶν Μονάδων» (περίπου 25 δισ. δρχ.) ὑπῆρξε μεγάλη κι ἔτσι δέν χρειάζεται διεξοδική ἀνάλυση ἐδώ. Ἀξίζει πάντως νά σημειωθοῦν τὰ ἑξῆς:³⁴

α) Ὅσο κι ἂν δύσκολα μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ὅτι καταβλήθηκε κάθε προσπάθεια ὅτι οἱ προβλέψεις αὐτές νά εἶναι «ρεαλιστικές», οἱ μεταβλητοί καί ἀσάθιμοι παράγοντες εἶναι τό-

σοι καί τέτοιοι πού καθιστοῦν τό «βαθμό ἐμπιστοσύνης» στίς προβλέψεις αὐτές ιδιαίτερα χαμηλό. Οἱ ἀμφιβολίες συνδέονται τόσο μέ τό μελλοντικό ὕψος καί τῆ δομῆ τοῦ κοινοτικοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅσο καί μέ τήν ἀπορροφητικότητα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας.

β) Τό ποσό αὐτό δέν πρέπει νά ἐρμηνευτεῖ σάν τό ἀναμενόμενο δημοσιονομικό ὄφελος τήν πρώτη χρονιά μετά τήν ἔνταξη, λόγω τοῦ ὅτι οἱ μεταβατικές ρυθμίσεις τῆς συμφωνίας γιά τήν ἑλληνική προσχώρηση θά ἀνατρέψουν ριζικά τήν εἰκόνα μέ ἀποτέλεσμα τὰ «ταμειακά» ὀφέλη ἀπό τήν ἔνταξη νά εἶναι τὰ πρώτα χρόνια ἀσήμαντα.

γ) Ἐκτός ἀπό τήν ἄμεση ὀφέλεια ὑπάρχει καί ἡ ἔμμεση ὀφέλεια πού μπορεῖ νά ἀποδειχτεῖ τουλάχιστον ἐξίσου σημαντική, καί θά προκύψει ἀπό τή δημιουργούμενη ἀνάγκη ἐνεργοποίησης καί ἀπορρόφησης πολύ μεγαλύτερων κονδυλίων ἀπ' ὅτι σήμερα σέ δαπάνες ἀναπτυξιακοῦ καί κοινωνικοῦ χαρακτήρα. Αὐτό διότι σύμφωνα μέ τούς κανονισμούς τῆς ΕΟΚ γιά τήν ἀπορρόφηση τῶν ποσῶν αὐτῶν ἀπό τὰ ταμεία τῆς ΕΟΚ ἀπαιτεῖται ἀνάλογη συμμετοχή τοῦ ἑλληνικοῦ προϋπολογισμοῦ στά χρηματοδοτούμενα ἔργα.

δ) Οἱ παραπάνω ἐκτιμήσεις δέν περιλαμβάνουν τὰ ἀναμενόμενα ποσά ἀπό δάνειο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τράπεζας Ἐπενδύσεων (ΕΤΕ). Μέ τήν ἔνταξη θά δοθεῖ ἡ δυνατότητα ἀπευθείας προσφυγῆς στήν Εὐρωπαϊκή Τράπεζα Ἐπενδύσεων γιά δανειοδότηση εἴτε τοῦ δημόσιου τομέα γιά ἐπενδύσεις ὑποδομῆς, εἴτε τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα. Ὡς πρὸς τό ὕψος τῶν ἀναμενόμενων ἐπενδύσεων τῆς ΕΤΕ στή χώρα μας εἶναι ἀδύνατο νά γίνουν ἀκριβεῖς ἐκτιμήσεις, ἡ μόνη δέ ἐκτίμηση πού ὑπάρχει εἶναι τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνάπτυξης³⁵ σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἂν τό 1975 εἴμασταν μέλος τῆς ΕΟΚ θά εἰσπράταμε 160-200 ἑκατ. λογιστικῆς μονάδες ἀπό τήν ΕΤΕ (δηλαδή περίπου 7 δισ. δρχ.).

ε) Στίς παραπάνω ἐκτιμήσεις δέν περιλαμβάνονται ἀκόμη τὰ ἀναμενόμενα ποσά ἀπό κοινοτικά δάνεια γιά συγκεκριμένες ἐπενδύσεις. Ἐκτός ἀπό τὰ δάνεια πού προέρχονται ἀπό τήν ΕΤΕ, ἔχει ἤδη ἀρχίσει ἡ ἐφαρμογή ἐνός νέου θεσμοῦ, τῶν «κοινοτικῶν δανείων» (πού εἶναι περισσότερο γνωστά σάν Ortolani Facilities) δηλαδή δάνεια πού χορηγεῖ ἡ Ἰδία ἡ Κοινότητα σέ ἐπενδύσεις πού θά ἀνταποκρίνονται στίς προτεραιότητες τῆς ΕΟΚ καί ὄχι στά αὐστηρά τραπεζικά κριτήρια τῆς ΕΤΕ. Βέβαια δέν ὑπάρχει καμιά πρόβλεψη γιά τό ὕψος τῶν δανείων αὐτῶν, πρέπει ὅμως νά σημειῶνται ἡ δυνατότητα πού θά παρέ-

30. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀπό τίς ἐννέα χώρες τῆς ΕΟΚ μόνο ἡ Γερμανία καί οἱ χώρες τῆς BENELUX δέν ἔχουν προσφύγει στίς ρήτρες αὐτές. Βλ. σχετικά Γ. Μπουρνούς «Οἱ ρήτρες διαφυγῆς στήν ἐλεύθερη κίνηση κεφαλαίων μέσα στήν ΕΟΚ, Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, τμήμα Ε.Κ., Ὀκτώβριος 1977, ἀδημοσίευτη.

31. Βλ. π.χ. Νικολινάκος, Μ., «Τό πρόβλημα τοῦ μεγέθους τῶν ἐπιχειρήσεων καί τῆς μεταφορᾶς τεχνολογίας μέ τήν ἔνταξη Οἰκ. Ταχυδρ. 11 Μαΐου 1978, σ. 15.

32. Εἰσήγηση Β. Παπανδρέου στό συνέδριο τοῦ ΤΕΕ γιά τήν ἔνταξη (Φεβρουάριος 1978). Παράβαλε ἀκόμη δια τὰ σχετικά ἄρθρα καί εἰσηγήσεις τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΠΑΣΟΚ.

33. Humen, op. cit., σελ. 48-50.

34. Πιρῆστερη ἀνάλυση τῶν ἀμφιβολιῶν αὐτῶν (ἰδιαίτερα δῶν σχετίζονται μέ τό σκέλος τῶν ἐσόδων τοῦ κοινοτικοῦ προϋπολογισμοῦ) ὑπάρχει στό Μητρώο, «Οἱ πρόσφατες κρίσεις στήν ΕΟΚ σέ σχέση μέ τόν κοινοτικό προϋπολογισμό - καί μερικά ἐρωτηματικά γιά τήν αὐθαγή ἑλληνική διάσταση τοῦ θέματος», πρὸς δημοσίευση στήν Ἐπιθεώρηση Εὐρωπαϊκοῦ Δικαίου.

35. Institut Allemand de Politique du Developpement, δ.π.

χουν ενίσχυση επενδύσεων ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την Ελλάδα (π.χ. μικρομεσαίων επιχειρήσεων, για την ανάπτυξη ορισμένων λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών κλπ.).

στ) Τέλος εκείνο το οποίο έχει ενδιαφέρον να ειπωθεί είναι ότι όσο κι αν το καθαρό όφελος είναι σημαντικό είναι πάντως μικρότερο από το όφελος που θα είχε η χώρα αν λαμβανόταν ως βάση το όφελος της Ιρλανδίας (της πιο κοντινής στην Ελλάδα από πλευράς εθνικού εισοδήματος χώρας της ΕΟΚ). Συγκεκριμένα αν ληφθεί ως βάση το κατά κεφαλή καθαρό όφελος της Ιρλανδίας και η σχέση ανάμεσα στο επίπεδο ανάπτυξης της Ιρλανδίας και της Ελλάδας, τότε η Ελλάδα θα έπρεπε να έχει καθαρό έτησιο δημοσιονομικό όφελος 1183 εκατ. ΕΛΜ, δηλαδή περισσότερο από το διπλάσιο του όφελους που προβλέπεται να έχει και δεκατέσσερις περίπου φορές, μεγαλύτερο από το προβλεπόμενο για τον πρώτο χρόνο³⁶.

2.8. Οι προοπτικές για την απασχόληση και τη σχετική θέση των εργαζομένων.

Τό θέμα είναι τεράστιο και με πάρα πολλές πτυχές. Η προσχώρηση στην ΕΟΚ θα επηρεάσει την απασχόληση και τη σχετική θέση των Ελλήνων εργαζομένων άμεσα λόγω της εφαρμογής και στή χώρα μας της κοινωνικής νομοθεσίας της ΕΟΚ όπως είναι σήμερα διαμορφωμένη αλλά και όπως θα διαμορφωθεί σά συνέπεια των κοινωνικών και πολιτιστικών εξελίξεων στις χώρες της ΕΟΚ. Στο θέμα αυτό παρά τη σημασία του δεν θα επεκταθώ γιατί σέ αντίθεση με τά προηγούμενα καλύπτεται από μερικές πολύ αξιόλογες σχετικές μελέτες³⁷.

Έκτος όμως από την παραπάνω άμεση επίδραση, η ένταξη θα επηρεάσει την εξέλιξη τόσο της απασχόλησης όσο και του επιπέδου των μισθών και ήμερομισθίων και έμμεσα λόγω των γενικότερων ανακατατάξεων και επιπτώσεων στην ελληνική οικονομία. Τό ζήτημα αυτό έχει συχνότατα κακοποιηθεί βάναυσα από τη σχετική δημαγωγία εκείνων που συνδέουν την ένταξη με την κόλαση, την καταστροφή και κάθε λογής κίνδυνο, γι' αυτό άξιζει να έρευνηθεί λίγο προσεκτικότερα.

Είναι πρώτα τό περιφνημο θέμα της ανεργίας που θά προέλθει από την προσθήκη στο εργατικό δυναμικό δσων εγκαταλείψουν τόν αγροτικό τομέα σάν αποτέλεσμα της έντατικοποίησης της γεωργίας μας. Ό τρόπος που τό ζήτημα αυτό τίθεται είναι πάντοτε δογματικός³⁸ —δηλαδή ανεπίδεκτος συζήτησης— κι έτσι τά έρωτήματα παραμένουν και περιμένουν πάντα μιά κάποια σοβαρή αντιμετώπιση: Σέ ποίο βαθμό υπάρχει πραγματικά ύποαπασχόληση στην ελληνική γεωργία, πόσο θά έντατικοποιήσει την ελληνική γεωργία ή προσχώρηση, πόσο θά επηρεάσει την έξοδο εργατικού δυναμικού από τη γεωργία ή ύφιστάμενη σήμερα διάρθρωση κατά ηλικίες τών απασχολομένων (δπου είναι γνωστή ή σέ πολλές περιπτώσεις παντελής έλλειψη νέων), ποιά είναι ή απορροφητικότητα της ελληνικής βιομηχανίας και πόσο θά μεταβληθεί τά έπόμενα χρόνια... Και τό πιο σημαντικό: Τί πρέπει να γίνει όχι για να ανακοπεί ένα καταρχήν ύγιές φαινόμενο αλλά για να έλαχιστοποιηθούν οι -πιθανές- άρνητικές πλευρές του;

Μιά δεύτερη πηγή ανεργίας, που συχνά συνδέεται με την έπικείμενη προσχώρηση στην ΕΟΚ, σχετίζεται με τά διαρθρωτικά προβλήματα που θά προκύψουν στάν ελληνική βιομηχα-

νία σάν αποτέλεσμα της ανάγκης για εξειδίκευση και «εκλογίκευση» της παραγωγής σέ ορισμένους κλάδους. Έπειδή όμως δύσκολα μπορεί να ύποστηριχθεί ότι ή αναδιάρθρωση αυτή δεν είναι επιθυμητή —μέσα ή έξω από την ΕΟΚ, δεν θά ήταν σωστότερο να αναπροσανατολιστεί όλόκληρη ή συζήτηση προς την κατεύθυνση τών μέτρων που θά αποδίδουν στή μείωση τών συνεπειών;

Τελείως διαφορετική από τίς προηγούμενες είναι ή ανεργία που προβλέπεται να προέλθει όχι λόγω διαρθρωτικών προβλημάτων αλλά λόγω της έντασης του ανταγωνισμού σέ βάρος των εγχώριων βιομηχανιών. Η άποψη είναι ότι ή κατάργηση τών δασμολογικών και —κυρίως— τών μή δασμολογικών προστατευτικών μέτρων θά όδηγήσει σέ αύξηση τών εισαγωγών και σέ αντίστοιχη μείωση της εγχώριας παραγωγής με ένδεχόμενες σοβαρές συνέπειες στην απασχόληση. Τό πρόβλημα αυτό, τό πρόβλημα δηλαδή της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής βιομηχανίας είναι τεράστιο και όσο κι αν δεν έχει ύπαρξη ή σοβαρή εκείνη μελέτη που θά δικαιολογούσε μιά γενική ήπιασσοδοξία, από κανένα δεν άμφισβητείται ότι αυτή ή ίδια ή οικονομική ανάπτυξη (και ή ένταξη στην ΕΟΚ, σάν αίχμη της, θά όδηγήσει σέ εξαφάνιση τίς όριακές μονάδες, που «δεν εφρόντισαν να ανανεωθούν, να συγχωνευθούν, να άποκτήσουν ανταγωνιστικό μέγεθος, ανταγωνιστικό κόστος...»³⁹). Η άνησυχία για τό μέλλον τών όριακών αυτών μονάδων είναι εύεξηγητη και σέ μεγάλο βαθμό δικαιολογημένη, δεν άρκει όμως για να δικαιολογήσει ούτε την άπόλυτη συσχέτιση του προβλήματος αυτού με την ένταξη στην ΕΟΚ (μιά και είναι ή ίδια ή εξέλιξη στά πλαίσια του καπιταλιστικού κοινωνικο-πολιτικού καθεστώτος που τό δημιουργεί), ούτε ή ταύτιση τών όριακών μονάδων με τίς μικρομεσαίες γενικά, ούτε φυσικά και ή έπικληση τών καταστροφικών και φασιστικών (!) συνεπειών της ένταξης που χρησιμοποιεί ό Buck λόγω του «φιλοφασιστικού δυναμικού τών μεσαίων στρωμάτων που καταστρέφονται»⁴⁰.

Τό θέμα, τέλος, που άποτελεί ένα από τά καλύτερα παραδείγματα του πόσο ή ύπόθεση της ένταξης στην ΕΟΚ χρησιμοποιείται για να στηριχτούν προκατασκευασμένες άπόψεις και αντίληψεις είναι τό ζήτημα του επιπέδου τών μισθών και ήμερομισθίων. Οι πολέμιοι της ένταξης για να στηρίξουν τίς καταστροφικές τους προβλέψεις για την αύριανή ανταγωνιστική θέση της ελληνικής βιομηχανίας, έπικαλούνται την αύξητική επίδραση της ένταξης πάνω στο επίπεδο τών άπολαδών τών εργαζομένων, και άγνοούν τίς άναμφισβήτητες κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις από την αύξηση αυτή, ενώ αντίθετα, εκείνοι που θέλουν να εμφανίζουν την προσχώρηση σάν έπιγής

36. Μητσός, «Οι πρόσφατες...», *IBID*.

37. Σωτηρίου, Ι. «Η εργατική και κοινωνική πολιτική της ΕΟΚ: Οι συνέπειες για την Ελλάδα μετά την ένταξη», στή *Η Ένταξη μας στην ΕΟΚ*, Θεμέλιο, 1978 σελ. 215-244, και Κραβαρίτου - Μανιατάκη, Γ., «Συνδικαλισμός και εργασιακές σχέσεις στο πλαίσιο της ένταξης» στή *ΕΟΚ - Ελλάδα - Μεσότητες*, Νέα Σύνορα, 1978 σελ. 310-343. Πρβλ. τό κεφάλαιο Στ. (Σταμπεθάϊ Ι. «Ελεύθερη κυκλοφορία τών εργαζομένων και κοινωνική πολιτική») στή Μητσός, *Η Προσχώρηση στις ΕΚ*, *IBID*.

38. βλ. π.χ. Δρεττάκης, Μ.Γ. «Θά όξυνθεί τό πρόβλημα ανεργίας και ύποαπασχολήσεως με την ένταξη στην ΕΟΚ», *Οικ. Ταχυδρ.*, 8 Δεκ. 1977, σ. 4, καθώς και τό διάλογο που άκολούθησε στην ίδια έφημερίδα.

39. Δράκος, Γ.Π. «Προμηνείες», *Οικ. Ταχυδρ.* 18 Αύγ. 1977, σελ. 3.

40. σελ. 275 του άρθρου του K-M Buck στή *Ελλάδα-ΕΟΚ-Μεσότητες*, δ.π.

ταράδεισο μιλούν συγχρόνως και για αισιόδοξες προοπτικές της ελληνικής βιομηχανίας λόγω πλεονεκτημάτων κόστους κλπ. και για βελτίωση της θέσης των εργαζομένων.

Στήν πραγματικότητα, είναι απόλυτα λογικό να αναμένεται μια αύξηση του επιπέδου μισθών—ήμερομισθίων όχι βέβαια γιατί έτσι διέταξαν οι άρχοντες εκ Βρυξελλών, ούτε γιατί η ξίσωση μισθών στις διάφορες χώρες—μέλη αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της ευρωπαϊκής ενοποίησης στο βαθμό που έχει σήμερα πραγματοποιηθεί⁴¹, αλλά γιατί το άνοιγμα των συνόρων και γενικά η δημιουργία «κοινής αγοράς» θα λειτουργήσει εδώ *πρός την κατεύθυνση* της μείωσης των διαφορών από κράτος σε κράτος. Είναι ξίσιου πραγματικό —και αυτονόητο— ότι η αύξηση αυτή, προστιθέμενη στην αύξηση των μισθών—ήμερομισθίων που θα προέλθει από τις εσωτερικές οικονομικο—κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, θα πλήξει την ανταγωνιστική θέση της βιομηχανίας μας στο βαθμό που δεν θα καλυφθεί από αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητας.

3. Κάποια συμπεράσματα και μερικοί αναπροσδιορισμοί

Όπως τονίστηκε ήδη επανειλημμένα, κεντρικός στόχος του άρθρου αυτού ήταν να ρίξει κάποιο φως στο καινούριο «περιβάλλον» που δημιουργεί η ένταξη στην ΕΟΚ για την ελληνική βιομηχανία.

Μ' αυτό το στόχο στο πρώτο κεφάλαιο καταβλήθηκε προσπάθεια να αναλυθούν τα αποτελέσματα της μέχρι τώρα πορείας των σχέσεων με την ΕΟΚ και να βγούν μέσα από την ανάλυση κάποια συμπεράσματα που θα προχωρούν πέρα από τις κλασικές θριαμβολογίες και καταστροφολογίες.

Τό δεύτερο πάλι κεφάλαιο απέβλεψε σε μια ανάλυση των συγκεκριμένων μεταβολών που θα πρέπει να αναμένονται στις σχέσεις μεταξύ κράτους, υπερκρατικής εξουσίας (ΕΟΚ) και βιομηχανίας σαν αποτέλεσμα της προσχώρησης στην ΕΟΚ, ξεχωριστά για κάθε τομέα των σχέσεων αυτών (προστασία από εισαγωγές, φορολογικό καθεστώς, ξένο κεφάλαιο, κίνητρα και ενισχύσεις κλπ.). Ίδιαίτερα προσπαθήθηκε να διαχωριστούν οι επιπτώσεις της ένταξης από εκείνες που προέρχονται από την άπλη προβολή και στα επόμενα χρόνια των δσων συμφωνήθηκαν στη Συμφωνία της Σύνδεσης του 1961, καθώς επίσης και η επισήμανση των εξελίξεων εκείνων που αναμένονται έτσι κι αλλιώς λόγω της σημερινής φάσης ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και όπου βέβαια, η ένταξη θα παίζει περισσότερο καταλυτικό παρά καθοριστικό ρόλο.

Πριν κλείσουν οι γραμμές αυτές και αντί για άλλο γενικό συμπέρασμα αξίζει, νομίζω, να συγκεντρωθούν εδώ όσα προέκυψαν από τό άρθρο αυτό σαν απαραίτητοι συγκεκριμένοι στόχοι — κατευθύνσεις της οικονομικής και αναπτυξιακής πολιτικής σ' αντίθεση, ελπίζω, με τις γενικόλογες διακηρύξεις του τύπου «εν δψει και της εντάξεως...».

1. Τό βασικότερο συμπέρασμα είναι ότι οι επιπτώσεις από την ένταξη εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη σαφή και συνεχή διατύπωση της *ελληνικής πολιτικής δούλησης* για ανεξάρτητη, αξιοπρεπή και σύμφωνη με τά ελληνικά συμφέροντα πολιτική σε κάθε τομέα. Έκφραση αυτής της πολιτικής δούλη-

σης είναι η ύποτακτη ή ανυπότακτη στάση σε κάθε περίπτωση και η διαφορά αυτή στην ελληνική στάση είναι που θα διαχωρίσει τη θετική ή όχι εξέλιξη πολύ περισσότερο από την ένταξη, τη σύνδεση ή την απομόνωση.

2. Τό έδαφος για *μελέτη* των προβλημάτων και των προοπτικών κάθε κλάδου ξεχωριστά είναι έντυπωσιακά παρθένο. Άν όχι ανύπαρκτες, είναι ελάχιστες οι προσπάθειες σοβαρής έρευνας της *σημερινής* φάσης ανάπτυξης και των δυνατοτήτων που διευρύνονται ή στενεύουν με τη μεταβολή στο «περιβάλλον» κάθε κλάδου οά συνέπεια της ένταξης στην ΕΟΚ.

3. Η προσχώρηση στην ΕΟΚ όχι μόνο δεν κλείνει αλλά αντίθετα κάνει ακόμα επιτακτικότερη την ανάγκη διεύρυνσης και *εμβάθυνσης* των οικονομικών *σχέσεων με τις τρίτες χώρες*, ιδιαίτερα βέβαια τις πιο γειτονικές μας —Βαλκάνια και Μέση Ανατολή.

4. Θέμα με προφανείς πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις τό θέμα της *υπερτιμολόγησης* από τις *πολυεθνικές* αλλά και τό γενικότερο ζήτημα της στάσης απέναντι στις εταιρείες αυτές. Όπως γράφτηκε στο σχετικό κεφάλαιο, η ένταξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μέσο ουσιαστικότερης παρέμβασης, αρκεί κάποτε να ξεφύγουμε από την κλασική πιά σχετική φιλολογία και κάποτε να αποφασίσουμε να μπορούμε στην ουσιαστική συζήτηση.

5. Τό ίδιο ακριβώς ισχύει για *ολόκληρο* τό θέμα του ξένου κεφαλαίου, μεταφορās τεχνολογίας κλπ. Όρθαίες οι διακηρύξεις ανεξαρτησίας, αλλά τόσο η κυβέρνηση όσο και η αντιπολίτευση πρέπει επιτέλους να ξεκαθαρίσουν τη θέση τους. Πολύ σωστά διακηρύσσει ο Μ. Παλαγιανάκης ότι «τό πρόβλημα ξένου κεφαλαίου είναι πολύ λιγότερο πρόβλημα του επίθετου «ξένο» και πολύ περισσότερο πρόβλημα αυτών που τό υποδέχονται, της γενικότερης στρατηγικής τους και των διαθέσεών τους απέναντί του, των αντικειμενικών δυνατοτήτων τους να δουλέψουν δυναμικά μ' αυτό»⁴².

6. Συγκεκριμένα και πάντα σε σχέση με τό ξένο κεφάλαιο: Τό ξανάγραφα: *Υπάρχουν δυνατότητες και μέσα στην ΕΟΚ να άσκηθούν περιορισμοί στην περιφέρμη επικείμενη (;) έφοδο του ξένου κεφαλαίου. Χρειάζεται όμως η δούληση, χρειάζεται και η μελέτη αυτών των δυνατοτήτων και των αυτών των προοπτικών. Άμεσα.*

7. Οι *υποχρεώσεις* μας από την ένταξη στο *φορολογικό* τομέα (φόρος προστιθέμενης αξίας κλπ.) είναι τό καλύτερο παράδειγμα του πόσο μία *έγκαιρη ενημέρωση*, ένας σωστός χειρισμός και μία γενναία στάση μπορούν να ελαχιστοποιήσουν όλες τις αρνητικές επιπτώσεις και συγχρόνως να τονίσουν και τόν *έξυγιαντικό* χαρακτήρα και τη δυνατότητα μετατόπισης του φορολογικού βάρους σε πιο άπλες αλλά και αποτελεσματικές μορφές φορολογίας.

8. Άλλο κλασικό παράδειγμα όπου η ένταξη μπορεί να παίζει καταλυτικό ρόλο είναι τό ζήτημα των *αναπτυξιακών κινήτρων και ενισχύσεων*. Ο καταλυτικός δέ ρόλος θα προέλ-

41. Είναι χαρακτηριστικό ότι σύμφωνα με τά στοιχεία της Διεθνούς Όργάνωσης Έργασίας (ILO, Yearbook of Labor Statistics, 1977) π.χ. οι μέσες ώρθαίες αποδοχές στη Γαλλία τό 1976 ήταν μόλις 70% των αντίστοιχων της Δ. Γερμανίας και 47% των αντίστοιχων της Δανίας.

42. Παλαγιανάκης, Μ. «Πιθανότατα η ΕΟΚ», *Σύγχρονα Θέματα* τεύχος 2 σελ. 37.

θει όχι τόσο λόγω των υποχρεωτικών θεσμικών μεταβολών, αλλά κυρίως γιατί θα αναγκάσει όλους να πάρουν θέση ξεκάθαρα και συγκεκριμένη στο κρίσιμο ερώτημα τί είδους βιομηχανική ανάπτυξη θέλουμε και τί δρόμους είμαστε διατεθειμένοι να προτείνουμε.

9. Μέ την ίδια λογική ή προσχώρηση στην ΕΟΚ θα βοηθήσει θετικά στην περιφερειακή ανάπτυξη, αρκεί να μελετηθούν στα πλαίσια ενός σοβαρού και συντονισμένου προγραμματισμού οι προοπτικές κατά περιοχή και οι δυνατότητες κρατικής παρέμβασης.

10. Τά ίδια προγράμματα, οι ίδιες μελέτες και ή ίδια σοβαρότητα είναι απαραίτητα - αν μή τι άλλο για να μεγιστοποιήσουμε τό χρηματικό όφελος από τό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης τής ΕΟΚ. Προφανής φυσικά ή ανάγκη για συνεργασία και συνένωση των προσπαθειών μας με τίς δυνάμεις εκείνες πού μέσα στην ΕΟΚ αποβλέπουν στην μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων και γενικότερα στην θεμελίωση μιās άλλης Εύρώπης.

11. Έτσι και μέ τό Κοινωνικό Ταμείο. Ή μεγιστοποίηση των άμεσων και έμμεσων όφελειών (χρηματικών μά και κοινωνικών) προϋποθέτει έρευνα, τεκμηρίωση...

12. Και στό γενικότερο θέμα τής εργατικής και κοινωνικής νομοθεσίας. Ύπάρχουν περιθώρια ή ένταξη και ή στενή σύνδεση μέ τά προχωρημένα κινήματα τής Εύρώπης να λειτουργήσει ιδιαίτερα θετικά. Όχι όμως αυτόματα.

13. Χρήσιμη -μέχρις ενός σημείου- ή κινδυνολογία για τά «φοβερά δεινά» πού θα άκολουθήσουν την έντατικοποίηση τής γεωργίας και την επόμενη, διαρθρωτική άνεργία, αλλά άμεσα και επικρατική ή ανάγκη μελέτης και πάλης γύρω από τά εκπαιδευτικά και κοινωνικά μέτρα πού -αν μή τί άλλο- θα περιορίσουν τίς άρνητικές συνέπειες του φαινομένου αυτού.

14. Ή κινδυνολογία αλλά και ή ίδια ανάγκη μέτρων παρουσιάζεται σε σχέση και μέ την άλλη δυνατή μορφή άνεργίας -αυτής πού θα έρθει σαν άποτέλεσμα τής όρθολογικότερης κατανομής των πόρων κατά κλάδο. Τό θέμα όμως είναι θέμα-πληγή: Τεχνική παιδεία.

15. Από τά σοβαρότερα προβλήματα, τό πρόβλημα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Όπως αναφέρθηκε και στό σχετικό κεφάλαιο οι δυσκολίες ύπάρχουν σαν άποτέλεσμα όχι βέβαια τής ένταξης αλλά τής σημερινής φάσης ανάπτυξης. Όχι βέβαια πώς τό μικρομεσαίο κεφάλαιο είναι πράγματι προορισμένο να σήσει. Και ή μέχρι σήμερα έμπειρία μας και ή αντίστοιχη εικόνα άλλων χωρών δείχνουν ότι, αντίθετα, ξε σημαντικές δυνατότητες να επιδιώσει, παράλληλα μέ τό μεγάλο κεφάλαιο (έγχώριο και ξένο). Άρκεί φυσικά να ύπάρχει ή κατάλληλη κρατική βοήθεια στον τομέα τής χρηματοδότησης του άνοιγματος έξωτερικών άγορών, του έκσυγχρονισμού στις μεθόδους παραγωγής και διοίκησης κλπ.

16. Ό ρόλος τής Εύρωπαϊκής Τράπεζας Έπενδύσεων και των άλλων δανειοδοτικών μηχανισμών τής ΕΟΚ, μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα εννοιικός για τό μέλλον τής ύγιους μικρομεσαίας ελληνικής επιχείρησης. Και πάλι όμως προϋπόθεση είναι ή όργάνωση τής κατάλληλης ύποδομής πού θα προωθε και θα διευκολύνει μέ κριτήρια όμως όχι άποκλειστικά «τραπέζικα».

17. Κοινός παρονομαστής όλων των παραπάνω είναι ότι τά περιθώρια για μεγιστοποίηση των -αναμφισβήτητα ύπαρκτων- όφελειών από την ένταξη και για έλαχιστοποίηση των -έξισου αναμφισβήτητα ύπαρκτων- ζημιών ύπάρχουν και είναι εύρύτατα. Για να γίνει κάτι τέτοιο όμως χρειάζεται ενημέρωση και διάλογος. Μακάρι αυτή να είναι και ή κατεήθη που τό κείμενο αυτό θα λειτουργήσει...

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

Μηνιαία επίθεώρηση των ελληνικών και ξένων οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων.

Διευθυντής: Ευάγγελος Άνδρουλιδάκης

Μέ τό επίλεκτο έπιτελείο της, ή Οικονομική Πορεία εξασφαλίζει στους άναγνώστες της τή δυνατότητα να έχουν σαφή σφαιρική εικόνα των ελληνικών και διεθνών οικονομικοπολιτικών εξελίξεων και, έπομένως, να είναι σε θέση ν' άξιολογούν την καθημερινή είδησεολογία.

ΔΙΑΒΑΣΤΕ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

- Άρθρα
- Ρεπορτάζ
- Βιβλιογραφίες
- Κριτικές
- Συνεντεύξεις
- Τά best-seller του μήνα
- Βιβλιογραφικό Δελτίο
- Κριτικογραφία

ΔΙΑΒΑΣΤΕ

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΚΛΟΓΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Ἡ ἐκλογικὴ γεωγραφία μόλις ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται στὸν τόπο μας. Καί ἂν τὰ αἷτια τῆς καθυστέρησής της θὰ πρέπει καταρχὴ νὰ ἀναζητηθοῦν στίς δυσκολίες καί τὰ πάθη τῆς μεταπολεμικῆς μας ζωῆς, πού ἐπὶ δεκαετίες δέν ἐπέτρεπαν μιά στοιχειωδῶς σοβαρὴ ἐπεξεργασία τῶν πολιτικῶν φαινομένων, ἄλλοι παράγοντες, ὅπως ἡ ἔλλειψη προγραμματισμοῦ στήν πολιτικὴ πράξι καί ἡ συνακόλουθη ὑποτίμησι τῆς ἐπιστημονικῆς θεμελίωσης τῶν πολιτικῶν θέσεων ἀπὸ τὰ κόμματα, ἐπαιξαν συχνά πρωτεύοντα ρόλο.

Ὡστόσο, μέ τὴν ἀναζωογόνησι τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στήν Ἑλλάδα, τὰ τελευταῖα χρόνια, τὰ πράγματα φαίνεται νὰ ἀλλάζουν καί στό χῶρο τῆς ἐκλογικῆς γεωγραφίας. Προηγήθηκε, δεδαίως, ἡ κλασικὴ καί πρωτοποριακὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δουλειά τοῦ Jean Meynaud, σέ συνεργασία μέ τοὺς Γ. Νοταρᾶ καί Π. Μερλόπουλο (*Οἱ πολιτικὲς δυνάμεις στήν Ἑλλάδα*, πρώτη γαλλικὴ ἐκδόσι, Λωζάνη 1965, ἑλληνικὴ μετάφρασι, Ἀθῆνα, ἐκδ. Μπαῦρον, 1970). Ἀκολούθησαν, μετὰ τὴν πτώσι τῆς δικτατορίας, μιά σειρά ἀπὸ σοβαρὲς μελέτες τῆς ομάδας τῶν ἐκλογολόγων τοῦ Ἐθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν (βλ. μετὰξὺ ἄλλων τὸ ἄρθρο τῶν Χ. Γεωργαντίδη καί Ἡ. Νικολακόπουλου στὰ «Σύγχρονα Θέματα», τεύχος 1, Ἰούλιος 1978) πού ἤδη μᾶς ὑπόσχονται τὸν «Ἀτλαντα» τῶν ἐκλογικῶν μας ἀποτελεσμάτων, ἀπὸ τὸ 1936 ὡς σήμερα. Ἐπίσης ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, πρόσφατα

τέλειωσαν ἢ τελειώνουν ὀρισμένες σχετικὲς διδακτορικὲς διατριβὲς πού ἀφοροῦν τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα, εἴτε τοῦ μεσοπολέμου (Γ. Μαυρογορδάτος, ὑπὸ δημοσίευσή ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Θεμέλιο), εἴτε τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδας (Γ. Τσεμπελῆς, Μ. Κομνηνοῦ κ.ἄ.).

Δημοσιεύοντας τὶς μελέτες τῶν Γ. Τσεμπελῆ καί Μ. Κομνηνοῦ, τὰ «Σύγχρονα Θέματα» ἀποβλέπουν στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας σέ δύο ἐπίπεδα: στό ἐπίπεδο τῆς μεθόδου, κατ' ἀρχὴν, ἀφοῦ οἱ δύο μελέτες, χρησιμοποιώντας διαφορετικὰ μεθοδολογικὰ ἐργαλεῖα, προτείνουν διαφορετικούς τρόπους ἀνάλυσις γιὰ ἔθνικα (Τσεμπελῆς) καί τοπικὰ μεγέθη (Κομνηνοῦ). *Στό ἐπίπεδο τῶν συμπερασμάτων*, κατὰ δεύτερο λόγο, καθὼς τόσο ἡ μιά, ὅσο καί ἡ ἄλλη μελέτη δέ διατάζουν νὰ διατυπώσουν ὀρισμένες πρῶτες σκέψεις εἴτε γιὰ τὶς ἰδιομορφίες τοῦ κομματικοῦ μας συστήματος τὴν τελευταία εἰκοσαετία, μέ τὸν χαρακτηριστικὸν τριπολισμὸ πού τὸ διακρίνει καί τὴν τάσι του νὰ ἐξελιχθεῖ σέ διπολικὴ κομματικὴ ἀντιπαράθεσι (Τσεμπελῆς), εἴτε γιὰ τὴν ἐπίδρασι τῶν τοπικῶν συνθηκῶν καί παραδόσεων στήν ἐκλογικὴ τακτικὴ τῶν κομμάτων, πού σέ δύο τόσο διαφορετικὲς περιφέρειες ὅσο ἡ παλαιοελλαδίτικη Αἰτωλοακαρνανία καί ἡ νεοχωρτικὴ Καβάλα, ἀκολουθοῦν κατὰ βάση, καί ἀσφαλῶς μέ ἀποχωρήσεις καί κατάλληλες προσαρμογές, τὸ δοκιμασμένο παλαιοκομματικὸ πρότυπο (Κομνηνοῦ).

Στοιχεία για μιά έκλογική γεωγραφία τής 'Ελλάδας (1958-1977)

Γιώργος Τσεμπελής

Λόγος περί μεθόδου

Ἡ μέθοδος πού ἐφαρμόζεται στήν παρακάτω μελέτη εἶναι ἡ ἀνάλυση τῶν ἀντιστοιχιῶν¹. Σκοπός μας εἶναι ἡ ὄσο πῶ ἀπλή καί περιγραφική παρουσίαση καί τοποθέτησή της στά πλαίσια τῶν «ἐργαλείων» πού προσφέρει ἡ σύγχρονη στατιστική γιά τήν καλύτερη κατανόηση τῶν συμπερασμάτων πού θ' ἀκολουθήσουν, ἀπό ἓνα κοινό πού δέν εἶναι κατ' ἀνάγκη ἐξοικειωμένο μέ μαθηματικές μέθοδες.

Ἡ ἀνάλυση τῶν ἀντιστοιχιῶν ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος παραγον-

τικῆς ἀνάλυσης δεδομένων. Τόσο ἡ παραγοντική ἀνάλυση δι καί ἡ αὐτόματη ταξινόμηση ἀποτελοῦν τίς ἐξελίξεις τῆς περ γραφικῆς στατιστικῆς στήν ἐποχή τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολοιστῶν.

Σκοπός τῆς ἀνάλυσης τῶν δεδομένων εἶναι ἡ ἐξαγωγή συμπερασμάτων ἀπό μεγάλα σύνολα ἀριθμητικῶν δεδομένων. Τό ἀντιστάθμισμα μᾶς τόσο φιλόδοξης ἐπιχείρησης (ἡ ἐξαγωγή συμπερασμάτων εἶναι ἤδη δύσκολη ὅταν πρόκειται νά μελετήσουμε τήν ἐπίδραση δύο μόνο παραμέτρων πάνω σ' ἓν ἐπιφαινόμενο) εἶναι φυσικά ἡ ἀπώλεια πληροφορίας².

Ἡ διπλή ἐπιχείρηση: κέρδος σημασίας - ἀπώλεια πληροφορίας, πού εἶναι κατά τή γνώμη μας κοινή σ' ὄλες τίς ἐπιστῆμες, δέν εἶναι σκόπιμο νά ἐμφανισθεῖ ἐδῶ σάν αὐτονόητη.]

1. Ἡ ἀνακάλυψή της ὀφείλεται στόν J. P. Benzécri, βλ. Analyse des données, 2 τόμος Analyse des correspondances, Paris, Dunod, 1973.

2. Ὁ ὄρος πληροφορία σ' αὐτό τό κείμενο ἔχει τήν ἔννοια πού τοῦ ἀποδίδει στή θεωρία τῆς πληροφορίας: ἔχει σχέση ἀποκλειστικά μέ τή μορφή χωρίς καμ ἀναφορά στό περιεχόμενο.

πρώτο πρόβλημα πού γεννιέται είναι κατά πόσον ή εξέταση τυπικών χαρακτηριστικών όπως οί αύξομοιώσεις αριθμητικών μεγεθών μπορεί νά βοηθήσει στην κατανόηση τής ούσίας ενός φαινομένου. Δέ μπορούμε νά άφεθοῦμε σέ κανενός είδους υποκειμιστικότητα: ή υιοθέτηση μιᾶς μεθόδου δέ σημαίνει καθόλου τήν απόρριψη όλων τών υπολοίπων. Μέσα σ' αυτά τά πλαίσια πιστεύουμε ότι ή άπάντηση στό παραπάνω ερώτημα πρέπει νά είναι καταφατική: ή ούσιά τής επιχείρησης δέν διαφέρει από τό τύπωνμα ενός χειρόγραφου. Η άνάγνωση του κειμένου γίνεται πιό εύκολα, αλλά έξαφανίζονται, Ισοπεδώνονται όλες οί γραφικές Ιδιομορφίες, οί διαταγμοί και οί διαγραφές πού υπάρχουν στό πρωτότυπο, και πού ενδιαφέρουν τόσο τόν γραφολόγο ή τόν ψυχολόγο.

Τό δεύτερο και ούσιαστικότερο πρόβλημα³ είναι ή «αντικειμενικότητα» τέτοιων μεθόδων και συμπερασμάτων. Ας χρησιμοποιήσουμε έδω ένα παράδειγμα: Ένας οδηγός μέσα σέ μία πόλη, βλέπει εικόνας τών δρόμων πού περιέχουν πολλές λεπτομέρειες: τόν αριθμό, τά ρούχα και τίς κινήσεις τών περαστικών, τήν αρχιτεκτονική τών σπιτιών, τή ρυμοτομία κλπ. Κάνει όμως μιάν επιλογή τών στοιχείων πού τόν άφορούν (φωτεινά σήματα, εμπόδια κλπ), κατασκευάζει δηλαδή μιάν άφηρημένη εικόνα του δρόμου πού είναι πιό έξυπνη για τό σκοπό του. Αν οί διανοητικές του διεργασίες ήσαν άνάλογες μέ του αρχιτέκτονα πού επισκέπτεται για πρώτη φορά τήν πόλη, τό άποτέλεσμα θά ήταν καταστροφικό.

Τό παράδειγμα είναι ταυτόχρονα χρήσιμο και παραπλανητικό: Χρήσιμο γιατί δείχνει ότι δέν υπάρχει α ρισοί ένας σωστός τρόπος αντιμετώπισης (ό οδηγός και ό αρχιτέκτονας έχουν διαφορετικούς σκοπούς) ενός προβλήματος. Η αντιμετώπιση γίνεται πάντοτε σέ σχέση μέ κάποιους αντικειμενικούς σκοπούς και ή λυδία λίθος τής σχέσης μέθοδος - σκοπός είναι ή πράξη. Ακόμα, χρήσιμο είναι τό παράδειγμα γιατί δείχνει ότι ανεξάρτητα από τό μεταδλητό τής μεθόδου, υπάρχουν μιá σειρά αντικειμενικά δεδομένα (π.χ. τό χρώμα τών φώτων για τόν οδηγό) πού δέν πρέπει και δέν μπορούν νά άλλαγουν. Τέλος είναι παραπλανητικό γιατί στις κοινωνικές επιστήμες, άκόμα και στην περίπτωση πού δέν υπάρχει θέμα έπηρεασμού του αντικειμένου από τό μελετητή, δέν είναι καθόλου εύκολο νά προσδιοριστεί ποιός είναι ό οδηγός και ποιός ό αρχιτέκτονας (δηλαδή ποιός ό σκοπός και ποιό τό πρίσμα) γιατί αυτό υπόκειται σέ σύνθετους κοινωνικούς καθορισμούς (θεσμοί, ιδεολογίες).

Τό συμπέρασμα λοιπόν είναι ότι όταν θά μιλάμε παρακάτω για αντικειμενικότητα, δέ θά πρόκειται για τήν «ακριδή άναπαράσταση του πραγματικού κόσμου» του Α. Compté. Θά πρόκειται άπλά για μιá τεχνική αντικειμενικότητα πού προέρχεται από τό σεβασμό τών δεδομένων (τών οποίων τήν ακρίβεια εγγυάται τό ύπουργείο έσωτερικών) τή σαφή διατύπωση τών προϋποθέσεων και συνθηκών πού υιοθετούμε, καθώς και τήν έξήγηση τών επιλογών και τήν όμοιομορφή τους τήρηση.

Και άς έρθουμε τώρα στις συνθήκες. Ένας πίνακας I X J μέ μ X N στοιχεία, μπορεί νά παρασταθεί σαν ένα σύνολο μ σημείων σέ ένα χώρο ν διαστάσεων ή αντίστροφα (ν σημείων σέ μ διαστάσεις). Παρακάτω, για μᾶς μ θά είναι ό αριθμός τών

έκλογικών περιφερειών τής χώρας (=56) ή τών δήμων τής Β' Αθηνών και ν ό αριθμός τών «έκλογικών συμπεριφορών» (=40). Σάν τέτοιες έννοοῦμε τή στάση ενός ατόμου σέ μιá έκλογική άναμέτρηση νά απέχει, ή νά ψηφίσει ύπέρ ενός συγκεκριμένου κόμματος.

Αν ό άνθρωπος έγκέφαλος είχε τή δυνατότητα νά συλλάβει ένα νέφος 56 σημείων σέ χώρο 40 διαστάσεων, τό πρόβλημα θά είχε λυθεί γιατί θά μπορούσαμε νά «δοῦμε» όλες τίς πληροφορίες πού περιέχονται στον αρχικό μας πίνακα, νά έξετάσουμε τά σημεία πού γειτονεύουν ή είναι άπομακρυσμένα μεταξύ τους και νά βγάλουμε τά συμπεράσματα μας. Έπειδή αυτό δέν είναι δυνατόν, καταφεύγουμε στην άπείκονση τέτοιων νεφών σέ χώρους 2 ή 3 διαστάσεων πού έχουμε άμεση έποπτεία.

Οί διάφορες μέθοδοι άνάλυσης δεδομένων διαφέρουν μεταξύ τους στην προεργασία για τή δημιουργία τών νεφών καθώς και στον τρόπο επιλογής εκείνων τών χώρων (άκριβέστερα ύπο-χώρων) όπου ή άπείκονση (προβολή) παρουσιάζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

Σέ παράρτημα στό τέλος του άρθρου, ό άναγνώστης θά βρει τίς επιλογές τής άνάλυσης τών αντιστοιχιών στα παραπάνω θέματα, τήν έξήγηση τών πλεονεκτημάτων πού παρουσιάζει στη μελέτη του προβλήματός μας, τήν έξήγηση διαφόρων άγνωστων όρων («άξονες άδράνειας», «συμπληρωματικά στοιχεία» κλπ.) καθώς και τόν τρόπο άνάγνωσης τών γραφικών παραστάσεων πού εμφανίζονται για νά παρακολουθεί από κοντά τό κείμενο. Σέ πλαίσιο δίνονται οί άπολύτως απαραίτητες από μαθηματική άποψη διευκρινίσεις⁴.

Σύντομη παρουσίαση τών άποτελεσμάτων

Η περίοδος άναφοράς εκτείνεται από τό 1958 μέχρι σήμερα. Η επιλογή τής αρχής τής περιόδου έγινε για λόγους πολιτικούς και τεχνικούς. Πολιτικούς καταρχήν, γιατί από τό 1958 ό έκλογικός νόμος είναι σχετικά σταθερός: πρόκειται για τήν «ένισχυμένη άναλογική», πού πριμοδοτεί τά μεγάλα κόμματα και ιδίως τό κυβερνητικό. Τεχνικούς κατόπιν, γιατί από τό 1958 έχουμε σταθερότητα τών έκλογικών περιφερειών: ενώ ήσαν 38 τό 1946, 39 τό 1950 και 41 τό 1951 και 1956, γίνονται 55 στις επόμενες εκλογές. Ο αριθμός αύξήθηκε κατά 1 στις εκλογές του 1964 μέ τή διαίρεση του νομού Κοζάνης και τή δημιουργία του νομού Γρεβενών. Έτσι ό αριθμός τών «ατόμων» του προς άνάλυση πίνακα είναι 56.

Όσον άφορά τίς μεταβλητές πού ό κατάλογος και ό συμβολισμός τους στις γραφικές παραστάσεις δίνεται στον πίνακα 1 πρέπει νά γίνουν δύο παρατηρήσεις: ή πρώτη άφορά τήν άπουσία από τόν κατάλογο τών «έκλογικών συμπεριφορών» τών μή ψηφισάντων στις εκλογές του 1961. Η έξήγηση αυτής τής παράλειψης είναι άπλή: στις πηγές μας (πού είναι οί πίνακες

3. Δανεισμένο από Μ. Volle, L' analyse des données, στο Εconomie et statistique, Ιανουάριος 1978.

4. Για περισσότερα στοιχεία βλ. G. Tsebelis, Analyse des correspondances: application a la geographie électorale de la Grèce (1958-1977), Paris, Thèse de docteur d' ingénieur, 1979.

του υπουργείου εσωτερικών) δεν υπάρχει ο αριθμός των εγγεγραμμένων. Πρόκειται ακριβώς για τις εκλογές που καταγγέλθηκαν από την αντιπολίτευση σαν «έκλογικό πραξικόπημα». Η δεύτερη έχει σχέση με την απουσία των «λοιπών κομμάτων» από την ανάλυση, ακριβέστερα με το χαρακτηρισμό τους σά «συμπληρωματικών στοιχείων». Μία πρώτη εφαρμογή της μεθόδου μās έπεισε για την ανάγκη αυτής της επιλογής. Πράγματι τόσο τά «λοιπά κόμματα» όσο και τó Λαϊκό Κόμμα στίς εκλογές τού 1958 παρουσιάζουν έναν ιδιαίτερα μεταβλητό χαρακτήρα, προϊόν τοπικών συνθηκών και προσωπικών φιλοδοξιών.

Μία ακόμα προκαταρκτική παρατήρηση που άφορα τούς μή ψηφίζοντες. Αποτελούν τó πιό εύπρόσβλητο, όσον άφορα τήν άξιοπιστία τους, στοιχείο μέσα στον πίνακά μας. Κι αυτό γιατί οί έκλογικοί κατάλογοι τής περιόδου που εξετάζουμε δεν ενημερώνονται καλά. Υπάρχει καταρχή μιά αδράνεια τής προσαρμογής των καταλόγων (ιδίως για τούς θανάτους και τή μετανάστευση) στην πραγματικότητα. Επίσης υπάρχει τó φαινόμενο τής διπλής έγγραφης (τόπος γέννησης και κατοικίας). Έάν δεν όφείλεται σέ προσπάθεια διπλοψηφίας, τó αποτέλεσμα είναι ή διόγκωση τού αριθμού των μή ψηφιζόντων, φαινόμενο που φυσικά είναι πολύ πιό έντονο στίς επαρχίες παρά στίς πόλεις, λόγω άστυφιλίας.

Όπωςδήποτε τó ποσοστό άποχής μεταβάλλεται με τή σημασία τής κάθε έκλογικής άναμέτρησης: πράγματι, είναι φανερό ότι κατά τίσ άμφισθητούμενες άναμετρήσεις (1963, 1964) υπάρχει τó πιό ψηλό ποσοστό συμμετοχής, ενώ στίς υπόλοιπες για τίσ όποιες μπορούμε νά πούμε ότι τó αποτέλεσμα ήταν εκ των προτέρων γνωστό (1958, 1974, 1977) ή κινητοποίηση τού έκλογικού σώματος ήταν μικρότερη. Μιά τέτοια εξήγηση δεν είναι άρκετή νά έρμηνεύσει τά δεδομένα τού πίνακα 2. Αυτά κατά τή γνώμη μας μπορούν νά άποδοθούν, σ' ένα βαθμό, στίς τó 1963 έγινε γενική άνανέωση των έκλογικών καταλόγων ενώ τó 1970 περιέλαβε τίσ άγροτικές και ήμιαστικές περιοχές (δηλαδή όχι τίσ μεγάλες πόλεις) με αποτέλεσμα τó ποσοστό άποχής νά πέφτει στίς εν λόγω περιοχές μιά κι ο αριθμός των εγγεγραμμένων πλησιάζει πιό πολύ στίς πραγματικό.

Όπως κι αν έχει τó πράγμα, επειδή όλες αυτές οί αντίρρήσεις και έπιφυλάξεις μπορούσαν νά έπηρεάσουν ή νά άλλουώσουν τά αποτελέσματα άδηγηθήκαμε στή διπλή ανάλυση (όλόκληρου τού πίνακα στην άρχή, τού πίνακα με τούς μή ψηφίζοντες σά συμπληρωματικά στοιχεία κατόπιν). Τά αποτελέσματα ήταν ακριβώς τά ίδια κι έτσι παρακάτω θά άναφερόμαστε άδιάφορα στην πρώτη μελέτη ή στή δεύτερη.

Θά παρουσιάσουμε πρώτα τά αποτελέσματα τής εργασίας σέ πανελλαδικό έπιπεδο και μετά θά άσχοληθούμε ιδιαίτερα με τή Β' έκλογική περιφέρεια Άθηνών, που με τó 1/10 περίπου τού έκλογικού σώματος και δουλευτών, αποτελεί τή μεγαλύτερη έκλογική περιφέρεια τής χώρας.

Έλλάδα: δομή των γραφικών παραστάσεων

Η ανάλυση θά περιοριστεί στίς τρεις πρώτους κύριους άξονες άδράνειας που δίνουν περίπου τó 75% τής όλικής άδράνειας τού νέφους. Άς θεωρήσουμε καταρχήν τó νέφος

των έκλογικών συμπεριφορών. Τό συμπεράσματα που δίνει τó σχήμα 1 είναι άμεσα.

Σταθερότητα μέσα στή διαφοροποίηση

Παρά τήν ύπαρξη (ιδίως στην άρχή τής αναλυόμενης περιόδου, όπως και στή μεταχουντική περίοδο) μεγάλου αριθμού κομμάτων, ή εικόνα που δίνεται είναι αυτή τής ύπαρξης τριών πολιτικών οικογενειών, πράγμα που γίνεται αντιληπτό από τó έκλογικό σώμα. Πράγματι, παρά τίσ άλλαγές των όνομάτων, τά προφίλ των διαφόρων κομμάτων άλλάζουν πολύ λίγο (στίς εσωτερικό κάθε πολιτικής οικογένειας). Οί τρεις αυτές οικογένειες (μπορούμε νά προσθέσουμε σαν τέταρτη τούς άπέχοντες) περιλαμβάνουν:

α) Η Δεξιά: τήν προδικτατορική ΕΡΕ καθώς και τó Κόμμα των Προοδευτικών⁵. Τή σημερινή Ν.Δ. καθώς και τά δύο κόμματα τής άκρας Δεξιάς, που παρουσιάστηκαν στίς εκλογές τού 1974 και 1977. Τέλος τούς διαδοχούς τής βασιλευομένης δημοκρατίας (που πρέπει εδώ νά υπενθυμίσουμε ότι δεν υποστηρίχθηκε έπίσημα από κανένα κόμμα πριν τó δημοψήφισμα τής 8/12/74).

β) Τό Κέντρο: τó παλιό Κόμμα Φιλελευθέρων (έκλογές 1958). Τήν Ε.Κ. τού διαστήματος 1961-1964. Τά δύο κόμματα που προήλθαν μεταδικτατορικά άπ' αυτήν, δηλαδή τήν ΕΔΗΚ και τó ΠΑΣΟΚ.

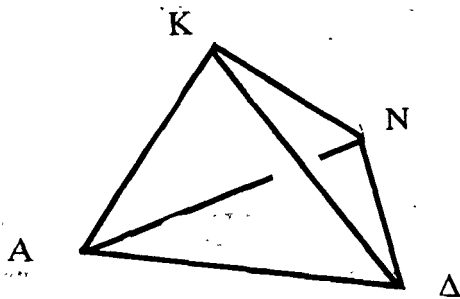
γ) Η Άριστερά: τήν προδικτατορική ΕΔΑ (ΠΑΜΕ στίς εκλογές 1961). Τά δύο ΚΚΕ που έμφανίζονται για πρώτη φορά (ρωριστά σέ εκλογές τó 1977).

Όσον άφορά τή σχετική θέση των τριών (ή τεσσάρων) αυτών οικογενειών παρατηρούμε :

Κατά μήκος τού πρώτου άξονα, άναπτύσσεται ή αντίθεση μεταξύ τής Άριστεράς άπ' ενός και τής Δεξιάς και των άπεχόντων άπ' έτέρου. Δέ μπορούμε νά μήν έπιστημόνουμε τήν όμοιότητα των προφίλ τής Δεξιάς και των άπεχόντων, τόσο στίς έπίπεδο 1X2 όσο και στίς 1X3. Αίτια αυτής τής όμοιότητας είναι ή ίσχυροποίηση των δύο αυτών ομάδων στίς μή άστικές περιοχές, όπως θά δούμε παρακάτω.

Ο δεύτερος άξονας άντιπαραθέτει τó Κέντρο στή Δεξιά και τήν Άριστερά (οί άποχές βρίσκονται κατά μήκος τού πρώτου άξονα άδράνειας). Τέλος, ο τρίτος άξονας άντιπαραθέτει τó Κέντρο και τή Δεξιά στην Άριστερά και τίσ άποχές. Θά μπορούσε κανείς νά πεί ότι άντιπαρατίθενται οί ψήφοι στίς κόμματα με κυβερνητική προοπτική σ' εκείνες που δέ δίνονται ή δέ βαραίνουν στίς σχηματισμό κυβέρνησης. Πιό σχηματικά ή διάταξη των τεσσάρων οικογενειών στίς χώρο των τριών διατάσεων μοιάζει με τó τετράεδρο τού σχήματος:

5. Παρά τή σύμμαχία τού Μακεζίνη με τήν Ε.Κ. τó 1961, τó προφίλ τού κόμματός του τόσο στίς εκλογές τού 1963, που κατεβαίνει αυτόνομα όσο και σ' εκείνες τού 1958 που κατεβαίνει σά συνασπισμός, μοιάζει μ' εκείνο τού κύριου φορέα τής Δεξιάς, τής ΕΡΕ.

χαρτί στο σχήμα μας) και της κορυφής Ν του τετραέδρου. Τό τρίγωνο ΑΔΚ που απομένει έχει τούς ίδιους περίπου κύριους άξονες.

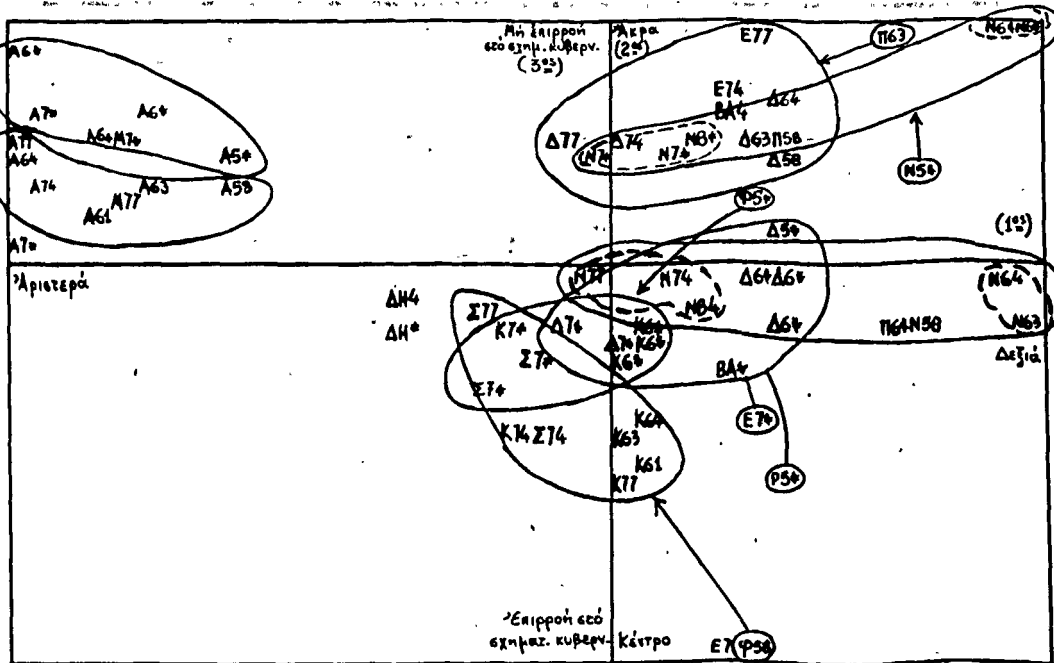
Όσον αφορά τό νέφος των έκλογικών περιφερειών, ή άπομακρυσμένη θέση ορισμένων στο επίπεδο 1Χ2 σχήμα 2, είναι προφανής. Η έντύπωση αυτή ένισχύεται άν έξετάσουμε τόν κατάλογο των «συνεισφορών» των στοιχείων του νέφους στην άδράνεια κάθε άξονα: Στόν πρώτο άξονα, περίπου ή μισή άδράνεια προέρχεται από τρεις έκλογικές περιφέρειες τήν Β Πειραιά, τήν Β' Αθηνών και τήν Α Θεσσαλονίκης. Στόν δεύτερο άξονα τά 2/3 της όλικής άδράνειας προέρχονται από τίσ τέσσερις έκλογικές περιφέρειες της Κρήτης⁶.

Η θεώρηση μόνο των τριών οικογενειών (δηλαδή ή χρησιμοποίηση των άποχών σά συμπληρωματικών στοιχείων) σημαίνει περίπου τήν κατάργηση του τρίτου άξονα (κάθετου στο

6. Ένας άναγνώστης πού έξοικειωμένος με τή μαθηματική πλευρά της άνάλυσης αυτής θά μπορούσε νά υποθέσει ότι, κατά συνέπεια, Κέντρο θεωρείται εκείνη ή παράταξη πού είναι πολύ ίσχυρή στην Κρήτη και ότι ή δομή του πίνακα και οι συνεπαγόμενες ανάλυσεις μεταβάλλονται άν θεωρηθούν οι τέσσερις επαρχίες της

ΣΧΗΜΑ 1

Γραφική παράσταση των έκλογικών συμπεριφορών σά επίπεδα 1 Χ 2, 1 Χ 3.

Υπόμνημα:

Γιά τήν έρμηνεία των συμβολισμών βλέπε πίνακα 1.

Γιά τή μέθοδο άνάγνωσης βλέπε παράρτημα.

Ο κατακόρυφος άξονας παριστά ταυτόχρονα τόν 2ο και 3ο άξονα άδράνειας.

Μέ * παριστάνονται οι προβολές στο επίπεδο 1 Χ 3.

Ἡ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν στοιχείων μέ ὄρους ἐκλογικῆς γεωγραφίας εἶναι ἀπλούστατη. Κατά μήκος τοῦ πρώτου ἄξονο ἐμφανίζεται ἡ ἀντίθεση μεταξύ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων καθὼς καὶ παραδοσιακῶν ὄχυρῶν τῆς Ἀριστερᾶς (Μαγνησία, Λευκάδα, Λέσβος) καὶ περιοχῶν μέ μικρὴ πυκνότητα, ὑψηλὸ ποσοστὸ ἀποχῆς μέ πολιτικὸ προσανατολισμὸ πρὸς τὴ Δεξιά ὅπως Λακωνία, Κυκλάδες, Φλώρινα, Ἀρκαδία, Εὐρυτανία, Καστοριά κλπ.

Στὸ δεῦτερο ἄξονα, ἀναπτύσσεται ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὰ παραδοσιακὰ ὄχυρά τοῦ Κέντρου (Κρήτη, Ἀχαΐα, Ἡλεία, Δωδεκάνησα) καὶ περιοχές ὅπου τὸ Κέντρο παρουσιάζει ἀδυναμία π.χ. Λακωνία, Κιλκίς, Σέρρες, Χαλκιδική.

Αὐτὰ τὰ συμπεράσματα μποροῦν νά δοῦν καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ πίνακα 3 πού δίνει τὸ σχετικὸ σκόρ κάθε οἰκογένειας σέ κάθε περιοχὴ σ' ὅλη τὴν ὑπο ἐξέταση περίοδο (ὁ μέσος

ὄρος τῶν ποσοτῶν ὄλης τῆς περιόδου τῆς κάθε οἰκογένειας στὴν ἐκλογογικὴ περιφέρεια διαιρεῖται μέ τὸν ἀντίστοιχο ἐθνικὸ μέσο ὄρο γιὰ νά δοθοῦν οἱ δείκτες τοῦ πίνακα) καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκλογικοὺς χάρτες τῶν τριῶν οἰκογενειῶν πού παραθέτουμε (βλ. χάρτες 1,2 καὶ 3).

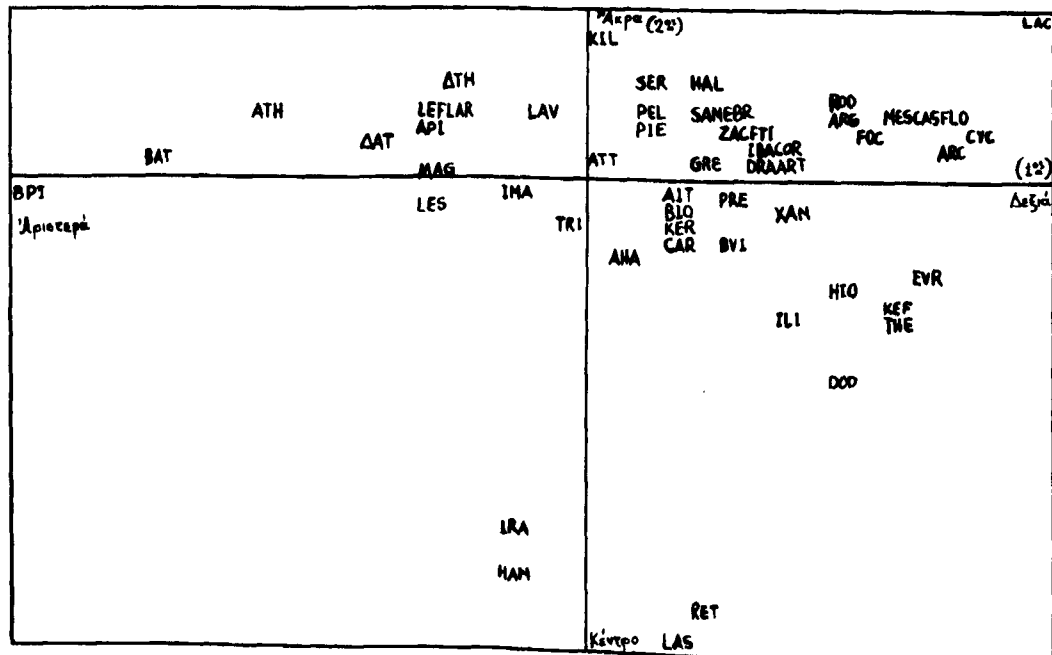
Ὁ τριπολισμὸς

Εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς πόλωσης τῆς πολιτικῆς ζωῆς στὴν Ἑλλάδα γύρω ἀπὸ τρεῖς πόλους. Ἡ ταξινόμηση αὐτὴ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν «προφανής» γιὰ τὸν πολιτικὸ παρατηρητὴ πού θά θυμηθεῖ τὸ «διμέτωπο» τοῦ Γ. Παπανδρέου ἢ τὶς διαφορὲς πού προβάλλει μέ ἐξύτητα τὸ ΠΑΣΟΚ, τόσο ἀπὸ τὴ Ν.Δ. ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ ΚΚΕ. Ἐνας ἱστορικός θά ἐξηγοῦσε τὸ φαινόμενο ἀπὸ τὴ δημιουργία δύο ἀλλεπάλληλων τομῶν (μεταξὺ φιλοβασιλικῶν καὶ βενιζελικῶν τὴν πρώτη, καὶ δημιουργημένη ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο τὴ δεύτερη). Ὅμως ἐκεῖνο πού ἐδῶ ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ ταξινόμηση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα (σέ σχέση μέ τὴ γεωγραφία του) καὶ ἀκόμα περισσότερο ὅτι ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει παρά τὶς σημαντικὲς ἀλλαγές καὶ τὴ διακοπὴ τῆς δημοκρατικῆς ζωῆς τῆς

Κρήτης σὰ συμπληρωματικὰ στοιχεία. Ἡ ἐπιφύλαξη εἶναι εὐλογία ἀλλὰ δέν εὐσταθεῖ. Γιὰ λόγους χώρου δέν δίνουμε ἐδῶ τὶς ἀντίστοιχες γραφικὲς παραστάσεις καὶ πίνακες. Μία προσεκτικότερη ὁμως παρατήρηση τοῦ σχ.1 δίνει συμπληρωματικὰ ἐπεξηγηματικὰ στοιχεία.

ΣΧΗΜΑ 2

Γραφικὴ παράσταση ἐκλογικῶν περιφερειῶν στὸ ἐπίπεδο 1 X 2

Υπόμνημα: Γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν συμβολισμῶν βλέπε πίνακα 3.

ζώρας. Παρά ακόμη τήν εξαφάνιση, από τό πολιτικό προσκή-
λιο, του θρόνου, πού αποτέλεσε γιά πολύ καιρό τό μῆλο τῆς
ἐριδίας. Φυσικά οἱ σημαντικές ἡμερομηνίες στήν ἱστορία τῆς
κάθε πολιτικῆς οἰκογένειας εἶναι παρούσες καί ἐμφανείς: 1961
καί ἡ δημιουργία τῆς ΕΚ, 1974 καί ἡ διαίρεσή της, ἡ ἡ
δημιουργία τῆς Ν.Δ. Πρόκειται ὁμως γιά μεταβολές μέσα στό
σταθερό πλαίσιο πού εἶναι ὁ τριπολισμός τῆς πολιτικῆς ζωῆς
τῆς χώρας.

Ἡ κυριαρχία στό ἐσωτερικό κάθε πόλου

Μετά τίς ἐκλογές τοῦ 1974, σημαντικές ἀλλαγές προοι-
ζονταν στήν ἑλληνική πολιτική ζωή. Στό ἐσωτερικό κάθε οἰκο-
γένειας ἐμφανίζονταν τάσεις ἀνταγωνιστικές πού θά μπορού-
σαν καί νά μεταβάλλουν τό ἀρχικό τριπολικό σχῆμα σέ κάποιο
διάστημα. Αὐτές οἱ διαιρέσεις δέν ἦταν βέβαια καινούριες γιά
τό Κέντρο, ἦταν ὁμως καί γιά τή Δεξιὰ καί γιά τήν Ἀριστερά.

Αὐτές οἱ διαιρέσεις θεμελιώνονταν πέρα ἀπό διαφορές ἢ φιλο-
δοξίες προσώπων, σέ διαφορετικές στρατηγικές ἐκτιμήσεις
(π.χ. σχετικά μέ τήν ἔνταξη τῆς χώρας στήν ΕΟΚ).

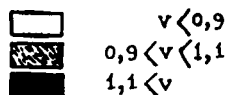
Ὅσον ἀφορᾷ τή Δεξιὰ, πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι
εἶναι ἡ πρώτη φορά πού τό φαινόμενο παρουσιάστηκε σέ
τέτοια ἔκταση: ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καί ἡ ἔκβαση του ἔβαλαν
φραγμό στήν κάθαρση καί γεφύρωσαν τό χάσμα μεταξύ ἀντι-
στασιακῶν δεξιῶν καί συνεργατῶν τῶν Γερμανῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ τό Κέντρο, τό φαινόμενο τῆς διαίρεσης δέν
εἶναι καινούριο. Ἐκεῖνο πού πιθανόν νά δημιουργήσει πολλές
ἀντιρρήσεις εἶναι ἡ κατάταξη τοῦ ΠΑΣΟΚ σ' αὐτό τό χώρο-
πολύ περισσότερο πού οἱ ἐξαγγελίες αὐτοῦ τοῦ κόμματος, ὅσο
καί οἱ ἐκλογικές φιλοδοξίες του (τουλάχιστον σέ μιὰ πρώτη
περίοδο) κάλυπταν μέρος τοῦ χώρου τῆς Ἀριστερᾶς. Ἄς περι-
οριστοῦμε ἐδῶ, γιά ἀπάντηση, νά ἐπαναλάβουμε ὅτι δέ μιλάμε
γιά τὰ προγράμματα τῶν κομμάτων ἀλλά γιά τήν ἐκλογική τους
γεωγραφία.

ΧΑΡΤΗΣ 1
Ἡ Δεξιὰ (1958 - 1977)

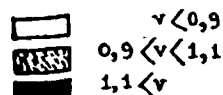
Υπόμνημα:
 $v =$ μέσος ὅρος ἐκλογικῆς περιφέρειας/ἔθνικό μ.ᾶ.

ΧΑΡΤΗΣ 2
Τό Κέντρο (1958 - 1977)

Υπόμνημα:
 $v =$ μέσος ὅρος ἐκλογικῆς περιφέρειας/ἔθνικό μ.ᾶ.

Τέλος, μέσα στην 'Αριστερά ή διάσπαση του Κ.Κ., σέ φιλοσοβιετικό ΚΚΕ και στό εϋρωκομμουνιστικό ΚΚΕ έσωτερικού, όπως και ο ανταγωνισμός τους γιά τήν εκπροσώπηση του ελληνικού εργατικού κινήματος, δέν ήταν καθόλου άσημαντα γιά τίς εξελίξεις τής ελληνικής πολιτικής ζωής.

Η τελευταία εκλογική άναμέτρηση έδειξε ότι ενώ και στους τρεις χώρους διατηρήθηκε ή διπλή εκπροσώπηση, ή κυριαρχία ενός κόμματος στόν κάθε χώρο έκφράστηκε σαφώς.

Ο τριπολισμός μέ διπολική τάση

Τά στοιχεία πού διαθέτουμε είναι άσθενικά γιά νά μιλήσουμε μέ δεβαιότητα. Πάντως, φαίνεται, ότι υπάρχουν εξελίξεις του εκλογικού σώματος στό έσωτερικό του τριπολικού πλαισίου πού αναλύσαμε: μιά προσέγγιση των προφίλ τής Ν.Δ. και του ΠΑΣΟΚ παρουσιάζεται τόσο στού άξονες 1 και 2 όσο και στόν 3. Ταυτόχρονα, τά δύο προφίλ συγκλίνουν πρós τό

μέσο προφίλ πού είναι τό κέντρο βάρους του νέφους (σημείο τομής των άξόνων). Από τήν άλλη πλευρά τό προφίλ του εκλογικού σώματος τής 'Αριστεράς μένει σταθερό και διατηρεί τά χαρακτηριστικά του. (Βλ. Σχήμα 3)

Ενώ στην άρχή τής περιόδου μπορούσαμε νά διακρίνουμε τά όχυρά και τίς άσθενείς ζώνες των δύο κυριότερων κομμάτων, τέλος γινόμαστε όλο και λιγότερο ίκανοί νά κάνουμε τούς ίδιους διαχωρισμούς. Μπορούμε νά πούμε ότι υπάρχει σύγκριση των δύο κομμάτων πρós τό μέσο προφίλ, ενώ τό προφίλ τής 'Αριστεράς μένει «κλεισμένο» στίς ιδιομορφίες του.

Σέ αναλύσεις εκλογικής κοινωνιολογίας ή ύπαρξη δύο κομμάτων «*attape tout*» δηλαδή μέ ομοιομορφη κοινωνιολογική σύνθεση, θεωρείται σημείο ίσορροπίας του πολιτικού συστήματος: τά δύο αυτά κόμματα (ή συνασπισμοί) έχοντας διεισδύσει σ' όλες τίς κοινωνικές τάξεις εναλλάσσονται στην έξουσία παραμερίζοντας τά υπόλοιπα⁷.

Η μετάθεση αυτής τής άνάλυσης σέ επίπεδο εκλογικής γεωγραφίας δίνει δύο κόμματα μέ περίπου ομοιομορφη σύνθεση και ένα μέ τοπική μόνο ισχύ στίς μεγάλες βασικά πόλεις. Μιά τέτοια ύπόθεση είναι ριψοκίνδυνο αλλά όχι αδύνατο νά ύποστηριχθεί. Πρέπει όμως νά συνδυαστεί μέ τήν επόμενη παρατήρηση πού έχει σχέση και αυτή μέ δυναμικά (διαχρονικά) φαινόμενα.

Η παλίρροια και ή άμπωτις

Εξετάζοντας τήν κίνηση των σημείων στό έσωτερικό κάθε οικογένειας, βλέπουμε ότι πλησιάζουμε, κατά γενικό κανόνα, τό κέντρο βάρους του νέφους διαν αυξάνει ο αριθμός (και τό ποσοστό) των ψήφων και άπομακρυνόμαστε από αυτό, τόν καιρό των ισχνών άγελάδων. Η παρατήρηση ισχύει και γιά τίς τέσσερις ομάδες σημείων.

Αντίστοιχο φαινόμενο έχει παρατηρηθεί στην 'Αμερική και έχει γίνει προσπάθεια νά εξηγηθεί μέ γενικότερους νόμους πού προέρχονται από τή θεωρία των παιχνιδιών⁸. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις όπου ή πρόοδος ενός κόμματος γίνεται ακριβώς στίς περιοχές όπου αυτό είναι πιό δυνατό (παράδειγμα τό γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα). Έτσι στή συγκεκριμένη περίπτωση ή σύγκλιση πρós τό κέντρο βάρους, πρέπει νά ερμηνευτεί σάν εγκατάλειψη των τοπικών ιδιομορφιών, σάν «έθνικοποίηση» ενός κόμματος, δηλαδή ενίσχυσή του σέ περιοχές διαφορετικές από τά συνηθισμένα του όχυρά. Έν άλλους τό κόμματα προχωρούν πιό πολύ όπου είναι αδύνατα, αντιστέκονται πιό καλά όπου είναι δυνατά. Αυτό είναι τό γενικό φαινόμενο. Αλλά αυτό τό φαινόμενο είναι πολύ πιό καθαρό και άπαιτεί σχόλια όσον άφορά τίς άποχές, τή Δεξιά και τήν 'Αριστερά.

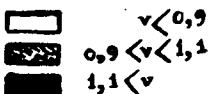
Οι άποχές καταρχήν: Στό άκρο του πρώτου άξονα βρίσκονται τά σημεία Ν 63 και Ν 64. Ατά αντιπροσωπεύουν αντίστοιχα 91% και 87% τής αδράνειας του πρώτου άξονα. Και είναι ακριβώς αυτές οι εκλογικές άναμετρήσεις πού παρουσιάζουν τό μικρότερο ποσοστό άποχής, (17% και 19%

ΧΑΡΤΗΣ 3
Η 'Αριστερά (1958-1977)

Υπόμνημα:

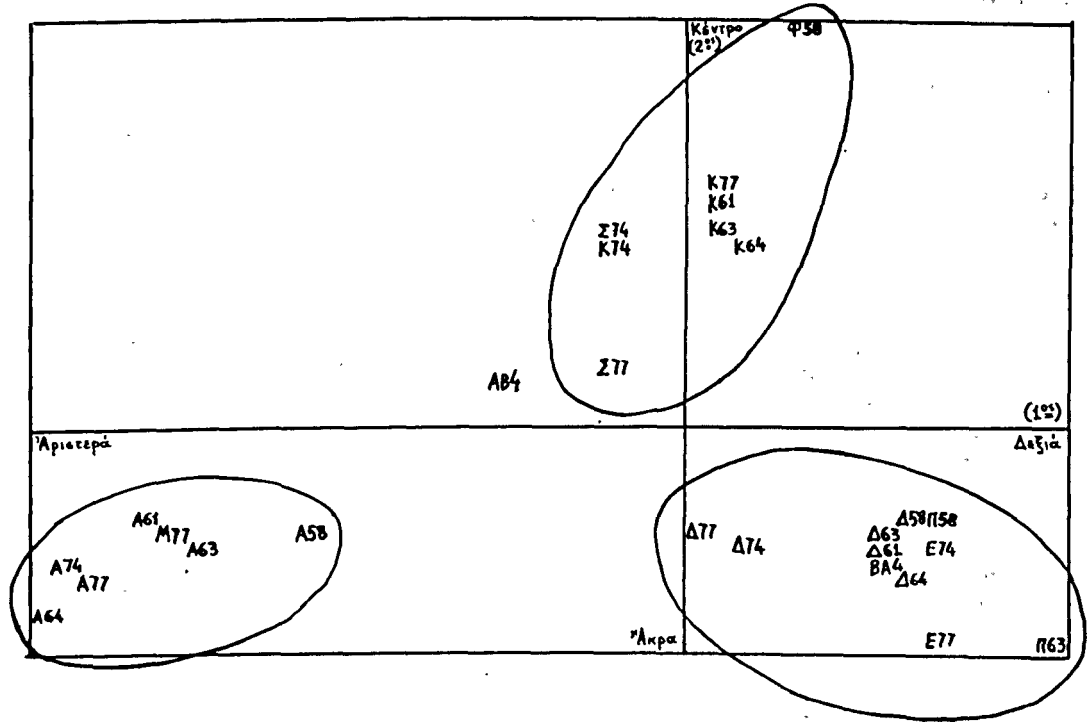
v = μέσος όρος εκλογικής περιφέρειας/έθνικό μ.ό.

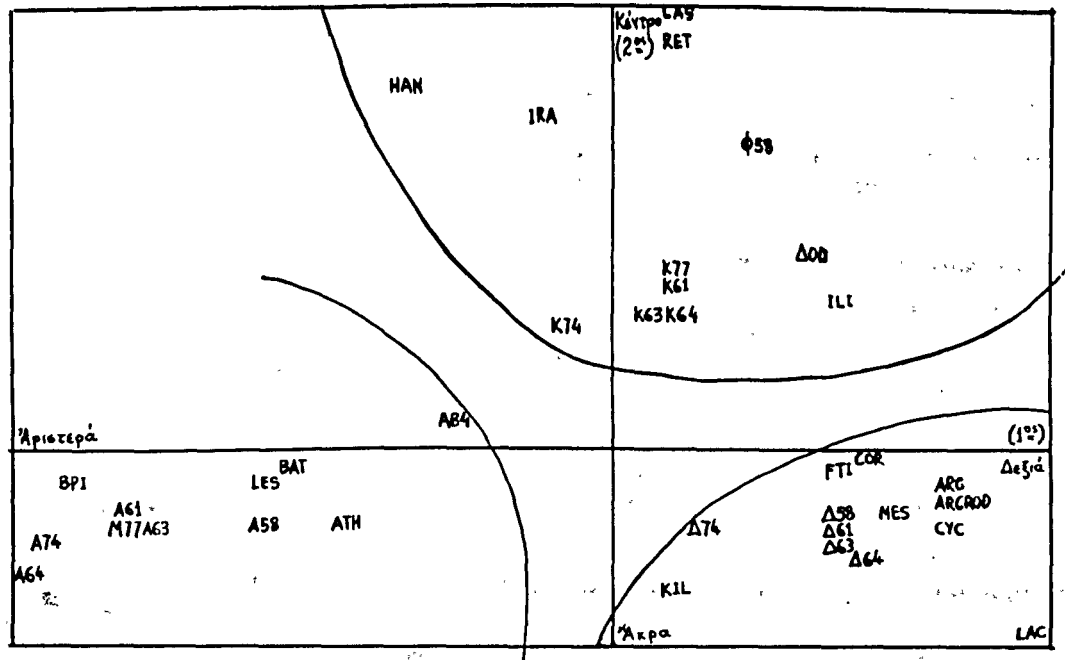
7. Βλέπε Charlot le Gaullisme

8. Bl. w. Riker - Theory of Political Coalitions - New Haven and London, Yale University Press 1962.

ΣΧΗΜΑ 3

ΣΧΗΜΑ 4

άντιστοιχα). Αντίθετα, πρὸς τὸ κέντρο βάρους τοῦ νέφους βρίσκονται τὰ σημεῖα N 74 καὶ N 77 μὲ πολὺ ἀσθενή συνεισφορά στὴν ἀδράνεια τοῦ ἄξονα καὶ ποσοστὸ ἀποχῆς 20,5%, 24,5%, καὶ 22,5% ἀντίστοιχα (περισσότερες ἐξηγήσεις γιὰ τὶς ἀποχῆς δόθηκαν παραπάνω).

Ἡ Δεξιὰ κατόπιν: Ἡ μεγάλη καμψή τῆς Δεξιᾶς αὐτὴ τὴν περίοδο ἔγινε μετὰ τὴ δικτατορία, ὅπου καὶ τὸ κόμμα ἄλλαξε ὄνομα, ὑπῆρξε τόσο σημαντικὴ (στὸ ἐπίπεδο τοῦ προγράμματος καὶ τῶν στελεχῶν) ὥστε ἔγινε ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα (φυσικὰ ἢ σχέση αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ δὲν εἶναι τόσο ἀπλή καὶ μονόδρομη ὅσο φαίνεται ἀπὸ αὐτὴ τὴ φράση) πού διευρύνθηκε (ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ) καὶ διαφοροποιήθηκε (ὅσον ἀφορᾷ τὸ προφίλ).

Καὶ τέλος ἡ Ἀριστερά: Πρέπει νὰ τονίσουμε δύο σημεῖα: α) Τὶς ἐκλογές τοῦ 1958. Ἡ ἀπουσία ἑνὸς ἀξιόπιστου καὶ ἀξιόλογου κεντρικοῦ κόμματος, ἦταν ὁ πιὸ σημαντικὸς λόγος γιὰ τὴν ἄνοδο τῆς ΕΔΑ στὴ θέση τῆς ἀξιοματικῆς ἀντιπολίτευσης, γιὰ μοναδικὴ φορά στὴν ἱστορία τῆς. (Εἶναι τὸ σημεῖο πού πλησιάζει πιὸ πολὺ τὸ κέντρο βάρους). β) Τὶς ἐκλογές τοῦ 1977. Παρατηροῦμε τὸ ἴδιο φαινόμενο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀριστερᾶς αὐτὴ τὴ φορά, δηλαδὴ στὸ ἐπίπεδο τῶν δύο κομμάτων ἢ συνασπισμῶν. Ἡ «Συμμαχία», πού μπόρεσε νὰ ἀντισταθεῖ μονάχα στὰ παραδοσιακὰ ὄχυρά τῆς Ἀριστερᾶς (τὶς μεγάλες πόλεις) ἀποτελεῖ τὸ πιὸ ἀπομακρυσμένο σημεῖο, ἐνῶ τὸ ΚΚΕ βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ χώρου τῆς Ἀριστερᾶς.

Ὅλες οἱ παραπάνω παρατηρήσεις μποροῦν νὰ ὑπάρχουν, μὲ τρόπο, στὸ σχ. 4, πού παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐμφανίζει μόνον τὰ σημαντικὰ στοιχεῖα.

Ἀθήνα: οἱ ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα σὲ δήμους καὶ ἐκλογικὲς συμπεριφορές.

Ἀναλύουμε μόνον τὶς ψήφους, θεωρώντας τὶς ἀποχῆς «συμπληρωματικὰ στοιχεῖα». Οἱ δύο πρῶτοι παραγωγικοὶ ἄξονες δίνουν 80% τῆς ὅλικῆς ἀδράνειας τοῦ νέφους.

Τὸ νέο στοιχεῖο πού ἐμφανίζεται στὸ σχῆμα 5 εἶναι ἡ τοποθέτηση τῶν τριῶν πολιτικῶν οικογενειῶν (ἐκτός ἀπὸ Σ 77 καὶ Α 77) κατὰ μῆκος τοῦ δεύτερου ἄξονα, κατὰ χρονολογικὴ σειρά (ἀντίστοιχο φαινόμενο παρατηρήθηκε στὴ Γαλλία σὲ ἄξονες μεγαλύτερης τάξης ἀπὸ τοὺς P. Bordier καὶ M. Jabbour). (σχ. 5)

Ὁ φαινομενικὸς παράγων: ὁ χρόνος

Ὅταν εἴμαστε μπροστὰ σὲ μιά τέτοια εἰκόνα, μπαίνουμε στὸν πειρασμὸ νὰ ἐξηγήσουμε μὲ βάση τὸ χρόνο τὶς μεταβολές πού ἐμφανίζονται στὴ γραφικὴ παράσταση. Πράγματι, τὰ σημεῖα προχωροῦν πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ὅμως ὁ χρόνος καθ'αυτὸν δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐρμηνευτικὸς παράγοντας, γιὰτὶ δὲ μπορεῖ νὰ «κάνει» τίποτα. Εἶναι πολὺ πιὸ σωστὸ νὰ μιλάμε γιὰ μεταβολές πού γίνονται «μὲ τὴν πάροδο» τοῦ χρόνου καὶ νὰ ψάχνουμε νὰ βροῦμε τὴν ἐρμηνεία τῆς μεταβολῆς.

Ὁ πραγματικὸς παράγων: ἡ δημογραφικὴ ἐξέλιξη

Ἡ κύρια μεταβολὴ πού ἔχει ὑποστεί ἡ Β' ἐκλογικὴ περιφέρ-

εια Ἀθηνῶν τὰ τελευταῖα 20 χρόνια, εἶναι ἡ συνεχῆς αὔξηση τοῦ δημογραφικοῦ τῆς βάρους. Πράγματι, πλήθος λόγων, τείνουν νὰ αὐξήσουν τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων τῆς «μείζονος περιοχῆς» τῆς πρωτεύουσας καὶ ἰδίως τῆς Β' Ἀθηνῶν πού περνᾷ ἀπὸ 268.797 ἐγγεγραμμένους ἐκλογεῖς τὸ 1958 σὲ 677.071 τὸ 1977. Ὁ δεῦτερος λοιπὸν ἄξονας ἐκφράζει τὴ δημογραφικὴ ἐξέλιξη. Ὅταν ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει, μετατοπιζόμαστε πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ σχήματος. Πράγματι, ἕνας δήμος τοῦ ὁποῦ ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει γρήγορα, δίνει πολὺ περισσότερες ψήφους τὸ 1977 ἢ 1974 παρὰ τὸ 1958 ἢ 1961. Αντίθετα, σὲ μιά περιοχὴ πού ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει ἀργά, αὐτὴ ἡ ἀντίθεση δὲν ὑπάρχει. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μιά ἀντίθεση μεταξὺ τῶν πρόσφατων ἐκλογικῶν συμπεριφορῶν (πού εἶναι συσχετισμένες μὲ τὶς περιοχῆς τῆς δημογραφικῆς ἐκρηξῆς) μὲ τὶς παλαιότερες (πού συσχετίζονται μὲ τὶς λιγότερο «δυναμικῆς» δημογραφικὰ περιοχῆς). Ἡ ἰδιαίτερη περίπτωση τοῦ Σ 77 ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ἑξῆς: στὸν τρίτο ἄξονα (ὅπου τὸ Σ 77 συνεισφέρει 70% τῆς ἀδράνειας) εἶναι συσχετισμένο μὲ τὶς περιοχῆς Ἐρυθραία, Ν. Χαλκιδόνα, Ν. Ψυχικό, Βριληῖσια, ὅπου τὸ ποσοστὸ του εἶναι ἰδιαίτερα ψηλὸ. Ὅμως αὐτὲς οἱ περιοχῆς βρίσκονται στὸ δεῦτερο ἄξονα, στὴν περιοχὴ τῆς δημογραφικῆς στασιμότητος (ἀκριβέστερον ἀργῆς ἀνάπτυξης) καὶ λόγω τῆς βαροκεντρικῆς ἀρχῆς τὸ Σ 77 βρίσκεται στὶς ἐκλογικῆς συμπεριφορές τῆς δεκαετίας τοῦ '60.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ νέφος τῶν δήμων, βρίσκουμε κατὰ μῆκος τοῦ πρώτου ἄξονα τὴν ἀντίθεση μεταξὺ τῶν «λαϊκῶν» συνουκιῶν μὲ ἀριστερὴ παράδοση ὅπως Αἰγάλεω, Καισαριανή, Ν. Ἰωνία, Ταῦρος, μὲ τὰ ἀριστοκρατικὰ βορειοανατολικά προάστεια (Μαρούσι, Κηφισιά, Χαλάνδρι, Ἀγ. Παρασκευή, Π. Ψυχικό, Φιλοθέη) καὶ τὸ Π. Φάληρο.

Κατὰ μῆκος τοῦ δεύτερου ἄξονα ἡ διάταξη τῶν δήμων γίνεται, ὅπως εἶπαμε, μὲ βάση τὴ δημογραφικὴ τους ἐξέλιξη. Ὁ πίνακας 4 τὸ ἐπιβεβαιώνει. Γιὰ τὴν κατασκευὴ του, ἀθροίσαμε τὶς ψήφους στὶς ἐκλογές τοῦ 1958 καὶ 1977 καὶ ὄρθκαμε τὴ δείκτη δημογραφικῆς ἐξέλιξης (δείκτης 100 τὸ 1958). Οἱ παρατηρήσεις πού ἔγιναν σχετικὰ μὲ τοὺς ἐγγεγραμμένους ἐξηγοῦν γιὰτὶ χρησιμοποιήθηκε αὐτὸς ὁ «ἀνορθόδοξος» τρόπος κατασκευῆς δείκτη δημογραφικῆς ἐξέλιξης.

Ὁ δεῦτερος λοιπὸν ἄξονας ἀποδείχτηκε, τόσο σὲ σχέση μὲ τὰ άτομα ὅσο καὶ μὲ τὶς μεταβλητές, ὅτι σχετίζεται μὲ τὴ δημογραφικὴ ἐξέλιξη. Ἐπιπλέον, πρᾶγμα πιὸ σημαντικό, φαίνεται ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ μετανάστευση δὲν ἐπηρεάζει τὸν πολιτικὸ προσανατολισμὸ τῶν δήμων, (ἐκτός ἂν ὑπάρχει τὸ λεγόμενον «οἰκολογικὸ» σφάλμα, δηλαδὴ συμπεράσματα πού ὀφείλοντε στὴ μονάδα τῆς ἀνάλυσης – δήμος – καὶ πού δὲν ἐπιβεβαιώνονται μὲ ἐπταετὴ ἔρευνα). Πράγματι, ἡ καθετότητα τῶν δύο ἄξωνων πρέπει νὰ ἐρμηνευτεῖ σὰν ἀνεξαρτησία τῶν μεταβλητῶν.

Συμπεράσματα

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀνάλυσης τῶν ἀντιστοιχιῶν στὴν ἐκλογικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας, παρουσιάζει τὸ διπλὸ πλεονέκτημα τῆς μελέτης μιᾶς ἐκτεταμένης χρονικῆς περιόδου, χωρὶς αὐθαρετὲς ἀπλοποιήσεις.

Στὸ σύνολο τῆς χώρας, τὰ κυριότερα συμπεράσματα τῆς ἀνάλυσης εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Τά σχετικά μέ τίς άποχές στοιχεία δέν είναι άξιόπιστα. Έντούτοις ή άνάλυση δέν επηρεάζεται ούσιαστικά από τήν εισαγωγή τών άποχών, παρά τό γεγονός ότι ό πρώτος παραγοντικός άξονας περνά πιό κοντά από τίς άποχές παρά από τή Δεξιά.

β) Παρά τήν ύπαρξη πληθώρας πολιτικών κομμάτων, ύπάρχει ένας σαφής τριπολισμός στό επίπεδο τής έκλογικής γεωγραφίας. Τό έκλογικό σώμα κατατάσσει τά κόμματα σέ τρεις διακεκριμένες οικογένειες.

γ) Τό αναδυόμενο φαινόμενο τής μεταδικτατορικής πολιτικής ζωής είναι ή έξομίσωση τών έκλογέων τών δύο μεγαλύτερων κομμάτων (άπότοκο τής διεύθυνσης του ΠΑΣΟΚ στην έπαρχία). Από τήν άλλη πλευρά, οι έκλογείς τής Άριστεράς, παραμένουν «κλεισμένοι» στίς ιδιαιτερότητές τους.

δ) Όλα τά κόμματα άνθίστανται καλύτερα στά όχυρά τους και κερδίζουν πιό εύκολα στίς περιοχές πού είναι άδύνατα. Κατά συνέπειαν, είναι άκριβώς οι περιοχές άδυναμίας (κατά γενικό κανόνα) πού επηρεάζονται περισσότερο από τήν πάροδο ή τήν όπισθοδρόμηση ενός κόμματος.

Στή Β' έκλογική περιφέρεια τής Άθήνας, τό κυριότερο συμπέρασμα είναι ότι ό Β' άξονας άδράνειας πού αντιπροσωπεύει 28% τής όλικής άδράνειας άντιστοιχεί στή διαφορική εξέλιξη τών δήμων. Αύτός ό παράγων δέν φαίνεται νά επηρεάζει τόν πολιτικό προσανατολισμό τών δήμων.

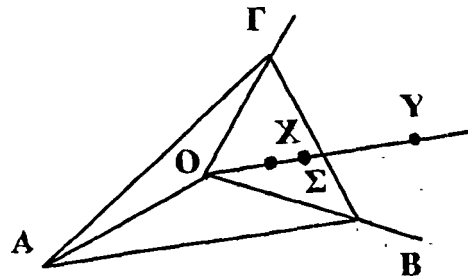
Τέλος σέ όλο αυτό τό άρθρο έγινε συνειδητή προσπάθεια για σαφή διατύπωση (καί φυσικά όμοίωση έφαρμογή) α ριοι τής μεθόδου τών συνθηκών έφαρμογής της καί τών όρίων της. Έπίσης έγινε συνειδητή προσπάθεια για τήν άκριβή δια-

τύπωση τών πορισμάτων. Τά παραπάνω, όχι από κάποια έλλειψη έμπιστοσύνης στά γραφόμενα, αλλά άκριβώς για νά έξασφαλίσουν στόν αναγνώστη τή δυνατότητα του έλέγχου.

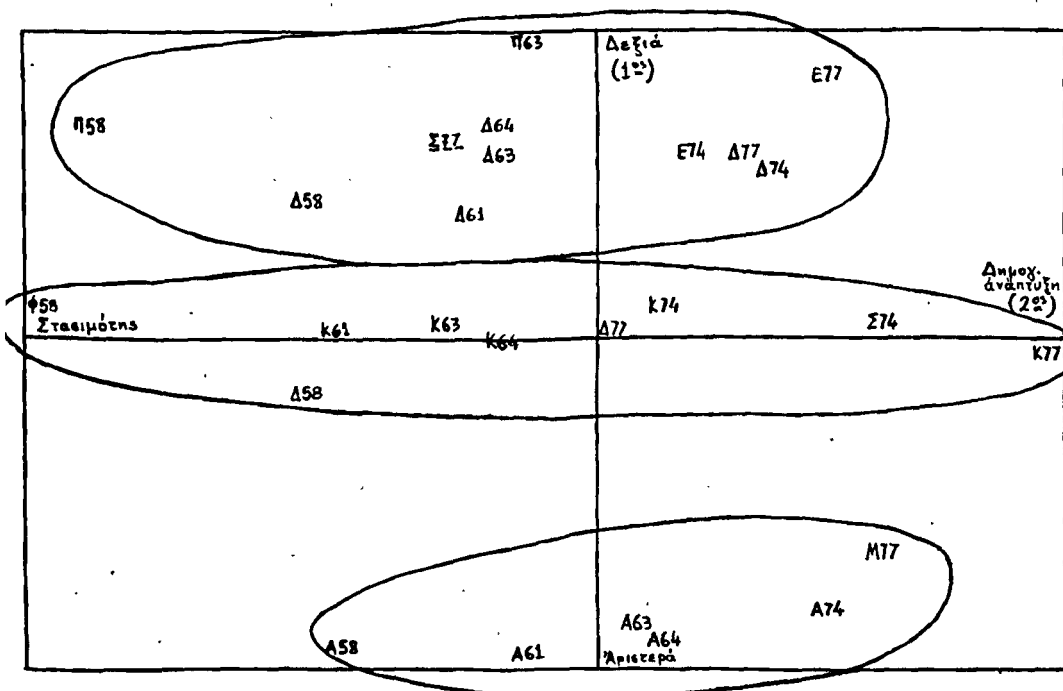
Μέ τόν τελευταίο όρο έννοούμε τή δυνατότητα όχι για έπαλήθευση τών λεγόμενων (έξ όρισμού οι έπιστημονικές άλήθειες είναι σχετικές καί προσωρινές) αλλά για διάψυσή τους (πού άποτελεί καί τό μόνο όρόμο προόδου τής έπιστήμης).

Παράρτημα

Θεμελιώδης έννοια στην άνάλυση τών άντιστοιχιών είναι τό προφίλ ενός άτομου ή μιás μεταβλητής. Για νά γίνει καλύτερα κατανοητή ή έννοια, άς θεωρήσουμε δύο νομούς X καί Y καί τίς ψήφους τών κομμάτων Α, Β καί Γ σ' αυτούς. Οι νομοί X καί Y μπορούν μονοσήμαντα νά παρασταθούν στό χώρο τών τριών διαστάσεων (χώρο τών κομμάτων Α, Β, Γ) από δύο σημεία. Στην περίπτωση πού τά ποσοστά τών τριών κομμάτων είναι τά ίδια στούς δύο νομούς, τά σημεία X καί Y θά βρίσκονται στην ίδια εϋθεια μέ τήν άρχή τών άξόνων.

ΣΧΗΜΑ 5

Η ισοότητα των ποσοστών (παρά τη διαφορά των ψήφων που οφείλεται στη διαφορά μεγέθους των νομών) δείχνει ότι από άποψη εκλογικής γεωγραφίας οι δύο νομοί είναι ισοδύναμοι, (θά λέμε έχουν το ίδιο προφίλ) και θα παριστάνονται από ένα σημείο (τήν τομή της ευθείας OY με το επίπεδο που διέρχεται από τα σημεία (0,0,1), (0,1,0) και (1,0,0) το σημείο Σ του Σχ. 1. Και αντίστροφα αν δύο νομοί παριστάνονται από ένα σημείο ή δύο σημεία γειτονικά, τότε συμπεράσμα είναι ότι έχουν το ίδιο ή παρόμοια προφίλ, δηλαδή ότι τα ποσοστά των κομμάτων σ' αυτούς τους νομούς είναι τα ίδια ή παρόμοια.

Αντίστοιχη συλλογιστική μπορούμε ν' αναπτύξουμε για το προφίλ ενός κόμματος, π.χ. της Ν.Δ., στις εκλογές 1974. Προφίλ εδώ θα σημαίνει τη σχετική (ως προς το σύνολο των ψήφων της Ν.Δ. το 1974) δύναμη του κόμματος στον κάθε νομό. Και εάν ένα άλλο κόμμα, ανεξάρτητα από τη συνολική του δύναμη, παρουσιάζει την ίδια κατανομή ψήφων, τότε θα λέμε ότι το προφίλ του είναι παρόμοιο με τη Ν.Δ. και θα παριστάνεται μ' ένα σημείο γειτονικό προς τη Ν.Δ. Τα δύο σημεία θα διαφέρουν όμως όσον αφορά τη μάζα τους, δηλαδή τον συνολικό αριθμό των ψήφων.

Τά στοιχεία μηδενικής μάζας λέγονται «συμπληρωματικά στοιχεία». Έχουν την ιδιότητα να παριστάνονται στο χώρο, χωρίς να επηρεάζουν τους υπολογισμούς. Χρησιμοποιούνται για τον έλεγχο των στοιχείων με αμφίβολη ακρίβεια, ή επηρεάζουν πολύ τη δομή ενός πίνακα (έλκουν προς αυτά τους άξονες αδράνειας) για την κάθαρση των δεδομένων από τυχαίους παράγοντες.

Τά σημεία αυτά (κόμματα ή νομούς) τά προβάλλουμε σ' ένα σύστημα αξόνων (κύριοι άξονες αδράνειας) με την ιδιότητα το νέφος να παρουσιάζει κατά μήκος τη μεγαλύτερη επιμήκυνση. Πιστεύουμε ότι κατά μήκος αυτών των αξόνων (πού ή έννοιά τους και ή ονομασία τους μένει να καθοριστεί) παρουσιάζονται πιό έντονες οι αντιθέσεις μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών των σημείων του νέφους.

Σημαντικό χαρακτηριστικό της μεθόδου (προερχόμενο από την επιλογή της απόστασης μεταξύ δύο σημείων (βλ. σελ. 51) είναι ότι οι αποστάσεις των σημείων μεταξύ τους δεν αλλοιώνονται από την αντικατάσταση δύο μεταβλητών από το άθροισμά τους. Τέλος ο συμμετρικός ρόλος των δύο συνόλων I και J και ή δυνατότητα ταυτόχρονης αναπαράστασης των στοιχείων και των δύο, διευκολύνει πολύ την ερμηνεία των αποτελεσμάτων. Στην ταυτόχρονη αυτή αναπαράσταση βοηθά ή λεγόμενη βαρυκεντρική άρχή, δηλαδή ή ομοιοθεσία κάθε στοιχείου του I με το κέντρο βάρους των σημείων του J και αντίστροφα.

Τέλος ή άπλη παρατήρηση μιās γραφικής παράστασης στο χώρο των δύο διαστάσεων δεν αρκεί για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Και αυτό για δύο λόγους: Πρώτον διότι υπάρχουν όπως είπαμε και άλλες διαστάσεις και, κατά συνέπεια, δύο σημεία πού εμφανίζονται σε κάποια προβολή γειτονικά δεν έπεται ότι έχουν παρόμοια προφίλ κατ' ανάγκη, (μιά και μπορεί σε άλλες προβολές να είναι άπομακρυνόμενα).

Αν $k(i,j) / i \in I, j \in J$ τά στοιχεία του πίνακα ονομάζουμε μάζα

$$f_i = \frac{\sum \{k(i,j) / j \in J\}}{\sum \{k(i,j) / k \in I, j \in J\}}, \quad f_j = \frac{\sum \{k(i,j) / i \in I\}}{\sum \{k(i,j) / i \in I, j \in J\}}$$

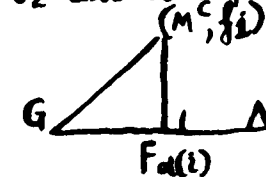
προφίλ $f_I = \{f_i / i \in I\}$ όπου $f_i = \frac{k(i,j)}{\sum \{k(i,j) / j \in J\}}$

$$\text{Προφανώς } \sum \{f_i / i \in I\} = 1.$$

Η απόσταση χ^2 μεταξύ δύο σημείων

$$d^2(i_1, i_2) = \sum \{ (f_{j_1}^{i_1} - f_{j_2}^{i_2})^2 / f_j / j \in J \}$$

παρουσιάζει το πλεονέκτημα ότι μένει άμετάβλητη κατά την αντικατάσταση δύο σημείων J και J2 από το άθροισμά τους J0

Ονομάζουμε αδράνεια ενός σημείου (M) ως προς άξονα I την ποσότητα:

$$I(M_i, f_i) = f_i (F_a(i))^2 \text{ όπου } f_i \text{ ή μάζα του σημείου.}$$

Η ολική αδράνεια ενός νέφους είναι το άθροισμα της αδράνειας των σημείων του ως προς όλους τους άξονες.

Ο πρώτος κύριος άξονας αδράνειας είναι και ο άξονας μεγίστης αδράνειας του νέφους.

Δεύτερον όλα τά σημεία εμφανίζονται στη γραφική παράσταση, αλλά δεν είναι όλα προς ερμηνεία. Η ερμηνεία περιορίζεται στα σημεία εκείνα πού έχουν τη μεγαλύτερη συνεισφορά στην αδράνεια ενός κύριου άξονα.

Για την υπεργίνηση των δύο αυτών εμποδίων χρησιμοποιούνται πίνακες με τις συνεισφορές των σημείων. Έπειδή μία παράλληλη παράθεση πινάκων θά έκανε δύσκολη την κατανοήση του άρθρου, χρησιμοποιούνται όπου κρίνεται σκόπιμο δύο βοηθητικές τεχνικές.

α) Η ταυτόχρονη προβολή σε δύο επίπεδα (στο επίπεδο των δύο πρώτων αξόνων ή προβολή δίνεται από το όνομα τοί σημείου π.χ. BAT ή D 58 στο 1 X 3 από τά δύο πρώτα γράμματα ακολουθούμενα από* π.χ. BA* ή D5*. Έτσι κάθε στοιχείο παρίσταται από ένα ζεύγος σημείων π.χ. BAT και BA* τά όποια βρίσκονται σε ευθείες κάθετες στον άξονα 2 και των όποιων ή ταυτόχρονη μελέτη δίνει τά ζητούμενα συμπεράσματα.

β) Η προβολή μόνον των «σημαντικών στοιχείων» δηλαδή των στοιχείων εκείνων πού παρουσιάζουν αδράνεια μεγαλύτερη από το μέσο όρο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Τίτλοι και συμβολισμοί κομμάτων

Έτος	Τίτλος	Συμβολισμός	Έτος	Τίτλος	Συμβολισμός
1958	Έθνική Ριζοσπαστική Ένωση	Δ58	1974	Νέα Δημοκρατία	Δ74
	Ένιαία Δημοκρατική Αριστερά	Α58		Ένωση Κέντρου- Νέες Δυνάμεις	Κ74
	Κόμμα Φιλελευθέρων	Φ58		Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα	Σ74
	Προοδευτική Αγρ. Δημοκρατική Ένωση	Π58		Ένωμένη Αριστερά	Α74
	Ένωση Λαϊκού Κόμματος	Λ58		Έθνική Δημοκρατική Ένωση	Ε74
	Λοιπά Κόμματα	Υ58		Λοιπά κόμματα	Υ74
	Αποχές	Ν58		Αποχές	Ν74
1961			1974	Δημοκρατία	ΔΗ4
	Έθνική Ριζοσπαστική Ένωση	Δ61		Βασιλεία	ΒΑ4
	Ένωση Κέντρου-Κόμμα Προοδευτικών	Κ61		Αποχές	ΝΒ4
	ΠΑΜΕ	Α61		Νέα Δημοκρατία	Δ77
	Λοιπά Κόμματα	Υ61		Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου	Κ77
				Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα	Σ77
	Ένωση Κέντρου	Κ63	1977	Συμμαχία Αριστερών και Προοδευτικών Δυνάμεων	Α77
1963	Έθνική Ριζοσπαστική Ένωση	Δ63		Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας	Κ77
	Ένιαία Δημοκρατική Αριστερά	Α63		Έθνική Παράταξη	Ε77
	Κόμμα Προοδευτικών	Π63		Λοιπά Κόμματα	Υ77
	Λοιπά Κόμματα	Υ63		Αποχές	Ν77
	Αποχές	Ν63			
	Ένωση Κέντρου	Κ64			
1964	ΕΡΕ-Κόμμα Προοδευτικών	Δ64			
	Ένιαία Δημοκρατική Αριστερά	Α64			
	Λοιπά Κόμματα	Υ64			
	Αποχές	Ν64			

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Ποσοστά άποχης

Νομός	1963	1977
Α' Αθηνών	6%	19%
Α' Θεσσαλονίκης	5%	18%
Β' Αθηνών	4%	23%
Β' Πειραιώς	3%	20%
Φλωρίνης	30%	25%
Αρκαδίας	29,5%	23,5%
Κυκλάδων	33%	25,5%
Λακωνίας	31,5%	26%

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Έκλογική δύναμη κατά νομούς στον εθνικό μέσο όρο

Έκλογικές περιφέρειες	Συμβολισμός	Δεξιά	Κέντρο	Άριστερά
Α' Αθηνών	AAT	0,945	0,921	1,415
Β' Αθηνών	BAT	0,759	0,951	1,950
Α' Πειραιά	API	0,970	0,900	1,389
Β' Πειραιά	BPI	0,589	0,925	2,585
Υπόλοιπα Άττικής	ATT	1,045	1,017	0,775
Βοιωτία	BIO	1,034	1,123	0,589
Εύβοια	EVI	1,045	1,122	0,539
Φθιώτιδα	FTI	1,181	0,974	0,497
Φωκίδα	FOC	1,212	0,890	0,370
Άργολίδα	ARG	1,253	0,961	0,258
Άρκαδία	ARC	1,279	0,936	0,285
Κορινθία	COR	1,219	1,000	0,308
Λακωνία	LAC	1,485	0,630	0,308
Μεσσηνία	MES	1,252	0,894	0,483
Αίτωλοακαρνανία	AIT	1,071	1,003	0,732
Άχαΐα	AHA	0,936	1,173	0,791
Εύρυτανία	EVR	1,118	1,162	0,155
Ζάκυνθος	ZAC	1,073	0,871	0,973
Ήλεια	ILI	0,983	1,308	0,310
Κεφαλληνία	KEF	0,967	1,112	0,862
Άρτα	ART	1,178	0,968	0,539
Θεσπρωτία	THE	1,041	1,275	0,221
Ίωάννινα	IOA	1,157	0,874	0,851
Κέρκυρα	KER	0,965	0,995	1,052
Λευκάδα	LEF	0,879	0,713	2,102
Πρέβεζα	PRE	1,058	1,069	0,632
Καρδίτσα	CAR	1,020	0,997	0,925
Λάρισα	LAR	0,962	0,902	1,418
Μαγνησία	MAG	0,887	0,987	1,454
Τρίκαλα	TRI	0,928	1,090	1,018
Α' Θεσσαλονίκης	ATH	0,898	0,822	1,820
Β' Θεσσαλονίκης	BTH	1,038	0,856	1,262
Ήμαθία	IMA	0,931	1,032	1,059
Καστοριά	CAS	1,308	0,870	0,172
Κιλκίς	KIL	1,146	0,750	1,153
Πέλλα	PEL	1,122	0,956	0,715
Πιερία	PIE	1,107	0,893	0,845
Σέρρες	SER	1,187	0,833	0,843
Φλώρινα	FLO	1,302	0,830	0,346
Χαλκιδική	HAL	1,214	0,902	0,584
Δράμα	DRA	1,132	0,943	0,617
Έβρος	EBR	1,207	0,891	0,633
Καβάλα	CAV	1,051	0,853	1,223
Ξάνθη	XAN	1,088	1,096	0,356
Ροδόπη	ROD	1,236	0,989	0,294
Δωδεκάνησος	DOD	0,876	1,386	0,265
Κυκλάδες	CYC	1,322	0,876	0,290
Λέσβος	LES	0,758	0,892	2,067
Σάμος	SAM	1,077	0,726	1,489
Χίος	HIO	1,018	1,157	0,591
Ήράκλειο	IRA	0,564	1,650	0,752
Λασιθί	LAS	0,544	1,830	0,347
Ρέθυμνο	RET	0,558	1,581	0,392
Χανιά	HAN	0,380	1,569	1,133
Γρεβενά	GRE	1,119	0,952	0,735
Κοζάνη	KOZ	1,184	0,905	0,672
ΣΥΝΟΛΟ		1,000	1,000	1,000

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Δημογραφική εξέλιξη

Δήμος	Δείκτης	Δήμος	Δείκτης
Μαρούσι	1,68	Περισσός	2,84
Βύρων	1,46	Χαϊδάρι	3,87
Καλλιθέα	1,53	Άγ. Βαρβάρα	4,66
Ν. Σμύρνη	1,62	Άγ. Δημήτριος	4,35
Έρυθραία	1,83	Άργυρούπολη	3,97
		Ήλιούπολη	3,76
		Ν. Λιόσια	5,01
		Πετρούπολη	5,11

* Σε πρώτη μορφή, τό άρθρο αυτό παρουσιάστηκε τό Νοέμβριο 1979 στό *Peasant Seminar* πού οργανώνει ή Σχολή 'Αφρικανικών καί 'Ασιατικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Λονδίνου. Θά ήθελα νά ευχαριστήσω γιά τά σχόλια τους τους Ν. Μουζέλη, Δ. Μαυρομάτη, Γ. Κριμπά, Γ. Κατηφόρη καί Τ. Byres, Η. Νικολακόπουλο.

Ἄγροτες καί πολιτική: Ἡ πολιτική πρακτική τῶν ἀγροτῶν σέ δύο νομούς: Αἰτωλοακαρνανία καί Καβάλα. 1952-1964*

Μαρία Κομνηοῦ

Εἰσαγωγικά

Τά τελευταία χρόνια ἔχουν πολλαπλασιασθεῖ οἱ μελέτες γιά τήν πολιτική στή Μεσόγειο πού χρησιμοποιοῦν γιά ἀναλυτικό πλαίσιο τό πελατειακό σύστημα.¹ Στόν μεσογειακό χώρο εἰδικά ὁ ἑλληνικός κοινωνικός σχηματισμός ἔχει μόλις ἀρχίζει νά γίνεται ἀντικείμενο μιᾶς συστηματικῆς μελέτης.² Ἀκριβῶς

ὅμως ἐπειδή οἱ περισσότερες μελέτες ἀφοροῦν ἄλλους κοινωνικούς σχηματισμούς, συχνά ἡ προσπέλαση τοῦ ἑλληνικοῦ πελατειακοῦ φαινομένου ἐπιχειρεῖται μέ ὑποδείγματα πού ἀντιστοιχοῦν σέ ἄλλους κοινωνικούς σχηματισμούς χωρίς τίς κατάλληλες ἐρμηνευτικές δυνατότητες γιά νά ἀναλύσουν τήν ἑλληνική

1) Γιά μιᾶ τέτοια ἀνάλυση τῆς πελατειακῆς πολιτικῆς βλέπε S. TARROW, *Peasant Communism in Southern Italy* (New Haven, Yale Univ. Press 1967). J.D. ROWELL, *Political Mobilisation of the Venezuelan Peasants* (Cambridge, Harvard Univ. Press 1970) PETER LOIZOS, *The Greek Gift: Politics in a Cypriot Village* (Oxford 1975), ERNEST GELLNER & JOHN WATERBURY *Patrons and Clients* (Duckworth London 1977), L. GAZIANO, «Political Relationships in Southern Italy», *European Journal of Political Research*, Τόμ. I, 1973, JEREMY BOISSEVIN «Patronage in Sicily», *Mai*. Τόμ. 1 Μάρτιος 1966.

2) Ἀνάλυση τῆς διαμόρφωσης τῶν πολιτικῶν κομμάτων στή βάση τῶν τοπικῶν πελατειῶν στό 19ο αἰῶνα βλ. Τ. PETROPOULOS, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece* (Princeton Univ. Press, 1968). Γιά τή διαμόρφωση τοῦ πελατειακοῦ συστήματος βλ. Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, Ἐξάρτηση καί ἀναπαραγωγή (Ἀθήνα Θεμέλιο, 1977). Γιά τήν πελατειακή πολιτική στήν Ἑλλάδα βλ. J. Meynaud, *Les forces politiques en Grèce* (Lausanne 1965) KEITH LEGG, *Politics in modern Greece* (Stanford, 1969) Ν. ΜΟΥΖΕΛΗ, «Ταξική δομή καί σύστημα πολιτικῆς πελατείας: ἡ περίπτωση τῆς Ἑλλάδας», στό κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα

ιδιομορφία με αποτέλεσμα συχνά να την παραδιάζουν.

Οι μελέτες αυτές ακολούθησαν είτε τη δομική λειτουργική είτε τη μαρξιστική θεωρία. Σύμφωνα με την πρώτη, το πελατειακό σύστημα αναλύεται σε μία παροδική ρυθμιστική αντίδραση στις δυσλειτουργίες του συστήματος που προκαλεί ο έκσυχρονισμός σε κοινωνίες με έντονα δυϊστική μορφή.³ Η θεωρία αυτή όμως δε μπορεί να αναλύσει ούτε το πώς διαμορφώθηκε το πελατειακό σύστημα ούτε την έμμονή του παρά τις δομικές αλλαγές που συντελούνται.⁴ Οι περισσότεροι όπαδοί της αποδέχονται τις απόψεις μιας ορισμένης σχολής της κοινωνικής ανθρωπολογίας για τους χωρικούς σε διεπόμενους από μίαν οπισθοδρομική ιδεολογία που τους κάνει άνικανους να διαπραγματευτούν τις υποθέσεις τους, μυωπικούς και παγιδευμένους στον ορίζοντα της οικογενειακής σκοπιμότητας, έτσι ώστε η παρέμβαση του «προστάτη-διαμεσολαβητή» να είναι απαραίτητη για να αντιμετωπίσουν την ευρύτερη κοινωνία και τους θεσμούς της.⁵ 'Απ' αυτή τη σκοπιά αναλύονται και τα κόμματα που διαμορφώθηκαν στη διαδικασία της κινητοποίησης των αγροτών εκ των άνω για να διεκδικήσουν τη γη από τους γαιοκτήμονες. Οι αγρότες όμως παύουν να ύποστηρίζουν αυτά τα κόμματα όταν χάσουν την εξουσία, και στρέφονται προς το κυβερνητικό κόμμα με αντάλλαγμα μεγαλύτερους κλήρους και δάνεια από την τράπεζα. 'Αν και είναι γεγονός ότι οι αγρότες είναι ιδιαίτερα εύάλωτοι απέναντι στο κράτος μιά τέτοια μηχανιστική άποψη δε μπορεί να εξηγήσει τις διαφορετικές μορφές πολιτικών πρακτικών που υιοθετούν οι αγρότες μετά την αγροτική μεταρρύθμιση.⁶

Στη μαρξιστική θεωρία υπάρχει μία σημαντική διαφορά μεταξύ αυτών που αντιμετωπίζουν την πελατεία σαν ένα καθαρά ιδεολογικό φαινόμενο πλανημένης συνείδησης και αυτών που τη θεωρούν σαν ένα δομικό χαρακτηριστικό του αποδιαρθρωμένου, δύσμορφου ή μη επαρκώς εκλογικευμένου καπιταλισμού.⁷ Σύμφωνα με την πρώτη ανάλυση, τρεις δομές, οι οικονομικές, οι πολιτικές δομές της εκμετάλλευσης και οι ιδεολογικές δομές για το διακανονισμό των συμβιβαστικών λύσεων, προσδιορίζουν τις αγροτικές κοινωνίες, και το πελατειακό φαινόμενο δεν είναι παρά ένα επιφανόμενο που προσδιορίζεται από τις άλλες τρεις δομές (δηλαδή δεν υπάρχουν πάτριες και πελάτες αλλά μόνο γαιοκτήμονες και άκτητες). Σύμφωνα με την άλλη θεώρηση το πελατειακό σύστημα διαμορφώνεται σε κοινωνικούς σχηματισμούς όπου η σχέση μεταξύ των αγροτών και των κυρίαρχων τάξεων παίρνει τη δυαδική μορφή της πελατείας. Και όπου η εισαγωγή των κοινοβουλευτικών θεσμών πριν από την ανάπτυξη του καπιταλισμού είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργηθεί αναντιστοιχία μεταξύ ταξικών προσδιορισμών και πολιτικών πρακτικών.⁸ 'Αλλά, στους περιφερειακούς κοινωνικούς σχηματισμούς και μετά την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (ΚΤΠ), η κάθιση ένοσωμάτωση της αγροτιάς δεν καταργείται. Γιατί αντίθετα από τους κοινωνικούς σχηματισμούς της μητρόπολης, οι προκαπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής δεν εξαφανίζονται με αποτέλεσμα οι μικροαστοί και οι αγρότες -τάξεις που δεν προσδιορίζονται από τον ΚΤΠ- να λειτουργούν σε σπηρίγματα για το κυρίαρχο συγκρότημα.¹⁰

Πρέπει όμως να εντοπίσουμε ένα σημείο που και οι δύο θεωρίες έχουν αγνοήσει, δηλαδή τη μελέτη της αγροτικής κοι-

νότητας σαν λειτουργικής θεσμικής μονάδας. Η παράλειψη αυτή μπορεί να αποδοθεί στη λανθασμένη αντίληψη που επικρατούσε για την κατάλυση κάθε αυτονομίας των κοινοτήτων μετά το σχηματισμό του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Έτσι αγνοήθηκε και το πρόβλημα της μετάβασης από μία αγροτική κοινωνία, με κοινότητες όπου επικρατούσαν οι δυαδικές σχέσεις προστάτη-πελάτη, στο πελατειακό σύστημα που θεσμοποιεί αυτές τις σχέσεις με την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση.¹¹ Οι ελληνικές αγροτικές κοινότητες λειτουργήσαν για μακρύ χρονικό διάστημα χωρίς να είναι ύποταγμένες σε ένα γαιοκτήμονα, με σχετικά κλειστά οικονομικά και έκτελώντας ορισμένες στοιχειώδεις πολιτικές λειτουργίες. Στην περίοδο της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή κορπορατίστικη δομή του κράτους επέτρεψε σε ορισμένες περιοχές να διατηρήσουν οι κοινότητες κάποια μορφή αυτοδιοίκησης, με τους προεστούς σαν ενδιάμεσους μεταξύ της οθωμανικής εξουσίας και το χωριού.¹² Προτείνουμε εδώ σαν υπόθεση εργασίας ότι η ύπαρξη τέτοιων κοινοτήτων που έκτελούσαν ορισμένες στοιχειώδεις

(ΕΕΠΕ, 'Εξάντας 1977): CORNELIUS J. VERMEULEN, «Repressive Aspects in the Process of Outmigration», 'Αθμισμένη εργασία που παρουσιάστηκε σε Συνέδριο της IPSA στην 'Αθήνα 'Ιούνιος 1978) και Σ. ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟ ΠΟΥΛΟΣ - Δ. ΨΥΧΟΓΙΟΥ, «Βεργίνα: γεωργικός έκσυχρονισμός και κοινωνικός μετασχηματισμός σ' ένα χωριό της Κεντρικής Μακεδονίας» ('Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών Τεύχος Ν. 33-34 1978). Γ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ «Λαϊκή βάση των κομμάτων και ταξικές αντιθέσεις στην 'Ελλάδα του Μεσοπολέμου» 'Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών τευχ. 28/1976.

3) Βλ. J.D. POWELL, δπ. παρ. Κ. LEGG, δπ. παρ.

4) Για παρόμοιες κριτικές βλ. LUCIANO L. CAUSI, «Anthropology and ideology the case of patronage in mediterranean societies, στο Critique of Anthropologie, 4-: Φθινόπωρο 1975), L. GRAZIANO δπ.παρ. και Ν.ΜΟΥΖΕΛΗ, δπ.παρ.

5) 'Η πιο γνωστή μελέτη μ' αυτή την προοπτική είναι του Ε. BANFIELD, The Moral basis of a Backward Society (New York, Free Press, 1958).

6) Για παράδειγμα βλ. τη μαζική ύποστηριξη για το 'Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα από την αγροτιά του Νότου στο βιβλίο του S. TARROW, δπ. παρ. και τη μαζική προσχώρηση αγροτών στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Για τη συμμετοχή των αγροτών στο ΕΑΜ - ΕΛΑΣ βλ. Ρ. ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΥ, 'Η ασφάλεια του καθεστώτος ('Αθήνα, 1978 σελ. 134-136).

7) Για την πρώτη άποψη βλ. L.L. CAUSI, δπ.παρ. και για τη δεύτερη S. TARROW, δπ.παρ., Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, δπ. παρ. Ν. ΜΟΥΖΕΛΗ, δπ. παρ. L. GRAZIANO δπ.παρ.

8) Στις περιοχές όπου κυριαρχούσαν τα άγροκτηματα π.χ. Σικελία, ή Θεσσαλία οι κολλήγοι είχαν πολύ μικρά ανταλλάγματα για την πολιτική τους ύποταξη στον γαιοκτήμονα και τους επιστάτες του. 'Αλλά στις περιοχές που επικρατούσε η μικροϊδιοκτησία οι αγρότες έπαιρναν περισσότερα ανταλλάγματα για την ψήφο τους.

9) Ν. ΜΟΥΖΕΛΗΣ δπ. παρ.

10) Ν. ΠΟΥΛΑΤΙΝΖΑΣ, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις Τομ. 2 'Αθήνα 'Εκδόσεις Θεμέλιο 1975.

11) Σύμφωνα με τον WOLF μόνο στη Μεσόγειο οι κάθεται σχέσεις μεταξύ των αγροτικών κοινοτήτων και της ηγεσίας έπαιρναν τη δυαδική μορφή του προστούτη-πελάτη. Βλ. Ε. WOLF, Peasants, New Jersey, Prentice Hall, 19.

12) Βλ. Κ. ΚΑΡΑΒΙΔΑ, Δημοκρατία και αυτοδιοίκηση στην 'Ελλάδα, 'Αθήνα 1928, και Σοσιαλισμός και κοινοτισμός, 'Αθήνα 1930 και J. PETROPOULOS, δπ. παρ.

πολιτικές λειτουργίες έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση του πελατειακού συστήματος¹³. Η έμμεση αντιπροσώπηση ήταν ξένη στην έμπειρία των κοινοτήτων όπως άλλωστε και η έννοια του συγκεντρωτικού κράτους. Γι' αυτό, και παρά ό γεγονός ότι υπήρχε ή λαϊκή συγκατάθεση για την υιοθέτηση ού κοινοβουλευτισμού σαν κατάφαση στη δυτικοποίηση της ώρας, δέν υπήρχε τό ύπόβαθρο των κοινωνικών αγώνων πού ά έδινε ένα πιό ουσιαστικό περιεχόμενο στην κατάκτηση αυτή. Έτσι, παρά την εισαγωγή της καθολικής ψηφοφορίας, οι γρότες έξακολούθησαν νά εκχωρούν την ψήφο τους στά τζάγια πού μονοπωλούσαν τώρα και την κοινοβουλευτική αντιπροσώπηση. Χωρίς νά άμφισβητούμε τό γεγονός ότι οι πολιτικοί έτειναν νά διαιωνίζουν τίς άνισότητες μεταξύ της ύπαιθρου και των άστικών κέντρων, δέν πρέπει νά υποτιμήσουμε και την ιδυναμία των άγροτικών πληθυσμών νά παρακολουθήσουν τίς κοινωνικές διαστάσεις στά ιδεολογικά προγράμματα των κομμάτων. Γι' αυτό και μέχρι τίς άρχές του 20ού αιώνα οι άγρότες καταφάσκουν μόνο στό έθνικό ζήτημα (Μεγάλη Ίδέα).

Άπό τίς λίγες μελέτες¹⁴ πού έχουν γίνει στις άγροτικές κοινωνίες και άπό τή δική μου έρευνα προκύπτει ότι στά χωριά, ή μεταφορά των ταξικών αντιθέσεων στην πολιτική μοτιζόταν όχι μόνον άπό τούς μηχανισμούς της οικονομικής και πολιτικής ένωμάτωσης, αλλά και άπό τή διαμόρφωση ματαξικών συμμαχιών, είτε στην βάση της κοινής καταγωγής, είτε στην βάση κοινωνικών συσπειρώσεων, είτε παραδοσιακών πολιτικών αντιπαραθέσεων πού είχαν χάσει πιά τό κοινωνικό τους ύπόβαθρο.

Άς δούμε όμως πώς αυτές οι θεωρίες έχουν χρησιμοποιηθεί για την άνάλυση του πελατειακού συστήματος στην Ελλάδα. Ζάτω άπό την έπίδραση της νεομαρξιστικής θεωρίας, ή πολιτική πελατεία έρμηνεύτηκε σά συνέπεια της οικονομικής και πολιτικής έξάρτησης της Ελλάδας άπό τίς μητροπόλεις πού κατά καιρούς έξάσκησαν ήγεμονία πάνω στην χώρα¹⁵. Άργότερα κάτω άπό την έπιρροή των άπόψεων του Γκράμσι, του Άλτουσερ και του Πουλιαντζά, δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στό ρόλο του κράτους, πού ή παντοδυναμία του σέ σχέση μέ την κοινωνία των πολιτών» είχε σαν άποτέλεσμα τή μετατροπή της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης σέ πελατειακή σχέση. Όμως, ή έλληνικός κοινωνικός σχηματισμός έξακολούθησε νά παρουσιάζει πελατειακά χαρακτηριστικά και μετά την επικράτηση του ΚΤΠ. Η άποδιαθρομμένη άνάπτυξη του καπιταλισμού είχε σά συνέπεια νά διατηρηθεί ό άπλός έμπορευματικός τρόπος παραγωγής τόσο στην γεωργία όσο και στην βιοτεχνία. Έτσι ώστε αυτή ή μερίδα των λαϊκών τάξεων πού προσδιοριζόταν υπό τούς μή καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής — και ειδικά υπό τούς άγρότες — νά ένωματωθούν σέ πελατειακά δίκτυα¹⁶. Γό κράτος έξακολουθούσε νά παίζει ένα διπλό ρόλο, άπό τή μιά μεριά του άποκλεισμού των λαϊκών τάξεων άπό την έξουσία, και άπό την άλλη της διαχείρισης της κρίσης πού αυτός ό άποκλεισμός προκαλεί. Ό κύριος μηχανισμός για την ένωμάτωση των λαϊκών τάξεων ήταν ή κοινωνική κινητικότητα σαν άποτέλεσμα κυρίως των δεσμών μέ τά παροικιακά κέντρα του έξωτερικού είτε της πρόσβασης στους εκπαιδευτικούς και τούς γραφειοκρατικούς κρατικούς μηχανισμούς¹⁷. Στην μεταπολεμική περίοδο, ή ίσχυροποίηση των καταπιεστικών μηχανισμών του κράτους σά συνέπεια του εμφύλιου, στάθηκε έμπόδιο στην

πολιτική κινητοποίηση των μαζών και ιδιαίτερα των άγροτών πού ένωματώθηκαν ξανά στό πελατειακό σύστημα.

Τό άντικείμενο της δικής μου μελέτης είναι ό προσδιορισμός της πολιτικής πρακτικής των άγροτών άπό τό πελατειακό σύστημα, τονίζοντας ιδιαίτερα τή διατομή της πολιτικής μέ τή διαδικασία της πολιτικής και κοινωνικής ένωμάτωσης στό έπίπεδο της κοινότητας. Η έρευνα βασίστηκε στην συγκριτική μελέτη δύο νομών, της Καβάλας και της Αίτωλοακαρνανίας, πού εκπροσωπούν δύο διαφορετικούς τύπους ένωμάτωσης στό πελατειακό σύστημα. Η Αίτωλοακαρνανία (Α.Α.), είναι νομός αντιπροσωπευτικός της παλιάς Ελλάδας, όπου παραδοσιακά άναπτύχτηκε ό παλαιοκομματισμός και ή πελατειακή ένταξη ήταν πιό σταθερή. Η Καβάλα επειδή άπελευθερώθηκε πολύ άργότερα, στην διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων τό 1913, είναι ένας νομός πού ή ένωμάτωση του στάθηκε πολύ πιό άσταθής και έφήμερη. Γι' αυτό και ή συγκριτική μελέτη αυτών των δύο νομών θά μάς βοηθήσει νά άποκτήσουμε μιά καλύτερη εικόνα για τίς πολιτικές πρακτικές των άγροτών στην μεταπολεμική περίοδο.

Θά παρουσιάσουμε πρώτα μιά ιστορική έπισκόπηση της διασύνδεσης της άγροτικής δομής και του πελατειακού συστήματος στους δύο νομούς. Αύτή ή ιστορική προοπτική θά άναδείξει τούς διαφορετικούς τύπους της πελατειακής ένωμάτωσης. Ειδικότερα, θά άναλύσουμε πώς στην περίοδο 1952-64 ή άναπαραγωγή του πελατειακού συστήματος προσδιόρισε την πολιτική πρακτική των άγροτών στους δύο νομούς. Στά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια οι άγρότες ένωματώθηκαν ξανά στις πελατείες των άστών πολιτικών. Άλλά οι ιστορικές διαφορές στον τύπο της ένωμάτωσης επηρέασαν σέ μεγάλο βαθμό και τίς αντιδράσεις τους στην αυξανόμενη περιθωριοποίησή τους στις άρχές του '60. Δηλαδή ενώ στην Καβάλα μιά σημαντική μερίδα των άγροτών είχε άπό νωρίς τοποθετηθεί έξω άπό τό πελατειακό σύστημα, στην Α.Α. μόνο πολύ άργότερα και στά πλαίσια της πολιτικής κινητοποίησης του «Ανένδοτου» υιοθέτησαν οι άγρότες πολιτικές πρακτικές περισσότερο σύμφωνες μέ τά κοινά τους συμφέροντα.

Η άγροτική δομή στους δύο νομούς.

Πρίν άναλύσουμε τή διαμόρφωση του πελατειακού συστήματος, πρέπει νά άσχοληθούμε μέ τή διαμόρφωση της άγροτι-

13) Βλ. Α. ΝΕΣΤΩΡΟΣ, «Η πολιτική ώρμόττητα των Έλλήνων» σελ. 244-45

14) Βλ. J. CAMBELL, Honour, Family and Patronage (Oxford, 1964) και C. VERMEULEN όπ. παρ. και Σ. ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ κλπ. όπ. παρ.

15) Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, Η Έλληνική τραγωδία, Έκδόσεις, Όλκος, Άθήνα 1974 και Β. ΦΙΛΙΑ, Κοινωνία και έξουσία στην Ελλάδα, Έκδόσεις Β. Μακρυωνίτη 1974.

16) Βλ. Ν. ΜΟΥΖΕΛΗ, Νεοελληνική κοινωνία: όψεις ύπανάπτυξης, Κεφάλαια 5-7-8, Άθήνα Έκδόσεις Έξάντας, 1978, Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, όπ. παρ. Θεμέλιο 1977, Κ. ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τό άγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Άθήνα Έξάντας 1975.

17) Για την άνάπτυξη του κρατικού μηχανισμού βλ. Κ. ΒΕΡΡΟΣ, The Role of the Public Bureaucracy in the Government and Politics of Contemporary Greece, Άδημοσίευτη διατριβή LSE. Και για την κινητικότητα μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών Κ. ΤΣΟΥΚΑΛΑ, όπ. παρ. Έξάντας 1975 και ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ, Προς μιά κοινωνιολογία της ελληνικής εκπαίδευσης, Άθήνα 1974.

κής τους δομής δίνοντας μία συνοπτική περιγραφή της ιστορικής εξέλιξης των κυρίαρχων μορφών της ιδιοκτησίας και των παραγωγικών σχέσεων που επικρατούσαν σ' αυτές τις μορφές των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Και έτσι θα προσδιορίσουμε και τη μορφή των ταξικών δομών και της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην Ύπαιθρο¹⁸. Θα πρέπει επίσης νά αναφερθούμε και στον ρόλο του κράτους που στάθηκε αποφασιστικός στη διαμόρφωση της αγροτικής δομής.

(α) Προκαπιταλιστική φάση 1830-60

Στην ελληνική γεωργία μετά την απελευθέρωση κυριαρχούν οι προκαπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής. Παρατηρείται έμμονη στην κλειστή οικονομία άκωμη και σποραδικά φαινόμενα όπως στροφή προς την αυτοκατανάλωση και κοινότητων που είχαν ξεφύγει από την κλειστή οικονομία. Η μορφή της γαιοκτησίας που επικρατεί είναι διττή: 1) Η μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία που επικρατεί στις περισσότερες περιοχές της Α-Α και στη Θάσο¹⁹ 2) Τά τοιφλίκια που επικρατούν σε όρισμένες από τις επαρχίες στην ενδοχώρα της Καβάλας, και σ' όρισμένες περιοχές της Α-Α.

Αυτές οι δύο διαφορετικές μορφές γαιοκτησίας που επικρατούν στους δύο νομούς διαμόρφωσαν και διαφορετικές μορφές ταξικής δομής στην Ύπαιθρο²⁰. Στις περιοχές που επικρατούσε η οικογενειακή μικροκαλλιέργεια οι διαφορές στην ιδιοκτησία της γης παρ' όλο που δεν ήταν πολύ μεγάλες ήταν αρκετές για νά θεμελιώσουν μία κοινωνική ιεράρχηση. Η διαστρωμάτωση λοιπόν στην Ύπαιθρο παίρνει την εξής μορφή: α) Μία άριστοκρατία γης που αποτελείται από προύχοντες. Αυτές οι οικογένειες των προεστών τόσο στην Α.Α. όσο και στη Θάσο λειτούργησαν μέσα στα όρια της κοινότητας χωρίς νά επεκτείνουν τη δραστηριότητά τους στα άστικά κέντρα. β) Οι μεσαιοί και οι μικροί αγρότες και γ) Οι καλλιεργητές των νάνων κλήρων. Στην Α.Α οι περισσότεροι γεωργοί που ανήκαν στην τελευταία κατηγορία συνδύαζαν και την κτηνοτροφία, με αποτέλεσμα νά βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική θέση απ' ό,τι η εκμετάλλευση των κτημάτων τους και μόνο θά τους απέδιδε.

Η κρατική πολιτική έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη διατήρηση της μικροϊδιοκτησίας στην Α.Α. όπως και στην ύπολοιπη Ελλάδα, γιατί μετά την απελευθέρωση πέρασαν στην κατοχή του ελληνικού κράτους όλα τα κτήματα που άφησαν οι Τούρκοι. Παρ' όλες τις πιέσεις προς τη διοίκηση από την πλευρά των προκρίτων δεν προχώρησε στον εκπλειστηριασμό αυτών των κτημάτων αλλά τά νοίκιαζε στους καλλιεργητές²¹. Χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι στη διανομή των κτημάτων δεν ευνόηθηκαν τόσο οι ντόπιοι όπλαρχηγοί όσο και οι Σουλιώτες σε βάρος των άπλων αγροτών.

Στη φάση αυτή έχουμε τό σχηματισμό του πελατειακού συστήματος. Στο σχηματισμό της πολιτικής ήγεσίας έπαιξε ουσιαστικό ρόλο η διατήρηση των έθνικων γαιών γιατί σήμανε και τη στροφή των τζακιών από την περιφέρεια στην κατάληψη αξιωμάτων στον κρατικό μηχανισμό που τους επέτρεπε νά ιδιοποιούνται έμμεσα τό αγροτικό ύπερπροϊόν. Οι οικογένειες των όπλαρχηγών και προεστών από την Α.Α. λόγω της στρατιωτικής παράδοσης της περιοχής κατέλαβαν σημαντικά αξιώματα στη διοίκηση του στρατού και του στόλου. Άλλά και στο

σχηματισμό της πολιτικής ήγεσίας ή συμμετοχή τους τους εξασφαλίζει σημαντική εκπροσώπηση σ' όλα τά επίπεδα²². Η ένιχυση όμως της πολιτικής ήγεσίας δεν είχε κανένα θετικό αντίκτυπο στην περιφέρεια. «Η προστασία άποτελούσε τη βασική έκφραση της πολιτικής πρακτικής... Αυτή ή τυποποίηση των πολιτικών σχέσεων ύπηρεξε για πολύ καιρό ό αποφασιστικός παράγοντας που έμπόδισε τους αγροτικούς πληθυσμούς νά οργανωθούν πολιτικά και νά άποχτήσουν ουσιαστική παρουσία επηρεάζοντας άμεσα τις πολιτικές ίσορροπίες». Οι μικροί και μεσαιοί χωρικοί λειτουργούσαν δορυφορικά άπέναντι στα τζάκια με αντίλλαγμα έξυπρητήσεις στα πλαίσια της κοινότητας από τους συγγενικούς κλάδους των τζακιών που λειτουργούν σαν κομματάρες των κλάδων που έχουν μεταφερθεί στην Άθήνα.

Στην Καβάλα, που παρέμεινε κάτω από την όθωμανική κυριαρχία, ή εισαγωγή του tansimat επιδείνωσε την κατάσταση των αγροτικών πληθυσμών. Με εξαίρεση τη Θάσο, που έχοντας περάσει στην αϊγυπτιακή κυριαρχία βρισκόταν σε προνομιούχο θέση για νά διαπραγματευτεί με τις αϊγυπτιακές άρχές την άπαλλαγή από καινούριες φορολογικές επιβαρύνσεις. Η πολιτική όπως και στην προεπαναστατική Α.Α. καθοριζόταν από τις διαμάχες μεταξύ των προεστών για την έξασφάλιση αξιωμάτων-προνομίων που θά μπορούσαν νά τους άποφέρουν μεγαλύτερα όφέλη²³.

(β) Η διείσδυση της χρηματικής οικονομίας στη γεωργία των δύο νομών 1860-1920.

Η στροφή των μικροκαλλιεργητών της Α.Α. στις έμπορευματικές καλλιέργειες αρχίζει στα μέσα του 19ου αϊώνα και επιτείνεται μεταξύ 1850-60. Οι καλλιέργειες που υιοθετούνται είναι κυρίως του καπνού στην Τριχωνίδα και τό Μεσολόγγι²⁴.

Θά πρέπει όμως νά τονίσουμε ότι αυτές οι ειδικεύσεις γίνονται στα πλαίσια της ήμιαυτάρκειας, γιατί οι μικροκαλλιεργητές καλλιεργούν και άλλα είδη για αυτοκατανάλωση ή γι' ανταλλαγές στα πλαίσια της κοινότητας. Στην Καβάλα οι έμπο-

18) R. STEVENHAGEN, Social classes in Agrarian Societies (Anchor Books, New York, 1975 σελ. 67).

19) Βλ. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Thassos, son histoire son administration, 1453-1912, Paris 1953, σελ. 61

20) Για μία ανάλυση της σχέσης μεταξύ του τύπου της αγροτικής εκμετάλλευσης και της ταξικής δομής, βλ. Α. STINCHCOMBE «Agricultural Enterprise and Rural class relations» στο Class, Status and Power των S. LIPSET και R. BENDIT.

21) Για τις προσπάθειες των κοτζαμπάσηδων και όπλαρχηγών νά ιδιοποιηθούν τις έθνικές γαίες βλ. Α. ΣΙΑΔΕΡΙΣ, Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξσα εκατονταετία, Άθήνα, 1932 σελ. 12-13, 149-151, 1833-1933.

22) Αϊτωλοακαρνάνες πολιτικοί σαν τον Χαρίλαο Τρικούπη, τον Έπαμεινώνδα Δεληγιώργη, έπαιξαν ήγετικό ρόλο στην πολιτική ζωή του τόπου.

23) Στη Θάσο είχαν διαμορφωθεί δύο αντίπαλες πολιτικές μερίδες. Η μία κάτω από την ήγεσία του Δημήτρη Χατζηκωνσταντινίδη που ήταν και Πρόεδρος της Θάσου και ή έλλη κάτω από την ήγεσία του εξαδέφρου του Δημήτρη Χατζηγιαξή. Βλ. Α. Βακαλόπουλος όπ. παρ. σελ. 49.

24) Βλ. Χ. Ευελπίδη, ή γεωργία της Ελλάδος, Άθήνα 1944, σελ. 53.

ρευματικές καλλιέργειες περιορίζονται στη Θάσο -έλιές- και σέ όρισμένα χωριά στην ενδοχώρα της Καβάλας - καπνός. Σ' αυτή την περίοδο αρχίζει και ή ανάπτυξη του 'Αγρίνιου και της Καβάλας πού εξέλισσονται σέ κέντρα έπεξεργασίας και έμποριου καπνού. 'Η άποτυχία τών άλλων αστικών κέντρων της Α.Α. νά αναπτυχθούν όφειλεται στη άδυναμία τους νά επεκτείνουν την έμπορική τους δραστηριότητα πέρα από τή στενή ενδοχώρα της έπαρχίας τους. Π.χ. τό Μεσολόγγι, παρά τήν επέκταση της σιδηροδρομικής γραμμής, δέν κατόρθωσε νά αναπτύξει τό έσωτερικό έμπόριο και παρά τήν προνομιακή του μεταχείριση από τή διοίκηση αρχίζει νά παρακμάζει²⁵.

'Η δυϊκή μορφή γαιοκτησίας διατηρείται και σ' αυτή την περίοδο. Στην Καβάλα, και μετά τήν προσάρτησή της στην 'Ελλάδα τό 1913, διατηρήθηκαν τά τσιφλίκια, μέχρι τό 1917 πού άρχισε ή διανομή τους²⁶. Στά κολλητικά χωριά της Καβάλας ύπήρχαν μεγάλες άνισότητες μεταξύ του γαιοκτήμονα και τών άγρομοσθωτών. 'Αλλά ή διαμόρφωση όριζόντιων συμμαχιών μεταξύ τών κολλήγων ενάντια στους μπέηδες έμποδιζόταν από τήν άλληλεγγύη τών 'Οθωμανών και τήν αντίθεση μεταξύ τών 'Οθωμανών και Χριστιανών κολλήγων.

Σ' αυτή τή φάση ή πολιτική χαρακτηρίζεται από τή συγκεντροποίηση του πελατειακού συστήματος. 'Η διείσδυση της χρηματικής οικονομίας και ή συγκεντροποίηση του κράτους είχαν σά συνέπεια άλλαγές στη μορφή της πελατειακής ένωμάτωσης. 'Η ανάπτυξη όρισμένων μεταπρατικών πόλεων σάν τό 'Αγρίνιο, έφερε τόν άνταγωνισμό μεταξύ τών παραδοσιακών πολιτικών και μιās καινούριας τάξης από έπιστήμονες και έμπορους. Μέ τίς ευρύτερες άνακατατάξεις πού έγιναν στη χώρα μετά τό 1909, όρισμένοι άπ' αυτούς τούς νέους πολιτικούς κατόρθωσαν νά εκλεγούν στη Βουλή²⁷. 'Αλλά ή συγκεντροποίηση στον έλεγχο του πελατειακού συστήματος από τήν πολιτική ήγεσία έφερε συγχρόνως και τή μείωση της αυτο-

25) Βλ. Μεγάλη 'Ελληνική 'Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού Τόμος 16ος σελ. 949-52.

26) Για τήν 'Αγροτική Μεταρρύθμιση Βλ. Γ. ΣΕΒΒΑΚΗ και Κ. ΠΕΡΤΟΥΝΖΗ «The Agricultural Policy of Greece» στο Agricultural Systems of Middle Europe, 'Εκδ. O. S. Morgan, New York, 1933.

27) Για τήν ανανέωση της πολιτικής ήγεσίας μέ τή δημιουργία του ΚΦ. Βλ. ΚΕΙΠΗ LEGG όπ. παρ. σελ. 299-300.

νομίας των βουλευτών που είχαν πλέον πολύ μεγαλύτερη εξάρτηση από τό κόμμα.

Η ανανέωση της πολιτικής ηγεσίας του νομού με τη δημιουργία του Κόμματος των Φιλελευθέρων (Κ.Φ.) ήταν μία έμπρακτη απόδειξη της αντίδρασης του αγροτικού στοιχείου ενάντια στον παλαιοκομματισμό που τον θεώρησε υπεύθυνο για την οικονομική και κοινωνική του εξαθλίωση²⁸. Η δύναμη όμως των πελατειακών εξαρτήσεων είναι τέτοια ώστε ο αγροτικός πληθυσμός νέ μεταστραφεί στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο.

Στην Καβάλα έχουμε την ενίσχυση της έμπορικής τάξης της πόλης όπου κυριαρχεί τό ελληνικό στοιχείο. Ένώ στη Θάσο, οι έσωτερικές διαμάχες μεταξύ των προεστών είχαν σαν αποτέλεσμα να καταρτηθούν οι θεσμοί της τοπικής αυτοδιοίκησης και να επιδιώξει ο πληθυσμός να ξαναυπαχθεί στην όθωμανική διοίκηση.

(γ) *Η κοινωνική ένσωμάτωση της ελληνικής γεωργίας 1922 ως σήμερα.*

Η άπαλλοτρίωση των τσιφλικιών έξομοίωσε τη μορφή γαιοκτησίας στους δύο νομούς και έφερε την επικράτηση του άπλου έμπορευματικού τρόπου παραγωγής (ΑΕΠΠ). Η διάδοση όμως των έμπορευματικών καλλιεργειών και η διείσδυση του τραπεζικού συστήματος ακολουθήσαν διαφορετικούς ρυθμούς. Στην Καβάλα η κατάλυση των τσιφλικιών και ο αγροτικός έποικισμός των προσφύγων επιτάχυναν τη διάδοση των έμπορευματικών καλλιεργειών, όπως ο καπνός, τ' άμπέλια κλπ. Συγχρόνως η χρέωση των προσφύγων και η άναγκαστική τους συμμετοχή στους αγροτικούς συνεταιρισμούς επιτάχυνε τη διείσδυση του τραπεζικού κεφάλαιου στην αγροτική οικονομία. Γρήγορα οι πρόσφυγες καλλιεργητές δρέθηκαν καταχρεωμένοι και για να επιβιώσουν σαν παραγωγικές μονάδες άναγκάστηκαν να έντατικοποιήσουν την εργασία τους και να υιοθετήσουν σύγχρονες μεθόδους καλλιεργείας²⁹.

Οι διαφορές αυτές είχαν σα συνέπεια να πάρει διαφορετική μορφή η κοινωνική ιεράρχηση στην ύπαιθρο των δύο νομών. Στην Α.Α., στις έπαρχίες με παλιά έξειδίκευση στις έμπορευματικές καλλιεργείες, άναπτύσσονται έντονες άνισότητες, αλλά συγχρόνως παρατηρείται και κοινωνική κινητικότητα. Ένώ στις έπαρχίες που παραμένουν άκόμη κάτω από τό καθεστώς της κλειστής οικονομίας όπως ο Βάλτος και η Ναυπακτία, διατηρούνται οι παραδοσιακές άνισότητες και η κοινωνική κινητικότητα είναι πολύ περιορισμένη³⁰. Στην Καβάλα, στις έπαρχίες που έχουν πρόσφατα έποικιστεί από τους πρόσφυγες και έξειδικευτεί στις επαγγελματικές καλλιεργείες, διαμορφώνεται μια ίσοπεδωμένη κοινωνική ιεράρχηση. Στην έπαρχια Παγγαίου όμως, στις κοινότητες των γηγενών, δημιουργούνται πιά έντονες άνισότητες καθώς οι πρώην κοτζαμπάσηδες κατορθώνουν να άποσπάσουν μεγαλύτερους κλήρους και να διατηρήσουν την έπιρροή τους πάνω στους γηγενείς χωρικούς.

Σ' αυτή τη φάση η πολιτική χαρακτηρίζεται από την έμπέδωση του πελατειακού συστήματος, καθώς οι δύο μεγάλες άστικές παρατάξεις έπιτυγχάνουν την πλήρη ένσωμάτωση των αγροτικών πληθυσμών, που παρά την αυξανόμενη οικονομική τους δυσπραγία δέν άντιδρούν συλλογικά. Και δέν οργανώνον-

ται σ' έναν αυτόνομο μαζικό φορέα. Στους δύο νομούς, η διαφορετική μορφή της άνάπτυξης του καπιταλισμού, αλλά κυρίως και η χρονική διαφορά στην ένταξη στο πελατειακό σύστημα διαμορφώνουν ένα διαφορετικό συσχετισμό δυνάμεων. Στην Καβάλα οι πρόσφυγες αγρότες προσχωρούν μαζικά στο ΚΦ που είναι και ο βασικός φορέας της αγροτικής μεταρρύθμισης και συμμαχούν με την άστική και τις μικροαστικές τάξεις. Σ' αυτούς άντιπαρατίθεται τό διομηχανικό προλεταριάτο και ειδικά οι καπνεργάτες που ψηφίζουν ΚΚΕ, μαζί με ένα μικρό αριθμό αγροτών από τό Παγγαίο και τη Θάσο. Τά αντιβενιζελικά στρώματα είναι κυρίως συγκεντρωμένα μεταξύ των γηγενών του Παγγαίου^{30α}. Στην Α.Α. οι πολιτικές πρακτικές των αγροτών εξακολουθούν να προσδιορίζονται κυρίως από τις πελατειακές τους εξαρτήσεις. Η έπιρροή του ΚΚ περιορίζεται μόνο μεταξύ των καπνεργατών του Άγρινίου χωρίς διακλαδώσεις στην ύπαιθρο³¹.

Η αγροτική δομή στους δύο νομούς στη μεταπολεμική περίοδο

Μεταπολεμικά, η διαδικασία της κοινωνικής ένσωμάτωσης και στους δύο νομούς επιταχύνθηκε με άποτέλεσμα την επιτάχυνση της περιθωριοποίησης των αγροτικών πληθυσμών. Ειδικά μάλιστα η ειδίκευσή τους σε ποικιλίες πολυτελείας που η ζήτησή τους μειώθηκε μεταπολεμικά έπέλεψε την οικονομική κρίση. Η δυσμενής συγκυρία για τά άνατολικά καπνά και η διαμόρφωση ίσχυρών μονοπωλίων στη διεθνή καπνοβιομηχανία είχαν σα συνέπεια τη δημιουργία μονοφωνιστικών τάσεων στη ζήτηση³². Η Καβάλα έπαψε πιά να είναι τό σημαντικότερο λιμάνι για την εξαγωγή καπνών στη Μακεδονία και οι εξαγωγείς της μετατράπηκαν σε παραγγελιοδόχους των ξένων

28) Η ανανέωση της Κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης στην Α.Α. παίρνει σημαντικές διαστάσεις στις δύο Άναθεωρητικές Βουλές. Στη Β. Άναθεωρητική 16 από τους βουλευτές του Νομού (24) εκλέγονται για πρώτη φορά. Και από τους άλλους 8, πέντε είχαν εκλεγεί για πρώτη φορά στην Α. Άναθεωρητική και μόνον τρεις σε προηγούμενες Βουλές. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Μ. ΚΟΜΝΗΝΟΥ, Τό κρατικό πελατειακό σύστημα στην Αίτωλοακαρνανία και την Καβάλα, 1952-1964. Κεφ. 2, Άδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή.

29) Για την έννοια της κοινωνικής ένσωμάτωσης βλ. Κ. Βεργόπουλος όπ. παρ. Για την έντατικοποίηση της καλλιεργείας βλ. J. ANCEL La Macédoine: étude de colonisation contemporaine, Delagrave, Paris, 1930.

30) Για την οικονομική κατάσταση των έπαρχιών Βάλτου και Ναυπακτίας στην περίοδο του μεσοπολέμου βλ. Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια όπ. παρ. Τόμος 6ος σελ. 607 και Τόμος 18ος σελ. 99.

30α) Για μία άνάλυση των πολιτικών συμμαχιών κατά τό μεσοπόλεμο βλ. Μ. ΚΟΜΝΗΝΟΥ, Η διαμόρφωση της πολιτικής ταυτότητας της Καβάλας «Άντί» Νο. 113 Δ/βριος 1978.

31) Στις έκλογές του 1936 τό ΚΚΕ πέφτει 10% στο Άγρίνιο και 3% στο Μεσολόγγι. Στις κοινότητες αυτών των έπαρχιών παίρνει 0,3 και 1,7% αντίστοιχα. Στην έπαρχια Βονίτισης 1,92% και στην έπαρχια Βάλτου 0,95%.

32) Στην Έλλάδα όκτώ έπιχειρήσεις άπορροφούσαν τό 75% του συνολικού εξαγωγικού έμπορίου και διαμόρφωναν τις τιμές στις άγορές της Άντικης Γερμανίας και των ΗΠΑ για τά καπνά. βλ. I. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΚΚΟΒΑ, An Econometric Study of the Leaf Tobacco Market in Greece, σελ. 133-34.

εταιρειών. Οι τιμές των καπνών ακολουθούν καθοδική τάση μεταξύ 1954-59. Ένώ η παρέμβαση του κράτους επιτρέπει στους εξαγωγείς να πραγματοποιούν πολύ ύψηλά κέρδη στα κεφάλαια που επένδυναν³³.

Στήν Α.Α., η παραγωγή καπνού προοριζόταν κυρίως για την εσωτερική αγορά. Οι ελληνικές βιομηχανίες καπνού πραγματοποίησαν μέσα στη 10ετία του 1960 τα υψηλότερα ποσοστά κέρδους στο σύνολο της ελληνικής βιομηχανίας, ενώ κατείχαν την τελευταία θέση σε όγκο επενδύσεων. Το κράτος, παρ' όλο που χρηματοδοτούσε τους καπνοβιομήχανους, δεν παρεμβαίνει ρυθμιστικά στην αγορά του καπνού παρά μόνο σε περιπτώσεις υπερπαραγωγής, για να κοινωνικοποιήσει τις ζημιές. Ειδικά μάλιστα στην Α.Α., όπου το συνεταιριστικό κίνημα ήταν κάτω από τον έλεγχο της δεξιάς μέχρι τις αρχές του '60 δεν εμπαινε κανένα σχεδόν εμπόδιο στις μεθοδεύσεις των καπνοβιομηχανών.

Η αύξουσα περιθωριοποίηση των αγροτικών πληθυσμών είχε σαν αποτέλεσμα ή μετανάστευση του αγροτικού πληθυσμού να πάρει στη 10ετία του '60 τις διαστάσεις μιάς αγροτικής εξόδου. Προηγείται στη μετανάστευση ή Καβάλα, που οι αγροτικοί της πληθυσμοί άκολουθήσαν με κάποια καθυστέρηση το προλεταριάτο στο δρόμο για την ξενιτιά³⁴. Η Θάσος άκολουθεί τελευταία το μεταναστευτικό ρεύμα παρά το γεγονός ότι οι οικονομικές συνθήκες στο νησί έχουν χειροτερέψει. Καθυστέρηση που προβληματίζει τον μελετητή και μπορεί να άποδοθεί άπως και για την Α.Α. σε κάποια επιβίωση του κοινοτικού συστήματος που συγκρατεί τον αγροτικό πληθυσμό.

Αυτή ή αγροτική δομή βοηθάει στην άναπαραγωγή της οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης των αγροτών. Η μικρή ιδιοκτησία και ό έντονος συναγωνισμός μεταξύ των οικογενειών για την εξασφάλιση πόρων και προσβάσεων διευκολύνει την άποδοχή της άρχουσας ιδεολογίας, με άποτέλεσμα οι αγροτικοί πληθυσμοί να λειτουργούν συχνά σά στηρίγματα του κυρίαρχου συγκροτήματος. Άλλά δέν πρέπει να ξεχνάμε την καταλυτική επιρροή που είχε για την άναπαραγωγή αυτής της ιδεολογίας ή μαζική συμμετοχή των αγροτών στην αντίσταση και στον εμφύλιο στην άριστερά. Ειδικά μάλιστα στην Α.Α., ή ριζοσπαστικοποίηση μιάς σημαντικής μερίδας του αγροτικού πληθυσμού ήταν συνέπεια της μαζικής προσχώρησης των αγροτών στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στη διάρκεια της αντίστασης. Επίσης στην Καβάλα ή δραστηριότητα του ΕΛΑΣ διέυρνε την άπήχηση της άριστεράς σε σχέση με τό προπολεμικό ΚΚΕ. Η ένιςχυση όμως των καταπιεστικών κρατικών μηχανισμών σά συνέχεια του εμφύλιου, είχε σαν άποτέλεσμα να περιοριστεί σημαντικά ή και να άνατραπεί αυτή ή διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης.

Οί μηχανισμοί της πελατειακής ένσωμάτωσης των αγροτών.

Στους δύο νομούς ή στρατηγική που υλοθέτησαν τά άστικά κόμματα για να επανεντάξουν τους αγροτικούς πληθυσμούς στο πελατειακό σύστημα ήταν ένας συνδυασμός ρουσοφετολογίας και καταπίεσης. Η εξάρτηση των αγροτικών πληθυσμών από τό κράτος διευκόλυνε την προσχώρησή τους στα πελατεια-

κά δίκτυα που λειτουργήσαν σαν οι κυρίως δίαυλοι για τη διανομή κρατικών παροχών και διορισμών. Οι διαφορές στη σταθερότητα της ένσωμάτωσης των δύο νομών στο πελατειακό σύστημα σ' αυτή την περίοδο έξηγούνται από τό διαφορετικό τύπο ένσωμάτωσης στο πελατειακό σύστημα, τη διαφορετική δομή της οικονομίας τους και την επιβίωση του κοινοτικού συστήματος.

Η μακροχρόνια παραμονή της δεξιάς στην έξουσία της επέτρεψε να έπωφεληθεί από την οικονομική άνάπτυξη και να διευρύνει τό πελατειακό της κύκλωμα. Η κομματική της όργάνωση άναπτύχθηκε σε παρασιτική συμβίωση με τόν κρατικό μηχανισμό που λειτουργούσε έτσι που να ίκανοποιεί τά άτομικά αίτήματα των όπαδών της και να επιβάλλει κυρώσεις στους αντίπαλους. Στο επίπεδο του νομού, ή νομαργία και τά τοπικά ύποκαταστήματα των δημόσιων ύπηρεσιών και όργανισμων και ή ΑΤΕ λειτουργούσαν με κομματικά κριτήρια. Άλλά και τό συνδικαλιστικό κίνημα και τό συνεταιριστικό χειραγωγούνται από τό κράτος και περνούν και αυτά κάτω από τον έλεγχο της δεξιάς. Τά τοπικά παραρτήματα της χωροφυλακής είχαν σαν κύριο στόχο να παρεμποδίζουν τη συνδικαλιστική και πολιτική δραστηριότητα της άριστεράς³⁵. Έτσι, παρά τό γεγονός ότι στην Α.Α. κατά τη διάρκεια της αντίστασης, άλλά και στην Καβάλα, προπολεμικά και στη διάρκεια της αντίστασης, είχε σημαντική επιρροή στον αγροτικό πληθυσμό ή άριστερά, μεταπολεμικά ή παρουσία της στην ύπαιθρο περιθωριοποιήθηκε.

Στήν Α.Α., ή ένταξη στο πελατειακό σύστημα ήταν πιό σταθερή, τόσο λόγω της παραδοσιακής της ένσωμάτωσης όσο και της περιορισμένης άνάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων στο νομό. Η πόλωση του εμφύλιου είχε σαν άποτέλεσμα την επαναδραστηριοποίηση του πελατειακού συστήματος και την ένιςχυση της δεξιάς και των πιό συντηρητικών τάσεων του κέντρου (βλ. πίνακα 5).

Η Α.Α. παρακολούθησε τη ραγδαία οικονομική άνάπτυξη της χώρας χωρίς να κατορθώσει να άποσπάσει σημαντικούς πόρους για τη δική της άνάπτυξη. Άντίθετα, άπως έχουμε ήδη έπισημάνει, στην άνάλυση της αγροτικής δομής διενεργείται μιά μεταφορά πόρων από τη γεωργία αυτής της περιφέρειας προς τόν άστικό διομηχανικό τομέα. Έτσι παρ' όλο που οι πολιτικοί της περιφέρειας αυτής είχαν από νωρίς προσβάσεις στην κρατική έξουσία δέν κατόρθωσαν να έξασφαλίσουν πιστώσεις για την οικονομική άνάπτυξη του νομού. Κυρίως δέν κατόρθωσαν να άνατρέψουν άκόμη και στην περίπτωση που

33) Τό περιθώριο κέρδους που άφηναν οι ξένες Έταιρίες στους Έλληνες έξαγωγείς κυμαινόταν από 4-7% άλλά με τη χρηματοδότηση του Κράτους που έφτανε τά 85% τό ποσοστό κέρδους πάνω στα δικά τους κεφάλαια έφτανε τό 20-25% *ibid.* σελ. 138.

34) Βλ. Ρ. PECHOUX «Les problèmes du travail et de l'emploi dans une ville de province en Grèce: L' exemple de Kavala, Revue de Géographie de Lyon, vol. 41 NO 4 1966.

35) Η δραστηριοποίηση των μηχανισμών καταστολής έγινε ιδιαίτερα φανερή στις εκλογές του 1961. Στοιχεία για τους δύο Νομούς από κατάθεση Θ. Λυμοερίδη στα Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής 30/1/61 και για την Αιτωλοακαρνανία Βλ. ένστάσεις στο Έκλογόδικείο Κ. Πετρόπουλου. Άθωνάσου Κακογιάννη και Ά. Άκριδα.

άνηκαν σέ κομματικούς φορείς πού τό επεδίωξαν τήν ύπαγωγή τής γεωργίας στήν καπιταλιστική πού επέτεινε τήν οικονομική κρίση στό νομό. Έπιωφελήθηκαν όμως από τήν παραμονή τους στήν έξουσία γιά νά δημιουργήσουν ερείσματα στήν κρατική γραφειοκρατία πού τούς επέτρεπαν νά ξευληθεύουν τά άτομικά αίτήματα τών ψηφοφόρων τους. Οί βουλευτές τής δεξιᾶς καί τών κεντρῶν κομμάτων, πού κατέλαβαν ύπουργικά αξιώματα στίς πρώτες μετακατοχικές κυβερνήσεις, λειτούργησαν παρασιτικά στόν κρατικό μηχανισμό καί δημιούργησαν σταθερά πελατειακά δίκτυα πού τούς επέτρεψαν νά κυριαρχήσουν στήν πολιτική ζωή τοῦ νομοῦ μέχρι τίς τελευταίες ἐκλογές τοῦ 1964 πρὶν ἀπό τήν ἐπιβολή τής δικτατορίας³⁶.

Ἡ ἀνάλυση τής κατανομῆς τών σταυρῶν προτίμησης τών ὑποψηφίων τών ἀστικῶν κομμάτων στήν Α.Α. εἰκονογραφεί τήν πελατεία σάν ἐκλογικό φέουδο. Οί βουλευτές καί πολιτευόμενοι εἶχαν τή δύναμή τους συγκεντρωμένη στά σαφῶς καθωρισμένα γεωγραφικά ὄρια τών ἐπαρχιῶν. (Χάρτες 1,2 Πίνακες 1,2). Αὐτό εἶναι μιά ἐνδειξη ὅτι τά ἀστικά κόμματα στήν ὑπαιθρο κινητοποιοῦσαν τούς ψηφοφόρους τους ὄχι μέ ὀριζόντιες μαζικές ὀργανώσεις ἀλλά γύρω ἀπό μικρές ὀργανικές ἐνότητες ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἡ κοινότητα κλπ. πού σχημάτιζαν τά πελατειακά δίκτυα. Ἡ ἐπαρχία ἀποτελοῦσε τή βάση τής πελατείας καί ἀπό κεί οἱ ὑποψήφιοι ἐξακτινώνονται καί στόν ὑπόλοιπο νομό. Οἱ διαφορές μεταξύ τών ἐπαρχιῶν καθορίζουν καί τόν τύπο τής πελατειακῆς ἐνσωμάτωσης. Π.χ. ἡ Τριχωνίδα καί τό Μεσολόγγι, ἐπαρχίες ἐντονα ἐμπορευματικές μέ μεγάλα ἀστικά κέντρα καί δημογραφική εὐρωστία, ἦταν καί οἱ περισσότερο ἀνταγωνιστικές. Ἀπό τίς καθαρὰ ἀγροτικές ἐπαρχίες πῶς ἀνταγωνιστική εἶναι ἡ Βόνιτσα ἐνῶ ὁ Βάλτος καί ἡ Ναυπακτία, ἐπαρχίες καθυστερημένες ὀρεινές καί μέ δημογραφική καχεξία, ἀποτελοῦν τή βάση τών πῶς σταθερῶν πελατειῶν στό Νομό³⁷.

Ἡ πελατειακή ἐνσωμάτωση τής Καβάλας πού γίνεται μέ μεγάλη καθυστέρηση ἦταν ἀσταθής καί ἐφήμερη μέ ἀποτελεσμα μιά σημαντική παρουσία τής ἀριστερᾶς καί τών ριζοσπαστικῶν τάσεων τοῦ κέντρου (βλ. πίνακα 5). Ἡ μεταπολεμική οικονομική κρίση πού ἐπληξε ἰδιαίτερα τούς καπιταλιστικούς καί τήν κατάλυση τών παραδοσιακῶν δεσμῶν μεταξύ τών προσφύγων καί τής φιλελεύθερης παράταξης ἔκανε πολλές ἀγροτικές οἰκογένειες διαθέσιμες γιά νά ἐνταχθοῦν στά πελατειακά δίκτυα. Ἀπ' αὐτή τή διαθέσιμότητα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἐπιωφελήθηκε κυρίως ἡ δεξιὰ πού μέχρι τό 1952 δέν εἶχε ερείσματα στό νομό οὔτε στίς ἀστικές οὔτε στίς λαϊκές τάξεις. Ἡ δεξιὰ ἀφοῦ ἐκμεταλλεύθηκε τήν κρατική κρίση γιά νά ἀποπροσανατολίσει τούς ἀγρότες, κατόρθωσε νά ἐντάξει μιά σημαντική μερίδα στά πελατειακά δίκτυα τών βουλευτῶν τής. Οἱ παλαιοκομματικές μέθοδοι μεταφυτεύθηκαν καί στήν Καβάλα ἰδιαίτερα μετά τό 1956 καί τήν ἀνοδο στήν ἐξουσία ἐνός πρωθυπουργοῦ πού καταγόταν ἀπό τήν Μακεδονία³⁸. Ἡ μονοπώληση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀπό τούς πολιτικούς τής παλιάς Ἑλλάδας ἔφτασε στό τέλος τής. Κι' ἔτσι δόθηκε ἡ εὐκαιρία σέ πολιτικούς τής δεξιᾶς ὅπως αὐτῶν τής Καβάλας, πού εἶναι ὑποχρησιμοποιήθηκαν εἰτε κατέλαβαν στρατηγικά ἀξιώματα στόν κρατικό μηχανισμό νά δημιουργήσουν σταθερές πελατείες³⁹.

Οἱ πελατείες στήν Καβάλα ἔχουν διαφορετική μορφή ἀπ'

ὅ,τι στήν Α.Α., γιὰτί δέν ἀποτελοῦν τήν ὀργανική μετεξέλιξη παραδοσιακῶν προσωπικῶν κομμάτων. Ἡ διαμόρφωση τών περισσότερων ἔγινε μετά τή μαζική ἐγκατάσταση τών προσφύγων καί γι' αὐτό τή βάση τους ἀποτελοῦν προσφυγικές ὀμάδες κατεσπαρμένες σέ δύο ἢ περισσότερες ἐπαρχίες. Γι' αὐτό καί οἱ περισσότερες πελατείες στήν Καβάλα δέν ἔχουν σά βάση τους μιά ἀλλά περισσότερες ἐπαρχίες. (βλ. Πίνακες 3, 4 χάρτες 3, 4). Ἡ διαδικασία τοῦ σχηματισμοῦ τών πελατειῶν στήν Καβάλα εἶναι ἡ ἀντίστροφη ἀπό τήν Α.Α. Δηλαδή ἐνῶ στήν τελευταία οἱ πελατείες προϋπήρχαν τών κομμάτων, στήν πρώτη καί κυρίως στίς προσφυγικές ἐπαρχίες τά κόμματα προϋπάρχουν τών πελατειῶν. Γι' αὐτό, παρά τή διαμόρφωση ὀρισμένων σταθερῶν ἐπαρχιακῶν φέουδων, τά ἰδεολογικά ρεύματα θρῖσκουν ἀπλήρη στόν ἀγροτικό πληθυσμό. Ἔτσι ὥστε σέ ἐπαρχίες πού ἔμειναν οικονομικά καθυστερημένες, ὅπως ἡ Θάσος, νά συνυπάρχουν ἰσχυρές μαζικές ὀργανώσεις μέ σταθερές πελατείες, ἐνῶ στίς περισσότερο οικονομικά ἀνεπτυγμένες ἐπαρχίες ὅπως τό Παγγαῖο νά ἀποτελοῦν τή βάση γιά τά φέουδα τών δεξιῶν πολιτικῶν⁴⁰.

Αὐτοί οἱ μηχανισμοί τής πολιτικῆς ἐνσωμάτωσης ἐξηγοῦν πῶς κατόρθωσαν ἡ δεξιὰ νά συγκρατεῖ μιά σημαντική μερίδα τών ἀγροτῶν στούς δύο νομούς, παρ' ὅλο ὅτι ἀκολουθοῦσε μιά πολιτική ἀντίθεση μέ τά συμφέροντά τους. Εἰδικά στήν Α.Α., μέχρι τό 1963, ἡ δεξιὰ συγκέντρωσε τήν πλειοψηφία τών ἀγροτικῶν ψήφων— μέ ἐξαίρεση τίς ἐκλογές τοῦ 1956. Στήν Καβάλα, οἱ πελατειακές ἐξαρτήσεις ἦταν λιγότερο ἰσχυρές καί μιά σημαντική μερίδα τών ἀγροτῶν τοποθετήθηκε ἔξω ἀπό τό πελατειακό σύστημα. Ἐνα ἀρκετά ὑψηλό ποσοστό ἀγροτῶν ψήφισε τήν ΕΔΑ καί ἕνα μικρότερο τό Ἀγροτικό Κόμμα⁴¹. Ἰδιαίτερα μετά τό 1956 ἡ δεξιὰ ὄλο καί πῶς δύσκολα συγκρατεῖ τούς ψηφοφόρους τής. Ἡ διαρροή τών ψήφων ἀρχίζει πρῶτα ἀπό τά ἀστικά κέντρα καί μεταδίδεται στούς ἀγροτικούς πληθυσμούς. Ἔτσι, τό 1958 στήν Καβάλα ἡ δεξιὰ συγκεντρώνει

36. Ὁ Γ. Νόδας, ὁ Σ. Χούτας καί οἱ Α. Στράτος, Π. Σταυρόπουλος ἦταν μερικοί ἀπ' τούς πολιτικούς πού κυριάρχησαν στήν πολιτική ζωή τής Α.Α. σ' ὅλη σχεδόν τή διάρκεια τής προδικτατορικῆς περιόδου.

37. Γιά μιά ἐπεξεργασία κοινωνικοοικονομικῶν καί δημοκρατικῶν στοιχείων κατά ἐπαρχία στήν Α.Α. βλ. Β. ΒΑΛΛΩΡΑ «Μορφῆς καί Ροῦμὲλ τὸ λίκνο τῶν Ἑλλήνων».

38. Γιά τή μονοπώληση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀπό τούς Παλιοελλαδίτες βλ. Δ. ΑΡΓΥΡΙΑΔΗΣ: The Ecology of the Greek Administration: Some Factors. Affecting the Development of the Greek civil Service. Ἐκδ. Γ. ΠΕΡΙΣΤΙΑΝΗ: Contributions to the Mediterranean Sociology.

39. Ὁ Ν. Μάρτης διορίστηκε τό 1955 Γεν. Γραμματέας τοῦ Ὑπουργείου Βορείου Ἑλλάδος. Ἀπό τότε ἐκλεγόταν συνεχῶς βουλευτῆς μέ μόνη ἐξαίρεση τό 1964. Ὁ Κ. Βενέτης ἐπίσης μετά τήν ἀποτυχία του στίς ἐκλογές τοῦ 1956 διορίστηκε Νομάρχης Ροδόπης καί ἔκτοτε ἐκλεγόταν συνεχῶς βουλευτῆς.

40. Ἡ ἰσχυρή παρουσία τής ΕΔΑ στή Θάσο πρέπει νά ἀποδοθεῖ στήν προπολεμική ἀνάπτυξη τοῦ ΚΚΕ μεταξύ τών χωρικῶν πού δούλευαν ἐποχικά στά καπνεργοστάσια.

41. Παρά τό γεγονός ὅτι τό Ἀγροτικό Κόμμα λειτούργοῦσε σάν μιά προσωπική πελατεία τοῦ Μπαλατζῆ ἡ προσχώρηση τών ἀγροτῶν σ' αὐτό ἀποτελοῦσε μιά συλλογική ἀντίδραση τών καπιταλιστικῶν ἀπέναντι στό καπιταλισμό.

μόνο τό 41,05% τών άγροτικών ψήφων. Είναι ένδεικτικό ότι για νά ανακόψει τή διαρροή τών ψήφων της αναγκάζεται και στους δύο νομούς τό 1961 νά καταφύγει στή δία και στή νοθεία. Σά συνέπεια όμως της μεγαλύτερης πελατειακής εξάρτησης τών άγροτών στήν Α.Α. οι μετατοπίσεις ψήφων είναι πολύ μεγαλύτερες άπ' ότι στήν Καβάλα.

Άγροτικές κινητοποιήσεις στους δύο νομούς

Η κάπνική κρίση επίδρασε καταλυτικά γιά τή σταθερότητα τών πελατειακών εξαρτήσεων στήν Α.Α. Στίς άρχές του 1960, ή επιδημία περονόσπορου έφερε σέ άπόγνωση τούς παραγωγούς και παρά τίς προσπάθειες τών κυβερνητικών βουλευτών νά τούς συγκρατήσουν έξεγέρθηκαν. Αυτή ή κινητοποίηση βοηθήθηκε τόσο άπό τόν άνταγωνισμό σημαντικών δεξιών παραγόντων, όπως του Κ. Πολίτη, τότε Πρόεδρου της ΕΓΣΑ και προστατευόμενου του Ύφυπουργού Γεωργίας Π. Σταυρόπουλου, και του επίσης δεξιού συνεταιριστή Δ. Μαυρομάτη.

Άλλά και άπό τό γεγονός ότι οι μεγάλοι καπνοπαραγωγοί έχοντας ύποστει σοβαρές ζημιές επεδίωκαν μιά συμμαχία με τούς μικρούς και μεσαίους καλλιεργητές και όχι ένα προσωπικό διακανονισμό με τούς έμπορους. Τά κόμματα της άντιπολίτευσης και ιδιαίτερα ή ΕΔΑ, πού σάν μηχανισμός μπορούσε νά κινητοποιεί βασικά όπαδούς και νά μετακινεί στά κέντρα αλγμής στελεχικό δυναμικό, βοήθησε στό νά οργανωθεί ή κινητοποίηση τών καπνοπαραγωγών. Με άποτέλεσμα στά καπνοπαραγωγικά χωριά τών επαρχιών Βάλτου και Ξηρόμερου νά επιβληθεί ένα πετυχημένο μπούκοιτάς τών άγορών. Η κινητοποίηση κορυφώθηκε με μιά θεαματική διαδήλωση στήν Έθνική Όδό, και στή διάρκεια συγκρούσεων με ισχυρές δυνάμεις χωροφυλακής σκοτώθηκε ένας άγρότης. Τό γεγονός αυτό μαζί με τή δίκη τών καπνοπαραγωγών συνετέλεσε στή μαζική μεταστροφή τών άγροτών άπό τήν ΕΡΕ στήν ΕΚ⁴². Η ΕΚ πού δέν

42) Γιά λεπτομέρειες γι' αυτή τήν κινητοποίηση τών άγροτών βλ. Μ. ΚΟΜΝΗΝΟΥ όπ. παρ. Κεφάλαιο 7.

είχε ιδιαίτερη συμμετοχή στην οργάνωση της κινητοποίησης, έδωσε εκ των ύστερων πολιτική κάλυψη στην ήγεςία των καπνοπαραγωγών και υιοθέτησε τὰ αϊτήματά τους και τὰ προέβαλε στην προεκλογική της έκστρατεία.

Στὴν Καβάλα, τὸ 1962 ἡ κυβερνητικὴ ἀδράνεια εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά σημειωθοῦν ἐπεισόδια μεταξὺ τῶν ἐμπόρων και τῶν καπνοπαραγωγῶν πού δέν ἤθελαν νά παραδώσουν τὰ καπνά τους στὶς χαμηλές τιμές πού εἶχαν ἀρχικά συμφωνήσει. Ἡ ΕΚ., μέσω τοῦ Α. Μπαλτατζῆ, κάλυψε τοὺς παραγωγούς και ἔριξε τὴν εὐθύνη γιὰ τὰ ἐπεισόδια στὴν κυβέρνηση. Ἐπίσης στὴν Καβάλα ὁ Μπαλτατζῆς συμβούλεψε σὸ προεδρεῖο τῆς ΕΓΣΚ νά υιοθετήσει μαχητικὴ στάση και νά καταγγεῖλει τοὺς ἐμπόρους⁴³. Ἐτοὶ στὴν Καβάλα ἡ ΕΚ ἐπωφελήθηκε τῆς καπνικῆς κρίσης γιὰ νά ξανακερδίσει μιὰ σημαντικὴ μερίδα τοῦ ἀγροτικῶ πληθυσμοῦ. Οἱ ἀγρότες στὴ βάση τῶν οικονομικῶν τους συμφερόντων στρέφονται ξανά πρὸς τὸ κέντρο και ἐπαναβιώνουν οἱ παραδοσιακοὶ δεσμοὶ τῶν προσφύγων μέ τὴ φιλελεύθερη παράταξη.

Παρά τὶς σημαντικὲς μετατοπίσεις ψηφοφόρων ἀπὸ τὴ δεξιά σὸ κέντρο οἱ «κάθετες μορφές οργάνωσης», οἱ πελατείες, δέν ἐξαφανίζονται. (Βλ. πίν. 5). Εἰδικὰ μάλιστα στὴν Α.Α., ἡ ἀνισοκατανομὴ τῶν σταυρῶν μεταξὺ τῶν ὑποψήφιων και τὰ ἐκλογικὰ φέουδα παραμένουν χαρακτηριστικὰ τόσο τῆς ΕΡΕ ὡσο και τῆς ΕΚ. (Πίν. 1, 2 χάρτες 1, 2). Ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἀνταγωνιστικῶν κοινοτήτων ἦταν γιὰ τὴν ΕΡΕ συνέπεια τῆς ἀποχώρησης ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν ὑποψήφιων Α. Στράτου και Γ. Ἰντζέ πού εἶχαν σταθερές πελατείες σὸ Βάλτο και τὴ Ναυπακτία. Γιὰ τὴν ΕΚ δέ μποροῦμε νά ἀποδώσουμε τὴν ὑπαρξή τους στὶς πρόσφατες κινητοποιήσεις γιατί ἡ κατανομὴ τῆς παρουσιάζει μεγάλες ὁμοιότητες με τοῦ 1956⁴⁴. Αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις ὀδηγοῦν σὸ συμπέρασμα ὅτι ἀκόμη και σέ περιόδους ἰδεολογικῶν ζυμώσεων στὴν ὑπαιθρο, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς παραμένει ἐνσωματωμένος σέ πελατείες, μέ ἀποτέλεσμα οἱ μετατοπίσεις ψηφοφόρων νά παίρνουν τὸ χαρακτῆρα τῆς μετάβασης ἀπὸ πελατεία σέ πελατεία και ὄχι τῆς κατάλυσης τῶν πελατειακῶν ἐξαρτήσεων. Ἡ δραστηριότητα τῆς ἀριστερᾶς δέν ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νά ὀδηγήσει στὴν ἀποδυναμώση τῶν πελατειακῶν ἐξαρτήσεων, ἡ οργανωτικὴ δομὴ ἄλλωστε και ἡ στρατηγικὴ τῆς ΕΔΑ δέν τῆς ἐπιτρέπει νά ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴ διαθέσιμότητα τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν.

Στὴν Καβάλα οἱ ἐκλογές 1963 και 1964 ἐπιβεβαίωσαν δύο τάσεις: α) Τὴν ἐπικράτηση τῆς πελατειακῆς μορφῆς στὴν οργάνωση τῶν δύο μεγάλων κομμάτων. β) Τὴν εὐθραυστη και ρευστὴ μορφή τῶν πελατειῶν πού παραμένουν ἰδιαίτερα εὐάλωτες σὸ ἐκλογικὸ ρεῦμα. Ἡ πρώτη τάση ἐπιβεβαιώνεται ἰδιαίτερα σέ ἀναφορὰ μέ τὴν κεντρὴ παράταξη ὅπου ὁ σηματομοσός πελατειῶν ἔχει προχωρήσει πολὺ σέ σχέση μέ τὸ 1956. Ἡ δευτέρα τάση ἐπιβεβαιώνεται ἀναφορικὰ και μέ τὶς δύο παρατάξεις. Δηλαδή σέ σύγκριση μέ τὸ 1956 ἔχουμε σημαντικὲς ἀλλαγές στὰ ὄρια τῶν πελατειῶν τῶν ἰδίων ὑποψηφίων. Ἐνὼ συγχρόνως ἡ ἀνισοκατανομὴ τῶν ψήφων μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων εἶναι πολὺ μικρότερη ἀπ' ὅ,τι στὴν Α.Α. (Σύγκρινε πίνακα 1, 2 μέ 3, 4). Μποροῦμε λοιπὸν νά συμπεράνουμε ὅτι στὴν Καβάλα, παρά τὴν ἀστάθειά της, ἡ πελατειακὴ ἐνσωμάτωση δέν καταλύεται. Οἱ μαζικὲς ὀριζόντιες οργάνώσεις πού ἦταν κι αὐτὲς εὐθραυστες και ἀσταθεῖς ἰδίως στὴν ὑπαιθρο, συνυπάρ-

χουν μέ τὶς κάθετες πελατειακὲς συσπειρώσεις, ἀλλὰ οἱ τελεταίες δέ λειτουργοῦν ἐξ ἴσου ἀνασταλτικὰ γιὰ τὴν παρεμπόδιση τῶν ἰδεολογικῶν ζυμώσεων ὅπως στὴν Α.Α.⁴⁵.

Φυσικὰ δέ μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τὴν ΕΚ σάν ἐν κομμα πού ἐκπροσωποῦσε τὰ ταξικὰ συμφέροντα τῶν ἀγροτῶν. Ὅπως ὀποτε δμως, ἡ διαθέσιμότητα τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν στὴν κινητοποίηση ἐναντία στὴν ΕΡΕ δέσμευσε τὴν ἡγεςία τοῦ κόμματος νά ἀκολουθήσει φιλοαγροτικὴ πολιτικὴ ὅσα ἀνέθηκε στὴν ἐξουσία. Ἡ ΕΚ πῆρε ὀρισμένα μέτρα πού ὀφέλησαν τοὺς ἀγρότες. Ἡ ΑΤΕ λειτούργησε περισσότερο μέ γνώμονα τὰ οικονομικὰ κριτήρια και δέν ἔκανε διακρίσεις στὴ χορηγηση πιστώσεων. Ἐπίσης ἐπέβαλε μιὰ διαδικασία γιὰ τὸ καθορισμὸ τῆς τιμῆς τῶν καπνῶν πού διασφάλιζε τὰ συμφέροντα τῶν καπνοπαραγωγῶν. Αὐτὸ δέ σημαίνει ὅτι τὰ πελατειακὰ δίκτυα σταμάτησαν νά λειτουργοῦν σὰ διαύλοι γιὰ τὴν ἐξασφάλιση διορισμῶν ἢ ἄλλων κρατικῶν παροχῶν. Ἄλλωστε και μέχρι τὶς ἐκλογές τοῦ 1964 οἱ πελατειακὲς συσπειρώσεις ἐξακολουθοῦν νά παίζουν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ ἐκλογικῶ ἀποτελέσματος. Ἰδιαίτερα στὴν Α.Α., μέ τὴν ὑπουργοποίηση ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς πολιτικούς της, ἐξακολούθησε νά λειτουργεῖ τὸ πελατειακὸ σύστημα. Ἄλλὰ ἡ οἰκονομικὴ και κοινωνικὴ θέση τῶν ἀγροτῶν δελτιώθηκε και ἐνισχύθηκαν οἱ διαδικασίες πού θά ἐπιδρούσαν καταλυτικὰ στὶς πελατειακὲς τους ἐξαρτήσεις.

43) Συνέντευξη μέ στέλεχος τοῦ ΑΚ στὴν Καβάλα.

44) Βλ. Χάρτη τῶν ἐκλογικῶν φέουδων τῆς ΔΕ στὴν Α.Α. τὸ 1956.

45) Στὶς ἐκλογές τοῦ 1964 ἡ σειρά ἐπιτυχίας τῶν βουλευτῶν τῆς Α.Α. καθορίστηκε ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τῶν ὑποψηφίων στὴν πρώτη Κυβέρνηση τῆς Ἐνωσης Κέντρου. Στὴν Καβάλα δμως πού κανεὶς βουλευτῆς δέν εἶχε περιληφτεῖ στὴν Κυβέρνηση ἡ προμοδότηση τῆς ΕΔΑ ἐπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς σειράς ἐπιτυχίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
ΠΟΣΟΣΤΑ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ ΕΡΕ 1963

%	ΝΟΜΟΥ		ΒΑΛΤΟΥ		ΒΟΝΙΤΣΑΣ		ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ		ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ		ΤΡΙΧΩΝΙΔΑΣ	
	α	β	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
ΓΕΡΟΘΑΝΑΣΗΣ ΦΩΤ.	3,5	8,2	1,2	3,4	14,3	35,3	0,9	2,06	0,4	0,9	0,8	2
ΜΑΚΡΗΣ ΣΤ.	3,5	8,3	1,4	4	0,6	1,5	1,8	4,2	0,2	0,5	9,8	23,3
ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ Χ.	1,7	4	1,5	4,4	6,3	15,3	0,3	0,6	0,3	0,7	0,4	0,7
ΣΤΑΜΑΤΗΣ Γ.	7,2	17	4,7	13,3	3	7,4	3,3	7,7	3,5	7,3	16,5	39,1
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Π.	10,2	23,8	7,6	21,7	6,6	16,3	19,9	45	612,1	24,9	6,3	15
ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Κ.	6,1	14,4	3	8,7	4,6	11,4	11,9	27,4	7,7	15,9	3,9	9,3
ΦΑΡΜΑΚΗΣ Ν.	5,2	12,3	7,6	21,7	1,4	3,6	2,1	5	22,2	45,5	1,6	3,9

1 = Ποσοστό του υποψήφιου επί του συνόλου των εγκύρων στην επαρχία.

2 = Ποσοστό του υποψήφιου επί του συνόλου των ψηφισάντων τον συνδυασμό στην επαρχία.

α = Ποσοστό του υποψήφιου επί του συνόλου των εγκυρων ψήφων στο νομό.

β = Ποσοστό του υποψήφιου επί του συνόλου των εγκυρων ψήφων του Συνδυασμού στο νομό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
ΠΟΣΟΣΤΑ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ ΕΚ 1963

ΝΟΜΟΥ	ΒΑΛΤΟΥ		ΒΟΝΙΤΣΑΣ		ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ		ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ		ΤΡΙΧΩΝΙΔΑΣ			
	α	β	1	2	1	2	1	2	1	2		
ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ ΝΟΒΑΣ Γ.	6,6	14,7	1,3	2,4	1,6	3,6	2,3	5,4	35	74	2,6	6,6
ΚΑΤΣΩΤΑΣ Σ.	4,2	9,5	1,7	3	4	9	9,7	22,3	1,4	3,1	3,1	7,6
ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ.	6,4	14,4	5,2	9,2	23,6	52,5	1,6	3,7	1,3	2,8	1	4,7
ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ.	7,2	16,1	0,2	0,3	2,5	5,6	23,1	53,2	5,3	12,2	2,8	6,9
ΣΕΡΠΑΝΟΣ Γ.	3,3	7,5	1	1,7	0,6	1,4	1,1	2,5	0,7	15	9,5	23,5
ΧΟΥΤΑΣ Σ.	8,7	19,4	44,1	77,6	6,9	15,4	3,1	7,3	1,6	3,4	2,9	7,2

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
ΠΟΣΟΣΤΑ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ ΕΚ 1963

ΝΟΜΟΥ	ΘΑΣΟΥ		ΚΑΒΑΛΑΣ		ΝΕΣΤΟΥ		ΠΑΓΓΑΙΟΥ			
	α	β	1	2	1	2	1	2		
ΛΥΜΠΕΡΗΣ Λ.	9,6	23,2	5,3	25,5	9,3	22,8	12,9	22	10,5	25,9
ΛΥΜΠΕΡΙΔΗΣ Θ.	10,5	25,2	1,5	7,5	10,6	25,9	12,3	21	14	34,4
ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ Θ.	8,1	19,6	6,8	33	5,5	13,5	22,7	38,8	2,8	6,9
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Σ.	10,3	24,9	6	29,1	12,6	30,8	9,4	16,1	6	29,1

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
ΠΟΣΟΣΤΑ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ ΕΡΕ 1963

ΝΟΜΟΥ	ΘΑΣΟΥ		ΚΑΒΑΛΑΣ		ΝΕΣΤΟΥ		ΠΑΓΓΑΙΟΥ			
	α	β	1	2	1	2	1	2		
ΒΕΝΕΤΗΣ Κ.	10,5	32,7	6	20,6	9,4	34,8	11,7	41,1	14,6	33,6
ΜΑΡΤΗΣ Ν.	10,5	32,7	9	31,3	8	29,6	9,8	34,4	16,6	38,3
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ.	9,1	28,3	13,1	45,4	8,4	31,3	5,8	20,2	11,4	26,4

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

ΕΤΟΣ		ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ			ΑΣΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ		
		ΔΕΞΙΑ	ΚΕΝΤΡΟ	ΑΡΙΣΤΕΡΑ	ΔΕΞΙΑ	ΚΕΝΤΡΟ	ΑΡΙΣΤΕΡΑ
1952	ΕΛΛΑΔΑ(1)	53,59	38,61	7,46	43,05	40,06	16,77
	ΚΑΒΑΛΑ(2)	43,36	35	21,6	24,81	32,15	42,97
	A-A(3)	56,45	34,92	8,35	46,63	27,66	25,7
1956	ΕΛΛΑΔΑ	52,76	47,19	0	42,04	57,9	0
	ΚΑΒΑΛΑ	54,23	45,6	0	37,09	62,8	0
			31,7 (4)	13,80 (4)		21,4 (4)	41,40 (4)
	A-A	49,63	50,32		43,2	56,7	
1961	ΕΛΛΑΔΑ	56,24	35,41	8,30	42,71	34,92	22,3
	ΚΑΒΑΛΑ	56,70	31,70	11,60	38,11	25,31	36,56
	A-A	62,95	29,13	7,90	51	22,40	26,40
1963	ΕΛΛΑΔΑ	47,08	43,32	9,54	37,62	42,82	19,86
	ΚΑΒΑΛΑ	42,18	44,51	13,29	31,15	35,20	33,63
	A-A	44,15	46,45	8,80	38,25	37,77	23,94
1964	ΕΛΛΑΔΑ	37,96	54,70	7,33	30,45	54,01	15,53
	ΚΑΒΑΛΑ	35,09	52,65	12,24	24,29	43,74	31,98
	A-A	37,40	54,70	7,83	33,42	44,80	21,77

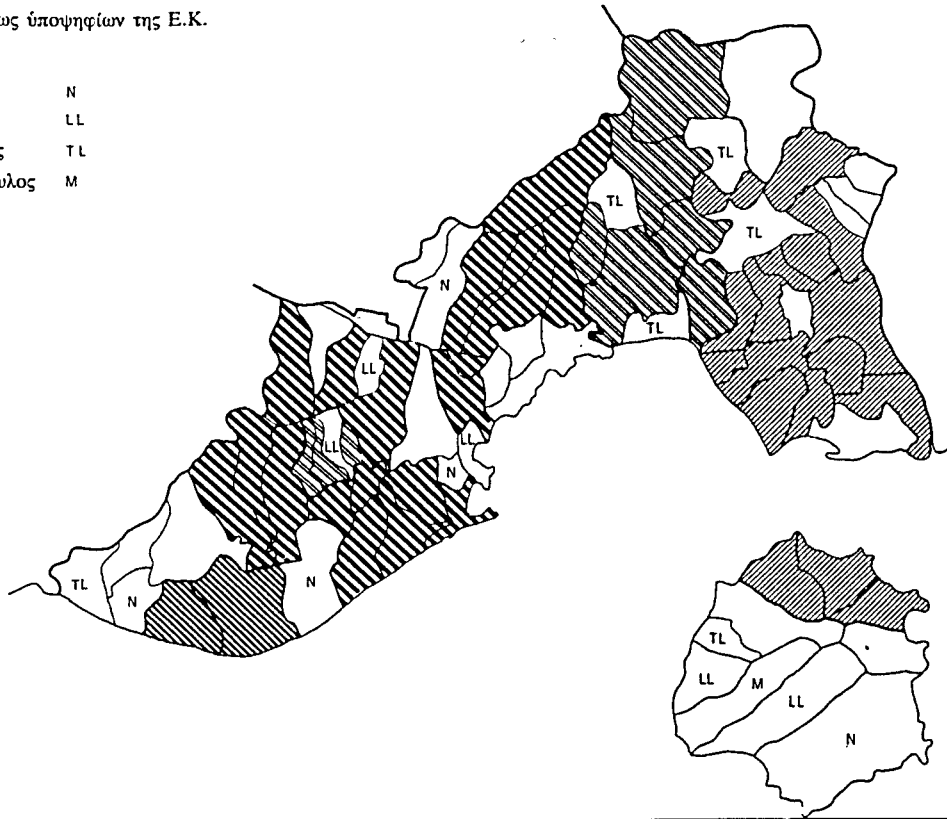
(1) Τά συνολικά στοιχεία, από την υπό δημοσίευση μελέτη του Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, "Εκλογικός Άτλας της Ελλάδος, 1936-1974.

(2) & (3) Υπολογισμοί Μ.Κ.

(4) Στην Καβάλα ήταν δυνατή η διάκριση των ψήφων της αριστεράς από τις ψήφους του κέντρου, γιατί η ΕΔΑ υποστήριξε ορισμένους υποψήφιους. Στην Α-Α η διάκριση αυτή είναι αδύνατη, γιατί στο ψηφοδέλτιο της Δημοκρατικής Ένωσης ή ΕΔΑ δεν είχε δικούς της υποψήφιους.

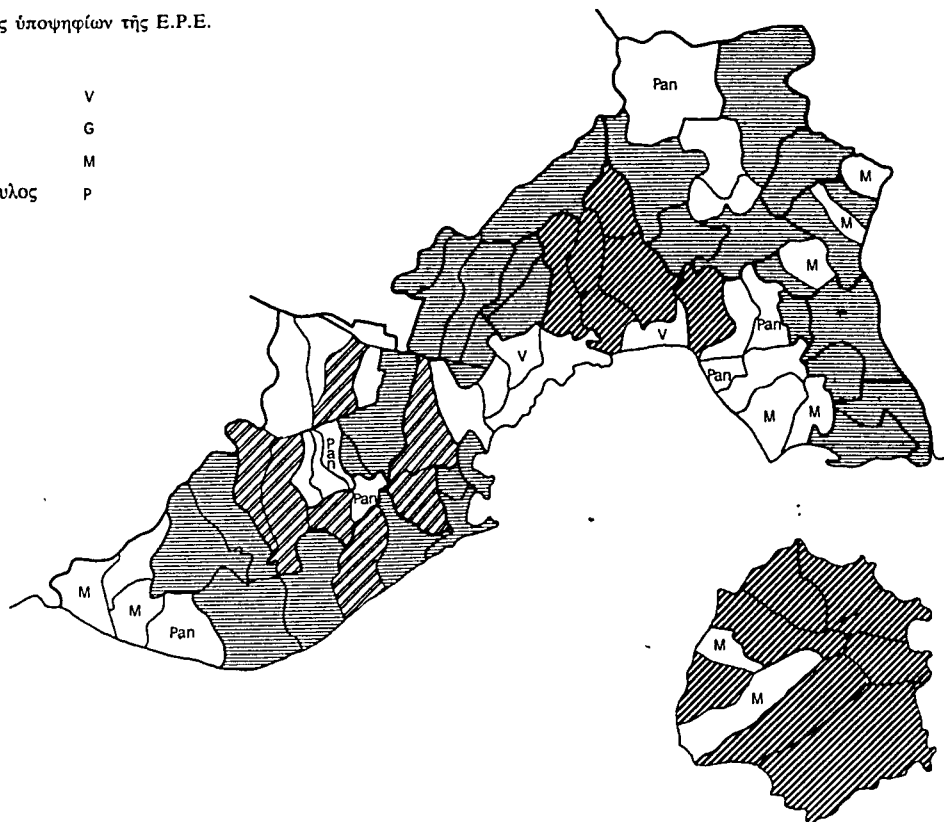
Σταυροί προτιμήσεως υποψηφίων της Ε.Κ.
στην Καβάλα, 1963

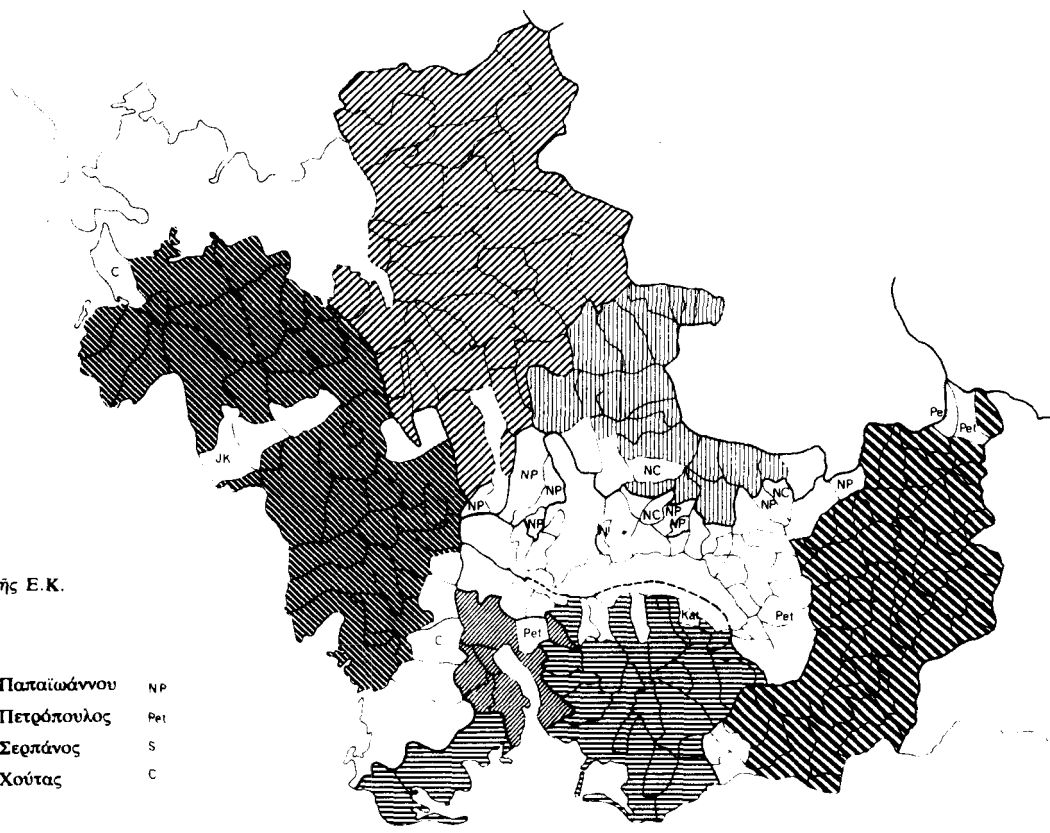
	Νικολαΐδης	N
	Λυμπέτης	LL
	Λυμπερίδης	TL
	Μανωλόπουλος	M

Σταυροί προτιμήσεως υποψηφίων της Ε.Π.Ε.
στην Καβάλα, 1964

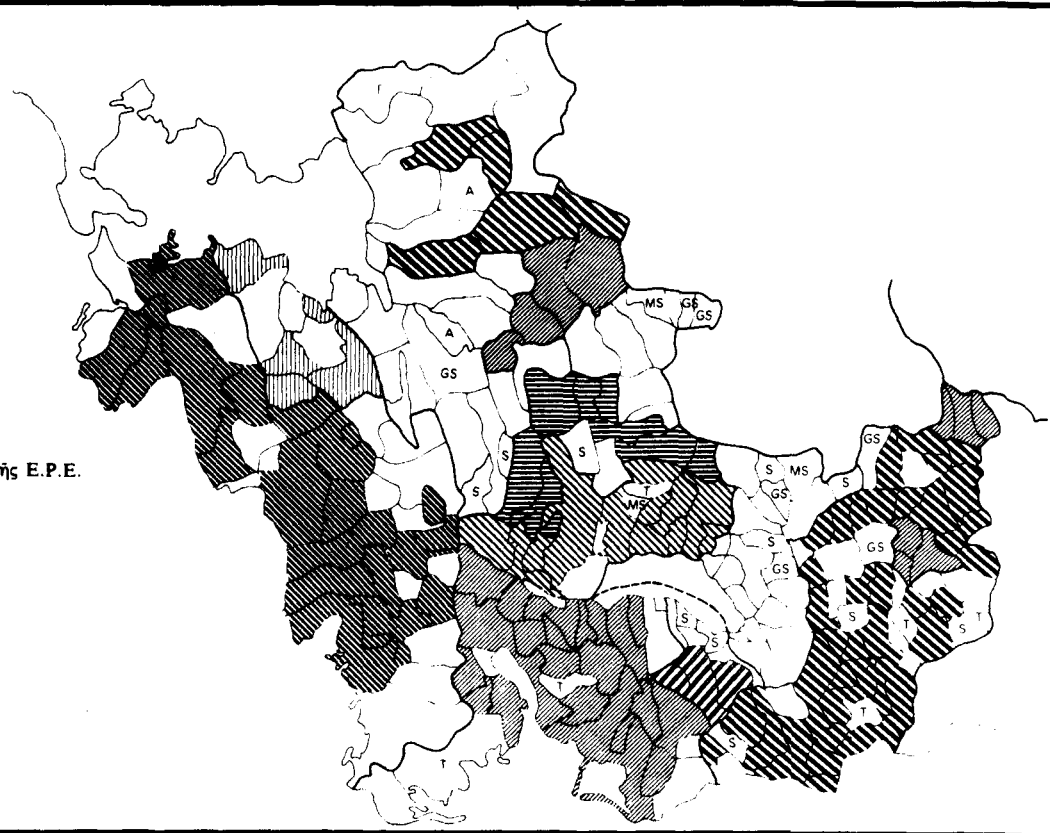
	Βενέτης	V
	Γκαϊλόγλου	G
	Μάρτης	M
	Παναγιωτόπουλος	P

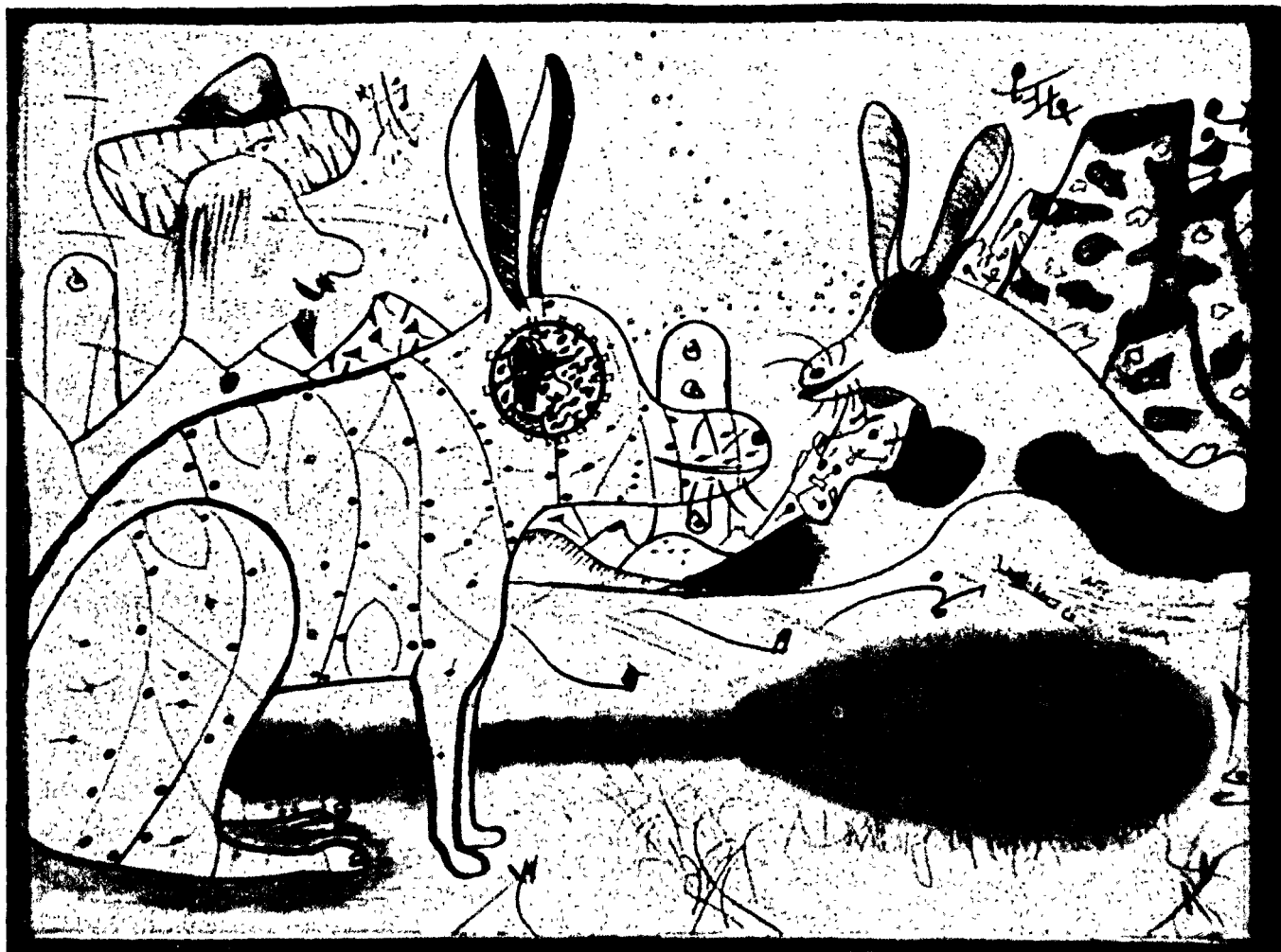
Σταυροί προτιμήσεως ύποψηφίων της Ε.Κ.
στην Αιτωλοακαρνανία, 1963

	Νόβας	N		Παταϊωάννου	NP
	Καραβίας	JK		Πετρόπουλος	Pet
	Καρβούνης	NC		Σεργάνος	S
	Κατούτας	Kat		Χούτας	C
	Παταδημητρίου	GP			

Σταυροί προτιμήσεως ύποψηφίων της Ε.Π.Ε.
στην Αιτωλοακαρνανία, 1963

	Αποκορίτης	A
	Γεροθανάσης	G
	Λιβανός	L
	Μακρής-Στάικος	MS
	Μαυρομάτης	M
	Σταμάτης Γ.	GS
	Σταυρόπουλος	S
	Τρικούπης	T
	Φαρμάκης	F

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΥΦΕΣΗΣ

Ἡ «εὐρωαριστέρα» μπροστά
στήν κρίση τῆς ὕφεσης

Στις 13-15 Φλεβάρη 1981 πραγματοποιήθηκε στή Μαδρίτη ἡ «Εὐρωπαϊκή Συνάντηση γιά τήν Ἀσφάλεια, τή Συνεργασία καί τά Ἀνθρώπινα Δικαιώματα». Ὁργανωμένη ἀπό ἕννεα κέντρα ἐρευνῶν καί μελετῶν τῆς Δ. Εὐρώπης καί κύρια ἀπό τό ἴδρυμα Rablo Iglesias (πού πρόσκειται στό Σοσιαλιστικό Ἐργατικό Κόμμα Ἰσπανίας) καί ἀπό τό Ἰδρυμα Μαρξιστικῶν Ἐρευνῶν (πού πρόσκειται στό Κ.Κ. Ἰσπανίας) ἡ συνάντηση φιλοξένησε ἑβδομήντα περίπου ἐκπρῶσώπους ἀνάλογων ἰδρυμάτων καί πολιτικές προσωπικότητες ἀπό ἔντεκα δυτικοευρω-

παϊκές χώρες καί τή Γιούγκοσλαβία. Βασικά οἱ μετέχοντες στή συνάντηση πωέρχονταν ἀπό τόν σοσιαλιστικό / σοσιαλδημοκρατικό καί ἀπό τόν εὐρωκομμουνιστικό χώρο. Ἀναφέρουμε μερικές ἀπό τίς πιό χαρακτηριστικές παρουσίες: G.-C. Rajetta (τοῦ ἰταλικοῦ Κ.Κ.), Stuart Holland καί Mary Kaldor (τοῦ ἀγγλικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος), M. Azcarate (τοῦ Κ.Κ. Ἰσπανίας), K. Voigt καί V. Isenberg (τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος), ἐκπρῶσοποι τῶν γαλλικοῦ καί ἰταλικοῦ σοσιαλιστικῶν κομμάτων, F. Claudin (πρόεδρος τοῦ ἰδρύματος τῶν Ἰσπανῶν σοσιαλιστῶν P. Iglesias), Melo Antunes (Πορτογαλία). Ἀπό τήν Ἑλλάδα συμμετεῖχαν ἐκπρῶσοποι τοῦ Κέντρου Μεσογειακῶν Σπουδῶν (πού πρόσκεινται στό ΠΑΣΟΚ) καί τοῦ Κέντρου Μαρξιστικῶν Σπουδῶν (πού πρόσκεινται στό ΚΚΕ ἔσωτ.).

Ἡ συνάντηση πραγματοποιήθηκε σέ μιὰ στιγμή ὅπου ἡ επίσημη διάσκεψη τῶν ἐκπροσώπων τῶν κρατῶν πού υπέγραψαν τήν Τελική Πράξη τοῦ Ἑλσίνκι βρισκόταν πολύ κοντά στό πλήρες ἀδιέξοδο, σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδείνωσης τοῦ διεθνoῦς κλίματος. Στόχος τῆς συνάντησης τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς ἦταν ἀκριβῶς νά διαδηλώσει τή θέληση τῶν πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν ρευμάτων πού ἐκπροσωπεύει, ὀλόκληρου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, νά ἀνακοπεῖ ἡ πορεία πρὸς ἓνα νέο ψυχρὸ ἢ θερμὸ πόλεμο, νά περιοσθεῖ καί νά στερεωθεῖ ἡ εἰρήνη καί ἡ ὕφεση. Ἡ συνάντηση ἀσχολήθηκε λοιπόν μέ τὰ ἴδια ἀκριβῶς θέματα πού ἀπασχολοῦν τήν επίσημη διάσκεψη τῆς Μαδρίτης, μέ ἐπίκεντρο τὰ θέματα τοῦ ἀφοπλισμοῦ.

Τό μεγάλο ἐνδιαφέρον τῆς συνάντησης τῆς Μαδρίτης συνίσταται στό εὖρος τῶν δυνάμεων πού ἐκπροσωπήθηκαν καί στίς σημαντικές συγκλίσεις, πού παρατηρήθηκαν σέ μιὰ σειρά ἀπό θέματα, πέρα ἀπό τίς ἱστορικές διαφορές πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στίς εὐρωπαϊκές δυνάμεις τῆς ἀριστερᾶς. Πρόκειται μᾶλλον γιά τήν πρώτη τέτοιας σημασίας καί ἐπιπέδου συνάντηση τῆς «εὐρωαριστερᾶς» καί ἡ ἀπουσία τῶν πιό «θερμοκέφαλων» τμημάτων καί ἀπό τὰ δύο ρεύματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος (Πορτογάλοι σοσιαλιστές καί κομμουνιστές, Γάλλοι κομμουνιστές, Ἕλληνες τοῦ ΚΚΕ) ἀντισταθμίστηκε μέ τό παραπάνω ἀπό τό γεγονός πῶς ἐγινε ἔτσι δυνατός ἓνας οὐσιαστικός ἀντίλογος πέρα ἀπό τή στείρα συνθηματολογία.

Οἱ διαφωνίες καί οἱ ἀντιθέσεις βέβαια δέν ἔλειψαν· λίγοι ἦσαν αὐτοί πού συμφώνησαν μέ τούς Ἄγγλους ἐργατικούς γιά τή σκοπιμότητα τοῦ μονομεροῦς ἀφοπλισμοῦ, ἐνῶ γενικά οἱ ἐκτιμήσεις γύρω ἀπό τό θέμα τῶν εὐρωπυραύλων δέν συνέπιπταν. Οἱ Ἴταλοι κομμουνιστές δυσκολεύτηκαν πολύ νά καταλάβουν τήν ὑποστήριξη ἀπό τούς ἐργατικούς μιᾶς προστατευτικῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στίς χώρες τοῦ Τρίτου Κόσμου, ἐνῶ οἱ Ἰσπανοὶ σοσιαλιστές ἀντέδρασαν μᾶλλον ἔντονα στή ἀποψη τοῦ Γερμανοῦ ὁμοϊδεάτη τους πῶς ἡ Ἰσπανία πρέπει νά μπεῖ στό ΝΑΤΟ γιά νά μειωθεῖ ἡ διμερῆς ἐξάρτησή της ἀπό τίς ΗΠΑ. Κάποιες αἰχμές ἐνός Ἰταλοῦ σοσιαλιστῆ ἀναβίωσαν γιά λίγο τήν ἱστορική διαμάχη ἀνάμεσα στούς Ἰταλοὺς σοσιαλιστές καί κομμουνιστές.

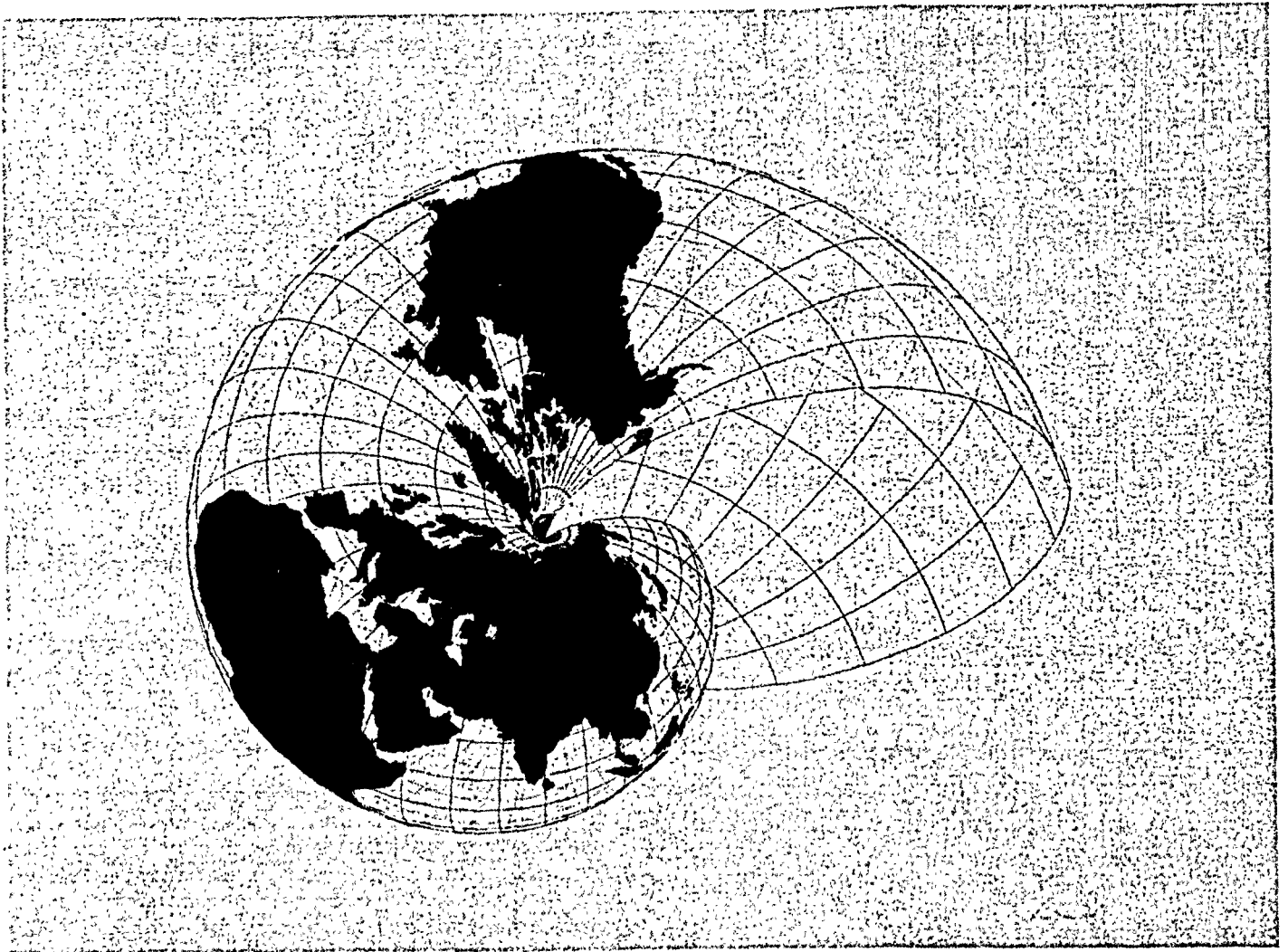
Ὅσο οἱ διαφωνίες δέν ἦσαν τό νέο πού ἔφερε ἡ συνάντηση τῆς Μαδρίτης. Τό νέο ἦταν ἀντίθετα οἱ συγκλίσεις: ἡ διαμόρφωση ἐνός σαφοῦς καί σθεναροῦ μετώπου ἐναντία στή νέα ψυχροπολεμική πολιτική τοῦ Ρέγκαν, ἡ διαμόρφωση μιᾶς ἀντίληψης πάνω στόν ἰδιαίτερο ρόλο πού καλεῖται νά παίξει μιᾶ Εὐρώπη αὐτόνομη καί ἀπό τίς δύο ὑπερδυνάμεις στή διαφύλαξη τῆς εἰρήνης, ἡ ἰδέα πῶς ἡ διαφύλαξη τῶν κοινωνικῶν κατακτήσεων τῶν ἐργαζομένων μπροστα στήν ἐπίθεση τοῦ νεοφι-

λελευθερισμοῦ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο στοιχεῖο μιᾶς συνολικῆς ἀντίληψης γιά τήν εὐρωπαϊκή ἀσφάλεια, ἡ ἔλλειψη κάθε διάθεσης γιά φθινὴ ἀντισοβιετικὴ συνθηματολογία ἀλλά καί ἡ ταυτόχρονη σαφῆ καταδίκη τοῦ σοβιετικοῦ ἡγεμονισμοῦ ἦσαν τὰ βασικά σημεῖα πού συγκέντρωναν τή συναίνεση τῶν περισσότερων ἐκπροσώπων.

Θά ἦταν σκόπιμο νά σημειωθεῖ πῶς ἡ συνάντηση αὐτὴ ἐδῶ καί μερικά χρόνια θά ἦταν ἀδιανόητη: θά προκαλοῦσε τὴ βέβαιη διαγραφή τῶν συμμετεχόντων ἀπὸ ἀρκετὰ σοσιαλδημοκρατικά κόμματα (γιά «κρυπτοκομμουνισμό») ἐνῶ καί ἀρκετὰ κομμουνιστικά κόμματα θά εἶχαν ἀναστολές γιά μιᾶ συνάντηση πού συμμετέχουν ἀρκετοὶ ρεφορμιστές. Ἀναμφισβήτητα δέν ἔχουμε συνηθίσει νά βλέπουμε τόν κομμουνιστὴ Rajetta νά ἐπικρίνει τόν ἐργατικὸ Holland ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος —κατὰ τὴ γνώμη του— ἐπέμενε μονόπλευρα στό δικαίωμα τῆς ἐργασίας ὑποβαθμίζοντας στήν πράξη ἄλλα ἀνθρώπινα δικαιώματα («τό δικαίωμα αὐτὸ ἀπὸ μόνο του εἶναι πλήρως ἐξασφαλισμένο σέ ἓνα στρατόπεδο συγκέντρωσης»). Οὔτε ἔχουμε συνηθίσει νά ἀκοῦμε τόν Voigt τοῦ SPD νά ἐξηγεῖ πῶς στερεῖται σοβαρότητας ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ὕφεση ἀνακόπηκε μέ τὴ σοβιετικὴ ἐπέμβαση στό Ἀφγανιστάν καί νά τονίζει πῶς ἡ ἀντίστροφη πορεία ἀρχισε τό 1979 μέ τήν τροποποίηση Jackson-Vanin στό ἀμερικανικὸ κογκρέσο (πού συνέδεε τό ἐμπόριο μέ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα στήν ΕΣΣΔ).

Τό συμπέρασμα πού προκύπτει ἀπὸ τὴ συνάντηση τῆς Μαδρίτης εἶναι πῶς στὴ σημερινὴ φάση ἔξυσης τῆς διεθνoῦς κατάστασης καί ἐνῶ —ὅπως εἶναι φυσικό— τείνουν νά ἀναδιώνουν στό ἐσωτερικὸ καί τῶν δύο βασικῶν ρευμάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος οἱ τάσεις γιά εὐθυγράμμιση πρὸς τίς θέσεις τῶν δύο ὑπερδυνάμεων, ἡ διπολικὴ λογικὴ τῶν συνασπισμῶν, ἀναπτύσσεται παράλληλα, ἐν μέρει σάν ἀντίδραση, μιᾶ ἀντίστροφῆ τάση σύγκλισης δυνάμεων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς σέ θέσεις ὅπως αὐτές πού ἀναφέραμε, ἀντίθετες πρὸς τὴ λογικὴ τῶν συνασπισμῶν. Ἡ τάση αὐτὴ εἶναι ἴσως ἓνα ἀπὸ τὰ πιό ἐλπιδοφόρα σημεῖα τῆς δύσκολης περιόδου πού διατρέχουμε. Καί εἶναι ἐνθαρρυντικὸ πῶς ἤδη ἀποφασίστηκε καταρχὴν ἡ ὁργάνωση μιᾶς νέας παρόμοιας συνάντησης τό φθινόπωρο, μέ θέμα τήν ἀπάντηση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀριστερᾶς στήν ἐπίθεση τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ στήν οἰκονομία.

Τὰ Σύγχρονα Θέματα δημοσιεύουν σάν ἓνα ἀπὸ τὰ πιό ἐνδιαφέροντα δείγματα τῶν ἐργασιῶν τῆς συνάντησης τῆς Μαδρίτης τήν παρέμβαση τοῦ Romano Ledda, διευθυντῆ τοῦ Κέντρου Μελετῶν τῆς Διεθνoῦς Πολιτικῆς τῆς Ρώμης (CESPI) πού πρόσκειται στό Ἰταλικὸ Κ.Κ. Ὁ τίτλος εἶναι τῆς σύνταξης τοῦ περιοδικοῦ.

Ἡ παρέμβαση τοῦ R. Ledda

Ἡ συνάντησή μας ἐπὶ τῶν προβλημάτων ἀσφαλείας καὶ συνεργασίας στὴν Εὐρώπη πραγματοποιεῖται σὲ μιά λεπτή καὶ δύσκολη στιγμή. Ἡ πληγή τοῦ Ἀφγανιστάν δὲν ἔχει ἀκόμα ἐπουλωθεῖ, οἱ πρώτες δηλώσεις τοῦ προέδρου Reagan, εἶναι σκληρές, τὸ Μεσανατολικὸ ζήτημα ἐξαπλώνεται καὶ περιπλέκεται, ἡ κατάσταση στὴν Πολωνία περιβάλλεται ἀπὸ ἀβεβαιότητα, ἡ Κεντρικὴ Ἀμερικὴ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸν πειρασμὸ τῶν παρεμβάσεων. Αὐτὰ εἶναι τὰ πλεῖστα πρόσφατα μόνον συμπτώματα μιᾶς παγκόσμιας κατάστασης πού ὅλο καὶ περισσότερο φορτίζεται ἀπὸ ἄγνωστα στοιχεῖα. Οἱ ἀπόψεις πού θὰ ἐκφραστοῦν καὶ θὰ συζητηθοῦν στὴ συγκέντρωση αὐτὴ μποροῦν κάλλιστα νὰ ποι-

κίλλουν, πιστεύω ὅμως ὅτι ἡ συνειδητοποίηση τῶν διαστάσεων τῆς πολυπλοκότητας καὶ τῆς σοβαρότητας τῆς σημερινῆς διεθνoῦς κρίσης θὰ εἶναι κοινή.

Γιατί δὲν ἀποτελεῖ κινδυνολογικὴ ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση ἀντιμετωπίζει γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ ἓνα δίλημμα πού γιὰ δύο δεκαετίες, τουλάχιστον, εἶχε καταστρεῖ ἀπομακρυσμένο ἂν ὄχι καὶ ἀδύνατο πόλεμος ἢ εἰρήνη, σὰ δυνατὲς ἐναλλακτικὲς λύσεις.

Πράγματι ποτὲ δὲν ὑπῆρξε τόση ἀσάθεια καὶ ἀνασφάλεια στὸν κόσμον ὅσο τώρα. Ἡ κρίση εἶναι δομικὴ καὶ ἂν δὲν βρεθοῦν κατάλληλες λύσεις, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ ἀνακύψει μιὰ ἀσταθῆς δομικὴ κατάσταση, μιὰ προϊούσα ἀνικανότητα νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ παγκόσμιες ἐντάσεις, πράγμα πού θὰ μᾶς φέρει στὰ πρόθυρα μιᾶς γενικευμένης σύρραξης.

Μέχρι τώρα τὸ διεθνὲς σύστημα μπόρεσε νὰ ἀπορροφήσει τίς σοβαρὲς ἐντάσεις πού παρουσιάστηκαν στὴ διάρκεια τοῦ χρόνου, καὶ εἶναι καλὸ νὰ μὴν τὸ ὑποτιμοῦμε αὐτὸ γιὰ νὰ ἀποφύγουμε ἓνα πνεῦμα ἠττοπάθειας. Ἐν τούτοις, ὁ καθένας ἔχει

δτι ή ικανότητα αυτή δοκιμάζεται δλο και πιό σκληρά λόγω τής συχνότητας μέ τήν όποια γίνεται προσφυγή στή βία.

Οί έντάσεις και οί συγκρούσεις πολλαπλασιάζονται, εξαπλώνονται και, πράγμα άκόμα σοδαρότερο, άλληλοεπηρεάζονται άλυσιδωτά, όπως ένας όγκος πού θαθμαία κατατρώγει όλόκληρο τό σώμα τών διεθνών σχέσεων. Οί πολιτικοί και οί οικονομικοί παράγοντες εμπλέκονται δλο και περισσότερο. Ή άλληλεξάρτηση αυξάνεται, πράγμα πού είναι διαφορετικό, ή, στην πραγματικότητα, τό αντίθετο τής «διασύνδεσης» (linkage) για τήν όποια πολλά επιφανειακά σχόλια έγιναν τις τελευταίες εβδομάδες — και καμιά χώρα ή ομάδα χωρών, περιλαμβανομένης και τής Εύρώπης δέν μπορεί νά θεωρήσει ότι είναι άπομονωμένη και δτι μπορεί νά παραμείνει άτρωτη από τις άναστατώσεις και τις άναταραχές πού παρουσιάζονται σέ άλλα τμήματα του πλανήτη.

Έδώ και κάμποσο καιρό, έμεις, οί Ίταλοί κομμουνιστές, δέν είμαστε προκατειλημμένοι, εύνοϊκά ή όχι άπέναντι στις ΗΠΑ ή στή Σοβιετική Ένωση. Κρίνουμε άμερόληπτα τις πράξεις τους και τή συμπεριφορά τους και έκφράζουμε αυτόνομες κρίσεις. Καταδικάσαμε καθαρά τή σοβιετική επέμβαση στό Άφγανιστάν, θεωρώντας την όχι μόνο σά σοδαρή παραβίαση τής ανεξαρτησίας και τής κυριαρχίας μιās χώρας, αλλά και σάν ένα από τά στοιχεία πού όξυναν τή διεθνή κρίση και τήν κρίση τής ύφεσης.

Άλλά πιστεύει σοδαρά κανείς δτι αυτή ή κρίση αρχίζει από τό Άφγανιστάν; Όποιος ξεετάζει αντικειμενικά τις παγκόσμιες μεταβολές τής τελευταίας δεκαετίας ξέρει δτι οί αιτίες είναι θαθύτερες και συνθετότερες.

Άρκει νά θυμηθούμε τή σημασία τών διεκδικήσεων του Νότου και τήν άρνηση στην όποια προσέκρουσαν, πράγμα πού ένέτεινε τό δραματικό πρόβλημα τής υπανάπτυξης και αύξησε τις συγκρούσεις, τόν πολλαπλασιασμό τών εθνικών, πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων μέ τήν επιστροφή τής Κίνας στή διεθνή σκηνή και μέ τήν επακόλουθη επέκταση νέων απαιτήσεων για άυτόνομια και συμμετοχή στή διεύθυνση τών παγκόσμιων ύποθέσεων. Ή νά θυμηθούμε τήν οικονομική ανάπτυξη τής Εύρώπης, τής Ίαπωνίας και τών πετρελαιοπαραγωγικών χωρών. Ή άκόμα τήν κρίση τών μεγάλων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών μοντέλων και, έπομένως, τήν αντικειμενική παρακμή τής ήγεμονίας τών δύο υπερδυνάμεων. Και θά μπορούσε κανείς νά συνεχίσει... Όλοι αυτοί οί παράγοντες είναι πού κλονισαν βία τις υπάρχουσες ίσορροπίες και έθεσαν τό κρίσιμο ζήτημα ενός νέου διεθνούς συστήματος και μιās νέας διεθνούς τάξης σύμφωνης μέ τούς μετασχηματισμούς αυτούς.

Χωρίς μιá σφαιρική, ή μάλλον, μιá επιστημονική θεώρηση του τί συμβαίνει και του τί διαδραματίζεται στον κόσμο, θά είναι πραγματικά δύσκολο νά καταλάβουμε γιατί ή ύφεση βρίσκεται σέ κρίση και γιατί αναπνέουμε σήμερα, για μιá άκόμα φορά, τόν άέρα του ψυχρού πολέμου.

Στήν πραγματικότητα, ή μονομερής άναζήτηση μορφών και εύθυνών (τό καλό από τή μιá μεριά και τό κακό από τήν άλλη) είναι υπερβολικά άπλές και παραπλανητικές λύσεις.

Υπάρχει έδώ ένα καθήκον για τήν ευρωπαϊκή άριστερά: νά καταπολεμήσει μιάν άπλοϊκή, μανιχαϊκή, δαιμονολογική και λαθεμένη έρμηνεία τής παγκόσμιας κρίσης. Ή έρμηνεία αυτή

ένθαρρύνει τό φαύλο κύκλο τών φόβων και τών άμοιβαίων ύποπιών, τών λανθασμένων αντίληψεων τών προθέσεων τού αντίπαλου, τής έλλειψης κατανόησης τών κινήτρων τών άλλων.

Τό σπουδαιότερο είναι νά δούμε πού έχουμε φθάσει και νύ προσπαθήσουμε νά σπάσουμε τό φαύλο κύκλο μιās παγκόσμιας λογικής πού τείνει νά δει τά πάντα σέ σχέση μέ τις ΗΠΑ και τή Σ.Ε. — σάν νά παιζόταν τό παγκόσμιο παιχνίδι μόνο σέ δρους ζωνών επιρροής πού πρόκειται νά κατακτηθούν ή νύ χαθούν από τή μιá ή τήν άλλη δύναμη, στή βάση κανόνων πού πάντοτε ύπαγορεύονται από τις δύο υπερδυνάμεις και πού ήδη δείχνουν κύρια προς τό ρόλο πού θά πρέπει νά παίξουν οί στρατιωτικές δυνάμεις.

Έδώ βρίσκεται ή λειτουργία πού μπορεί νά εκπληρώσει ή Εύρώπη — νά άποφασίσει νέους κανόνες του παιχνιδιού, νά ανατρέψει τή λογική πού παγώνει κάθε άλλαγή και κορυφώνει τή διεθνή κρίση, νά αναίξει νέους δρόμους πού οδηγούν σέ μιá νέα διεθνή τάξη.

Πώς μπορεί νά γίνει αυτό; Άν μου επιτρέπεται νά χρησιμοποιήσω μιάν έκφραση κάπως φεαρμένη από τό χρόνο, θά έλέγα δτι πρέπει νά δράσουμε μέ μεγάλο ρεαλισμό και ταυτόχρονα μέ νέες ιδέες, μέ συγκεκριμένες προτάσεις και μέ ενδιαμέσους έστω και μικρούς στόχους πού θά πηγάζουν όμως από γενικές θεωρήσεις και κατευθυντήριες γραμμές προσαρμοσμένες στην πραγματικότητα πού έχουμε μπροστά μας.

Για όποφανεϊς λόγους χρόνου θά περιγράψω πολύ γενικά μερικά από τά σημεία πρωτοβουλιών πού θεωρώ επείγοντα και ιδιαίτερες προτεραιότητας.

Τό πρώτο άφορά τή διεύρυνση και όχι τή μείωση τών περιθωρίων τής ύφεσης. Οί φωνές πού ύψώθηκαν καταγγέλοντας δτι ή ύφεση είναι άχρηστη, άκόμα και έγγενώς επικίνδυνη, αυξάνονται και έτσι ή άποψη μας μπορεί νά φανεί σάν ήθικός έξορκισμός. Υπάρχουν εν τούτοις συγκεκριμένοι, αντικειμενικοί λόγοι για τούς όποιους ή Εύρώπη και ιδιαίτερα ή ευρωπαϊκή άριστερά θά έπρεπε νά γίνει ό ύποκινητής μιās άποφασιστικής πρωτοβουλίας προς αυτή τήν κατεύθυνση, όχι μόνο γιατί ή Γηραιά Ήπειρος περισσότερο από κάθε άλλη, έδρεψε τά όφέλη τών άποτελεσμάτων τής ύφεσης: αυτό θά ήταν ένα περιορισμένο κίνητρο και έπιπλέον άνίκανο νά επιζήσει σέ ένα κόσμο κυριαρχούμενο από τεταμένες σχέσεις. Πιστεύω αντίθετα δτι είναι αναγκαίο νά σκεφθούμε επί τριών βασικών ζητημάτων. Πρώτο, ή κρίση τής ύφεσης και ή αντιπαράθεση ένθαρρύνουν άναποτελεσματικές στάσεις αναδίπλωσης και επίσης έξωτερικές παρεμβολές και παρεμβάσεις. Δεύτερο (και συνέπεια του πρώτου): πιέζουν για εύθυγράμμιση και για συμμόρφωση στην παλιά πειθαρχία τών συνασπισμών, παραδίδοντας κάθε αντικειμενική αναγκαιότητα και ύποκειμενική θέληση για άυτόνομια, κάνοντας τήν Εύρώπη, όπως και τόν ύπόλοιπο κόσμο, νά πληρώσει ένα τμήμα πού θά είναι τελείως διαφορετικό και πολύ ψηλότερο απ' ότι ήταν στή δεκαετία του '50, όχι μόνο στο πολιτικό, αλλά και στο οικονομικό πεδίο. Τρίτο και τελευταίο, επειδή ή άριστερά άκόμα και στις πιό άτολμες μορφές της θά δυσκολευόταν νά άντέξει στο πλήγμα αυτό: οί συντηρητικές και μετριοπαθείς δυνάμεις θά ήσαν αυτές πού θά έπωφελούνταν κυρίως από μιá άκαμπτη άντιπαράθεση.

Έν τούτοις, ένα καινούριο λανσάρισμα τής ύφεσης θά είχε

μιά συνέπεια. Η κρίση της είναι ταυτόχρονα κρίση των αναπόφευκτων διπολικών όρων που ξητε, όταν αναβίωσε μέσα από τον ψυχρό πόλεμο, στον εκδημοκρατισμό και την αρθρωση των διεθνών σχέσεων.

Αν αυτή η αντίληψη της ύφεσης προτεινόταν πάλι σήμερα, θά είχε απλώς τα χαρακτηριστικά ενός αναμασήματος του δόγματος Sonnenfeldt, ίσως σε παγκόσμιο επίπεδο, με την Εύρωπη για μία άκμα φορά περιορισμένη στο ρόλο ενός εδάφους έλιγμών, ενός κατώτερου προσαρτήματος του ισχυρότερου έταίρου.

Προφανώς δεν τίθεται ζήτημα υποτίμησης της βαρύτητας και των λειτουργιών των μεγάλων δυνάμεων· αυτό θά ήταν πραγματικά μή ρεαλιστικό. Αντίθετα, πιστεύω, ότι είμαστε όλοι πεισμένοι ότι χωρίς μία βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ είναι εξαιρετικά δύσκολο να δάλουμε ξανά σε κίνηση μία θετική διαδικασία στις διεθνείς σχέσεις. Αλλά γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο, αν αυτή η βελτίωση επιδιώκεται και η Εύρωπη πρέπει να την αντιμετωπίσει, απαιτείται ένας ψηλός βαθμός αυτόνομιας, πολιτικής θέλησης και άμεσων πρωτοβουλιών. Ξέρουμε την αντίρρηση σε όλα αυτά: μά τότε θέλετε να διασπάσετε τη συμμαχία, θέλετε να όλισθήσετε προς τό έδαφος της αποκαλούμενης φινλανδοποίησης. Αυτό όμως δεν είναι τό θέμα μας. Πέρα από τό σεβασμό που τρέφουμε για τις ουδέτερες χώρες και για τη Φινλανδία, όσον αφορά εμάς τους Ιταλούς κομμουνιστές, τό πρόβλημα δεν βρίσκεται στην παραμονή ή όχι στην Ατλαντική Συμμαχία. Είμαστε πεισμένοι ότι μία μονομερής δράση στις παρούσες περιστάσεις, θά προκαλούσε μόνο περαιτέρω δυσκολίες στις σχέσεις Ανατολής - Δύσης και θά αύξανε τη δυσπιστία, τις υποψίες και τους φόβους. Αλλά τά πραγματικά προβλήματα είναι, άφ' ενός, πώς να είμαστε στη Συμμαχία, με ποιά φωνή, με ποιές άτυπες έξουσίες στον καθορισμό της πολιτικής και της γραμμής που θά ακολουθηθεί, και άφ' έτερου να πάρουμε υπόψη και να αναγνωρίσουμε σαν ένα όμαλό δεδομένο της Συμμαχίας την ύπαρξη άποκλίσεων, αναλύσεων και συμπεροόντων που μπορεί να είναι, και είναι, διαφορετικά.

Φυσικά η ύφεση δεν είναι μία άφηρημένη διαδικασία και εκφράζεται με συγκεκριμένες πράξεις και έπιλογές: η πρώτη άφορά τό ζήτημα των έξοπλιμών. Ο ρεαλισμός μās διδάσκει ότι η διατήρηση της στρατιωτικής ίσορροπίας υπήρξε μέχρι τώρα ένας ούσιαστικός όρος της άσφαλείας. Μπορεί να είναι παράλογο, αλλά έτσι είναι. Έτσι ήταν μέχρι σήμερα, αλλά τώρα είναι ακόμα περισσότερο, δεδομένων των νέων πρακτικών και δογμάτων που επιδιώκουν την υπεροπλία ως τη μόνη δύναμη άποτροπής. Μία επικίνδυνη προοπτική, που μās υποχρεώνει να θεωρούμε την ίσορροπία του τρόμου σαν ένα θετικό αγαθό, έφόσον η επιδίωξη της υπεροπλίας θά ύπονόμενε τις ίδιες τις βάσεις κάθε διαπραγμάτευσης που είναι ακριβώς οι ίσορροπίες και η ίσοδυναμία (των δύο υπερδυνάμεων). Αν προσθέσουμε σ' αυτό τις ταχύτατες προόδους της τεχνολογίας, καταρρέει μία άκμα προϋπόθεση των διαπραγματεύσεων: η δυνατότητα έλέγχου των έξοπλιμών του αντιπάλου και, έπομένως, των έπιθετικών του συστημάτων. Αυτό που πραγματικά παίζεται δεν είναι μόνο μία πανάκριθη κούρσα έξοπλιμών που έμπεριέχει σοβαρά στοιχεία παραπέρα παγκόσμιας άσάθειας, αλλά έπίσης η απώλεια της τελικής κατάκτησης κάποιας

βαρύτητας που είχε κατορθωθεί να διασωθεί από την κρίση της ύφεσης: των διαπραγματεύσεων για τον έλεγχο των έξοπλιμών που κορυφώθηκαν τό 1979 με την ύπογραφή της συμφωνίας SALT 2. Ωστόσο, αυτός ό ίδιος ό ρεαλισμός μās διδάσκει κάτι άλλο: μās λέει ότι η υπεράσπιση των ίσορροπιών δέ μπορεί να είναι στατική και ότι οι ίσορροπίες δέ μπορούν να παγιωποιηθούν μιά για πάντα. Ένώ συνιστούν τη μόνη παράμετρο άσφαλείας δέ θά έμποδίσουν μιά κούρσα προς τά επάνω, μιά συνεχή αναπροσαρμογή προς ύψηλότερα επίπεδα. Για τό λόγο αυτό είναι σημαντικό να εισαγάγουμε νέες κατευθυντήριες ιδέες στον τομέα αυτό. Πρώτον, πώς η έλεγχόμενη ανάπτυξη δεν είναι πιά άρκετή, πώς είναι αναγκαίο να τείνουμε προς ίσορροπίες που περιορίζουν και μειώνουν τό επίπεδο των έξοπλιμών. Δεύτερο, ότι οι διαπραγματεύσεις δέ μπορούν να θεωρηθούν σαν κάτι ξεχωριστό, ή ακόμα χειρότερο, σαν κάτι αντίτιθέμενο προς την άσφάλεια, αλλά σαν αναπόσπαστο και κατά πολλούς τρόπους άποφασιστικό τμήμα της. Τρίτο, ότι η ίδια η φύση της άσφάλειας δέ μπορεί πιά να βασιστεί σε στρατιωτικά μέσα ή σε διαπραγματεύσεις γι' αυτά, αλλά σε ένα εύρύ δίκτυο πολιτικών και οικονομικών σχέσεων και συνεργασίας. Πιστεύω ότι είχε δίκιο ό Willy Brandt όταν έλεγε, συμμετέχοντας στη Διάσκεψη της Μαδρίτης: «Αν στον στρατιωτικό τομέα δεν ύπάρχει ένα όριο έξοπλιμών που να αντιστοιχεί προς τη συνεργασία στο πολιτικό και οικονομικό πεδίο, πολύ λίγες δυνατότητες ύπάρχουν για την επιδίωση της ύφεσης».

Αλλά όλα αυτά θά είναι δυσκολότερο να έπιτευχθούν αν η Εύρωπη και η ευρωπαϊκή άριστερά δεν άναθεωρήσουν ενεργητικά τά όργανα και την ιδέα της διαπραγμάτευσης. Η συμφωνία SALT 2 έχει παώσει, οι διαπραγματεύσεις της Βιέννης όρίζονται σε άδιέξοδο, οι συνομιλίες των Ένωμένων Έθνών θάβονται κάτω από ένα άτελείωτο κουβεντολόι, η έπιτυχία της έπίσκεψης του καγκελάριου Schmidt στη Μόσχα δεν είχε συνέχεια. Πράγματι, η Συνδιάσκεψη της Μαδρίτης συναντά μεγάλες δυσκολίες. Θά συζητήσουμε τά προβλήματα αυτά σε μιά έπιτροπή. Άρκει να ύπενθυμίσουμε ότι σε ένα κόσμο όπου όλοι φοβούνται όλους, όπου όλοι αισθάνονται περικυκλωμένοι και άρα προστατευμένοι μόνο από τις δικές τους δυνάμεις, είναι ανάγκη να παλέψουμε με τον άπαιτούμενο ρεαλισμό για να μñ άποποιηθεί η διπλωματία των λειτουργιών της, έκει και όταν χρειάζεται, περισσότερο σε τόπους έντασης, σε στιγμές έντασης.

Είναι περισσότερο παρά ποτέ έπείγον και αναγκαίο να άρχίσουμε διαπραγματεύσεις. Θεωρούμε ακόμα ισχύουσα την πρόταση που έκαναν πριν από καιρό οι Ιταλοί κομμουνιστές να ματαιωθεί, και από τις δύο πλευρές, η έγκατάσταση των νέων πυραύλων. Οι διαπραγματεύσεις αυτές θά άποδεικνύονταν σίγουρα χρήσιμες, αν και είναι προφανές ότι η πρόταση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «έκ των ών ούκ άνευ» για την έναρξη των διαπραγματεύσεων αυτών. Τό σημαντικό είναι να άρχίσουν οι διαπραγματεύσεις. Και έπιτρέψτε μου να πώ ότι η Εύρωπη δεν μπορεί να περιμένει ούτε να αφήσει τό θέμα στα χέρια των υπερδυνάμεων. Θεωρούμε έπομένως έγκυρη την πρόταση συμμετοχής της Εύρωπης στις διαπραγματεύσεις για τους ευρωπυραύλους και τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων σε ένα δήμα ad hoc άνάμεσα στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας και τό NATO.

Ένα τελευταίο σημείο, πού θά περιγράψω άδρά. Μιλάμε πολύ γιά τή συνεργασία σάν ένα μέσο γιά περισσότερη ασφάλεια καί ύφεση.

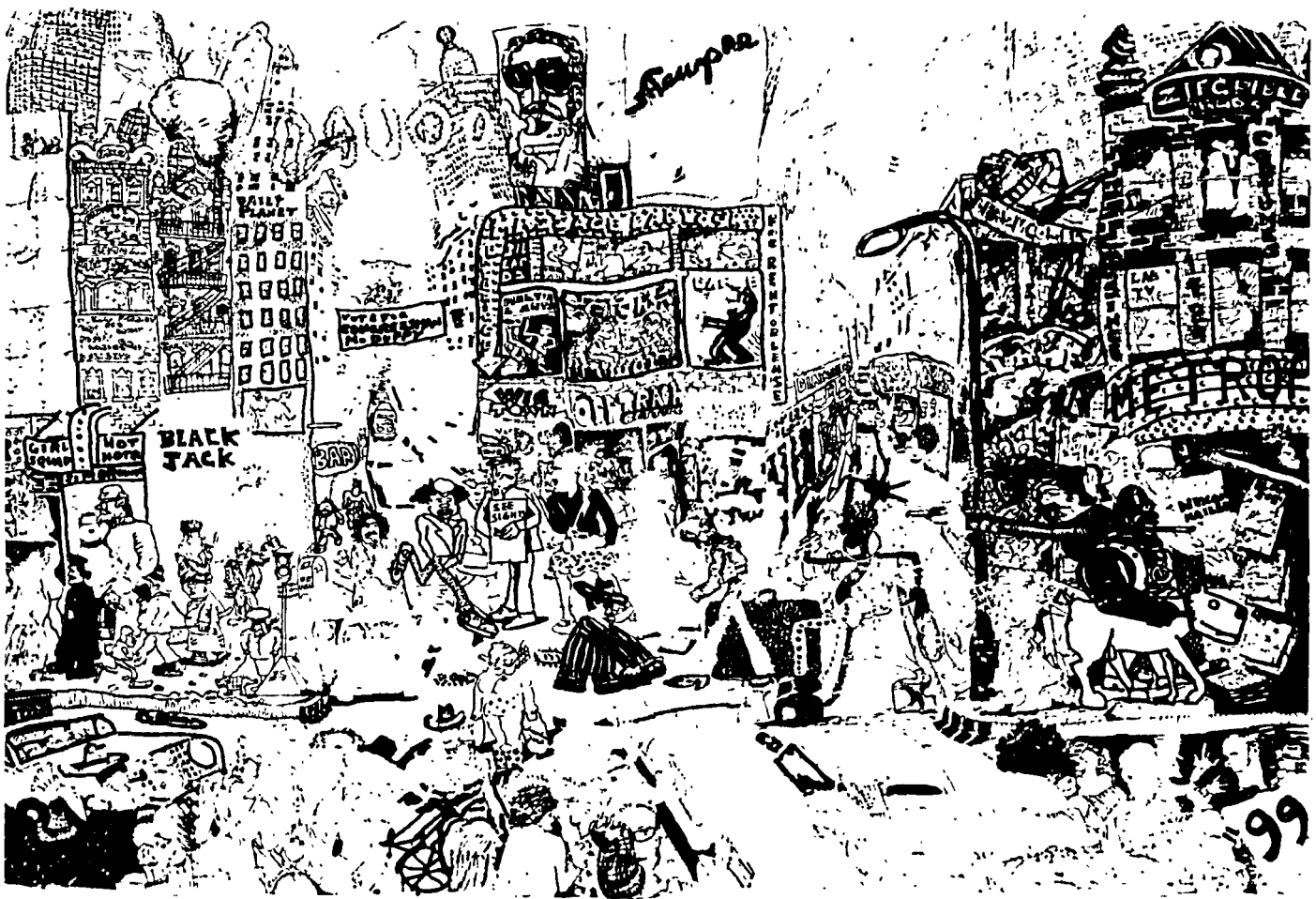
Άν ή άνάλυση τής μεγαλύτερης άλληλοσύνδεσης τών οικονομικών συστημάτων, τών έθνικών καί περιφερειακών οικονομιών είναι σωστή, όπως νομίζουμε ότι είναι, κανείς – καί άκόμα λιγότερο ή Εύρώπη πού είναι φτωχή σέ πρώτες ύλες καί ενέργεια καί πόρους– δέν μπορεί νά ενδιαφέρεται γιά μιά μείωση τών άμοιβαίων οικονομικών σχέσεων μέ τήν Άνατολή καί σέ μιά σύγκρουση μέ τίς χώρες πού παράγουν πρώτες ύλες. Δέν είναι τυχαίο ότι μιά άπό τίς σοβαρότερες αντίθεσεις πού δημιουργήθηκαν στήν Άτλαντική Συμμαχία είναι άκριβώς ή πρόταση επέκτασης τών περιοχών τής άποστολής της καί τής παρουσίας της έκτός τής περιοχής καί έκτός τών δεδηλωμένων σκοπών της. Η Εύρώπη καί ιδιαίτερα ή εύρωπαϊκή άριστερά ξέρουν ή θά έπρεπε νά ξέρουν ότι μόνο μέσω τής έντατικοποίησης τών σχέσεων ισότιμης συνεργασίας είναι δυνατό νά ξεπεράσουν μιά δύσκολη καί άβέβαιη οικονομική κατάσταση. Γίνεται επείγον νά προσαρμοστεί ή Εύρώπη στή νέα οικονομική πραγματικότητα. Θά ήθελα νά πώ περισσότερα. Μόνο ό καθορισμός μιάς νέας άναπτυξιακής στρατηγικής πού υίοθετεί μιά θετική λύση τού προβλήματος Βορρά–Νότου σάν κεντρικό σημείο της μπορεί νά ξεπεράσει τή σημερινή οικονομική κρίση. Μόνο μιά νέα διεθνής οικονομική τάξη, πιό δίκαιη, πιό ισότι-

μη, βασισμένη στήν ίση άλληλεξάρτηση μπορεί νά άπομάνει, όσον άφορά τήν Εύρώπη ή τήν πλειοψηφία τών χωρών τουλάχιστον, τή θάναυση καί όχι άφιλόκερδη – γιά τίς κυριές τάξεις– προοπτική τής μηδενικής άνάπτυξης. Υπάρχει έδώ ένας τρίτος δρόμος, πού σχετίζεται μέ τή διαφορετικότητα τής άνάπτυξης καί μέ τόν όποιο πρέπει νά άσχοθούμε μέ έπιμονή καί δύναμη στίς ιδέες μας.

Καταλαβαίνω ότι όλα αυτά τά σημεία μπορεί νά φαίνονται ούτοπικά σέ σχέση μέ μιά πραγματικότητα πού φαίνεται πηγαινέι πρός τήν αντίθετη κατεύθυνση. Είναι όμως ρεαλικό νά νομίσουμε ότι ό κόσμος μπορεί νά συνεχίσει κατ' ατόν τρόπο, χωρίς νά φτάσει σ' ένα τραγικό τέλος; Είναι ρεαλιστική ή άπλή διαχείριση αύτου πού ήδη υπάρχει καί ή παγκόσμια προσαρμογή σέ δεδομένες συνθήκες;

Νομίζω όχι. Πιστεύω, αντίθετα, ότι στήν Εύρώπη καί ό κόσμο υπάρχουν ισχυρές κοινωνικές πολιτικές καί θρησκευτικές δυνάμεις πού μπορούν νά δείξουν τό δρόμο πρός ύπεναντίας συγκεκριμένες προτάσεις καί ρεαλιστικές καινοτομίες πρωτοβουλίες, ένόσω ή εύρωπαϊκή άριστερά θά ξέρει πώς νά τις προωθει στίς μάζες μέ τούς συμβιβασμούς πού άπαιτοί περιστάσεις.

Μετάφραση άπό τά άγγλικά: Σπύρος Βασιλάκ

Ἡ νέα ἀμερικανική γραμμὴ ἀμφισβητεῖται

Τὰ «ΣΘ» δημοσιεύουν ἓνα ἄρθρο τῆς Marie Lavigne*, πού πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ γαλλικά στὸ φύλλο τοῦ Ἰανουαρίου 1981 τῆς «Monde Diplomatique». Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἄρθρο παρουσιάζει ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον καθὼς περιγράφει μερικά χαρακτηριστικά, ἀλλὰ κυρίως τὶς «ἐσωτερικές» λειτουργίες καὶ ἀντιθέσεις τῆς διαμόρφωσης τῆς ἐπίσημης γραμμῆς τῶν ΗΠΑ ἀπέναντι στὶς χώρες τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ. Στὴ σημερινή φάση ἐπικίνδυνης ὄξυνσης τῆς διεθνούς κατάστασης καὶ τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς-Δύσης, οἱ ἀναλύσεις καὶ ἐκτιμήσεις τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς διεθνούς σκηνῆς πάνω στὴν κατάσταση καὶ συμπεριφορὰ τοῦ «ἀντιπάλου» γίνονται θέματα ἐξαιρετικά εὐαίσθητα. Ἀπὸ τὴ μιά ἀποτελοῦν τὴ βάση γιὰ ἀναπροσαρμογές καὶ ἀναθεωρήσεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν χωρῶν αὐτῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως,

σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀντανακλοῦν τὶς ἀναθεωρήσεις αὐτές, καθὼς φυσικά ἢ ἀλληλεπίδραση ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης καὶ πολιτικῆς γραμμῆς κάθε ἄλλο παρά μονόδρομη εἶναι, ιδιαίτερα σὲ τομεῖς ὅπως αὐτοί. Ἡ γνώση κατὰ συνέπεια τῆς διαδικασίας παραγωγῆς τῶν ἐπιστημονικῶν (ἢ καμια φορὰ ἐπιστημονικοφανῶν) ἀντιλήψεων τῆς μῆς ὑπερδύναμης γιὰ τὴν ἄλλη, ὅπως καὶ τῶν συζητήσεων πάνω στὰ πορίσματα τοὺς ἐπιτρέπει συχνά νὰ κατανοηθοῦν βαθύτερες τάσεις στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τους, πέρα ἀπὸ τοὺς καθημερινούς ἐλιγμούς τῆς διπλωματίας, πού ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς εἰδησεογραφίας. Ταυτόχρονα ἡ γνώση τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἐπιτρέπει μιὰ κριτικὴ ἀπόσταση σὲ σχέση μὲ διάφορες ἐκτιμήσεις καὶ διαπιστώσεις πού ἐμφανίζονται καὶ προπαγανδίζουν

* Ἡ Marie Lavigne εἶναι καθηγήτρια οικονομικῶν ἐπιστημῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Παρισίων I, ὅπου καὶ διευθύνει τὸ κέντρο διεθνούς οικονομίας τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν. Ἔχει ἐκδόσει: «Les relations économiques est-ouest» (P.U.F., 1979), «Les économies socialistes soviétiques et européennes» (Armand Colin, 1970, νέα ἐκδ. 1979), «Le Comecon» (Cujas, 1973). Τὸ τελευταῖο τρέμνο τοῦ 1980 ἐργάστηκε στὸ Kennan Institute for Advanced Russian Studies στὴν Οὐάσιγκτον καὶ στὸ Russian Research Center στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Harvard.

ται ως επιστημονικά αναμφισβήτητα γεγονότα και πού άρα ύπαγορεύουν (καί βέβαια δικαιολογούν) τήν α ή β αλλαγή πολιτικής (δυστυχώς τήν εποχή αυτή, προς τήν κατεύθυνση κατά κανόνα του τερατισμού της ύφεσης).

Τά τρία βασικά σημεία πού προκύπτουν από τό άρθρο της Lavigne είναι, κατά τή γνώμη μας, τά εξής:

(α) Ή επίσημη άμερικανική γραμμή, στή στροφή της των τελευταίων έτών προς τήν κατεύθυνση της άνακοπής της ύφεσης, χρησιμοποιεί σά βασικό έπιχείρημα τόν κίνδυνο πού προέρχεται από τό ύψηλό επίπεδο των άμυντικών δαπανών της ΕΣΣΔ. Φαίνεται όμως ότι οι εκτιμήσεις για τό επίπεδο των δαπανών αυτών άμφισβητούνται έντονα στις ίδιες τής ΗΠΑ, ένω υπάρχουν σαφείς ένδείξεις ότι «παράχθηκαν» κάτω από τήν —κάθε άλλο παρά επιστημονική— έπιρροή των κύκλων πού πρεσβεύουν πώς «ή ύφεση δέν απέδωσε για τή Δύση» και έπιζητούν τή στρατηγική ύπεροπλία.

(β) Οι άμερικανικές ύπηρεσίες έμφανίζουν μία σειρά από αναλύσεις για τήν κατάσταση και τήν πορεία της σοβιετικής οικονομίας και έντοπίζουν τά αδύναμα σημεία της («bottlenecks», κλπ.) Φαίνεται ώστόσο ότι οι εκτιμήσεις αυτές συνδέονται άμεσα όχι μόνο μέ τή διάθεση των ύπηρεσιών αυτών νά έμφανίσουν για προπαγανδιστικούς λόγους τά πράγματα «χειρότερα» άπ' ό,τι είναι στήν πραγματικότητα, αλλά κυρίως μέ τήν προσπάθεια νά αύξηθει ή πειστικότητα όσων πρεσβεύουν τήν έπανάληψη σέ μεγάλη κλίμακα του «οικονομικού πολέμου» της Δύσης κατά της ΕΣΣΔ, μέ ριζικό περιορισμό των οικονομικών ανταλλαγών Άνατολής—Δύσης. Μ' άλλα λόγια οι αναλύσεις αυτές οδηγούν στό συμπέρασμα ότι ό οικονομικός πόλεμος μπορεί νά είναι «άποδοτικός» άφού σέ μία σειρά από τομείς ή κατάσταση (ή οι προοπτικές) είναι κρίσιμη. Και στό σημείο αυτό, παρά τά τεράστια μέσα —τεχνικά κ.ά.— πού χρησιμοποιούνται για τής εκτιμήσεις και προοπτικές, προκύπτει πώς οι εκτιμήσεις άμφισβητούνται έντονα στις ίδιες τής ΗΠΑ και είναι συχνά άμφίβολης ποιότητας.

(γ) Τό τρίτο σημείο πού προκύπτει από τό άρθρο της Lavigne, είναι πώς κεντρικό, ίσως τό κεντρικό εμπόδιο στήν έφαρμογή της νέας άμερικανικής πολιτικής άπέναντι στις άνατολικές χώρες, και ειδικότερα στόν τομέα των οικονομικών σχέσεων, στήν άναζωπύρωση του οικονομικού πολέμου, είναι ή αντίσταση των Εύρωπαίων. Πράγματι, σέ μία εποχή όπου, παρά τήν ύπαρξη μιας άμερικανικής ύπεροχής στους περισσότερους τομείς της τεχνολογίας, ελάχιστα είναι ώστόσο οι κλάδοι όπου οι ΗΠΑ άσκοϋν μονοπώλιο, καμιά σχεδόν πολιτική «οικονομικού πολέμου» κατά της ΕΣΣΔ δέν έχει προοπτική άν δέν συμμετάσχουν σ' αυτόν οι Δυτικοευρωπαίοι (και οι Ίάπωνες) πού όμως δέ δείχνουν τέτοιες διαθέσεις και άντιστέκονται άποτελεσματικά σά πλαίσια της COCOM

(της συντονιστικής έπιτροπής για τά θέματα αυτά πού λειτουργεί από τό 1949 και στήν όποία μετέχει και ή Ήλλάδα) όσο και σά πλαίσια των λοιπών δυτικών όργανισμών (NATO, ΟΟΣΑ κλπ.). Όλες οι εκτιμήσεις των άμερικανών είναι άπαισιόδοξες ως προς τή δυνατότητα των ΗΠΑ νά επιβάλουν τή νέα τους γραμμή στήν COCOM, εκτός άν ύπάρξει νέα σημαντική έπιδείνωση του διεθνούς κλίματος λ.χ. από τής εξελίξεις στήν Πολωνία.

Σήμερα στις Ήνωμένες Πολιτείες διεξάγεται μία έντονη συζήτηση γύρω από τήν «άνατολική πολιτική» και ειδικότερα γύρω από τής πολιτικές και στρατιωτικές έπιπτώσεις από τήν πορεία της οικονομίας των σοσιαλιστικών χωρών και των οικονομικών τους σχέσεων μέ τή Δύση. Ή συζήτηση αυτή σέ όρισμένες της πτυχές κρατιέται έξω από τά φώτα της δημοσιότητας και σέ άλλες έντελώς άπόρρητη, αλλά σέ γενικές γραμμές είναι δημόσια. Άντίθετα στή Δ. Εύρώπη, ή συζήτηση πού ασφαλώς διεξάγεται, είναι πολύ πιο διακριτική. Στις ΗΠΑ, τό θέμα της άντιμετώπισης του «παγκόσμιου κομμουνισμού» και της χρησιμοποίησης του «όπλου» των οικονομικών σχέσεων άποτελεί άντικείμενο όγκωδών μελετών και πολυπληθών δημοσιών συνεδριάσεων διαφόρων έπιτροπών. Άντίθετα οι Εύρωπαίοι σύμμαχοι έχουν τήν τάση δημόσια, νά θεωρούν τήν άμερικανική σκοπιά σάν ύπόλειμμα του παρελθόντος και οι ίδιοι νά συζητούν πολύ περισσότερο τής οικονομικές πλευρές των ανταλλαγών τους μέ τήν Άνατολή. Ός τά μέσα της δεκαετίας του '70, ή άποψη ότι στό θέμα αυτό οι Εύρωπαίοι είναι πιο ρεαλιστές, άπλως μερικά χρόνια μπρός σέ μία εύθύγραμμη πορεία ένίσχυσης της ύφεσης, φαινόταν λογική. Μέ τή στροφή στήν εξέλιξη των διεθνών σχέσεων τά τελευταία χρόνια ώστόσο, ή διαφορά σκοπιάς ΗΠΑ—Δ. Εύρώπης, φάνηκε πώς άντανακλά πολύ βαθύτερες άντιθέσεις και συμφέροντα και πώς ή μάχη για τά ποιά σκοπιά θά ύπερισχύσει δέν έχει στήν πραγματικότητα τελειώσει. Ταυτόχρονα όμως, γίνεται φανερό πώς ή αντίσταση των κυρίαρχων δυτικοευρωπαϊκών κύκλων στις άμερικανικές πιέσεις πάσχει από όρισμένες έγγενεις αδυναμίες, πού οι ρίζες τους βρίσκονται τόσο στόν πραγματικό συσχετισμό των δυνάμεων και τήν ήγεμονία της διπολικής λογικής στή Δύση αλλά και στήν Άνατολή, όσο όμως και στήν έλλειψη μιας διαφορετικής συνολικής αντίληψης των Εύρωπαίων, ενός όράματος για τήν πορεία των διεθνών σχέσεων.

Ειδικότερα, στις Ήνωμένες Πολιτείες ύπάρχει μία συνολική περίπου συναίνεση στόν χαρακτηρισμό της ΕΣΣΔ σάν επικίνδυνου αντίπαλου, και στις κυρίαρχες ομάδες και στήν κοινή γνώμη. Ύπάρχει άρα ένα κοινό ιδεολογικοπολιτικό ύπόβαθρο πάνω στό όποιο είναι δυ-

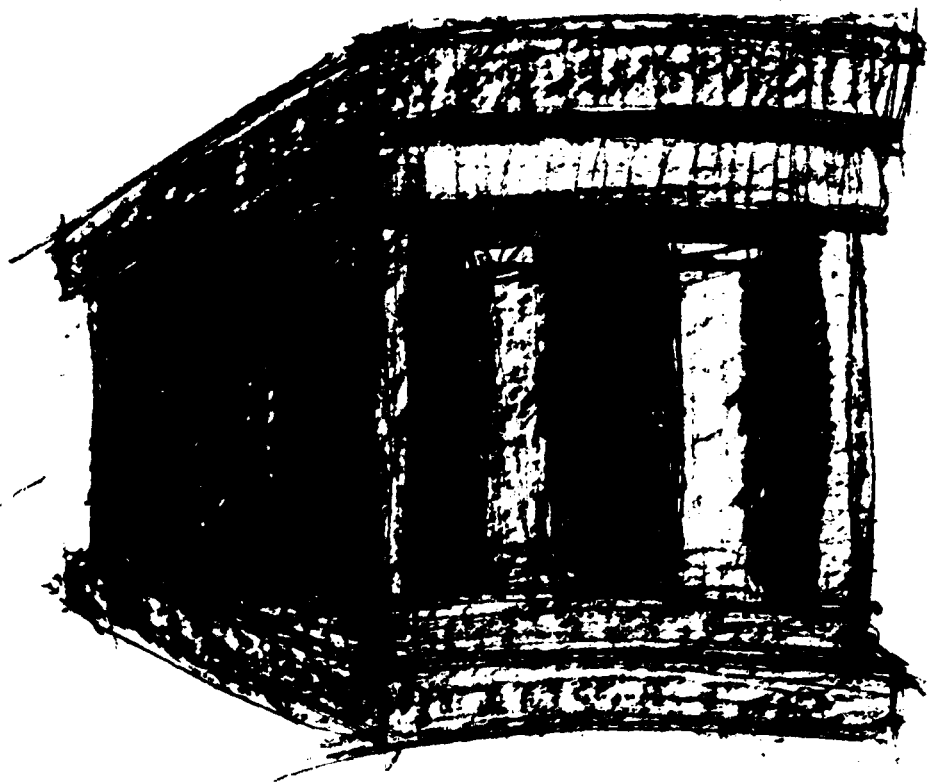
νατή και ανάγκαία μιά σχετικά δημόσια συζήτηση γύρω από την αποτελεσματικότητα των εναλλακτικών μέσων για την επίτευξη του σκοπού της αντιμετώπισης του «κινδύνου». 'Επί πλέον, είναι φανερό ότι η συζήτηση πού επιδιώκει την αποτίμηση του συνολικού όφελους ή ζημίας για τή Δύση, στην αντιπαράθεσή της με την 'Ανατολή, από κάθε συγκεκριμένη επί μέρους ενέργεια (συναλλαγή κλπ.) διεξάγεται στή βάση της λογικής του διπολισμού. Μ' άλλα λόγια τό σύνολο των επιχειρημάτων ή και –συχνά εξαιρετικά πολύπλοκων– ύπολογισμών, στηρίζεται στο έκφρασμένο ή ύπονοούμενο «μοντέλο» των δύο αντιπάλων ύποκειμένων πού επιδιώκουν νά μεγιστοποιήσουν τήν Ισχύ τους, Ισχύ πού μάλιστα μετριέται σέ κάποια ένιαία «πολιτικοστρατιωτική» κλίμακα. 'Ομως είναι γνωστό ότι τό μοντέλο αυτό έξυπηρετεί πρώτα και κύρια τίς ΗΠΑ στή διατήρηση της ήγεμονίας της στό δυτικό κόσμο. Οί Εύρωπαίοι αντίθετα γνωρίζουν πολύ καλά πώς τό μοντέλο και ή ένιαία κλίμακα δέν τούς συμφέρει και πώς τό «όφελος» για τή Δύση δέν είναι πάντα δικό τους όφελος όπως έξάλλου ούτε και ή «ζημιά» για τήν 'Ανατολή.

Στή Δ. Εύρώπη οί συνθήκες είναι διαφορετικές. 'Από τή μιά οί κυρίαρχοι κύκλοι έχουν πολύ μεγαλύτερο συμφέρον από τή διατήρηση της ύφεσης γενικά και των οικονομικών σχέσεων μέ τήν 'Ανατολή ειδικότερα, καθώς και τά δύο αυτά, έκτός των άλλων, αποτελούν και όρους για τήν ενίσχυση της θέσης και αυτονομίας τους στά πλαίσια της Δύσης. 'Από τήν άλλη όμως οί κύκλοι αυτοί, από τήν ίδια τους τή φύση, δέν είναι διατεθειμένοι από μόνοι τους νά καταβάλουν τό κοινωνικό και διεθνοπολιτικό «κόστος» πού θά συνεπάγονταν μιά σφαιρική εναλλακτική πρόταση στή λογική του διπολισμού (στίς σχέσεις μέ τό εργατικό κίνημα και μέ τό Νότο). 'Ετσι επιλέγουν τήν παραδοσιακή τους πολιτική της «καγκελαρίας»: αποφεύγεται πρώτα απ' όλα ή δημοσιοποίηση της συζήτησης πού θά δημιουργούσε σοβαρά ιδεολογικά και πολιτικά προβλήματα καθώς στό πεδίο αυτό ή «εύρωπαϊκή» στάση είναι «μεσοδέξικη» ανάμεσα σέ σφαιρικές αντιλήψεις πού κατά κανόνα εκπροσωπούνται στίς εύρωπαϊκές κοινωνίες (διπολισμός στήν άτλαντική και φιλοσοβιετική έκφανση, αντίληψη του «τρίτου δρόμου»). Κατά δεύτερο λόγο ή άμυνα στίς άμερικανικές πιέσεις τείνει νά γίνεται άποσπασματικά, χωρίς συντονισμό, «συντεχνιακά» θά έλεγε κανείς. Διότι πράγματι ή εύρωπαϊκή αντίσταση δίνει συχνά τήν έντύπωση της στάσης του έμπορα πού νοιάζεται μόνο για τό κέρδος του και άδιαφορεί για τό σύνολο, ενώ βάσιμες είναι οί ύποψίες ότι μπορεί νά άδιαφορεί γιατί ξέρει πώς τελικά κάποιοι άλλοι τόν προστατεύουν (και, δυσ-

τυχώς, τήν έντύπωση αυτής της «κουτοπονηριάς» δίνουν και μερικά ρεύματα στο ρεφορμιστικό εργατικό κίνημα πού εμφανίζονται νά άδιαφορούν για τίς Ισορροπίες και νά ζητούν τόν μονόπλευρο άφοπλισμό). 'Ομως μέ τόν τρόπο αυτό, ιδιαίτερα σέ περιόδους έντασης (πού άρα έχουν συμφέρον νά προκαλούν οί ΗΠΑ), ή άκτινοβολία της Δ. Εύρώπης μειώνεται, ή στάση της φαίνεται χωρίς προοπτική, συμφεροντολογική και προδοτική για τούς μέν, συμφεροντολογική και συμφέρουσα για τούς δέ.

'Η συζήτηση γύρω από τά θέματα Ισορροπιών 'Ανατολής–Δύσης και των επιπτώσεων πάνω σ' αυτές των οικονομικών σχέσεων μεταξύ τους, δέν άποτελεί άφραυτης έκφραση παρωχημένων αντιλήψεων. 'Αφορά ύπαρκτά, πραγματικά προβλήματα πού όμως σήμερα αντιμετωπίζονται κυρίαρχα από τή μονοδιάστατη σκοπιά του διπολισμού. Μιά εύρωπαϊκή εναλλακτική λύση στό διπολισμό αυτό, δέν μπορεί νά άρνηται τή συζήτηση σέ σφαιρική βάση και νά άναδιπλώνεται στό έμπορικό, στενά έθνικό ή και περιοχικό συμφέρον. Πρέπει αντίθετα νά άμφισβητήσει τόν διπολισμό σέ σφαιρικό επίπεδο. Αυτή τήν πρόκληση της άμερικανικής σοβιετολογίας και γενικότερα ψυχροπολεμικής αντίληψης, όπως έξάλλου και της σοβιετικής κοσμοθεωρίας, ή Εύρώπη δέν τήν έχει άκόμα άποδεχτεί· τό εργατικό της κίνημα βρίσκεται κάπως πιο μπροστά, αλλά κι αυτό –σά σύνολο– πολύ πίσω.

Στή χώρα μας, ενώ τά διεθνή θέματα παίρνουν μεγάλη δημοσιότητα στά μέσα ενημέρωσης και στήν πολιτική ζωή, παρατηρείται ταυτόχρονα τό φαινόμενο της παράδοξης συνύπαρξης ενός φραστικού αντιιμπεριαλισμού μέ έναν όγκο «πληροφοριών» και αναλύσεων βασικά άμερικανόπνευστων. Τά δύο αυτά σκέλη συχνά συνυπάρχουν, χωρίς καν νά διαλέγονται, μέσα στα ίδια έντυπα, αν όχι και μέσα στους ίδιους πολιτικούς σχηματισμούς, πράγμα πού όχι μόνο δείχνει τόν επιφανειακό και δημαγωγικό χαρακτήρα ενός ορισμένου αντιιμπεριαλισμού αλλά προκαλεί και τή βάσιμη ύποψία πώς διάφορα δημοκρατικά ή σοσιαλιστικά δράματα για τήν 'Ελλάδα δέν είναι δεμένα οργανικά μέ μιά στέρεη άνάλυση των διεθνών συνθηκών. 'Από τήν άλλη μεριά άνθει έπίσης, συχνά κι αυτός παράλληλα, χωρίς αντίλογο ο αντιιμπεριαλισμός στή φιλοσοβιετική διπολική και άδιέξοδη παραλλαγή του. Στίς συνθήκες αυτές δέν είναι νομίζω άσκοπο νά δοθεί μιά μεγαλύτερη προτεραιότητα στήν προβληματική για τά διεθνή θέματα σέ μιά βάση ούτε συνθηματολογική, ούτε άπολογητική της μιάς υπερχύναμης.

Πώς βλέπουν οι σύμβουλοι του Ρόναλντ Ρέγκαν τη σοβιετική ισχύ.

Marie Lavigne

Οι Σοβιετικοί υποδέχτηκαν την εκλογή του Ρ. Ρέγκαν ως προέδρου των Η.Π.Α. με μία μετριοπάθεια που έχει την εξήγησή της. Όπως και οι περισσότεροι παρατηρητές Άμερικανοί ή όχι, αναγνώρισαν στο πρόσωπό του έναν ισχυρό άνδρα, αναμφισβήτητα κακώς προδιατεθειμένο απέναντι στην Ε.Σ.Σ.Δ του οποίου όμως οι αντιδράσεις είναι δυνατόν να προβλεφθούν. Περιμένουν από αυτόν μία πολιτική γραμμή πιο σαφή από εκείνη του προκατόχου του, είτε αυτό θα οφείλεται στην προσωπική κρίση του προέδρου, είτε σε ένα επίτευχο πιο

ομοιογενές μέσα στα πλαίσια ενός συντηρητισμού χωρίς αποχρώσεις.

Αυτές οι δεβαιότητες θα κλονισθούν ίσως γρήγορα. Λίγες μόλις εβδομάδες μετά την εκλογή, δύο παραδείγματα αποκαλύπτουν τής ταλαντεύσεις τής συμπεριφοράς των ρεπουμπλικάνων:

— Τό πρώτο αφορά τό εμπάργκο των εξαγωγών σταριού προς τή Σοβιετική Ένωση που ό Τζίμι Κάστερ αποφάσισε στις 4 Ίανουαρίου 1980 αντιδρώντας στη ρώσικη εισβολή στο Άφγανιστάν. Ό υποψήφιος, τότε, Ρέγκαν επικρίνοντας αυτό τό μέτρο μπροστά στους ψηφοφόρους του Middle West είχε υποσχεθεί στους Άμερικάνους φάρμερς ότι θά τό καταργήσει. Στην πρώτη συνέντευξή του προς τόν τύπο στις 6 Νοεμβρίου ό νεοεκλεγμένος πρόεδρος ανέφερε τή δυνατότητα νά αναθεωρησει αυτή τήν υπόσχεση λόγω τής ανάγκης νά άσκηθει πίεση μέ τόν τρόπο αυτό στην Ε.Σ.Σ.Δ. Ό σύμβουλος του επί των έξωτερικών υποθέσεων κ. Ρίτσαρντ Άλεν ανακοίνωσε δύο εβδομάδες άργότερα σε μία συνέντευξη στην εφημερίδα «Ουά-

σιγκτον Πόστ» ότι το έμπάργκο θά μπορούσε νά αναθεωρηθεί και νά άρθεί.

Τό δεύτερο παράδειγμα αναφέρεται στις διαπραγματεύσεις για τόν περιορισμό τών στρατηγικών όπλων.

Ο ύποψήφιος Ρέηγκαν είχε εκδηλώσει τήν εχθρότητά του στή συμφωνία ΣΑΛΤ 2 πού ύπογράφηκε τό 1979 από τόν Κάρτερ, και τήν πρόθεσή του νά μή τήν ύποβάλει στήν έγκριση τής Γερουσίας. Μιά «άνεπίσημη» αντιπροσωπεία μέ επικεφαλής τόν ρεπουμπλικάνο γερουσιαστή Πέρσι έπιβεδαίωσε τή θέση αυτή στή Μόσχα τό Νοέμβριο, αφήνοντας όμως τήν πόρτα άνοιχτή για επόμενες συνομιλίες. Μέ τόν ίδιο τρόπο ό άρχηγός του «μεταβατικού έπιτελείου» του Ρέηγκαν, Meese, υπέβαλε στις άρχές του Δεκέμβριο τήν ιδέα ότι οι συνομιλίες για μία νέα συμφωνία θά άρχιζαν σύντομα, άμέσως μετά τήν άνάληψη τής έξουσίας από τόν Ρέηγκαν. Σχεδόν τήν ίδια ώρα ό εκλεγμένος πρόεδρος δήλωνε έμπιστευτικά σε μερικούς δημοσιογράφους ότι για πολλούς μήνες ή προτεραιότητα θά δινόταν στις έσωτερικές οικονομικές ύποθέσεις, σε βάρος όλων τών έξωτερικών συμπεριλαμβανομένων και τών συνομιλιών μέ τήν Ε.Σ.Σ.Δ.

Πέρα από αυτές τίς άσυνέπειες στά λόγια, χωρίς άκόμη πρακτικές έπιπτώσεις, οι νέοι ύπεύθυνοι βρίσκονται μπροστά σε άντιφατικές άντιλήψεις σε δύο τομείς:

● Τί άντιπροσωπεύει σήμερα (και στα άμέσως επόμενα χρόνια) ή σοβιετική ίσχύ.

● Τί σπουδαιότητα άρμόζει νά δώσουμε όφτις ευρωπαϊκές άντιλήψεις για τίς σχέσεις Άνατόλης-Δύσης. Τά συμπεράσματα πού θά θγούν από τούς δύο αυτούς φακέλους θά καθορίσουν τούς προσανατολισμούς τής άμερικανικής πολιτικής προς τή Σοβιετική Ένωση σε μεγάλο βαθμό.

Τό τελευταίο τρίμηνο του 1980 ένας μεγάλος άριθμός συναντήσεων μεταξύ πανεπιστημιακών και ειδικών στα σοβιετικά θέματα πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια διαφόρων κέντρων έρευνών και ίδρυμάτων ή και δημοσίων διοικήσεων, τίς περισσότερες φορές σε κλειστό κύκλο. Έπιστημονικά ήταν λογικό νά γίνει ένας άπολογισμός σχετικά μέ τή Σοβιετική Ένωση πριν άρχίσει τό επόμενο πενταετές σχέδιο του 1981-1985. Πολιτικά αυτές οι άνταλλαγές άπόψεων μπορούν νά χρησιμοποιηθούν για νά δικαιολογήσουν τή μία ή τήν άλλη γραμμή δράσης.

Δύο θέματα φάνηκε νά κυριαρχούν: τά άποθέματα τής σοβιετικής άνάπτυξης και τό στρατιωτικό δυναμικό τής Ε.Σ.Σ.Δ. Και στις δύο περιπτώσεις ένας σαφής διαχωρισμός φαίνεται άνάμεσα στις θέσεις τής Σ.Ι.Α. και τίς θέσεις μιάς μερίδας τής διανόησης πού έχει ειδικευθεί στή σοβιετολογία.

Τό βάρος τής Σ.Ι.Α. όσον άφορά τίς έρευνες για τή Σοβιετική Ένωση είναι πολύ μεγάλο. Ο Ευρωπαίος παρατηρητής πού έχει τήν τάση νά ύποπτεύεται τό ίδρυμα αυτό και τήν έπιστημονική του άντικειμενικότητα πρέπει νά άναγνωρίσει ότι ή ύπηρεσία διαθέτει τεράστια μέσα σε προσωπικό ειδικευμένο και ικανό, και σε έρευνητικό ύλικό. Πολλές ολοκληρωμένες μελέτες είναι προσιτές στους έρευνητές πού τίς χρησιμοποιούν συχνότατα· οι καλύτεροι ειδικοί του Πανεπιστημίου και τής ιδιωτικής έρευνας συνεργάζονται μαζί της, συνήθως διακριτικά, ως σύμβουλοι (consultants).

Έκτός από τήν ύπηρεσία λίγα είναι τά άλλα ίδρύματα πού

μπορούν νά παρατάξουν τόσα μέσα για ένα σύνολο εργασιών τόσο διαφοροποιημένο. Ένα από τά αξιολογότερα είναι ή W.E.F.A (Wharton Econometric Forecasting Associates). Άλλοτε έρευνητικό εργαστήριο του πανεπιστημίου τής Πενσυλβανίας (ό «Lawrence Klein, βραβείο Νόμπελ οικονομίας τό 1980, ύπήρξε ένας από τούς πιό φημισμένους έμψυχωτές του) και σήμερα εταιρεία προβλέψεων κερδοσκοπικού χαρακτήρα πού δουλεύει για τίς τράπεζες και τίς μεγάλες επιχειρήσεις. Ένα από τά τμήματά της στήν Ουάσιγκτον άσχολεϊται μέ τήν πρόβλεψη τών έξελίξεων στήν ΕΣΣΔ και τίς άνατολικές χώρες.

Η άνάπτυξη τής σοβιετικής οικονομίας ύπολογίστηκε από τή ΣΙΑ στή βάση ενός «μοντέλου προσομοίωσης (simulation) λεγόμενο SOVSIM και παράλληλα από τήν W.E.F.A. στή βάση ενός μοντέλου πού όνομάστηκε SOVMOD, πού ή έπεξεργασία τής πρώτης μορφής του είχε γίνει μέ τή συνεργασία του Stanford Research Institute τής Καλιφόρνιας (πού θεωρείται σήμερα μία από τίς «δεξαμενές διανόησης» του ρεπουμπλικάνικου έπιτελείου. SOVSIM και SOVMOD δέν ξενίζουν καθόλου τόν οικονομολόγο, είναι δύο νεοκλασικά μοντέλα άνάπτυξης πολύ συγγενικά μεταξύ τους ως προς τή δομή, όπου τά συμπεράσματα για τά μελλοντικά έπιτεύγματα τής οικονομίας είναι στηριγμένα στήν προσφορά, δηλαδή στήν ικανότητα παραγωγής. Τό SOVMOD είναι πιό τελειοποιημένο και περιέχει περισσότερες ένδογενείς μεταβλητές, πού παίρνει κανείς από τό ίδιο τό μοντέλο. Τό SOVSIM είναι άπλούστερο, περιέχει περισσότερες έξωγενείς μεταβλητές, πράγμα πού μπορούμε όπωσδήποτε νά άποδώσουμε στή μεγαλύτερη δυνατότητα άμεσης πληροφόρησης τής Σ.Ι.Α.

Πού όφείλεται λοιπόν ή μεγάλη διαφορά στα άποτελέσματα τών δύο μοντέλων; Τό SOVMOD προβλέπει μία άνάπτυξη του Α.Ε.Π. λίγο άνώτερη από τό 3% κατ' έτος για όλη τήν περίοδο 1980-2000 μέ ένα ρυθμό αύξησης τών επενδύσεων ύψηλό (5%) και μέτρια πρόοδο τής κατά κεφαλή κατανάλωσης (1,2%). Η αύξηση τής συνολικής παραγωγικότητας θά είναι λίγο μικρότερη από 1% τό χρόνο. Στόν τομέα του έξωτερικού έμπορίου μέ σταθεροποιημένο τό χρέος της προς τή Δύση (μέ τό λόγο τής έξυπηρέτησης του χρέους, δηλαδή τών τοκοχρεωλυσίων προς τίς εισπράξεις από εξαγωγές νά διατηρείται σε 25-30%) ή Ε.Σ.Σ.Δ. θά συνεχίσει νά αύξάνει τίς πωλήσεις της στή Δύση 10% τό χρόνο περίπου (σε αξία) και τίς εισαγωγές της από τήν Δύση κατά 9%. Όπως βλέπουμε, δέν ύπάρχει έδώ τίποτε τό δραματικό. Η Σοβιετική Ένωση θά γνωρίσει μία άνάπτυξη κανονική, χωρίς μεγάλες κρίσεις, αλλά και χωρίς αισθητή βελτίωση του μέτριου έπίπεδου προσωπικής κατανάλωσης.

Άντίθετα, τό σενάριο τής SOVSIM είναι πολύ πιό σκοτεινό στις προβλέψεις του. Προβλέπει, μέ μικρότερο χρονικό όρίζοντα (1985 αντί 2.000) οικονομική αύξηση του Α.Ε.Π. κατά 2,5% τό χρόνο και αύξηση τών επενδύσεων κατά τό ήμισυ μικρότερη από εκείνη του SOVMOD. δηλαδή γύρω στα 2,4%, γρήγορη αύξηση του έξωτερικού χρέους πού επιφέρει ένα ποσοστό έξυπηρέτησης του γύρω στα 40% τό 1985. Η αύξηση τής κατά κεφαλή κατανάλωσης είναι ή ίδια μέ εκείνη του SOVMOD. Έπί πλέον αυτό δέν είναι τό χειρότερο από τά πιθανά σενάρια μεταξύ τών άλλων παραλλαγών τρεις είναι πολύ πιό άπαισιό-

δοξες. Αντίθετα, μόνο το πιο απαισιόδοξο από τα σενάρια του SOVMOD πλησιάζει τη βασική υπόθεση της Σ.Ι.Α.

Τρεις αιτίες από τις οποίες μία είναι ουσιαστική εξηγοούν την διαφορά των αποτελεσμάτων. Η ΣΙΑ αμφιβάλλει περισσότερο για τις δυνατότητες βελτίωσης της παραγωγικότητας της εργασίας στην ΕΣΣΔ. Βασίζεται σε κλιματολογικές προβλέψεις πιο δυσμενείς για την αγροτική οικονομία και προβλέπει ιδίως μία δραματική πτώση της παραγωγής του σοβιετικού πετρελαίου (από 590 εκατ. τόνοι το 1980 σε 500 εκ. τόνους το 1985). Στην περίπτωση αυτή, σύμφωνα με την ΣΙΑ, η ΕΣΣΔ θα συνέχιζε τις εξαγωγές της προς τους συνεταιίρους της ΚΟΜΕΚΟΝ για να αποφύγει μία οικονομική κρίση με πολιτικές επιπτώσεις. Η αδυναμία της να καλύψει τις ανάγκες της από το 1982, θα την οδηγούσε να γίνει καθαρός εισαγωγέας πετρελαίου, γεγονός που θα επιβάρυνε το ισοζύγιο πληρωμών της σε μετατρέψιμο συνάλλαγμα και θα συνέβαλλε στη μείωση του ρυθμού της ανάπτυξης της.

Η ΣΙΑ επιμένει στις προβλέψεις της για το πετρέλαιο από τον Απρίλιο του 1977, χρονολογία κατά την οποία οι υποθέσεις της κοινοποιήθηκαν για πρώτη φορά, και παρά την ύπαρξη άλλων αναλύσεων που διαψεύδουν αυτά τα δεδομένα (π.χ. του σουηδικού ινστιτούτου Petrostudies το 1978). Σύμφωνα με δρισμένες γνώμες οι ειδικοί της αναγνωρίζουν τώρα το λάθος τους, αλλά είναι αναγκασμένοι να επιμείνουν μιά και η ύπηρεσία δεν μπορεί να πέφτει συχνά έξω... Ένα βιβλίο που εκδόθηκε το Νοέμβριο του 1980 του οικονομολόγου Marshall Goldman, υποδιευθυντή του κέντρου σοβιετικών έρευνών στο Harvard με τίτλο «Τό αίνιγμα του σοβιετικού πετρελαίου: Μισό άδειο ή μισό γεμάτο;» αποδίδει αυτή την επιμονή σε δόξες πολιτικές των οποίων η λογική φαίνεται καταρχήν αμφισβητήσιμη. Μήπως, λ.χ. μπροστά σ' αυτές τις διαπιστώσεις είναι προτιμότερο να οδηγήσουν την Ε.Σ.Σ.Δ σε μιά σοβαρή κρίση στερώνας της τόν έξοπλισμό που θα μπορούσε να της βοηθήσει να αξιολογήσει τα άποθέματα πετρελαίου της, ή μήπως, αντίθετα, είναι προτιμότερο να της προμηθεύσουν έξοπλισμό που εξάλλου έχει τη δυνατότητα να προμηθευτεί από τις ευρωπαϊκές εταιρείες και έτσι να μην την αναγκάσουν να πλησιάσει τις χώρες της Μέσης Ανατολής;

Εξάλλου, γράφει ο Marshall Goldman, η δημοσίευση της έκθεσης της Σ.Ι.Α. είχε μιά θετική επίπτωση στους σοβιετικούς πιέζοντάς τους να κάνουν ουσιαστικές ενέργειες (μακάρι, λέει ο ίδιος, μιά έκθεση της Κ.Γ.Β να είχε κάποτε ίδιες επιπτώσεις πάνω στην αμερικανική οικονομία και τις σπατάλες της). Οι δημιουργοί του SOVMOD περιέλαβαν στις υποθέσεις τους όχι μόνο τις πιθανότερες που συνδέονται με τη μείωση των δαπανών για την ενέργεια, αλλά και τα σημαντικά άποθέματα αερίου και άνθρακα που θα μπορούσαν να αντικαταστήσουν το πετρέλαιο· τέλος εκτιμούγ ότι το 1990 ή Ε.Σ.Σ.Δ θα μπορεί να παράγει 550 εκ. τόνους πετρέλαιο το χρόνο, ενώ η άντληση θα φτάσει τα 590 εκ. τόνους δηλαδή το επίπεδο του 1980) το 2.000¹.

Διαφωνία στις εκτιμήσεις για τόν στρατιωτικό έξοπλισμό.

Δέ μπορούμε να διαχωρίσουμε τις θέσεις της ΣΙΑ σχετικά με τη σοβιετική ανάπτυξη από τις απόψεις της σ' ένα θέμα που

άπασχολεϊ πολύ περισσότερο τις μυστικές υπηρεσίες της Αμερικτικής, δηλαδή την εκτίμησή της για τό σοβιετικό στρατιωτικό δυναμικό. Η Σ.Ι.Α. ξεκινά από μιά «ύλική» εκτίμηση τών υπό τά δπλα άνδρών (τέσσερα και μισό εκατομμύρια) και τού διαθέσιμου ύλικού (κι αυτό από παρατηρήσεις κάθε είδους, ξεκινώντας από τήν άμεση εκτίμηση τών ειδικών ως τήν ανάλυση αεροφωτογραφιών περνώντας από τήν ανάγνωση όλου τού διαθέσιμου έγγραφου ύλικού). Κατόπιν ύπολογίζει τήν αξία σε δολάρια αυτού τού δυναμικού στίς αμερικάνικες τιμές και δίνει τήν αξία σε ρούβλια, στή βάση μιās «ρεαλιστικής» ίσοτιμίας· δευτερευόντως ύπολογίζει τήν αξία τού αμερικάνικου έξοπλισμού σε ρούβλια για να καλύτερεύσει τή σύγκριση. Οί αριθμοί στούς οποίους καταλήγουμε είναι οί ακόλουθοι: Η ΕΣΣΔ ξοδεύει σήμερα τό 12 με 15% τού Α.Ε.Π. (πού ίσούται με τό 60% τού Α.Ε.Π. τής Αμερικτικής) για τήν άμυνά της· οί στρατιωτικές της δαπάνες αυξάνονται κατά 4% τόν χρόνο περίπου, δηλαδή ταχύτερα από τό Ε.Π. τά τελευταία χρόνια. Συγκριτικά οί Η.Π.Α. αφιερώνουν στήν άμυνά τους τό 5% τού Α.Ε.Π., ποσοστό πού έχει μειωθεί από τό τέλος τού πολέμου τού Βιετνάμ· έτσι από τό 1978 οί σοβιετικές στρατιωτικές δαπάνες ξεπερνούσαν κατά 40% (σε δολάρια) τις αμερικανικές.

Ο πιο επίμονος από τούς οικονομολόγους πού αμφισβητούν αυτό τό σκεπτικό είναι ο καθηγητής Franklyn Holzman². Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι, δύο μέρες πριν από τήν προεδρική εκλογή, οί «New York Times» παρουσίαζαν μιά συνέντευξη αυτού τού συγγραφέα σε αντιπαράθεση με ένα άλλο μεγάλο οικονομολόγο της Rand Corporation τόν Α. Becker, ύποστηρικτή τών θέσεων της Σ.Ι.Α. Για τόν F. Holzman ή Σ.Ι.Α. ύπερεκτιμά έσκεμμένα τή σοβιετική στρατιωτική προσπάθεια με βάση μιά «ύλική» εκτίμηση, πιθανότατα σωστή αλλά ύπολογίζοντας στή βάση τών πολύ ύψηλών αμερικάνικων τιμών τά έξοδα τών άπλων στρατιωτών πού είναι κακοπληρωμένοι, κακοεκπαιδευμένοι και σίγουρα ακόμη λιγότερο «παραγωγικοί» στο στρατό άπ' ότι στή ζωή τού πολίτη (Η Ιδια ή Σ.Ι.Α. εκτιμά εξάλλου ότι ή παραγωγικότητα της σοβιετικής βιομηχανίας δέν ξεπερνά ούτε τό μισό της αμερικανικής). Για τούς ίδιους λόγους ο σοβιετικός στρατιωτικός έξοπλισμός, πού κρίνεται ίσοδύναμος τού αμερικανικού σε ποιότητα, ύπερεκτιμάται στήν πραγματικότητα κατά 40%-50% ιδίως δσον άφορά τό συμβατικό ύλικό. Επί πλέον, προσθέτει ο F. Holzman, μίν ξεχνάμε ότι ή συμμετοχή τών συμμάχων τών Η.Π.Α. στίς στρατιωτικές δαπάνες τού Ν.Α.Τ.Ο. ξεπερνά τό 40%, ενώ οί σύμμαχοι της Ε.Σ.Σ.Δ. καλύπτουν μόνο τό 7%-9% στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Τέλος ή Κίνα άκνητοποιεί περίπου 20% τού σοβιετικού δυναμικού και πρέπει έτσι να αφαιρέσουμε τό ποσοστό

1) Τό σχέδιο τού πενταετούς σοβιετικού πλάνου πού δημοσιεύτηκε στίς 2 Δεκεμβρίου 1980, προβλέπει για τήν περίοδο 1981-1985 μιά έτήσια αύξηση της παραγωγής πετρελαίου κατά 1% (πού θα φτάσει περίπου τά 640 εκ. τόνους τό 1985).

2) Franklyn D. Holzman «Is there a Soviet - U. S. Military Spending Gap? - «Challenge», Sept.-Oct. 1980, σ. 3-9.

αυτό από τις δυνάμεις που θα μπορούσαν να απειλήσουν τη Δύση.

Τό συμπέρασμα είναι σαφές. Οί εκτιμήσεις της ΣΙΑ ενθαρρύνουν τά «γεράκια» τής αμερικάνικης πολιτικής νά απαιτούν μία επί πλέον άμυντική προσπάθεια, εκεί όπου θά έπρεπε αντίθετα νά γίνει προσπάθεια έξοικονόμησης μέ μία πιό ορθολογική χρήση τών μέσων. Ή «πλειοδοσία» αυτή έχει σάν αποτέλεσμα νά ενισχύσει στην Ε.Σ.Σ.Δ. τις πιό σκληρές θέσεις, νά καθυστερήσει τήν άνοδο του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού και τήν πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων που ύποστηρίζονται από τούς πιό διορατικούς και πλουσιότερους στίς δυτικές αντιλήψεις οικονομολόγους.

Αυτά τά συμπεράσματα επαληθεύονται a contrario από ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε και αυτό τήν παραμονή τών προεδρικών εκλογών στην «Washington Post» μέ τήν ύπογραφή ενός σοβιετικού οικονομολόγου, που κατέφυγε στίς Η.Π.Α. από τό 1974, τόν κ. Igor Birmaun «Πώς νά λύσουμε τό πρόβλημα του άγώνα δρόμου τών έξοπλισμών». Για τόν N. Birmaun, οι εκτιμήσεις τής Σ.Ι.Α. είναι λανθασμένες· ή ύπηρεσία υπερεκτιμά τό σοβιετικό Α.Ε.Π. και ύποτιμά τό ποσοστό τών στρατιωτικών δαπανών οι οποίες, σύμφωνα μέ τά λεγόμενά του καλύπτουν τό 15-20% του σοβιετικού Α.Ε.Π. που είναι τό πολύ ίσο πρός τό

ένα τρίτο του αμερικάνικου. Έτσι ή σοβιετική προσπάθεια είναι, σέ σχετικούς όρους τόσο άπελπιστικά ύψηλή ώστε ή μόνη αποτελεσματική πράξη τής αμερικανικής πλευράς είναι νά αύξήσει λίγο τις στρατιωτικές δαπάνες της. Οί Σοβιετικοί θά δούν τότε ότι τό παιχνίδι χάθηκε και θά μειώσουν τά έξοδα του τομέα αυτού. Έπιχείρημα άπλουστευτικό θά πούν· ναι, αλλά συχνά αυτά είναι τά πιό ισχυρά.

Πάντως είναι μάλλον άμφίβολο νά αποφασίζει ή ρεπουμπλικανική διοίκηση έχοντας ύπόψη της, άποκλειστικά και μόνο τά δεδομένα τής αμερικανο-σοβιετικής αναμέτρησης. Οί σύμβουλοι τών προέδρων είναι όλο και περισσότερο ευσάιθητοι στίς διαφορές αντιλήψεων ανάμεσα στους Άμερικάνους και τούς συμμάχους τους.

Οί Εύρωπαίοι: πιστοί σύμμαχοι ή δύστροποι συμπαίκτες;

Τόν Όκτώβρη του 1980 δόθηκε στη δημοσιότητα μία έκθεση³ μέ θέμα τήν κατάσταση του πνεύματος που επικρατεί στους κυριότερους σύμμαχους τών Η.Π.Α. μέσα στο Ν.Α.Τ.Ο. ύστερα από τήν επίσκεψη στίς Βρυξέλες, μιάς αντιπροσωπείας

3) Nato-Status Report. U.S. Government Printing Office, Washington Όκτ. 1980.

μέ επικεφαλής τόν Η. Baker, ρεπουμπλικάνο γερουσιαστή πού θά είναι καί ὁ ἡγέτης τῆς νέας πλειοψηφίας τό 1981. Ἡ ἔκθεση πού ἔχει καταρτισθεῖ ἀπό τήν ἐπιτροπή ἑξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Γερουσίας ὑπογραμμίζει ὅτι μεταξύ τῶν Η.Π.Α. καί τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ὑπάρχει διαφωνία σέ τρία θέματα: τή σπουδαιότητα τῆς σοβιετικῆς ἐπέμβασης στό Ἄφγανιστάν, τή χρήση τοῦ ἐμπορίου σάν πολιτικό ὄπλο ἐναντίον τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. καί τήν πιθανότητα ἄλλων ἐπιθετικῶν πράξεων ἐκ μέρους τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. στήν περιοχή τοῦ Περσικοῦ Κόλπου καί τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ.

Ἡδύ δύο χρόνια πρίν, μιά ἄλλη ἔκθεση πού ἐτοιμάστηκε ἀπό τό Κογκρέσο «Δυτικές ἀντιλήψεις γιά τήν οικονομική ἐξέλιξη τῆς Ε.Σ.Σ.Δ.»⁴ τόνιζε τήν ἀπόσταση μεταξύ τῶν ἀμερικανικῶν καί τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀντιλήψεων καί ἰδιαίτερα τό σκεπτικισμό μέ τόν ὁποῖο δέχονται στήν Εὐρώπη τίς μελέτες καί τίς προβλέψεις τῆς Σ.Ι.Α ὅπως καί τίς θέσεις σχετικά μέ τήν ἀποτελεσματικότητα τῶν οικονομικῶν πιέσεων πού ἐξασκοῦνται ἐναντίον τῆς Ε.Σ.Σ.Δ.

Ὁ σημερινός καί ὁ αὐριανός ρόλος τῆς COCOM βρίσκεται στό κέντρο αὐτῶν τῶν συζητήσεων. Ἡ συντονιστική ἐπιτροπή πού δημιουργήθηκε τό 1949 γιά νά διαχειριστεῖ μιά κοινή πολιτική τῶν Ἀμερικάνων καί τῶν συμμάχων τους στό θέμα τῶν στρατηγικῶν ἐξαγωγῶν πρὸς τίς κομμουνιστικές χώρες ἐπαναδραστηριοποιήθηκε τό 1980 μετά τήν ἀνακοίνωση τῶν οικονομικῶν μέτρων πού ὁ Τζ. Κάρτερ ἀποφάσισε νά πάρει ἐναντίον τῆς Ε.Σ.Σ.Δ.

Παρ' ὅλα αὐτά οἱ Εὐρωπαῖοι καί οἱ Ἰάπωνες δύσκολα δέχτηκαν τίς νέες ἀπαιτήσεις τῶν Η.Π.Α. καί καμιά συμφωνία δέν μπόρεσε νά γίνει πάνω στόν κατάλογο τῶν προϊόντων πού θά ἀφοροῦσε τό ἐμπόριο καί πού θά ἔπρεπε νά ἀντικαταστήσει τόν παλαιό, κατά πολλά χρόνια, κατάλογο πού ἰσχύει σήμερα.

Οἱ Ἀμερικάνοι, ἀπό τήν πλευρά τους, ἐπέκριναν δριμύτατα ὀρισμένα συμβόλαια καί ἰδιαίτερα τή συμφωνία πού ἔκλεισε ἡ Creusot - Loire μέ τήν Ε.Σ.Σ.Δ. γιά τήν παράδοση ἐξοπλισμοῦ γιά ἓνα μεταλλουργικό ἐργοστάσιο· μιά ἀμερικανική ἔταιρεία, ἡ Atenco, πού εἶχε ἀρχικά καλύτερη θέση γιά τήν ἐκτέλεση τῆς παραγγελίας αὐτῆς, ἀναγκάστηκε νά ἀποσυρθεῖ μετά τήν ἀναστολή ἐξαγωγῆς προχωρημένης τεχνολογίας πού ἀποφασίστηκε τό Γενάρη τοῦ 1980. Τί νά σκεφθεῖ ὅμως κανεῖς γιά τήν ἄδεια πού δόθηκε στίς 18 Νοεμβρίου 1980 σέ μιά ἄλλη ἀμερικανική ἔταιρεία νά παραδόσει στήν Ε.Σ.Σ.Δ. τόν ἀναγκαῖο ἐξοπλισμό γιά τήν ἐγκατάσταση ἑνός ἀγωγοῦ ἀερίου μήκους 3.000 χλμ. πού θά αὐξάνει τήν ἐξάρτηση τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀπό τό σοβιετικό ἀέριο; Χωρίς ἀμφιβολία πρέπει νά σημειώσουμε ἐπί τό «πράσινο φῶς» δόθηκε ἀπό τή Δημοκρατική κυβέρνηση καί ὅτι τό Ὑπουργεῖο Ἐμπορίου, ὑπεύθυνο αὐτῆς τῆς ἀποφάσεως ἐνδιαφέρεται συχνά περισσότερο γιά τό συμφέρον τῶν ἀμερικανικῶν ἑταιρειῶν ἀπ' ὅτι τό Στέιτ Νηπάαρτμεντ.

Μέσα σ' αὐτή τήν συγκεχυμένη καί ἀντιφατική κατάσταση δύο θέσεις ἀντιπαράτιθενται. Ἡ θέση τῆς «νέας δεξιᾶς» πού ἐμπνέει ἐν μέρει τήν δράση τοῦ προέδρου Ρέηγκαν, εἶναι ἡ σκληρή. Ἡ Heritage Foundation, ὑπερσυντηρητική ὁμάδα ἐρευνῶν τῆς Οἰκονομικῆς, μέ μεγάλη ἐπιρροή προτρέπει, σέ μιά ἔκθεση πρὸς τήν νέα κυβέρνηση, στήν ἐπιβολή μιᾶς ἀναστολῆς

ἐνενήντα ἡμερῶν σέ ὅλες τίς ἐξαγωγές πρὸς τίς ἀνατολικές χώρες. Ὁ σύμβουλος γιά τήν ἑξωτερική πολιτική τοῦ ἐκλεγμένου προέδρου R. Allen, παραδέχεται ὅτι ἡ Ε.Σ.Σ.Δ. εἶναι μιά «ἐν δυνάμει ἀγορά» γιά τήν Ἀμερική ἀλλά δηλώνει ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τή διεύθυνση τῶν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων, εἶναι ὁπαδός ἑνός «ἀμαλγάματος» (linkage) ἀνάμεσα στίς πολιτικές σκοπιμότητες καί τίς οικονομικές συνθήκες. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά οἱ οἰκονομολόγοι τοῦ Ὑπουργείου Ἐμπορίου, πού στηρίζονται στή γνώμη τῶν τεχνικῶν κρίνουν μὴ ρεαλιστικό καί βλαβερό τό ἐμπόριο στά προϊόντα πού μποροῦν νά παραδοθοῦν ἀπό τίς εὐρωπαϊκές ἢ τίς γαπωνέζικες ἑταιρεῖες καί ἀχρηστο τόν περιορισμό τῶν ἐξαγωγῶν προϊόντων πού ἐνωματιώνουν τεχνολογία αἰχμῆς, ἐάν ἡ τεχνολογία αὐτή δέν παραδίδεται ταυτοχρόνα, γιατί τότε ἡ ἀντιγραφή τοῦ μοντέλου πού παραδόθηκε ἀπαιτεῖ πολλά χρόνια ἢ εἶναι ἀδύνατη γιά τήν Ε.Σ.Σ.Δ. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ καλή στρατηγική θά ἦταν α) νά πραγματοποιηθεῖ μιά ἀπογραφή ὅλων τῶν τεχνολογιῶν αἰχμῆς πού μόνο οἱ Η.Π.Α. διαθέτουν καί στήν συνέχεια νά συγκεντρωθεῖ σ' αὐτές ὁ ἔλεγχος τῆς ἐξαγωγῆς, ἐπιτρέποντας γιά τὰ ὑπόλοιπα στίς ἀμερικανικές ἑταιρεῖες νά συναγωνίζονται τίς εὐρωπαϊκές καί τίς γαπωνέζικες. β) νά διαχωρισθεῖ ἡ καθαρή τεχνολογία ἀπό τό προϊόν τῆς γιά νά συγκεντρωθεῖ ὁ ἔλεγχος καί πάλι πάνω στήν τεχνολογία. Ἀλλά τό τελευταῖο αὐτό ἀπαιτεῖ μιά ἐπιστημονική κατάρτιση πού τὰ πολιτικά στελέχη δέν διαθέτουν· καί εἶναι πολύ ἀπλούστερο νά καταρτίσει κανεῖς κατάλογους προϊόντων.

Ἐνας εἰδικός ἠλεκτρονικῶν ἐγκεφάλων δήλωσε σέ κάποιον ἐπιστημονικό συνέδριο ὅτι ὁ μακρὸς κατάλογος πού καταρτίστηκε τό 1979 ἀπό τό Export Administration Act τῶν «λειτουργικῶν προγραμμάτων» (software) πού ἔπρεπε νά θεθεῖ ὑπὸ ἔλεγχο ἦταν τεχνικά ἄτοπος καί σέ μεγάλο βαθμό ἓνα χτύπημα στό κενό, διότι ἡ σοβιετική καθυστέρηση στόν τομέα τῶν μικροϋπολογιστῶν ἦταν πολύ μικρότερη ἀπ' ὅτι πιστεύεται στίς Η.Π.Α.

Στό μέλλον εἶναι ἀμφίβολο ἀν αὐτή ἡ γλῶσσα θά ἔχει κάποια ἐπιρροή ἰδίως ἀν, ὅπως μπορεῖ κανεῖς νά ὑποθέσει, τό Ὑπουργεῖο Ἐμπορίου δεῖ τίς δικαιοδοσίες του νά περιορίζονται σέ ὄφελος τοῦ State Department καί τοῦ Ὑπουργείου Ἀμύνης ὅσον ἀφορᾷ τόν ἔλεγχο τῶν ἐξαγωγῶν στό πλαίσιο τῆς νέας κυβερνήσεως.

Ἄν αὐτή ἡ τελευταία ὑπόθεση ἐπαληθευθεῖ, μιά ἄλλη ἐπίπτωση, μέ παραδόξως ἀντίθετα ἀποτελέσματα, μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ. Ἀντίθετα ἀπό τοὺς Ἀμερικανούς εἰδικούς τῆς σοσιαλιστικῆς οικονομίας πού τείνουν νά ἀναλύσουν κατά προτεραιότητα τίς ἀνάγκες καί τίς δυσκολίες τῆς ἴδιας τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. ἀλλά, πάντοτε ὑπολογίζουν τήν ὑπαρξη τῆς COMECON, οἱ «πολιτικοὶ ὑποτιμοῦν τήν ὑπαρξη τῆς σοσιαλιστικῆς ὀλοκλήρωσης σέ βαθμό πού φαίνεται ἐκπληκτικός (ἐνῶ δίνουν μεγάλη σημασία στήν πολιτική ἐξάρτηση πού προέρχεται ἀπό τό Σύμφωνο τῆς Βαρσοβίας). Γιά τό λόγο αὐτό κρίνουν ὅτι μποροῦν νά ἐφαρμόσουν ἓνα κατ' ἐπιλογὴν ἔλεγχο στίς ἐξαγωγές, ὅλο καί αὐστηρότερο πρὸς τήν Ε.Σ.Σ.Δ., ἀλλά ἀντίθετα

4) Western Perceptions of Soviet Economic Trends U.S. Government Printing Office, Washington, Μάρτιος 1978.

πολύ χαλαρό προς τις χώρες της COMECON με σκοπό να τις απομακρύνουν από την Ε.Σ.Σ.Δ. μεγαλώνοντας την εξάρτησή τους από τη Δύση. Αυτή η άπλουστευτική επιχειρηματολογία δεν υπολογίζει τις αυξανόμενες εισαγωγές που πραγματοποιούν οι μικρές χώρες του ανατολικού μπλόκ με προορισμό τα «μεγάλα έργα» της COMECON που, στο μεγαλύτερο μέρος τους, βρίσκονται στο σοβιετικό έδαφος. 'Ο κατ' επιλογήν έλεγχος κλείνει το σουρωτήρι στην δάση ξεχνώντας τις τρύπες στα πλάγια...

Σύμφωνα με τη γνώμη που έχει γίνει γενικά αποδεκτή, η επίτευξη της ενεργητικής συναίνεσης της Εύρωπης σε μία σκληρή γραμμή σχετικά με το εμπόριο μεταξύ 'Ανατολής και Δύσης γίνεται όλο και πιο δύσκολη, τόσο (αν όχι περισσότερο) λόγω της αυξανόμενης εξάρτησης της Γαλλίας, της Δυτικής Γερμανίας, της Αυστρίας και της 'Ιταλίας από τη σοβιετική εξαγωγή αερίου και πετρελαίου, όσο και από την έλξη που ασκεί η σοβιετική αγορά στις ευρωπαϊκές εταιρείες. 'Η σπουδαιότητα που δίνεται στην εξάρτηση στον ενεργειακό τομέα, όφειλεται προφανώς στο ότι για τους 'Αμερικάνους το θέμα αυτό γίνεται αντιληπτό ως άμεσα πολιτικό. Πολύ δυσκολότερα μπορούν να φανταστούν την άσκηση πιέσεων μεγάλων εταιρειών στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις που αποσκοπούν στην υπογραφή σημαντικών συμβολαίων. Και όμως κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων με την ΕΟΚ πάνω στους δρους των εξαγωγικών πιστώσεων, διαπίστωσαν για μία ακόμη φορά την κακή θέληση των Ευρωπαίων (και ιδίως της Γαλλίας) στο θέμα της αύξησης του έπιτοκίου των πιστώσεων που στηρίζονται από το δημόσιο.

Αυτό είναι ένα πρόβλημα που θα απασχολήσει σίγουρα τον μελλοντικό διευθυντή της Σ.Ι.Α. W. Caney ο οποίος στο παρελθόν υπήρξε διευθυντής της EXIM-BANK, του δημόσιου οργανισμού που χρηματοδοτεί ή εξασφαλίζει τα εξαγωγικά δάνεια.

Οι επιπτώσεις της ύφεσης

Μπροστά σ' αυτές τις διαφορετικές εκτιμήσεις για το σοβιετικό δυναμικό, επιφυλακτικοί ως προς το βαθμό συνέναισης των Ευρωπαίων στο θέμα των σχέσεων 'Ανατολής-Δύσης, οι νέοι άνθρωποι του πρόεδρου θα μπορούσαν να βρουν μία γραμμή δράσης που να έχει συνοχή;

Χωρίς να θέλουμε να αφεθούμε σε μία «ουασιγκτολογία» αμφίβολης αξίας, μπορούμε να παραθέσουμε μερικές υποθέσεις.

Ποιά ακριβώς θα είναι η πολιτική του Ρέγκαν, μέσα σ' ένα γενικό κλίμα μεγαλύτερης αυστηρότητας απέναντι στη Ρωσία, παραμένει ακόμα άσαφές.

'Η πάλη των τάσεων μεταξύ της δεξιάς πτέρυγας των ρεπουμπλικάνων και των μετριοπαθών μοιάζει να ευνοεί περισσότερο το πρώτο ρεύμα σ' αυτόν τον τομέα. 'Ο πρόσφατος διορισμός του A. Haig, πρώην ανώτατου αρχηγού των συμμαχικών δυνάμεων του NATO στη θέση του 'Υπουργού 'Εξωτερικών και η επιστροφή του R. Allen στο μεταβατικό έπιτελείο ενισχύουν τα «γεράκια». 'Αλλά η εκλογή του Baker στην αρχηγία της νέας πλειοψηφίας στη Γερουσία, όπως και του Ch. Percy στη θέση του πρόεδρου της έπιτροπής των εξωτερικών υποθέσεων της Γερουσίας δυναμώνουν το στρατόπεδο των μετριοπαθών.

Πρόκειται ο Ρέγκαν να έχει κάποιον ειδικό σύμβουλο έπιφορισμένο με την παρακολούθηση των σοβιετικών και ανατολικό - ευρωπαϊκών υποθέσεων;

'Ανεξάρτητα από τις φήμες για το πολιτικό μέλλον του κ. Μπρεζίνσκυ - και του κ. Κίσιγκερ - το έπιτελείο του πρόεδρου συμπεριλαμβάνει έναν μεγάλο ειδικό σε ζητήματα της ΕΣΣΔ τον ιστορικό Richard Pipes, καθηγητή στο Χάρβαρντ. Αυτός ο κ. Pipes απέδειξε σε κάποια μελέτη του 1976 με τίτλο «Σοβιετική στρατηγική στην Εύρωπη» ότι⁵ η ύφεση έχει σκανδαλωδώς ευνοήσει τα σοβιετικά συμφέροντα βοηθώντας τη διάσταση των απόψεων μεταξύ Ευρωπαίων και 'Αμερικανών. 'Η ύφεση νομιμοποίησε τις κατακτήσεις της Ε.Σ.Σ.Δ., ενώ αντίθετα δεν συνέβαλε καθόλου στην αύξηση της διαδρωτικότητας των σοβιετικών από τις δυτικές αντιλήψεις της οικονομικής ανάπτυξης, αντίθετα προς τις θέσεις εκείνες που υποστηρίζουν ότι η συνεργασία με τη Δύση ευνοεί το «φιλοδυτικό» στρατόπεδο στην ΕΣΣΔ.

Τόν ίδιο καιρό ο κ. Pipes είχε συντονίσει το έργο μίας «μυστικής» ομάδας, γνωστής σαν «ομάδα Β», που είχε συγκροτηθεί επί προεδρίας Φόρντ με σκοπό τη διάψευση των αποτελεσμάτων της Σ.Ι.Α. που θεωρούνταν ότι έδιναν μία πολύ χαμηλή εκτίμηση των σοβιετικών άμυντικών δαπανών. Οι έρευνες αυτής της μυστηριώδους ομάδας αναφέρθηκαν (χωρίς όμως να γίνει λόγος για το όνομα του προέδρου της) με την ευκαιρία της έμπιστευτικής κοινοποίησης μίας έκθεσης της Σ.Ι.Α. που σχολιάστηκε από την «Washington Post» στις 3 Δεκεμβρίου. 'Η έκθεση αυτή έπιμένει στη σοβιετική ύπεροπλία και διακηρύσσει ότι πρέπει έπειγόντως να ενίσχυθεί η άμερικανική παραγωγή όπλων και άμυντικών συστημάτων. 'Εκφράζει επίσης μεγάλη αμφιβολία για τα αποτελέσματα των συνομιλιών πάνω στον έλεγχο των στρατηγικών έξοπλισμών.

Αυτό το γεγονός μπορεί να συνδυαστεί με το μικρό ενδιαφέρον που ο έκλεγμένος πρόεδρος εκδήλωσε όσον αφορά τη διαδικασία συνέχειας της Συνδιάσκεψης για την ασφάλεια και τη συνεργασία στην Εύρωπη. 'Ο κ. Τζ. Φόρντ είχε υπογράψει τη συμφωνία του 'Ελσίνκι· ο Τζ. Κάρτερ είχε υποστηρίξει την έντονη δραστηριότητα του αρχηγού της άμερικανικής αντιπροσωπείας στο Βελιγράδι στο θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Λιγότερο ήθικολόγος από τον προκατόχο του ο κ. Ρέγκαν, δέ θα θελήσει σίγουρα να καταδικάσει την Ε.Σ.Σ.Δ. στη διεθνή συνείδηση πάνω στα θέματα αυτά. Πιθανότατα θα έπιλέξει την άμεση αναμέτρηση με την Ε.Σ.Σ.Δ. για να διαφυλάξει το άμερικανικό «περιθώριο ασφαλείας», όπως είχε διακηρύξει στην προεκλογική του έκστρατεία, πέρα από την «ισότητα» στο στρατηγικό τομέα.

'Η στάση αυτή θα είναι ευκολότερη γι' αυτόν αν η εξέλιξη του πολωνικού ζητήματος έπιδεινώσει τις σχέσεις 'Ανατολής-Δύσης για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Μετάφραση: Α. Κράους.

5) Μελέτη που έπανεκδόθηκε στο The Conduct of Soviet Foreign Policy, υπό τη διεύθυνση του E. Hoffman και F. Fleron Νέα 'Υόρκη, Aldine publications, 1980.

Σύντομη επισκόπηση τής ιστορίας τής γλωσσικής σκέψης

Φώτης Άποστολόπουλος

(Δεύτερο μέρος)

4. Ferdinand de Saussure: 1857-1913.

Ή γλωσσική του Θεωρία

4.1 Ή γλώσσα είναι σύστημα

Άπό τό 1978, ό F. de Saussure στή μελέτη του «Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues Indo-européennes» διατύπωνε τήν αντίληψη ότι ή γλώσσα είναι σύστημα και τήν ιδέα του αυτή τήν ύποστήριζε μέ πάθος στήν περίοδο που έδίδαξε στήν Ecole Pratique des Hautes Etudes μέ αποτέλεσμα νά τήν άποδεχτούν και άλλοι γλωσσολόγοι. που άνάμεσά τους

ήταν και ό Γάλλος A. Meillet. Ή Meillet, άκαταπόνητος έργάτης τής Συγκριτικής και Ήστορικής γλωσσολογίας, θεωρούσε τή γλώσσα σύστημα, σύνολο δηλαδή στοιχείων που άλληλοσυνέχονται, όμολογούσε όμως ότι ή πατρότητα τής ιδέας άνήκε στό Δάσκαλό του, τόν F. de Saussure, τόν Ήλβετό γλωσσολόγο, που έμελλε μέ τήν διδασκαλία του στό Πανεπιστήμιο τής Γενεύης ν' αλλάξει τόν προσανατολισμό τής γλωσσικής επιστήμης και νά γίνει ό θεμελιωτής τής γλωσσολογίας του 20ου αϊ.

Σέ ήλικία 21 ετών παρουσίασε τó «Mémoire» που τόν κατέστησε έπιστημονικά διάσημο. Στήν εργασία αυτή, όπως έχουμε ειπεί, διατύπωνε τήν ιδέα ότι ή γλώσσα είναι σύστημα στοιχείων που συνδέονται στενά τό ένα μέ τό άλλο κι' όχι στοιχεία μεμονωμένα που εξελίσσονται ανεξάρτητα μεταξύ τους.

4.2. 1916 Τά «Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας».

Τό 1906 άρχισε ό Saussure μιά σειρά μαθημάτων γενικής γλωσσολογίας (1906-1907)· τή σειρά αυτή τήν επανέλαβε στό 1908-1909 και 1910-1911. Άπό τίς σημειώσεις τών μαθητών του βγήκε, τρία χρόνια ύστερα από τό θάνατό του (1913) τό

περιώνυμο «Cours de linguistique générale» «Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας» με πρωτοβουλία δύο κυρίως από τους βασικό-τερους μαθητές του, τόν Ch. Bally και Alb. Sechehaye.

Ἡ χρονολογία τῆς α΄ ἐκδόσεως τοῦ «Cours de linguistique générale» 1916 συνέπεσε μέ τήν ἀναταραχή τοῦ Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου καί φυσικά δέν προκάλεσε τήν ἀναμενόμενη ἀπήχηση· μερικοί ὠστόσο εἰδικοί, ἀνάμεσα στούς ὁποίους ὁ A. Meillet ἀσχολήθηκαν μαζί του κι' ἔκαναν καί σχετικές βιβλιοκρισίες. Ἄλλά δέν μπόρεσαν ν' ἀντιληφθοῦν τοὺς νεωτερισμούς πού περιέκλεινε οὔτε νά αἰσθανθοῦν τή μεγάλη ἀλλαγὴ πού ἀρχίζε στὴν γλωσσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ὑψηλὴ θεωρητικὴ ἀξία καί ἡ γονιμότητα τῶν ἀντιλήψεων τοῦ «Cours...» θά ἀναγνωριστοῦν δώδεκα ὀλόκληρα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνιση.

4.3. Ἡ γλώσσα—Κοινωνικὸ προϊόν.

Ποιά εἶναι τὰ κρίσιμα σημεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ F. de Saussure πού ἀλλάξαν τὸν προσανατολισμὸ ἀλλὰ καί τίς μεθόδους τῆς ὡς τώρα παραδοσιακῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης; Ἡ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα θά μᾶς φέρει κοντὰ στὴ γλωσσικὴ θεωρία πάνω στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ σύγχρονη γλωσσολογία. Ὁ Saussure ξέροντας τὴν ἱστορία τῆς γλωσσικῆς σκέψεως καί τὰ προβλήματα πού τὴν ἀπασχόλησαν παίρνει καθαρὴ θέση στὸ ὅτι ὁ λόγος σάν προνόμιον τῶν ἀνθρώπων νά ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τους, εἶναι προϊόν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, εἶναι σύμβασις ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς Κοινότητος· εἶναι, γιὰ νά χρησιμοποιήσουμε τὴ δική του διατύπωση, «Κοινωνικὸ γεγονός». Χωρὶς ἡ θέση αὐτὴ ν' ἀποτελεῖ νεωτερισμὸ—εἶναι ἄλλωστε καί ἡ θέση τῆς συγκριτικῆς καί ἱστορικῆς γλωσσολογίας— γιὰ τὸ Saussure εἶναι βασικὴ, πάνω στὴν ὁποία θά στηρίξει τὸ θεωρητικὸ του οἰκοδόμημα· εἶναι προϋπόθεσις πού βεβαιώνει τίς καινούργιες του ἀντιλήψεις γιὰ τὴ φύση καί τὴ λειτουργία τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου. Θά περιοριστοῦμε ἐδῶ νά δώσουμε μερικὰ δείγματα τῆς ἔμφασις πού δίνει στὴ θέση αὐτὴ. Στὴν προσπάθειά του νά καθορίσει τί εἶναι γλώσσα, θά ὑπογραμμίσει ἀνάμεσα στ' ἄλλα: «εἶναι κοινωνικὸ προϊόν καί ἓνα σύνολον ἀναγκαίων συμβάσεων, πού υἱοθέτησε τὸ κοινωνικὸ σῶμα, προκειμένου τὰ ἄτομα νά μπορέσουν ν' ἀσκήσουν τὴ μεταξὺ τους ἐπικοινωνία» (σ. 25) κι' ἀκόμη: «Ἡ γλώσσα δέν ὑπάρχει παρά σάν ἓνα εἶδος συμβολαίου ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς Κοινότητος» (σ. 31). Σήμερα, κανεὶς δέν παραδέχεται τὴ γλώσσα σάν προϊόν τῆς φύσης, αἰώνιον ἐπομένως κι' ἀμετάβλητο, ὅπως ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ μιά ὀλόκληρη παρατάξιν ἀρχαίων στοχαστῶν.

Ὁ A. Meillet πού ἀνήκει στὴ συγκριτικὴ καί ἱστορικὴ σχολή, ὑποστήριξε ὅσο κανεὶς τὴν ἀντιλήψη ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι θεσμὸς κοινωνικός· γι' αὐτὸ καί ἡ ἰδιαίτερη τάσις του μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἱστορικῆς γλωσσολογίας χαρακτηρίζεται σάν κοινωνιολογική. «Τὸ καθήκον τῆς γενικῆς γλωσσολογίας, τονίζει, εἶναι νά καθορίσει σέ ποιά κοινωνικὴ δομὴ ἀνταποκρίνεται μιά ὠρισμένη γλωσσικὴ δομὴ».

4.4. Τί εἶναι σύστημα γιὰ τὸ Saussure.

Ἡ ἀντιλήψη, ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι σύστημα ἀποτελεῖ νεωτερισμὸ τοῦ F. de Saussure εἶναι ἡ λέξις—κλειδί τῆς γλωσσικῆς θεωρίας. Τὴ διατύπωσε στὴν πρώτη του ἐργασία πού ἔχουμε

ἤδη ἀναφέρει: «Mémoire sur le système de voyelles dans les langues Indo-européennes» καί τὴν ἀνέπτυξε στὸ «Cours...»: «Ἡ γλώσσα τονίζει, προϋποθέτει ἓνα κατεστημένον σύστημα καί μιά ἐξέλιξις» (σ. 24) κι' ἄλλου: «ἡ γλώσσα εἶναι ἓνα σύστημα πού γνωρίζεται τὴ δικὴ του τάξις» (σ. 43) ἢ «ἡ γλώσσα εἶναι ἓνα σύστημα πού ἐκφράζει ἰδέες».

Μέσα στὴ γλώσσα δέν βλέπει παρά συστήματα, πού μπορεῖ κανεὶς νά τὰ συλλάβει μέ τὴ σκέψη (σ. 107).

Πῶς ἐννοεῖ τὸ σύστημα ὁ Saussure;

Τὸ ἐννοεῖ σάν ἓνα σύνολον στοιχείων—διαφορετικῶν μεταξὺ τους πού ἀλληλοσυνέχονται καί ἀλληλοπροσδιορίζονται· ἀπομονωμένα τὰ στοιχεῖα δέν εἶναι τίποτε καί μόνο μέσα στὴ σχέση τους τὸ ἓνα μέ τὸ ἄλλο ἀποχτοῦν τὴν ἀξία τους.

Ἐδῶ, φυσικά, θρίσκειται ἡ ρίζα τῆς ἐννοίας τῆς «δομῆς» (structure) πού θά γίνῃ μιά ἄλλη λέξις—κλειδί τῆς ἐντελῶς σύγχρονης γλωσσολογίας. Ἡ ἐννοία τοῦ συστήματος πού εἰσάγει ὁ Saussure ἀνατρέπει τὴν ἱστορικὴ ἀντιλήψη ὅτι ἡ γλώσσα ἀποτελεῖται ἀπὸ μεμονωμένα στοιχεῖα, πού φυσικά ἐξελίσσονται μέσα στὸ χρόνο καί πού αὐτὰ ἀξίζουν νά μελετηθοῦν. Οἱ ἀλλαγές τῶν γλωσσικῶν στοιχείων γίνονται μέσα στὸ σύστημα καί συντελοῦν στὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἴδιου τοῦ συστήματος.

4.5. Ἡ γλωσσολογία αὐτόνομη κι' ἀνεξάρτητη ἐπιστήμη.

Μολονότι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Συγκριτικῆς φιλολογίας ἢ Συγκριτικῆς Γραμματικῆς ἡ μελέτη τῆς γλώσσας παίρνει ἓνα ἐπιστημονικὸ δρόμον, γιὰ τὸ Saussure ἡ μελέτη αὐτὴ δέν ἔχει ἀποχτήσῃ τὸν αὐστηρὸ ἐπιστημονικὸ της χαρακτήρα, δέν ἔχει γίνῃ ἀκόμη ἐπιστήμη ἀξία τοῦ ὀνόματός της. Καί ἡ φιλοδοξία του εἶναι νά τὴν κάνει. Ἡ τελευταία φράσις μέ τὴν ὁποία κλείνει τὸ «Cours...» εἶναι: «Ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη ἔχει γιὰ μοναδικὸ καί πραγματικὸ της ἀντικείμενον τὴ γλώσσα θεωρούμενη μέσα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της καί γιὰ τὸν ἑαυτὸ της» (σ. 317). Ἡ γλωσσολογία, λοιπόν αὐτόνομη κι' ἀνεξάρτητη ἐπιστήμη· αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο αἶτημα. Ἄλλὰ τί εἶναι γλώσσα πού ἀποτελεῖ τὸ «μοναδικὸ καί πραγματικὸ ἀντικείμενον» αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης;

4.6. Τί εἶναι γλώσσα: λόγος (language) γλώσσα (langue) ὁμιλία (parole).

Ὁ Saussure ἔχει συνείδησις τῆς δυσκολίας προκειμένου νά ὀρίσει μέ τὴν ἐπιβαλλόμενη ἀκρίβεια αὐτὸ πού εἶναι γλώσσα. Ἀπὸ τὴ μακρόχρονη πείρα του ἔχει ἀντιληφτεῖ ὅτι ἡ μελέτη κάθε ἀντικειμένου, φυσικά καί τοῦ γλωσσικοῦ, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀποψη ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ πλησιάζεις. Βέβαια «τὸ ἀντικείμενον προηγείται τῆς ἀποψης, ἢ τελευταία ὁμως δημιουργεῖ τὸ ἀντικείμενον». Τὸ γλωσσικὸ φαινόμενον, ἀπ' ὁποία ἀποψη κι' ἂν ἐξεταστῇ, παρουσιάζεται σὰ διπλὸ ἀντικείμενον, ἔχει δηλαδὴ πάντοτε δύο ὄψεις πού ἀλληλοσυνταποκρίνονται· ἡ μιά του ὄψη δέν ἔχει ἀξία παρά χάρις στὴν ἄλλη (σελ.23). Ἡ Θέσις αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ πάνω στὴν ὁποία στηρίζεται ὀλόκληρος ὁ μηχανισμὸς τῶν δυαδικῶν διακρίσεων πού καθιερώνει τὸ Cours· εἶναι κάτω τὸ καινούργιον στὴ μελέτῃ τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου, πού ἀποκαλύπτει τὴ διαλεκτικὴ σχέση τῆς ἐναντίωσης τῶν στοιχείων πού τὸ συνθέτουν.

Ἐξετάζοντας τὸ «λόγον» (language), σάν ἰκανότητα γενικά τοῦ ἀνθρώπου νά ἐπικοινωνεῖ καί νά συνεννοεῖται μέ τοὺς

άλλους, ό Saussure προβαίνει στην ανάλυση του επικοινωνιακού κυκλώματος, που προϋποθέτει δύο άτομα. Τό Α άτομο, π.χ., παρορμάται ν' ανακοινώσει τις εμπειρίες του, που στη συνείδηση του είναι ιδέες, στο Β άτομο. Οι ιδέες αυτές του Α εκφράζονται με αντίστοιχες ακουστικές εικόνες, που ό εγκέφαλος του τις μεταβιβάζει στα φωνητικά όργανα της στοματικής κοιλότητας· τά τελευταία μεταβάλλουν τις ακουστικές εικόνες σε ήχους (ήχητικά κύματα) που φτάνουν από τό στόμα του Α στο αντί του Β, στού όποιου τή συνείδηση μεταβάλλονται με τή σειρά τους σε ακουστικές εικόνες και στη συνέχεια σε ιδέες. 'Η ίδια πράξη επαναλαμβάνεται, όταν τό Β άτομο απαντά στο Α. Στο κύκλωμα αυτό, καθημερινό φαινόμενο στην επικοινωνία ατόμων, εκτός από τό φυσικό (ήχοι), τό φυσιολογικό (φωνητική σύνδεση και άκοή) και τό ψυχικό (άκουστική εικόνα και ιδέα) στοιχεία που συνεργάζονται για τήν τέλεσή του, διαπιστώνεται ό εντελής ατομικός του χαρακτήρας. Τό ατομικό αυτό χαρακτηριστικό του έναρθρου «λόγου» είναι ή μία του *δηη*, που ό S. τήν όνομάζει *όμιλία* (*parole*).

'Η κάθε γλωσσική κοινότητα έχει καθιερώσει συγκεκριμένες ακουστικές εικόνες που αντιστοιχούν σε κάθε συγκεκριμένη ιδέα. Μ' άλλα λόγια έχει θεσμοθετήσει με κοινή συγκατάνευση ένα θησαυρό σημάτων και ένα γραμματικό σύστημα, από όπου άντλούν τά άτομα για νά πραγματοποιήσουν τήν επικοινωνία μεταξύ τους· ό θησαυρός αυτός των σημάτων και τό γραμματικό σύστημα είναι ή άλλη *δηη* του (έναρθρου) λόγου, που τήν όνόμασε ό S. γλώσσα (*langue*). Καί ή *δηη* αυτή έχει κατ' έξοχήν κοινωνικό χαρακτήρα, κι' εναντιώνεται προς τήν *όμιλία* που είναι ή ατομική της πραγματοποίηση. 'Η εναντίωση γλώσσας / *όμιλίας* είναι διαλεκτική· χωρίς τή γλώσσα δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί ή *όμιλία* και χωρίς τήν τελευταία δέν θεβαιώνεται ή υπόσταση της πρώτης. Καί ό S. πρώτος παραλλήλισε τή γλώσσα με τόν *Κώδικα* που με βάση αυτόν συντάσσεται τό μήνυμα (*όμιλία*), γεγονός που θ' αποδειχτεί πανηγυρικά από τή σύγχρονη θεωρία και πρακτική της επικοινωνίας.

Αυτή λοιπόν ή γλώσσα, στην έννοια που τής δίνει ό Saussure, ή Κοινωνική δηλαδή *δηη* του λόγου, που αποτελείται από τό σύνολο των *όμιλιών* που πραγματοποιούν όλα τά μέλη κάθε γλωσσικής Κοινότητας είναι τό *αντικείμενο* της γλωσσικής επιστήμης. Γιατί αυτή με τήν όμοιογένειά της προσφέρεται στην ταξινόμηση των στοιχείων της κι' επομένως στην *έξαντλητική* της μελέτη, αντίθετα προς τό «λόγο», που όντας *ετερογενής* δέν μπορεί νά ταξινομηθεί.

4.7. Φύση του γλωσσικού σήματος: σημαίνον+σημαινόμενο=σημα. Τό γλωσσικό σημα είναι αυθαίρετο (arbitraire).

'Ενα άλλο σημείο της γλωσσικής θεωρίας του F. de Saussure που παρουσιάζει ιδιαίτερη πρωτοτυπία είναι ή διερεύνηση και ό καθορισμός τή φύσης του γλωσσικού σήματος. Απορρίπτοντας τήν αριστοτελική αντίληψη που συνεχίστηκε ως τις ήμέρες του άκόμης, ότι δηλαδή ή γλώσσα είναι μία όνοματοθεσία (*nomenclature*), ένας κατάλογος όρων που άνταποκρίνονται σε αντίστοιχα πράγματα, ύστερα φυσικά από κάποια συμφωνία, ό S. τονίζει: «Τό γλωσσικό σημα δέν συνδέει ένα πράγμα με ένα όνομα, αλλά μίαν έννοια (*concept*) με μία άκουστικήν εικόνα». Καί ή άκουστική εικόνα δέν είναι ό ήχος που πραγματοποιεί-

ται με τά φωνητικά όργανα, γεγονός καθαρά φυσικό, αλλά τό ψυχικό αποτύπωμά του. Είναι επομένως τό γλωσσικό σημα μία ψυχική όντότητα με δύο όψεις, που βρίσκονται σε σχέση εναντίωσης αλλά και άλληλοκαθορισμού· ή έννοια αντίτιθεται και καθορίζει τήν άκουστικήν εικόνα, όπως και αντίστροφα. 'Αν, λ.χ. ή λέξη «θρανίο» όνομάζεται σημα, τούτο όφείλεται στο γεγονός ότι με τήν έννοια «θρανίο» συνδέεται και ή *άκουστική εικόνα θρανίο*. Με άλλα λόγια ή άκουστική εικόνα «θρανίο» συνδεόμενη με τήν έννοια «θρανίο» μάς δίνει τό σημα «θρανίο». Καί για νά δείξει τή δυαδική εναντίωση ανάγλυφη χρησιμοποιεί τούς στωικούς όρους: *σημαίνον* για τήν *άκουστική εικόνα*, *σημαινόμενο* για τήν έννοια, τήν *ιδέα*, αλλά διατηρεί τόν *όρο σημα* που είναι τό όλο, τό κοινωνικό γεγονός. Σχηματικά παρέστησε τή σύνδεση της εναντίωσης αυτής ως εξής: *Σημαίνον+σημαινόμενο=σημα* (*signifiant+signifié=signe*).

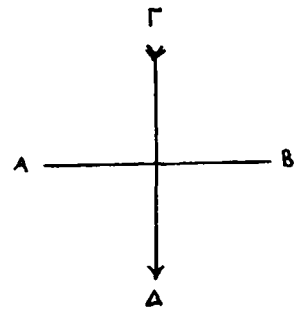
'Αναρωτιέται όμως ό S.: ή σύνδεση *σημαίνοντος/σημαινόμενου* είναι φυσική και αναγκαία ή *όχι*; Καί απαντά: ή σύνδεση αυτή είναι *αυθαίρετη* κι' επομένως τό γλωσσικό σημα που προκύπτει από τή σύνδεση αυτή είναι επίσης *αυθαίρετο* (*arbitraire*). Είναι ή πρώτη άρχή που διέπει τή φύση του γλωσσικού σήματος και χαρακτηρίζεται για τήν καθολικότητά της. Σ' όλες τις γλώσσες, ένα δεδομένο σημαινόμενο (ιδέα) δέν συνδέεται έσωτερικά (κατά τρόπο δηλαδή φυσικό και αναγκαίο) με τό σημαίνον (*άκουστική εικόνα*) που είναι μία συνέχεια ήχων. Τό σημαινόμενο «soeur» της γαλλικής, λ.χ., δέν συνδέεται έσωτερικά με τήν σειρά των ήχων s-ö-r, δηλαδή τό σημαίνον. Τό γεγονός ότι υπάρχουν διάφορες γλώσσες αποτελεί *ίσχυρη απόδειξη* της άρχης του αυθαίρετου του γλωσσικού σήματος· ένα και τό αυτό σημαινόμενο «boeuf» λ.χ., έχει σε όλα σημαίνον τή σειρά των ήχων b-ö-f στη Γαλλία και O-K-S στην Άγγλία. Τά σηματα, εξάλλου, που ανάμεσα σε σημαίνον και σημαινόμενο υπάρχουν κάποιοι φυσικοί δεσμοί (όνοματοποιία) είναι τόσο *όλιγόριθμα* και *εμπλέκονται* με πλήθος φωνητικές, μορφολογικές κ.ά. μεταβολές που δέν κλονίζουν, κατά τόν S. τήν άρχή του αυθαίρετου του γλωσσικού σήματος. 'Η έννοια όμως του αυθαίρετου του γλωσσικού σήματος δέν συμπίπτει με τήν έννοια του συμβατικού που έδινε ό 'Αριστοτέλης και όλοι όσοι δέχονταν τήν άποψη του· για τόν F.de.S. σημαίνει ότι ή σχέση *σημαίνοντος/σημαινόμενου* δέν μπορεί νά δικαιολογηθεί (*imputiné*).

'Η γραμμικότητα του σημαίνοντος

Μία άλλη άρχή που διέπει τό «σημαίνον» μονάχα, και που έχει επίσης τό χαρακτηρισμό της καθολικότητας είναι ή *γραμμικότητά του*. «Τό σημαίνον τονίζει ό S., όντας άκουστικής φύσης, ξετυλίγεται μέσα στο χρόνο κι' έχει τά χαρακτηριστικά που τά δανείζεται από τό χρόνο: δηλαδή τήν έκταση που μπορεί νά μετρηθεί σε μία μόνο διάσταση, τήν «εϋθεία». Πραγματικά σ' αντίθεση με τά όπτικά φαινόμενα, τά άκουστικά δέν διαθέτουν παρά τήν εϋθεία γραμμή του χρόνου· τά στοιχεία τους παρουσιάζονται τό ένα ύστερα από τό άλλο και σχηματίζουν μίαν *άλυσίδα*.

4.8. Τό άμετάβλητο και μεταβλητό του γλωσσικού σήματος.

Με βάση τό αυθαίρετο του γλωσσικού σήματος ό S. βλέπει

μιάν άλλη, δυαδική επίσης, ὄψη του: τὸ ἀμετάβλητο καὶ τὸ μεταβλητό του. Οἱ δύο αὐτές ὄψεις πού ἐναντιώνονται μεταξύ τους εἶχαν ἐπισημανθεῖ καὶ διακηρυχθεῖ πολύ πρὶν ἀπὸ τὸν S. Κι' ἀποτελοῦν οἱ δύο αὐτές ὄψεις καθολικό φαινόμενο καὶ συνθέτουν τὴν ἴδια τὴν ζωὴ του. Πού ὀφείλονται ὁμως; Κι' ἀπαντᾷ: στὴν ἀρχὴ τοῦ αὐθαίρετου. Ξαφνιάζει στ' ἀλήθεια ἡ ἀπάντησις· ἄς παρακολουθήσουμε τὴ συλλογιστικὴ του σ' ὅλη τὴ δύνατὴ τῆς συντομίας.

Ὅτι ἡ γλῶσσα ἔχει τὸ χαρακτῆρα τοῦ μὴ μεταβλητοῦ, τῆς συνέχειας, ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι σὰ σύνολο σημάτων ὀργανωμένων σὲ σύστημα ἀποτελεῖ νόμο πού τὸν θέσπισε ὀλόκληρη ἡ κοινότητα καὶ τὸν ὑφίσταται ἀδιαμαρτύρητα· πρόκειται γιὰ ξεχωριστό νόμο ἢ θεσμό, διαφορετικό ἀπὸ τοὺς ἄλλους, θεσπισμένους ἀπὸ τὴν κοινότητα πάλι, ἀλλὰ πού μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ἢ κοινότητα θέλει καὶ μπορεῖ νὰ τοὺς ἀλλάξει. Οἱ γενιές, κάθε γενιά, χωρὶς νὰ ξέρουν πότε οἱ προπάτορες «συνῆλθαν» καὶ «ἀποφάσισαν» τὴ θέσπισι τῆς γλώσσας τους, τὴ διατηροῦν καὶ τὴ συνεχίζουν. Ὁ σημερινὸς Γάλλος δὲν θὰ δεχθεῖ ν' ἀντικαταστήσει τὸ σημαῖνον «soeur» πού ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὶς παλιότερες γενιές μὲ τὸ σημαῖνον «sister» πού καὶ τὰ δύο ἐκφράζουν τὸ ἴδιο σημαίνόμενο· ὅπως καὶ ὁ Ἕλληνας δὲν θὰ δεχθεῖ ν' ἀντικαταστήσει τὸ σημαῖνον «ἀδελφή» οὔτε μὲ τὸ soeur οὔτε μὲ τὸ sister, πού ἔχουν τὸ ἴδιο σημαίνόμενο. Ἡ τέλεια ἀλλαγὴ μιᾶς γλώσσας ἢ ἀκόμη ἡ ἐξαφάνισή της καὶ ἀντικατάστασή της μὲ μιὰ ἄλλη σημαίνει τέλεια ἐξαφάνισις, φυσικὴ ἢ ἄλλη, τῆς κοινότητος πού τὴν εἶχε θεσπίσει καὶ τὴν εἶχε χρησιμοποιήσει.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ αὐθαίρετο τοῦ γλωσσικοῦ σήματος πού συντελεῖ στὸ ἀμετάβλητό του, ὁ S. ἐπικαλεῖται 4 ἀκόμη ἐπιχειρήματα: 1) Τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν σημάτων κάθε γλωσσικοῦ συστήματος, πού ἡ Κοινότητα εἶναι δύσκολο νὰ τὰ ἀλλάξει. 2) Τὸ σύνθετο μηχανισμό τοῦ συστήματος, πού τὸ κοινωνικό σύνολο, μολονστὶ τὸ χρησιμοποιεῖ καθημερινὰ δὲν ξερεῖ συνειδητὰ τὴν λειτουργία του. 3) Τὴ συμμετοχὴ τοῦ συνόλου τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος στὴ χρῆσι τῆς γλώσσας. 4) Τὸν χρόνον. Ὁ S. ἀντιλαμβάνεται πὼς θὰ φανεῖ παράδοξο ὅτι ὁ χρόνος εἶναι παράγοντας μὴ μεταβλητότητας τῆς γλώσσας, γι' αὐτὸ κι' ἐξηγεῖται. Ὁ χρόνος δημιουργεῖ παράδοσις, τὴ γλωσσικὴ παράδοσις. Ἄν ἡ ἐλεύθερη σύμβασις, πού δὲν μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε χρονικὰ ἔκανε τὶς ἐλεύθερες κι' αὐθαίρετες ἐπιλογές της, ὁ χρόνος παγιώνει αὐτὲς τὶς ἐπιλογές, καθιερώνοντας μιὰ παράδοσις, στοιχεῖο πάντοτε συντήρησης.

Ἀντίθετα, τὸ γλωσσικό σῆμα μεταβάλλεται, ἔχει τὴ μεταβλητὴ του ὄψη, πού κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ. Τὴ μεταβολὴ αὐτὴ ὁ S. τὴν ὀρίζει σὰ μετατόπισι τῆς σχέσις σημαίνοντος / σημαίνόμενου, πού πραγματοποιεῖται μέσα στὰ πλαίσια τοῦ χρόνου ὄχι ὁμως κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή του. Ὁ S. δὲν ἐκθέτει συγκεκριμένα τοὺς παράγοντες τῆς μεταβολῆς τῶν γλωσσικῶν σημάτων· εἶναι δὶχως ἄλλο ἢ ἴδια ἢ φύσι τῶν ἐσωτερικῶν τους στοιχείων, ὁ χώρος μέσα στὸν ὁποῖο ζοῦν αὐτοὶ πού μιλοῦν, ἢ ἀναλαγία πού ὅλα συντελοῦν στὴ μετατόπισι τῆς σχέσις σημαίνοντος/σημαινόμενου. Κι' αὐτὰ εἶναι ἤδη γνωστὰ καὶ δὲν θὰ ἤθελε νὰ τὰ ἐπαναλάβει. Γιὰ ν' ἀπεικονίσει τὴ μετατόπισι τῆς σχέσις σημαίνοντος/σημαινόμενου πού ἐκφράζει τὴ μεταβολή, ἐπικαλεῖται παραδείγματα: τὸ κλασσικὸ λατινικὸ σημαῖνον *pecare* μὲ σημαίνόμενο «φονεύω» ἔγινε στὴ γαλλικὴ τὸ

σημαινὸν *noyer* μὲ σημαίνόμενο «πνίγω». Ἐδῶ παρατηροῦμε μετατόπισι τῆς σχέσις τοῦ σημαίνοντος *pecare* πού ἔγινε *noyer* καὶ μετατόπισι τοῦ σημαίνόμενου φονεύω—πνίγω. Ἄν ὁμως συγκρίνομε τὸ λατινικὸ σημαῖνον τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰ. *pecare* μὲ σημαίνόμενο «πνίγω» καὶ τὸ λατινικὸ τῆς κλασσικῆς *pecare* μὲ τὸ γνωστὸ σημαίνόμενο, τότε ἔχομε ἐπίσης μεταβολή, δηλαδὴ μετατόπισι τῆς σχέσις τοῦ σημαίνόμενου στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη ἐποχῇ, ἐνῶ τὸ σημαῖνον ἔμεινε τὸ ἴδιο καὶ στὶς δύο ἐποχές. Παρόμοιο ἑλληνικὸ παράδειγμα μποροῦμε νὰ φέρουμε τὸ «κάμνω» τῆς ἀρχαίας μὲ σημαίνόμενο «κουράζομαι» καὶ τὸ «κάμνω» τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταγενέστερης ἑλληνικῆς μὲ σημαίνόμενο «ποιῶ».

4.9. Συγχρονικὴ καὶ διαχρονικὴ ὄψη τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου.

Βασικὴ, μὲ τεράστιες μεθοδολογικὲς συνέπειες, εἶναι ἡ διπλὴ διάκρισι τῆς προοπτικῆς στὴ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου: ἡ συγχρονικὴ καὶ ἡ διαχρονικὴ. Ὁ S. δέχεται ὅτι οἱ ἄξονες μέσα στοὺς ὁποῖους τοποθετοῦνται τὰ στοιχεῖα τῶν ἐπιστημῶν εἶναι δύο: ὁ ἓνας πού ἀφορᾷ τὶς σχέσεις τῶν στοιχείων μεταξύ τους δὶχως τὴν παρέμβασι τοῦ χρόνου (ὁ συγχρονικός ἄξονας) καὶ ὁ ἄλλος πάνω στὸν ὁποῖο κινοῦνται ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πρώτου μὲ τὶς ἀλλαγές τους, μέσα στὸ χρόνο (ὁ ἄξονας τῆς διαδοχικότητος ἢ διαχρονικός).

(Βλέπε τὸ παραπάνω σχῆμα)

Ἡ διάκρισι αὐτὴ τῶν δύο προοπτικῶν τῆς γλώσσας ἔκαμε προστιθέμενη στὶς ἄλλες διακρίσεις, ἀγεφύρωτο τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη, ὅπως τὴν νοεῖ ὁ S. καὶ στὴν συγκριτικὴ καὶ ἰστορικὴ γλωσσολογία τοῦ καιροῦ του. Ἡ τελευταία, ὅπως ἔχομε ἤδη σημειώσει, θεωρεῖ ὅτι τὸ σημαντικό στὴν ἐπιστήμη τῆς γλώσσας εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἐξέλιξις καὶ τῆς σύγκρισις τῶν γλωσσῶν· ἡ περιγραφὴ τῶν γλωσσικῶν στοιχείων σὲ μιὰ δεδομένη ἐποχῇ ἔχει, κατὰ τοὺς ἰστορικούς γλωσσολόγους, πραχτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ μόνον ἀξία καὶ ὄχι ἐπιστημονικὴ.

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς ἰστορικῆς γλωσσολογίας ἀνατρέπεται καὶ ἡ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου μπαίνει στὴν ὀρθή του βάση. «Σὲ κάθε στιγμῇ, σημειώνεται μέσα στὸ Cours, τὸ γλωσσικὸ φαινόμενο ἐξυπονοεῖ ἓνα κατεστημένο σύστημα καὶ μιὰ ἐξέλιξις· σὲ κάθε στιγμῇ εἶναι ἓνας θεσμὸς τοῦ παρόντος καὶ ἓνα προϊόν τοῦ παρελθόντος καὶ στὴ συνέχεια προστίθεται: «Στὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται πολὺ ἀπλὴ ἢ διάκρισι ἀνάμεσα στὸ σύστημα καὶ στὴν ἰστορία του, ἀνάμεσα σ' αὐτὸ πού εἶναι καὶ σ' αὐτὸ πού ὑπῆρξε. Στὴν πραγματικότητι ὁμως, ἡ σχέση πού ἐνώνει τὰ δύο αὐτὰ πράγματα εἶναι τόσο στενὴ, πού μὲ δυσκολία μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ξεχωρίσει». Ἡ συγχρονικὴ ὄψη τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου, πού ἐκφράζει τὴν κατάστασή του σὰ σύστημα σὲ μιὰ δεδομένη στιγμῇ καὶ ἡ διαχρονικὴ πού ἐκφράζει τὴν ἐξέλιξις του μέσα στὸ χρόνο, ἀλληλοεξαρτῶνται. Κάθε μεταβολὴ σὲ ἓνα στοιχεῖο τῆς γλώσσας ἔχει τὸν ἀντίκτυπο της στὸ ἴδιο τὸ σύστημα, πού λειτουργεῖ πάντοτε συγχρονικὰ· κι' ὅταν οἱ μεταβολές πού πραγματοποιοῦνται μέσα στὸ διάχρονον ἀπὸ τὶς ὀμιλίες, τὴν ἀτομικὴ δηλαδὴ ἐκτέλεσι τῆς γλώσσας, πάρουν μιὰ σημαντικὴ ἔκτασις, τότε ἀλλάζει ὀλόκληρο τὸ σύστημα τῆς γλώσσας καὶ δημιουργεῖ μιὰ καινούργια

ισορροπία. Κι' είναι φυσικό, λόγω της ανισόμερης μεταβολής των γλωσσικών στοιχείων ενός συστήματος, κάθε ισορροπία να περικλείνει τή συνύπαρξη στοιχείων μιάς παλαιάς κατάστασης με στοιχεία τής καινούργιας· τὰ στοιχεία αυτά πολλές φορές παλεύουν γιά τήν επικράτησή τους. Έτσι περιγράφοντας μιά γλωσσική κατάσταση και δείχνοντας τήν ισορροπία του συστήματος της καθώς λειτουργεί σέ μιά συγκεκριμένη στιγμή, μπορούμε ταυτόχρονα νά τή συγκρίνουμε μέ άλλη, παλιότερη, πού έχει περιγραφεί ή πού μπορούμε νά περιγράψουμε και νά επισημάνουμε τὰ στοιχεία πού άλλαξαν και τὰ στοιχεία πού συντηρήθηκαν. Ή διαχρονία, επομένως, νομιμοποιείται στήν αντίληψη του Saussure, μέ τή διαφορά ότι τήν προτεραιότητα έχει ή συγχρονία, γιατί αυτή είναι ή αληθινή, ή μοναδική πραγματικότητα γιά τήν όμλοῦσα μάζα.

Ένώ ή συγχρονική και διαχρονική πλευρά τής γλώσσας έχουν πολύ στενή σχέση μεταξύ τους, όπως παρατηρήθηκε πύ πάνω, είναι ταυτόχρονα ανεξάρτητες κι' αυτόνομες από τήν άποψη τής πρακτικής τους αντιμετώπισης. Ή συγχρονική περιγραφή, όπου διαπιστώνεται ή λειτουργία του συστήματος σέ μιά δεδομένη στιγμή, δέν έχει ανάγκη τής διαχρονικής μελέτης, όπου επισημαίνονται οι εξελίξεις πού συνέβησαν μέσα στό χρόνο των διάφορων στοιχείων. Και γιά νά ενισχύσει τήν αντίληψή του αυτή ό S. προσφεύγει στήν παρομοίωση τής γλώσσας μέ τό σκάκι. Αφού επικαλείται τὰ κοινά σημεία τής λειτουργίας τους μέ πολλές λεπτομέρειες ύπογραμμίζει ότι ή περιγραφή μιάς συγκεκριμένης φάσης του παιγνιδιού δέν έχει ανάγκη νά ληφθούν ύπ' όψη όλα όσα συνέβησαν προηγούμενα. «Είναι άνώφελο, λέει, ν' αναζητήσει κανείς τί συνέβη λίγα

δευτερόλεπτα πριν». Και στή γλώσσα, πού κι' αυτή είναι ένα παιγνίδι, συμβαίνει τό ίδιο· ή κάθε συγκεκριμένη κατάσταση της μπορεί νά περιγραφεί δίχως νά χρειαστεί τί έγινε στό άμεσο ή στό μακρότερο παρελθόν της. Έτσι ό S., διακρίνοντας τή συγχρονική προοπτική τής γλώσσας από τή διαχρονική, θεωρεί ότι ή πρώτη έχει σάν αντικείμενο τίς λογικές και ψυχολογικές σχέσεις πού συνδέουν τὰ στοιχεία του συστήματος στή συνύπαρξή τους και στή λειτουργία τους, όπως τὰ βλέπει ή ομαδική συνείδηση, ενώ ή δεύτερη θεωρεί σάν αντικείμενό της τίς σχέσεις πού συνδέουν τὰ ίδια στοιχεία στή διαδοχικότητά τους κι' έξω από τήν ομαδική συνείδηση και πού άλλοιλοαντικαθίστανται χωρίς ν' άποτελοῦν σύστημα.

Ή σωσσιουριανή αυτή διάκριση συγχρονία διαχρονίας άποτελεί κατάκτηση όχι μόνο τής γλωσσικής επιστήμης, αλλά τής επιστήμης γενικότερα. Ή παραδοχή μόνο τής συγχρονίας και ή άρνηση τής διαχρονίας είναι άκρότητα πού δέν έχει νόημα και δέν δικαιολογείται σέ καμιά περίπτωση από τὰ ίδια τὰ πράγματα. Σύγχρονο και διάχρονο είναι δύο όψεις πού έναντιώνονται διαλεκτικά. Άλλωστε και ό όρος διάχρονο και διαχρονικός, πού καθιέρωσε ό S., αντί ιστορία και ιστορικός, έχει τούτο τό νόημα: ότι ή εξέλιξη και ή μεταβολή των στοιχείων τής γλώσσας θεωρείται στήν άμοιβαία συνάρτησή τους και στήν άλληλεγγύη τους στό έσωτερικό του συστήματος, πού εξελίσσεται και αλλάζει μέσα στα πλαίσια του χρόνου. Κάθε άποτέλεσμα πού παρουσιάζει ή ιστορία κάθε γλώσσας προϋποθέτει άνάλυση των συγχρονικών δεδομένων όχι σά στοιχεία μεμονωμένων, αλλά στίς άμοιβαίες σχέσεις τους· έτσι ή ιστορία τής γλώσσας παρουσιάζεται σά διαδοχή συγχρονιών.

1.10. Σχέση σκέψης και γλώσσας.

Άλλο σημείο τών αντίληψεων του S. είναι εκείνο που κάνει λόγο για σχέση σκέψης και γλώσσας. Η σκέψη καθαυτή δεν είναι παρά μία άμορφη μάζα, ένα νεφέλωμα· δεν υπάρχει τίποτε τό καθορισμένο. Τά στοιχεία της σκέψης, οί ιδέες μπορούν νά χωριστούν και νά διακριθούν, έφ' όσον θ' ανταποκριθούν σέ ήχους, πού σά φωνητική ύλη είναι κι' αυτή άμορφη. Στόν άμορφο αυτό χώρο της σκέψης και της φωνητικής ύλης παρεμβαίνει, λέει ο S., ή γλώσσα σάν κοινωνικό γεγονός, σύμβαση αυθαίρετη, πού θέτοντας τούς άμοιβαίους περιορισμούς μορφοποιεί τή σκέψη.

Μ' άλλα λόγια ή γλώσσα άρθρώνει τή σκέψη μέ τόν ήχο, ή μέ μία περιφρημη παρομοίωση, είναι τό φύλλο του χαρτιού πού στό recto είναι ή σκέψη και στό verso ο ήχος· δεν μπορεί κανείς νά σκίσει τό recto δίχως νά σκίσει ταυτόχρονα και τό verso. Έτσι και στή γλώσσα: δεν μπορεί ν' άπομονώσεις τή σκέψη άπό τόν ήχο ούτε τόν ήχο άπό τή σκέψη. Ο συνδυασμός όμως ήχου-σκέψης πού γίνεται άπό τή γλώσσα παράγει μία μορφή κι' όχι ύλική ούσία (forme et non une substance).

Άλλά ή μορφή περικλείνει μιάν άξία πού τήν παίρνει, άπό τή χρήση και τή γενική συγκατάνευση.

4.11. Η γλώσσα είναι σύστημα μορφών αλλά και σύστημα άξιών.

Κι' άκριβώς έπειδή ή γλώσσα είναι σύστημα μορφών πού προέκυψε άπό τή γενική συγκατάνευση της κοινότητας, είναι γι' αυτό ταυτόχρονα και ένα σύστημα άξιών. Άλλωστε τίποτε δεν μπορεί ν' άποκτήσει άξία έξω άπό τήν κοινότητα. Τό άτομο δεν μπορεί νά καθιερώσει άξίες. Για νά καθορίσει όμως μέ μεγαλύτερη άκρίβεια σέ τί συνίσταται ή άξία μιάς γλωσσικής οντότητας, μιάς λέξης ο S., τοποθετείται στήν πλευρά του σημασιόμενου, στήν πλευρά του σημαίνοντος και στήν πλευρά του όλου, δηλ. του σήματος. Άπό τήν πλευρά του σημασιόμενου ή άξία είναι στοιχείο της σημασίας του γλωσσικού σήματος.

Νά δεχτούμε ότι ή άξία έξαντλείται μέ τή μιά πλευρά του γλωσσικού σήματος θ' άποτελούσε σφάλμα. Σέ άλλα, έξω άπό τά γλωσσικά συστήματα, όπως ή οικονομία, πού κινούνται μέ τήν έννοια άξίας, γίνεται δεχτό πώς για νά θεωρηθεί κάτι ότι έχει άξια πρέπει νά συγκεντρώνει δύο προϋποθέσεις: νά μπορεί (δηλαδή 1) ν' ανταλλάγεται μέ κάτι διαφορετικό, νόμισμα λ.χ. 5 φράγκων μέ μιά ποσότητα σταριού. Καί 2) νά συγκριθεί μέ κάτι άλλο όμοιο του, νόμισμα 5 φράγκων μέ νόμισμα 1 φράγκου ή μέ νόμισμα άλλου συστήματος, τό δολλάριο. Αυτές τίς προϋποθέσεις συγκεντρώνει και τό γλωσσικό σύστημα.

Τό σήμα (λέξη) μπορεί ν' ανταλλάγεται μέ κάτι όμοιο: μιάν ιδέα (σημαινόμενο: σπίτι και ιδέα σπίτι) και νά συγκριθεί μέ κάτι διαφορετικό του: ένα άλλο σήμα (λέξη): σπίτι-δρόμος. Άπό τήν άνάλυση αυτή θγαίνει ότι ή σημασία του σήματος δεν είναι παρά ένα τμήμα αυτού πού λέμε άξία: ή δυνατότητα σύγκρισης μέ άλλα σήματα πού βρίσκονται έξω άπό αυτό και είναι διαφορετικά όλοκληρώνει τήν έννοια της άξίας.

Η άξία, λοιπόν, της λέξης δεν καθιερώνεται γιατί μπορεί ν' ανταλλάγεται μέ μιάν έννοια, δηλαδή μέ μιά σημασία· χρειάζεται άκόμη νά συγκριθεί μέ παρόμοιες άξίες, μέ άλλες λέξεις πού της είναι έναντιώσιμες. Τό περιεχόμενο δηλαδή. Καθορίζεται·

4.12. Διαφορές-έναντιώσεις.

Άπό όποια πλευρά κι' άν έξετάσει κανείς τή γλώσσα σά σύστημα άξιών θά διαπιστώσει ότι «δεν υπάρχουν παρά μόνο διαφορές». Η θέση αυτή του S. θά σταθεί πολύ γόνιμη στή σύγχρονη γλωσσολογία. Τή διαπίστωση τών διαφορών· τίς περιορίζει μόνο όταν συγκρίνει δυό σημαίνοντα μεταξύ τους ή δυό σημασιόμενα, όχι όμως όταν συγκρίνει δυό σήματα (δηλαδή σημαίνον+σημαινόμενο)· στήν τελευταία περίπτωση δεν έχουμε, λέει, διαφορές αλλά έναντιώσεις. Έτσι τό σημαίνον «πατέρας» και τό σημαίνον «μητέρα» διαφέρουν, όπως και τό σημασιόμενο «πατέρας» και τό σημασιόμενο «μητέρα»· αλλά τό σήματα «πατέρας» και «μητέρα» συγκρινόμενα μεταξύ τους έναντιώνονται. Όλος ο μηχανισμός της γλώσσας στηρίζεται στίς έναντιώσεις άνάμεσα στά σήματα και στίς διαφορές φωνητικές και έννοιολογικές, πού τά συνθέτουν.

4.13. Σύνταγμα: συνταγματικές σχέσεις: συνταγματικός άξονας.

Πώς λειτουργούν σέ μιά δεδομένη κατάσταση της γλώσσας οί σχέσεις έναντιώσης και διαφοράς τών γλωσσικών σημάτων; Οί σχέσεις και οί διαφορές ξετυλίγονται σέ δυό άξονες ξεχωριστούς ο ένας άπό τόν άλλο· καθένας δημιουργεί μιάν όρισμένη τάξη άξιών, και καθένας ανταποκρίνεται σέ αντίστοιχες μορφές της πνευματικής μας δραστηριότητας αλλά είναι και οί δυό άπαραίτητοι στή ζωή της γλώσσας. Ο ένας άξονας στηρίζεται στήν άρχή της γραμμικότητας της γλώσσας πού άποκλείει ν' άπαγγείλουμε δυό στοιχεία της ταυτόχρονα. Έτσι τά γλωσσικά στοιχεία ταχτοποιούνται τό ένα ύστερα άπό τό άλλο δημιουργώντας στήν όμιλία μιάν άλυσίδα. Τούς συνδυασμούς αυτούς τών στοιχείων μέ βάση τήν έκταση τους όνόμασε ο S. *συντάγματα*. Κάθε τέτοιο σύνταγμα άποτελείται πάντοτε άπό δυό ή περισσότερες γλωσσικές μονάδες: *ξανά-φεύγω σπίτι μου, ώραίος κήπος, ο Δημοσθένης ύπήρξε ρήτωρ, s' il fait beau temps, nous sortions* κλπ. Άνάμεσα στά στοιχεία ενός συντάγματος δημιουργούνται σχέσεις συνταγματικές *in praesentia* δηλαδή οί κυρίως άπό τή συνδρομή αυτού πού υπάρχει γύρω του. Όνας μέρος ενός συστήματος, επενδύεται όχι μόνο μιά σημασία αλλά προπαντός μιάν άξία, πού είναι άλλο πράγμα.

Έτσι ή άξία οίασδήποτε λέξης καθορίζεται άπό ό,τι τήν περιβάλλει, λ.χ. τό σημαίνον: «ένα μοσχαράκι στό λειβάδι» και «ένα μοσχαράκι μέ πιλάφι». Καί στίς δυό φράσεις ή σημασία της λέξης «μοσχαράκι» είναι ή ίδια, διαφέρει όμως κατά τήν άξία στή δεύτερη φράση πού δηλώνει τή μερίδα κρέατος άπό μοσχάρι.

Άν άπό έννοιολογική πλευρά οί σχέσεις και οί διαφορές του σήματος καθορίζουν τήν άξία και άπό τήν πλευρά τών ήχων, πού άποτελούν τό σημαίνον, συμβαίνει τό ίδιο· κι' εδώ οί διαφορές του σημαίνοντος άπό τά άλλα καθορίζουν τήν άξία του. Τά φωνήματα, στοιχεία ύλικά και όρισμένα σέ αριθμό, λειτουργούν στό σχηματισμό τών σημάτων, άκριβώς γιατί διαφέρουν μεταξύ τους και δεν συγχέονται. Είναι οντότητες αντιθετικές, σχετικές και άρνητικές. Η αντίληψη αυτή του S. θά άποτελέσει τή βάση της φωνολογίας, κλάδου της γλωσσολογίας πού ίδρυσε ο Τρουβεϊζκογ.

δροι του είναι παρόντες και σχετίζονται μεταξύ τους. Ἡ ἀξία τοῦ κάθε δρου μέσα στό σύνταγμα ἐξαρτᾶται ἀπό τούς ἄλλους, ἀπό αὐτόν πού προηγείται κι' ἀπ' αὐτόν πού ἀκολουθεῖ ἢ κι' ἀπό τούς δύο μαζί.

4.14. Συνειρμικές σχέσεις: Παραδειγματικός ἄξονας.

Ὁ ἄλλος ἄξονας στηρίζεται στό γεγονός ὅτι μιὰ λέξη ἔξω ἀπό τήν ὀμιλία γεννάει —μέ βάση κάποιο κοινό στοιχείο— μνημονικούς συνειρμούς καί δημιουργεῖ ἔτσι ὁμάδες μέσα στίς ὁποῖες κυριαρχοῦν σχέσεις ἀρκετά διαφορετικές. Ἔτσι ἡ λέξη «ἐρχομαι» διεγείρει ἀσυνείδητα στό πνεῦμα μας ἄλλες λέξεις: ἀνέρχομαι, κατέρχομαι, διέρχομαι, προσέρχομαι, ἀντεπεξέρχομαι κλπ. ἢ ἡ λέξη διδασκαλία, τίς λέξεις: ἐργασία, εὐτυχία, παρουσία, σοφία κλπ. ἢ ἡ λέξη ἐκπαίδευση: παιδεία, σχολεῖο, ἐκπαιδευτήριο κλπ. Οἱ σχέσεις πού δημιουργοῦνται, μέ τόν τρόπο αὐτό ὀνομάζονται συνειρμικές (associatifs) καί εἶναι in absentia.

Κάτω ἀπό τή διπλή ἀποψη ἡ γλωσσική μονάδα μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ μιὰ κολόνα ἐνός οἰκοδομήματος: ἀπό τή μιὰ μεριά θρῖσκειται σέ σχέση μέ τό ὄλο οἰκοδόμημα καί παίζει τό λειτουργικό της ρόλο (συνταγματική ἢ σχέση), ἀπό τήν ἄλλη μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ ἄλλες κολόνες· ἂν εἶναι δωρικοῦ ρυθμοῦ θά προκαλέσει στή μνήμη κολόνα ἰωνικοῦ, κορινθιακοῦ κλπ. ρυθμοῦ.

Ἡ λειτουργία τῆς γλώσσας, πού πραγματοποιεῖ τήν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους—μέλη μιᾶς κοινωνίας, κινεῖται μέσα στούς δύο αὐτούς ἄξονες, τό *συνταγματικό* καί τό *συνειρμικό* ἢ ὅπως τόν ὀνόμασαν ἀργότερα, *παραδειγματικό*.

Στή συνταχτική ἀνάλυση κι' ἐπομένως στήν κατανόηση τῶν κειμένων ἢ ἀκόμη στή σύνθεση τους ὀφείλεται νά διαπιστωθῶν τά συντάγματα, πού μέσα σ' αὐτά ἐκφράζονται συγκεκριμένες σχέσεις καί ἀξίες, ἀποτέλεσμα ἐπιλογῶν αὐτοῦ πού σύνθεσε τό κείμενο ἢ πού πάει νά τό συνθέσει.

Στό μορφολογικό καί στό λεξιλογικό μέρος τῆς γλώσσας ὁ παραδειγματικός ἄξονας εἶναι ἐκεῖνος πού δεσπάζει καί συντελεῖ στήν ταξινόμηση τῶν γραμματικῶν τύπων καί κατηγοριῶν.

4.15. Σημειολογία.

Ὅλα αὐτά τὰ χαρακτηριστικά τῆς γλώσσας σά συστήματος, πού τῆς θέτουν ὄρια μέσα στό σύνολο τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων καί πού τῆς ἐπιτρέπουν τήν ταξινόμηση τῶν στοιχείων τῆς, μᾶς βοηθοῦν ν' ἀνακαλύψουμε ἕνα ἄλλο σπουδαῖο χαρακτηριστικό τῆς: ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι σύστημα σημάτων πού ἐκφράζουν ἰδέες καί γι' αὐτό μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τή γραφή, μέ τό ἀλφάβητο τῶν κωφολάλων, μέ τίς συμβολικές τελετές, μέ τίς μορφές εὐγένειας, μέ τά στρατιωτικά σήματα κλπ. πού κι' αὐτά εἶναι συστήματα· τό γλωσσικό ὅμως εἶναι τό σπουδαιότερο. Ἔτσι ὀδηγεῖται στό αἶτημα «μιᾶς ἐπιστήμης πού μελετᾶει τή ζωὴ τῶν σημάτων στούς κόλπους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς». Αὐτή τῆ γενικότερη *ἐπιστήμη τῶν σημάτων* τήν ὀνομάζει *σημειολογία*. Ἡ *σημειολογία*, τονίζει ὁ S. «θά μᾶς δίδασκε σέ τί συνίστανται τά σήματα, ποιοί νόμοι τά διέπουν. Ἐπειδή ὅμως ἀκόμη δέν ὑπάρχει, δέν σημαίνει ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει· ἔχει δικαίωμα ὑπαρξῆς καί ἡ θέση τῆς εἶναι καθορισμένη ἀπό τά πρῖν». Μέσα, λοιπόν σ' αὐτήν τήν ἀπέραντη ἐπιστήμη τῆς

σημειολογίας ἐντάσσει ὁ S. τή Γλωσσολογία, πού ἀντικείμενον τῆς ἔχει τή γλώσσα. «Γιὰ μᾶς, ὑπογραμμίζει, τό γλωσσικό πρόβλημα εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα σημειολογικό καί ὄλες οἱ ἀναπτύξεις ἀποκτοῦν τή σημασία τους ἀπό τό σπουδαῖο αὐτό γεγονός». Ὁ φωνητικός χαρακτήρας τῆς γλώσσας τῆ διαφοροποιεῖ ἀπό τά ἄλλα σημειολογικά συστήματα, πού μέσα σ' αὐτά ἀνήκει ὀλοκληρωτικά. Μέ τή σημειολογία ὄχι μόνο ἡ γλωσσολογία ἔχει δικαίωμα ὑπαρξῆς σάν αὐτόνομης καί ἀνεξάρτητης ἐπιστήμης, ἀλλά καί οἱ τελετές, οἱ συνήθειες, οἱ μῦθοι κλπ. θά φωτιστοῦν περισσότερο καί ἡ μελέτη τους ἀποχτᾶ ἐπιστημονικό χαρακτήρα.

Μολονότι πέρασαν πάνω ἀπό 60 χρόνια ἀπό τότε πού ὁ S. πρόβαλε τό αἶτημα τῆς Σημειολογίας σάν ἐπιστήμης πού μελετᾶει τή ζωὴ τῶν σημάτων στό ἐσωτερικό τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, δέν μποροῦμε σήμερα νά θεβαιώσουμε ὅτι ἡ Ἐπιστήμη αὐτή ἔχει ὀλοκληρωτικά συγκροτηθεῖ. Ὅποια πρόοδος ἔχει ὡς τώρα παρατηρηθεῖ, συνδέεται μέ τήν πρόοδο τῆς Γλωσσολογίας καί ἡ σημειολογία ἢ γλωσσική κατέχει τό προβάδισμα. Ἄναμφισβήτητη ὅμως εἶναι ἡ τάση ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν νά διαποτιστοῦν ἀπό τίς ἀρχές τῆς γενικῆς σημειολογίας. Πολλοί πού ἐπιχειροῦν νά ἀναλύσουν τά κοινωνικά γεγονότα ἀναρωτιοῦνται ἂν ὀρισμένες δομές τῆς κοινωνίας ἢ ἀκόμη οἱ μῦθοι καί ἄλλες ἐκδηλώσεις δέν θά ἔπρεπε νά θεωροῦνται σά σημαίνοντα πού ὀφείλουν νά ἐρευνηθοῦν τά σημαίνόμενά τους. Πάντως προσπάθειες γιά νά συγκροτηθεῖ μιὰ σημειολογία μὴ γλωσσικῆς ἔχουν καταβληθεῖ. Ἄφήνοντας τόν Ἀμερικανό φιλόσοφο Peirce, πού, χωρὶς ν' ἀφήσει κανένα εἰδικό ἔργο, ὑπογράμμισε ὅτι ὄλες του οἱ ἐργασίες ἔχουν τή σφραγίδα τῆς σημειολογίας, καθὼς καί τίς σκέψεις τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Ernst Cassirer, πού οἱ μῦθοι, ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἱστορία εἶναι γι' αὐτόν «συμβολικές μορφές» σημειώνουμε τίς ἐργασίες τοῦ Eric Buysens (*Les langues et le discours*, 1943 καί τοῦ R. Barthes. Κι' ὁ πρῶτος ξεκινώντας ἀπό τόν S., διατύπωσε συστηματικὴ θεωρία μὴ γλωσσικῆς σημειολογίας μέ βάση μὴ γλωσσικά σήματα, πού ὑπηρετοῦν τήν ἐπικοινωνία· πρόκειται γιά τή σημειολογία τῆς ἐπικοινωνίας (σήματα δρώμενα, σήματα Mors κλπ.). Ὁ δεύτερος, διατύπωσε τὴ θεωρία γιά τή σημασία πού ἔχουν τά μὴ γλωσσικά σήματα, σά σύμβολα.

4.16. Συμπεράσματα

Ἐδώσαμε μέ ὄλη τὴ δυνατὴ συντομία τά κυριώτερα σημεῖα τῆς γλωσσικῆς θεωρίας τοῦ F. de Saussure, ὅπως ἐκθέτονται στό περιώνυμο «Cours de linguistique générale». Εἶναι τά σημεῖα πού ἄλλαξαν τὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη, ἐνῶ τὴν ἔκαναν ἐπιστήμη—ὀδηγὸ τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν. Ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι σύστημα, πού τά στοιχεῖα του ἀλληλοσυνεχόμενα κι' ἀλληλοπροσδιοριζόμενα ἀποχτοῦν λειτουργικὴν ἀξία χάρις σ' αὐτὴ τὴ σχέση τους εἶναι ὁ προάγγελος τῆς γλωσσολογίας πού θά πάρει τό ὄνομα Δομικῆ (Structurale). Οἱ διπλές, ἐξἄλλου, διακρίσεις τοῦ Λόγου σέ ὀμιλία καί γλώσσα, τοῦ γλωσσικοῦ σήματος σέ σημαίνον καί σημαίνόμενο, τῆς θέσης τῶν γλωσσικῶν στοιχείων, στή συγχρονικὴ καί διαχρονικὴ προοπτικὴ καθὼς καί τοῦ τρόπου λειτουργίας τους στό συνταγματικό καί στό συνειρμικό ἢ παραδειγματικό ἄξονα εἶναι καταχτήσεις τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, πού ὀφείλονται ἀποκλειστικά

στή μεγαλοφυΐα του F. de Saussure. Όλοι οι σύγχρονοι γλωσσολόγοι, ανεξάρτητα από διαφορές κι' αποκλίσεις μεθοδολογικής προπαντός φύσης, επεξεργάζονται σχολιάζουν κι' ερμηνεύουν όλες αυτές τις σωσοριουριανές έννοιες, αλλά δέν τις απορρίπτουν.

5. 'Ο όρος *δομή* και ή *δομική* (structurale) *γλωσσολογία*.

5.1. Τί είναι *δομή* στή *γλώσσα*;

Είναι αλήθεια πώς ό όρος αυτός έχει συνδεθεί με τόν όρο *σύστημα*, πού καθιέρωσε ό S. Για νά ίδουμε τήν έννοια της άς παρακολουθήσουμε αυτούς πού τήν εισήγαγαν πρώτοι. Έχουμε είπει ότι τό «Cours de Linguistique Générale» πρωτοεμφανίστηκε στήν άντάρα του Α' Παγκόσμιου πολέμου και δέν προσέχτηκε όπως του ταίριαζε.

Μιά ομάδα όμως γλωσσολόγων στό Πανεπιστήμιο της Πράγας και συγκεκριμένα οι R. Jakobson, K. Kracovsky και N. Troubetzkoy είχαν άντλησθει τή μεγάλη θεωρητική άξια του Cours και μέ βάση τις άρχές και τις πρωτότυπες άντλήψεις του δούλευαν πάνω στό θέμα της φωνολογίας, κλάδου της γλωσσολογίας. Στό 1ο γλωσσολογικό συνέδριο στή Χάγη (1928) και στό 1ο συνέδριο σλαβικής φιλολογίας στήν Πράγα (1929) παρουσίασαν τ' άποτελέσματα των έρευνών τους και διατύπωσαν μιά διακήρυξη (1929), συνταγμένη στα γαλλικά. Η διακήρυξη δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του συνεδρίου της Πράγας με τόν τίτλο: «Προβλήματα και μέθοδοι πού απορρέουν από τήν άντίληψη της γλώσσας σά συστήματος «κι' άμέσως στόν υπότιτλο διαβάζουμε: «δομική σύγκριση και γενετική σύγκριση» (comparaison structurale et comparaison génétique) πού φανερώνει τόν ιδιαίτερο προσανατολισμό των συντακτών της. (Η δομική θεώρηση της γλώσσας άντιτίθεται στή γενετική).

Στό κείμενο της διακήρυξης γίνεται λόγος για μέθοδο «πού επιτρέπει τήν *άποκάλυψη των νόμων της δομής των γλωσσικών συστημάτων και της εξέλιξής τους*». Κι' επειδή τό θέμα πού τους άπασχολεί είναι τό φωνολογικό σύστημα της γλώσσας, ύπογραμμίζουν: «Τό αισθητηριακό περιεχόμενο των φωνολογικών στοιχείων είναι τό λιγότερο ουσιώδες· τό κύριο είναι οι *άμοιβαίες τους σχέσεις* στό έσωτερικό του συστήματος». Κι' άργότερα τό 1933, ό Troubetzkoy σέ μιά άλλη του εργασία θά τονίσει: «ή φωνολογία (...), ξεκινάει από τό σύστημα σάν οργανικό σύνολο, πού μελετάει τή *δομή* του· ένα φωνολογικό σύστημα δέν είναι μηχανικό άθροισμα μεμονωμένων (στοιχείων) φωνημάτων, αλλά ένα οργανωμένο όλο· τά μέλη του (φωνήματα) στή δομή τους ύπόκεινται σέ νόμους». Και καταλήγει: «ή σύγχρονη φωνολογία χαρακτηρίζεται για τό δομισμό της (structuralisme) και τή συστηματική της ολικότητα. Όλες οι επιστήμες τείνουν ν' άντικαταστήσουν τόν άτομισμό μέ τόν δομισμό». Έτσι στήν άντίληψη του άτομισμοú σά θεώρησης των φαινομένων άντιπαράθεται ό δομισμός.

5.2. *Δομή* στό *φιλοσοφικό λεξικό* του Lalande

Μέσα σέ λίγα χρόνια ή έννοια της δομής σάν άντίληψης για τή μελέτη του συστήματος ή των συστημάτων της γλώσσας καταχτά όλοένα και περισσότερους όπαδούς. Στό 1939, ό Δανός γλωσσολόγος Brøndal εξέδωσε τό περιοδικό «Acta Linguistica» πού τό χαρακτήρισε: «revue internationale de linguistique

structurale». Στό πρώτο κι' όλας τεύχος της παρατίθεται ό όρισμός της *Δομής*, όπως καταχωρείται στό «Φιλοσοφικό Λεξικό» από τό Lalande: «ή *δομή*, κατ' άντίθεση μέ τόν άπλό συνδυασμό στοιχείων, είναι ένα άπαρτισμένο σύνολο άλληλέγγυων φαινομένων, έτσι πού τό καθένα έξαρτάται από τά άλλα και δέν μπορεί νά είναι ό,τι είναι παρά μέσα και από τις σχέσεις μεταξύ τους».

5.3. *Δομική γλωσσολογία*.

Κι' άργότερα, όταν τή διεύθυνση του περιοδικού άνέλαβε ό γλωσσολόγος L. Hjelmslev, τό 1944, ανανεώνεται ό καθορισμός της περιοχής της δομικής γλωσσολογίας: «έννοούμε, γράφει ό L. Hjelmslev, μέ τή δομική γλωσσολογία ένα σύνολο έρευνών πού στηρίζονται στήν ύπόθεση κατά τήν όποία είναι επιστημονικά νόμιμο νά περιγράψουμε τή γλώσσα σά νά ήταν ουσιαστικά μιά όντότητα αυτόνομη έσωτερικών έξαρτήσεων ή μέ μιά λέξη, δομή (...). Η άνάλυση αυτής της όντότητας επιτρέπει νά δγάλουμε σταθερά τά μέρη πού άλληλοέξαρτώνται και πού καθένα έξαρτάται από άλλα και δέν θά ήταν δυνατό νά νοηθούν ούτε νά όοιστούν χωρίς αυτά τά μέρη.

Η *σομη*, λοιπον, απ όπου και *δομικός* και *δομισμός* (structurale και structuralisme) νοείται σά *δομή* συστήματος ή συστημάτων μέ τή σωσοριουριανή άντίληψη του όρου *σύστημα*. Πρωτοεμφανίστηκε σάν όρος γλωσσικός τό 1929 για νά υιοθετηθεί και νά χρησιμοποιηθεί σάν προσδιοριστικός όρος της σύγχρονης γλωσσολογίας. Πρόκειται μέ λίγα λόγια, για τις σχέσεις των στοιχείων του συστήματος, σχέσεις πού διακρίνονται για τήν άμοιβαϊότητα και τήν άλληλεγγύη τους και οργανώνονται μέσα στό σύστημα σύμφωνα μέ δικούς τους κανόνες, προκειμένου τό σύστημα νά λειτουργήσει.

Μέ τόν όρισμό αυτό φαίνεται καθαρά ή κυριαρχία του συστήματος πάνω στα στοιχεία του, πού ή εύρεση της δομής τους είναι τό καθήκον του μελετητή. Έτσι άποκαλύπτεται ή οργανικότητα του όλου, ενώ οι μεταβολές του είναι μεταβολές των δομών του.

Η άντίληψη της δομής όπως τήν εκθέσαμε είναι ή άντίληψη πού έχει γίνει δεκτή στόν εύρωπαϊκό χώρο· ή έννοια της λειτουργικότητας είναι όλοφάνερη. Διαφορετική όμως είναι ή άντίληψη της δομής στήν Άμερική, όπως επιβλήθηκε μέ τό έργο «Language» του L. Bloomfield· στό έργο αυτό πού στάθηκε ή διδλος των Άμερικανών γλωσσολόγων ως τό 1960 περίπου· ή δομή νοείται σά σύνολο στοιχείων πού άνευρίσκονται μέ την κατάτμηση για νά ταξινομηθούν κατόπιν σέ τάξεις και κατηγορίες. Η έννοια της λειτουργικότητας άπορρίπτεται. Για τήν άμερικανική δομική γλωσσολογία θά επανέλθουμε άργότερα.

Στόν εύρωπαϊκό χώρο ή δομική γλωσσολογία βασίζεται κι' έμπνέεται από τή διδασκαλία του Saussure. Διατηρώντας σχεδόν όλες τις διακρίσεις πού εισήγαγε ό Δάσκαλος, δέν άπομακρύνεται από τήν κύρια θέση του: ότι ό ρόλος, ή λειτουργία της γλώσσας σά συστήματος είναι ή επικοινωνία των μελών της κοινότητας, ενώ για τούς συγκριτιστές τό γεγονός αυτό στάθηκε ή αίτία του έκφυλισμοú της.

Χαρακτηριστικό έπομένως γνώρισμα των Σχολών πού έχουν δημιουργηθεί στήν Εύρώπη είναι ό *λειτουργισμός* τους· οι δομές των γλωσσικών συστημάτων ύπηρετούν μιά *λειτουργία*. Στη γενικότερη αυτή Λειτουργική Σχολή, έχουν έμφανι

στεί, διαφορές, ανάλογα με την έμφαση που δίνουν στα μερικά-τερα συστήματα ή ακόμη και τις μεθόδους που εφαρμόζουν στη μελέτη της γλώσσας.

5.4. Συμπεράσματα

Η *δομή*, λοιπόν, σάν έννοια που χρησιμοποιείται στη γλωσσολογία, έννοια θεμελιώδη, που χαρακτήρισε τη γλωσσολογία της εποχής μας ως *δομική*, γιά νά χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια σά μιά γενικότερη αντίληψη, που διέπει τά φαινόμενα μέ τόν όρο *δομισμός* (structuralisme), είναι *δομή συστήματος* ή *συστημάτων*. Η σωσιουριανή έννοια τού συστήματος, έχει απόλυτα υιοθετηθεί. Στην παραπέρα έρευνα τών στοιχείων τού συστήματος, αποκαλύπτονται οί μεταξύ τους σχέσεις, πάντοτε άμοιβαίες και άλληλέγγυες, που όργανώνονται σύμφωνα μέ κανόνες τού ίδιου τού συστήματος. Μέ λίγα λόγια: *δομή* είναι ή κάτω από ορισμένους κανόνες ενός συστήματος όργάνωση τών στοιχείων του (μονάδων) διαφορετικών πάντοτε και έναντιω-νόμων, που διακρίνονται γιά τήν άμοιβαίότητα και τήν άλλη-λεγγύη μεταξύ τους. Από μεθοδολογική άποψη: τό σύστημα κατέχει τήν κυριαρχική θέση, ό μελετητής όμως όφείλει νά βρει τή δομή τών στοιχείων του, που μπορεί νά διαφέρουν από τό ένα σύστημα στό άλλο και νά δείξει τήν όργανικότητά του· οί μεταβολές τού συστήματος είναι μεταβολές τών δομών του.

6. Οί γενικές μεθοδολογικές άρχές που ισχύουν στη δομική γλωσσολογία.

6.1. Άνεξάρτητα από τίς διάφορες σχολές όπως τίς αναφέ-ραμε, ύπάρχουν όρισμένες μεθοδολογικές άρχές που ισχύουν στη δομική γλωσσολογία και που δέν Ισχυαν στό παρελθόν. Οί άρχές αυτές είναι: ή *προτεραιότητα μελέτης της όμιλούμενης* κι' όχι της γραφόμενης γλώσσας:

— ή *προτεραιότητα της περιγραφικής* (και ταυτόχρονα έξηγη-τικής) *μελέτης* άπέναντι στην κανονιστική ή ρυθμιστική.

— ή *προτεραιότητα της συγχρονικής περιγραφής* άπέναντι στη διαχρονική.

6.2. Η άρχή της *προτεραιότητας της όμιλούμενης γλώσσας* στηρίζεται στό γεγονός ότι είναι ή άρχαιότερη και καθολικά χρησιμοποιούμενη. Η εμφάνιση της και ή χρησιμοποίηση της σά μέσου επικοινωνίας συμπύπτει μέ τίς άρχές της ίδιας της κοινωνίας. Κανείς δέν μπορεί νά Ισχυριστεί ότι ύπάρχει κοινω-νία ανθρώπων χωρίς γλώσσα γιά νά επικοινωνούν μεταξύ τους· αντίθετα, ή γραφόμενη χρονολογείται έδώ και μερικές χιλιάδες χρόνια, χωρίς νά σημαίνει αυτό ότι όλες οί γραφόμενες έχουν τήν ίδια ηλικία.

Όρισμένες έγιναν γραφτές πριν από 1000 μόνο χρόνια, ενώ άλλες μόλις τελευταία άρχισαν ν' άπεικονίζονται μέ τή γραφή. Έξάλλου οί άνθρωποι πρώτα μαθαίνουν νά μιλάνε κι' ύστερα νά γράφουν. Κι' ακόμη, που είναι και τό σπουδαιότερο, τά συστήματα γραφής στηρίζονται στίς μονάδες της όμιλούμενης, που άνήκουν σέ τρείς τύπους: τούς ήχους, τίς συλλαβές και τίς λέξεις, γι' αυτό και τά συστήματα: άλφαθητικό, συλλαβικό και ιδεογραφικό. Συσχετισμός όμως άνάμεσα στη γενική δομή της γλώσσας και στό σύστημα γραφής που χρησιμοποιεί δέν ύπαρ-

χει. Η άλλαγή ενός καθιερωμένου συστήματος γραφής μέ ένα άλλο σύστημα δέν συνεπιφέρει καμιά άλλαγή της δομής της συγκεκριμένης γλώσσας (παράδειγμα τουρκικής, κινεζικής).

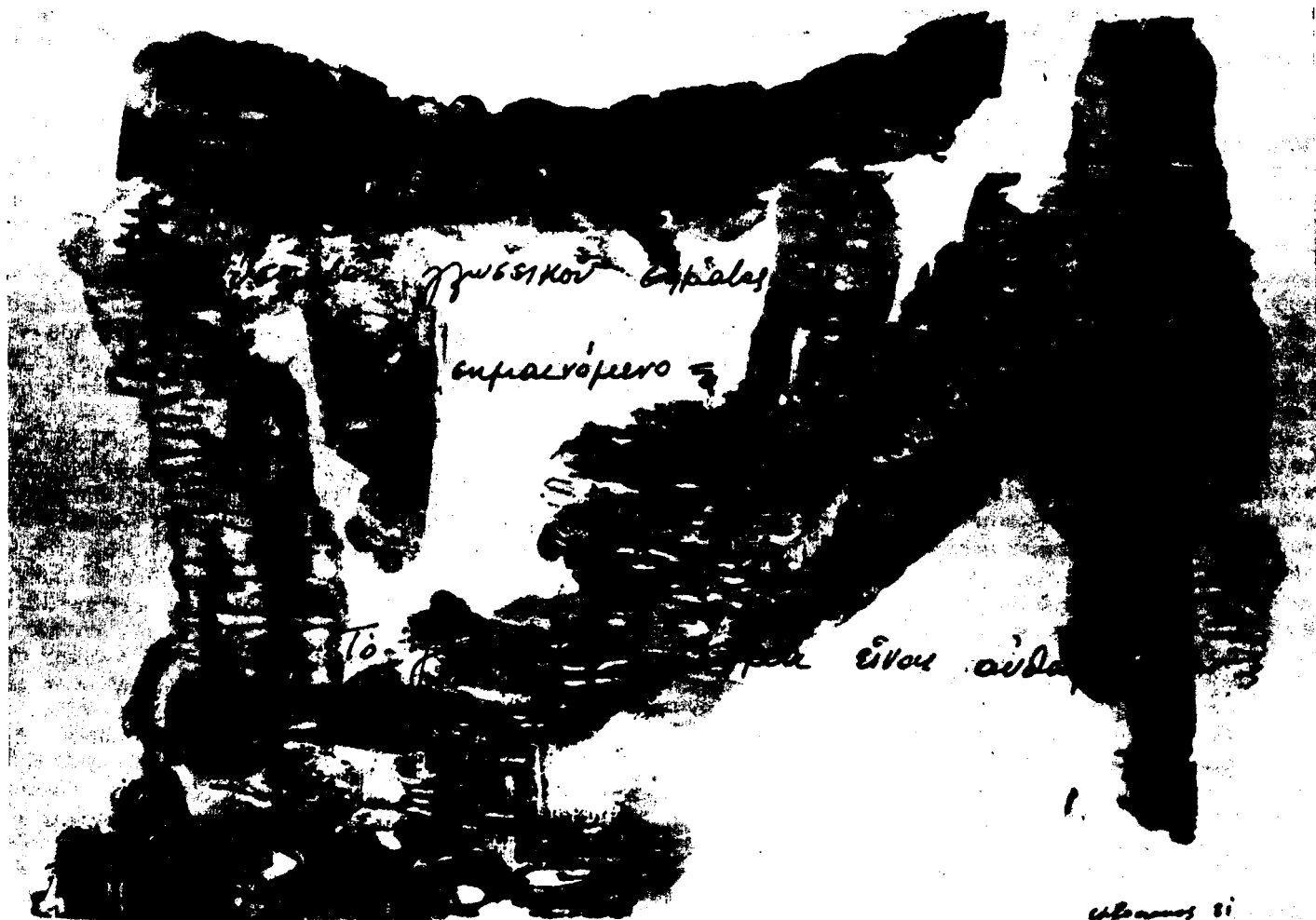
Μολονότι ή γραφομένη είναι ή άπεικόνιση της όμιλούμενης (ιδιαίτερα εκείνη που οί μονάδες είναι οί ήχοι και άπεικονίζε-ται μέ τό άλφάβητο) μέσα στό χρόνο παρουσιάζουν διαφορές· όσο μάλιστα παλαιά είναι ή γραφή μιάς γλώσσας τόσο πιό μεγάλη γίνεται ή διαφορά της μέ τήν όμιλούμενη· ή τελευταία κάτω από τήν επίδραση διαφόρων παραγόντων, και ιδιαίτερα κάτω από τήν άρχή της οικονομίας, αλλάζει, ενώ ή πρώτη διατηρεί παγιοποιημένες τίς μορφές. Χτυπητή είναι ή περίπτω-ση της γλώσσας μας· προφέρουμε τίς λέξεις μέ ήχους που δέν αντίστοιχοϋν στα γράμματα, που άπεικόνιζαν κάποτε συγκεκριμένους ήχους: είναι, συνείδηση κλπ. Έτσι έχουμε τίς όμοι-χες λέξεις: κλίμα—κλήμα, χοίρος—χήρος, υίός—ιός. Η γλώσσα ή όμιλούμενη, πολλές φορές, καταργεί τίς διαφορούμενες λέξεις και τίς αντικαθιστά μέ άλλες (γουρσύνι, γιός κλπ.). Αυτό όμως δέν σταματάει τό χάσμα άνάμεσα στη γραφόμενη και όμιλούμε-νη· ή πρώτη διατηρεί τήν ιστορία της γλώσσας, ή δεύτερη παρουσιάζει τή σύγχρονη χρήση της. Έτσι σήμερα αναγκαζό-μαστε νά προφέρουμε τά άρχαία έλληνικά μέ τήν σύγχρονη προφορά μας, γεγονός που καθιστά τόσο δύσκολη και κουρα-στική τήν άρχαία έλληνική, ενώ παράλληλα γράφουμε τή γλώ-σσα που μιλάμε μέ τήν όρθογραφία της άρχαίας (άλλη κι' αυτή δύσκολία). Πρόκειται πάντως γιά ένα πρόβλημα που είναι δύσκολο νά λυθεί σέ γλώσσες που διαθέτουν μεγάλη ιστορία (γαλλική). Όσοτόσο μιά άπλοποίηση, χωρίς ούτε ή ιστορία νά εξαφανίζεται αλλά ούτε και οί δυσκολίες νά είναι άξεπέραστες, είναι άναγκαία προκειμένου γιά τή γλώσσα μας, τήν νεοελληνι-κή δημοτική.

Υπάρχουν περιπτώσεις —άλλά σπάνιες— που ή γραφόμενη είναι έντελώς άνεξάρτητη από τήν όμιλούμενη, όπως ή λατινική στό Δ. Μεσαίωνα και ή άττικίζουσα στό Βυζάντιο. Έχουμε μιλήσει γιά τούς σκοπούς που ύπηρετούσε και ή μιά και ή άλλη. Σέ τέτοιες περιπτώσεις έρχεται ή σύγκρουση και τελικά επιβάλλεται ή όμιλούμενη που ύψώνεται σέ γραφόμενη, δη-μιουργώντας έτσι τή δική της παράδοση. Στό Βυζάντιο, ή περίπτωση δέν ήταν έντελώς όμοια μέ εκείνη της Δυτ. Εύρώ-πης· ή άττικίζουσα δέν ήταν έντελώς ή άττική γλώσσα, ενώ ή όμιλούμενη (έκτός από τίς ξενικές επιδράσεις, λατινικές κλπ) όχι μόνον προερχόταν από τήν Άλεξανδρινή Κοινή, που κι' αυτή πάλι από τήν Άττικο-Ίωνική, αλλά διατηρούσε στό λεξιλογικό επίπεδο σχεδόν όλα τά στοιχεία της άρχαίας, πολλά από τά στοιχεία της άρχαίας στό μορφολογικό επίπεδο καθώς και της σύνταξης· ή προφορά ήταν έντελώς άλλαγήμενη· ήταν σχεδόν όπως ή σημερινή. Η Βυζαντινή Κοινή όμιλούμενη που πάλευε μέ τήν άττικίζουσα γραφόμενη και πιθανόν όμιλούμενη από έλάχιστους σοφούς, έκφράζει μιά άλλη κατάσταση της ίδιας της άρχαίας γλώσσας, δέν είναι γλώσσα άνεξάρτητη άπ' τήν άρχαία έλληνική, όπως συνέβαινε μέ τή γαλλική ή τήν Ιταλική σέ σχέση μέ τή λατινική. Τό ίδιο ή σημερινή όμιλούμε-νη έλληνική είναι μιά κατάσταση της βυζαντινής όμιλούμενης. Άντίθετα ή άττικίζουσα γραφόμενη βυζαντινή, που σημειώνε τότε—πότε άναλαμπές και έξάρσεις, έξέφραζε μιά προσπάθεια έπιστροφής, όπως δίδασκαν οί άλεξανδρινοί γραμματικοί ενώ

τό κλίμα, τό γλωσσικό αίσθημα ήταν άλλαγμένο· οί ίδιοι οί σοφοί (τύπου Εύσταθίου Θεσσαλονίκης, Ψελλοῦ κλπ., πού κόβονταν γιά τήν άττικίζουσα) ανατρέφονταν πρώτα μέ τήν μητρική τους γλώσσα, τήν κοινή Βυζαντινή- 'Ελληνική κι' ένδεχομένως μέ διαλεκτικά κατά περιοχές στοιχεία κι' ύστερα σπούδασαν τήν άρχαία μέ τή γοητευτική δύναμη και τής ίδιας σά γλώσσας και πών κειμένων πού εξέφραζε. Χρησιμοποίησαν τή μορφολογία, τό λεξιλόγιο, τή σύνταξη άκόμη τής άρχαίας· τήν προφορά της όμως όχι. Ούτε μακρές ούτε βραχείες συλλαβές αισθάνονταν οί βυζαντινοί, μαζί τους και οί σοφοί άττικιστές· τό φωνηεντικό σύστημα δέν περιλάβαινε παρά 6 φωνήεντα και άπό τόν 10ον αιώνα 5., όπως και σήμερα. Γι' αυτό και τά σφάλματα όχι μόνο ορθογραφικά πολύτιμα γιά τή φωνητική, αλλά και μορφολογικά και συναχτικά και λεξιλογικά. Τό

γλωσσικό αίσθημα πού ριζώνει στην παιδική ηλικία καθώς και ή ζωντανή πραγματικότητα πού τούς περιέβαλλε δέν τούς άφηνε άνεπηρέαστους.

Αν ύπάρχει μία διαφορά πραγματική άνάμεσα στην διμλούμενη και γραφόμενη, πέρα άπό τίσ διαφορές πού καθορίζονται άπό τήν ιστορία, είναι ή διαφορά τής ύλικής ούσίας μέ τήν όποία εκφράζεται ή καθεμιά τους· ή ύλική ούσία τής πρώτης είναι ό ήχος πού παράγουν τά φωνητικά όργανα του άνθρώπου και μόνο. Μιλάμε χωρίς νά έχουμε άνάγκη νά βλέπουμε, νά σταματάμε τό περπάτημά μας, τίσ κινήσεις των χεριών μας κάνοντας άλλες εργασίες ή τίσ κινήσεις άλλων μελών του σώματός μας. Μόνο πού ή όμιλία μας δέν έχει καμιά διάρκεια κι' ούτε μπορεί ν' άπευθυνθει σέ μακρινές άποστάσεις. Αντίθετα ή γραφόμενη εκφράζεται μέ άλλη ούσία κι' όχι τόν ήχο· μέ έξωτερικά όργανα: πένα, μελάνι, μολύδι, σμίλη.

γραφομηχανή, χαρτί, πέτρα, μεμβράνη κλπ. Οι ούσιες πού χρησιμοποιεί έχουν τό χάρισμα τής διάρκειας, τής επικοινωνίας μέ μακρινές αποστάσεις. Παγιοποιεί τίς μορφές. Τά προσόντα αυτά έδωσαν μεγάλο γόητρο στή γραφόμενη, πού οί παραδοσιακοί γραμματικοί αυτήν αναγνώριζαν ώς γλώσσα άξια μελέτης. Στην εποχή μας όμως ή όμιλούμενη χρησιμοποιείται για επικοινωνία μέ μακρινές αποστάσεις καθώς και μπορεί νά διαρκέσει μέσα στό χρόνο (μαγνητόφωνα κλπ.). Καί μία άλλη διαφορά άκόμη άνάμεσα στην όμιλούμενη και γραφόμενη: διαφορά ύφους· ή πρώτη διαθέτει τήν άμεσότητα αλλά και τό άνοργάνωτο, τό παραμελημένο· τό αντίθετο συμβαίνει μέ τή γραφόμενη.

6.3. Η δεύτερη μεθοδολογική άρχή, ή προτεραιότητα τής περιγραφικής μελέτης τής γλώσσας άπέναντι στην κανονιστική ή ρυθμιστική, αντίτιθέται στην αντίληψη ότι ή γραφή γλώσσα και μάλιστα σέ μία ειδική μορφή της, τή φιλολογική, είναι πύ καθαρή και πύ όρθή από οποιαδήποτε άλλη γραφόμενη ή όμιλούμενη. Η αντίληψη αυτή άποδείχτηκε πώς δέν έχει κανένα έπιστημονικό έρεισμα. Η γλώσσα οιασδήποτε κοινότητας ανθρώπων έχει τούς δικούς της νόμους λειτουργίας κι' έπομένως ό ειδικός όφείλει νά τήν περιγράψει κι' όχι νά γίνει ό νομοθέτης της· τέτοιο ρόλο δέν μπορεί νά τόν παίξει τό άτομο όσο σοφό κι' άν είναι. Νομοθέτης τής γλώσσας είναι τό κοινωνικό σύνολο, πού περιλαμβάνει σοφούς και άσοφους.

Η παρέμβαση για κανονισμό τής γλώσσας ξεκινάει από τήν ιδέα τής διαφθοράς τής γλώσσας, όποτε υπάρχει κρέος στους αυτόκλητους θεματοφύλακες νά τή διασώσουν. Άλλά ή διαφθορά στή γλώσσα δέν υπάρχει· διαφθορά όνόμασαν τή μεταβολή της και τήν εξέλιξη της, πού συντελείται από τή φύση τών στοιχείων πού τή συναπαρτίζουν και τή λειτουργία της πού είναι άσταμάτητη. Νά κατακρίνουμε τίς μεταβολές και τήν εξέλιξη τής γλώσσας είναι νά κατακρίνουμε τήν ίδια τή ζωή πού αλλάζει διαρκώς κάτω από τίς διάφορες άνάγκες. Όλες οί γλώσσες είναι συστήματα, άποτελεσματικά και βίωσιμα, επικοινωνίας γραφτής και προφορικής, συστήματα πού άνταποκρίνονται στις πολλαπλές άνάγκες αυτών πού τίς χρησιμοποιούν. Όταν αυτές οί άνάγκες αλλάζουν, κι' οί γλώσσες τείνουν νά προσαρμοστούν στις καινούργιες καταστάσεις. Άν καινούργιοι όροι θεωρούνται αναγκαίοι, γιατί τό απαιτούν οί καιροί, θά μπούν στό λεξιλόγιο είτε σά δάνεια είτε δημιουργούμενα από τή δυνατότητα παραγωγής τής ίδιας τής γλώσσας. Μορφές παλαιότερων καταστάσεων μιάς γλώσσας άχρηστεύονται ή αντικαθίστανται μέ άλλες· όμως ποτέ δέν θά πάψει τό σύστημα νά λειτουργεί. Χάθηκε τό άπαρέμφατο τής αρχαίας, ή νέα ελληνική χρησιμοποίησε δευτερεύουσα πρόταση στή θέση του· χάθηκε ή δοτική, αλλά τή θέση της τήν πήρε ένα έμπρόθετο ή μία άλλη πτώση. Η ελληνική δέν έπαψε νά λειτουργεί μέ τρόπο τέλειο. Η γλώσσα πάντοτε δημιουργεί ίσοροπίες, κι' όταν άκόμη συνυπάρχουν παλιά και καινούργια στοιχεία, πού άντιπαλεύουν μεταξύ τους, στή διαπάλη θά επικρατήσει τό καινούργιο δίχως άμφιβολία. Η περιγραφή, λοιπόν, μπορεί νά δώσει μέ ακρίβεια κάθε τι πού συμβαίνει στή γλώσσα μιάς κοινότητας: τή σταθερότητα τής λειτουργίας ή τίς διακυμάνσεις της, τίς τάσεις της όπως και τους άνασχετικούς παράγοντες τής λειτουργίας της.

Όσο δέν μπορεί νά παραγνωριστει ή κανονιστική μελέτη τής γλώσσας· έχει λόγο ύπαρξης. Λόγοι πολιτικοί, κοινωνικοί, πολιτιστικοί επέβαλαν πολλές φορές τήν καθιέρωση μιάς διαλέκτου μέσα σέ μία κοινότητα ανθρώπων, πού χρησιμοποιούσαν διάφορα ιδιώματα. Σέ τέτοιες περιπτώσεις μιά όμοιομορφία τής γλώσσας προσφέρει πολλά πλεονεκτήματα, ιδιαίτερα από άποψη διοίκησης και εκπαίδευσης. Η ρύθμιση τότε έχει τή νομιμότητά της· μιά διάλεκτος τότε ύψώνεται σέ έθνική γλώσσα σέ βάρος άλλων. Και για νά ύψωθεί μιά διάλεκτος σέ έθνική γλώσσα μέσα σέ γεωγραφικά πλαίσια όρισμένα πού εξασφαλίζουν μιά ένότητα, παίζουν τό ρόλο τους κοινωνικοί, πολιτικοί παράγοντες. Έτσι, λ.χ., ή διάλεκτος τής Τοσκάνης έγινε ή έθνική γλώσσα τών Ιταλών· ή πελοποννησιακή, έγινε ή γλώσσα του νεοϊδρυμένου ελληνικού Κράτους. Στην ελληνική περίπτωση τά πράγματα είναι περισσότερο περίπλοκα· έδώ έχουμε τή διγλωσσία, πού τήν κληρονομήσαμε από παλιά· ή καθαρεύουσα είναι ό κανόνας για τή διοίκηση, για τήν εκπαίδευση για τήν εκκλησία, χωρίς νά είναι διάλεκτος ενός μέρους του ελληνικού πληθυσμού. Δέν θά σταθούμε στή διαμάχη για τό «γλωσσικό πρόβλημα» του τόπου μας. Η δημοτική κοινή, πού στηρίζεται στο πελοποννησιακό ιδίωμα, όπως καλλιεργήθηκε κατόπιν στην πρωτεύουσα μέ τή φυσική της άκτινοβολία, κατόρθωσε στις ήμέρες μας νά αναγνωριστει, κι' αυτό όμως μέ κάποια δειλία: «δίχως ακρότητες» ύπογραμμίζει ή σχετική άπόφαση τής Κυβέρνησης. Καί θ' ανατεθει σέ ειδικούς νά ρυθμιστει ή δημοτική μας γλώσσα δίχως «ακρότητες». Ο κανονισμός λοιπόν, τής γλώσσας, πού τή νομιμότητά του αναγνωρίζει, σέ ειδικές περιπτώσεις, ή γλωσσική έπιστήμη έχει καυτή επικαιρότητα σέ μιάς. Προϋποθέτει, κατά τή γνώμη μας, τήν εξακρίβωση τής κατάστασης τών διάφορων έπιπέδων τής γλώσσας μας, κατάστασης πού έχει επιβληθει από τή γλωσσική μας κοινότητα. Όσοι αναλάβουν τό ρόλο του «ρυθμιστή» πρέπει ν' απαλλαγούν από προσωπικές προτιμήσεις πού ένδέχεται νά έχουν δημιουργηθει από έπιδράσεις μιάς αρχαιόπληκτης παιδείας. Η δημοτική φιλολογική μας παράδοση σέ συνδυασμό μέ τή ζωντανή όμιλία όφείλουν ν' άποτελέσουν τή βάση τής ρύθμισης πού έχει εξαγγελθει. Χρειάζεται όμως προηγουμένως ή άνάλογη μελέτη, πού όσο μπορεί νά ξέρει κανείς δέν έχει γίνει. Η γραμματική Τριανφυλλίδη είναι μιά βασική μελέτη· πέρασαν όμως από τότε πάνω από 35 χρόνια.

Γενίκευση τής αρχής για τήν προτεραιότητα τής περιγραφικής άπέναντι στην κανονιστική μελέτη είναι μιά άλλη: ότι οί γλώσσες, όσο καθυστερημένοι και άκαλλίεργητοι κι' άν είναι οί αντίστοιχοι πληθυσμοί πού τίς μιλούν, άποτελούν αντικείμενο ένδιαφέροντος τής σύγχρονης γλωσσολογίας. Άνάμεσα στα διάφορα στάδια πολιτιστικής ανάπτυξης τών κοινωνιών και στον τύπο γλώσσας, πού άντιστοιχεί στα στάδια αυτά δέν υπάρχει κανένας συσχετισμός. Από τή μελέτη χιλιάδων γλωσσών έχει άποδειχτει ότι κάθε γλώσσα όσο «πρωτόγονη» κι' άν είναι, άποτελει περίπλοκο και εξέλιγμένο σύστημα επικοινωνίας τών ανθρώπων πού τή χρησιμοποιούν. Η ισότητα, έπομένως, δικαιωμάτων για τή μελέτη όλων, γενικά τών γλωσσών, αίτημα κάποτε ρομαντικό, είναι σήμερα έπιστημονική άνάγκη. Άν μιά κοινωνία ανθρώπων σ' ένα συγκεκριμένο στάδιο πολιτιστικής της ανάπτυξης δέν διαθέτει μέσα έκφρασης όπως μιά

λη κοινωνία, αυτό δέν σημαίνει ότι ή γλώσσα τής πρώτης ναι κατώτερη από τή γλώσσα τής δεύτερης. Είναι γιατί ο ελιτισμός του συγκεκριμένου λαού δέν είναι ο ίδιος μέ του λου· αν άνεβεί πολιτιστικά και οι άνάγκες επιβάλλουν νά χρησιμοποιήσουν έκφραστικά μέσα άνάλογα, τό ίδιο τό γλωσσικό σύστημα θά μπορέσει, δίχως ν' αλλάξει ποιότητα, ν' ιταποκριθεί στις καινούργιες αυτές άνάγκες. Γλώσσα, όπως ειπωθεί, δέν είναι μόνο τό λεξιλόγιο, είναι ή δομή ενός συστήματος, πού γνωρίζει τούς δικούς του λειτουργικούς νόμους.

6.4. Μιά τρίτη άρχή πού κατευθύνει τή σημερινή γλωσσολογία, άνεξάρτητα από σχολές είναι ή *προτεραιότητα τής συγχρονικής περιγραφής στή μελέτη τής γλώσσας άνέναντι στή διαχρονική*. Η σωσοιουριανή αυτή διάκριση έχει καθολικό κύρος. Η συγχρονική περιγραφή μιάς γλώσσας είναι ή μελέτη τής ατάστασής της σέ μία δεδομένη στιγμή. Μέ τήν έκφραση δεδομένη στιγμή» έννοούμε μία διάρκεια χρόνου, πού τό σύστημα τής γλώσσας, παρ' όλες τίσ ένδεχόμενες μερικές μεταβολές του, διατηρεί τήν άποκατεστημένη ισορροπία του· χρονικά μπορεί νά προσδιοριστεί άνάλογα: σέ 30, 50, 100 ή και ερισσότερα χρόνια. Γλώσσες, όπως ή ελληνική, πού παρουιάζει άργή εξέλιξη οι «δεδομένες στιγμές» της μπορεί νά είναι αι 100 και 200 ή και περισσότερα χρόνια. Κι' άκόμη, μέ τόνρο «συγχρονική περιγραφή» δέν νοείται ύποχρεωτικά ή περιγραφή και άνάλυση μιάς σύγχρονης ζωντανής γλώσσας· συγχρονική περιγραφή και άνάλυση μπορεί νά γίνει σέ γλώσσες νεκρές» ή σέ καταστάσεις γλωσσών πού έχουν πιά ξεπεραστεί. Απαραίτητη προϋπόθεση σέ τέτοιες περιπτώσεις είναι νά πάρχουν στή διάθεση μας γραφτά τεκμήρια ικανά νά επιτρέψουν μία τέτοια μελέτη. Η άττική, λ.χ., διάλεκτος, μέ τήν ιφθονία των τεμηρίων πού μās παρέχει προσφέρεται σέ μία συγχρονική περιγραφή κι' άνάλυση κατά τρόπον ιδανικό. Μέτα στή πλαίσια τής συγχρονικής μελέτης έντάσσεται και ή μελέτη τής γλώσσας ενός συγγραφέα ή κι' άκόμη ενός βιβλίου νός συγγραφέα. Τέτοιες μάλιστα επί μέρους μονογραφίες, μέ τό χαρακτηριστικό τής έξαντλητικότητας, είναι πολύτιμες και ημβάλλουν στή γενική γλωσσολογία, πέρα από τό γεγονός ότι ρωτίζεται τό κείμενο του συγγραφέα από τήν άποψη του εριεχομένου ή ύπογραμμίζεται τό ιδιαίτερο ύφος του.

Αντίθετα ή διαχρονική μελέτη τής γλώσσας είναι ή περιγραφή τής εξέλιξης της μέσα στή πλαίσια του χρόνου. Μιά τέτοια μελέτη τής ελληνικής μπορεί νά κινηθεί από τή στιγμή τής εμφάνισης των πρώτων γραφτών τεμηρίων ως τά σήμερα ή νά σταθεί στήν εξέλιξη της μέσα σέ μικρότερα χρονικά όρια· από τό 10ο αι. ως τόν 15ο κ.ο.κ.

Αλλά όταν έχουμε δεχτεί ότι ή γλώσσα είναι ένα σύστημα, του τά στοιχεία του σχετιζόμενα λειτουργικά συνθέτουν μία συγκεκριμένη κατάσταση, χρονικά καθορισμένη, οι διαχρονικές θεωρήσεις δέν είναι άρμόδιες. Η παρομοίωση του σκακιού, πού έκαμε ο Saussure, άποδίδει τήν πραγματικότητα στή γλώσσα: στήν πορεία μιάς παρτίδας, ή κατάσταση τής σκακιέρας αλλάζει συνεχώς, αλλά σέ κάθε στιγμή μπορεί νά περιγραφεί χωρίς νά λάβουμε ύπ' όψη ύστερα από πόσα κι' από ποιά χτυπήματα και μέ ποιά σειρά οι αντίπαλοι έφτασαν σ' αυτό τό ημείο, σ' αυτήν τήν κατάσταση. Και ή γλωσσική κατάσταση

μπορεί νά περιγραφεί άνεξάρτητα από εκείνη πού προηγήθηκε. Στην άρχαία ελληνική, ή γραμματική κατηγορία του αριθμού έκφραζόταν μέ τόν ένικό, τό δυϊκό και τόν πληθυντικό· στήν άλεξανδρινή έκφράζεται μέ τόν ένικό και πληθυντικό μόνο· αυτός πού περιγράφει τήν άλεξανδρινή κοινή διαπιστώνει τήν κατάσταση αυτή και παρατηρεί ότι ή έννοια του δυϊκού έξαφανίστηκε κι' άπορροφήθηκε από τόν πληθυντικό. Δέν τόν ένδιαφέρουν οι διαδικασίες αυτής τής άλλαγής. Άλλωστε αυτός πού μιλάει μία δεδομένη γλώσσα— έφ' όσον δέν είναι ειδικός— έχει πολύ λίγη γνώση, αν όχι και καμιά τής ιστορικής τής εξέλιξης· έμαθε τή γλώσσα του κατά τρόπο φυσικό μέ τούς κανόνες τής ύου κυριαρχούσαν στις όμιλίες του στενού ή του πλατύτερου κοινωνικού του περιβάλλοντος. Αυτούς τούς κανόνες, όπως λειτουργούν στις όμιλίες του κοινωνικού συνόλου, όφείλει νά περιγράψει ένας μελετητής· και μία τέτοια περιγραφή δέν είναι παρά συγχρονική.

Η προτεραιότητα τής συγχρονικής μελέτης επιβάλλεται και για ένα άκόμη λόγο: για τή διαχρονική περιγραφή. Η τελευταία προϋποθέτει τήν άνάλυση διαφόρων γλωσσικών καταστάσεων πού διαμορφώνουν τα στάδια εξέλιξης μιάς γλώσσας. Η σύγκριση των δυό ή και περισσότερων συγχρονικών καταστάσεων μās δείχνει τίσ μεταβολές πού πραγματοποιήθηκαν μέσα στο χρόνο. Δέν ύπάρχει κανένας λόγος ή καλύτερα είναι άντιεπισημονικό ν' άπομονώσει κανείς τά στοιχεία για νά βρει τήν ιστορία τους. Τά γλωσσικά στοιχεία δέν άπομονώνονται από τό σύστημα· λειτουργούν μέσα σ' αυτό. Όταν κανείς μελετήσει τήν κατάσταση τής άλεξανδρινής κοινής κι' ύστερα τήν κατάσταση τής βυζαντινής όμιλούμενης, θά διαπιστώσει τά στοιχεία τής πρώτης και τά στοιχεία τής δεύτερης· ή σύγκριση μεταξύ τους θά δείξει τί άλλαγές μεσολάβησαν. Έτσι ή διαχρονία παρουσιάζεται φυσικά κι' άβίαστα. Και οι άλλαγές πού πραγματοποιήθηκαν άνάμεσα στις δύο αυτές καταστάσεις δέν είναι άποτέλεσμα τής λειτουργίας του χρόνου, όπως συμβαίνει στή βιολογία, λ.χ., όπου τά κύτταρα λόγω του χρόνου γερνούν και πεθαίνουν. Οι παράγοντες έσωτερικοί και έξωτερικοί τής γλώσσας δρουν μέσα στο χρόνο και προκαλούν τή μετάβαση από τή μία στήν άλλη γλωσσική κατάσταση.

Η συγχρονική άκόμη περιγραφή έξασφαλίζει τήν μελέτη όλου του φάσματος των γλωσσικών παραλλαγών μιάς κοινότητας ανθρώπων, πού περιλαμβάνει ομάδες διαφορετικές από τήν άποψη τής ηλικίας, του τόπου καταγωγής ή του τόπου παραμονής για μακρό χρονικό διάστημα, τής επαγγελματικής άπασχόλησης, τής παιδείας κλπ. Κάθε τέτοια ομάδα χρησιμοποιεί μία «διάλεκτο» πού δέν είναι διαφορετική από τό γενικότερο γλωσσικό σύστημα τής κοινότητας, όμως έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τό δικό της «ύφος». Έτσι στο έσωτερικό μιάς συγχρονικής κατάστασης τής γλώσσας έπισημαίνονται οι διαφορές πού μπορούν νά περιγραφούν και ν' άναλυθούν μέ βάση τήν άρχή τής συγχρονικής μελέτης.

7. Η θέση τής γλωσσολογίας σήμερα

Μέ τήν σειρά αυτή των όμιλών προσπαθήσαμε νά δείξουμε τήν πορεία του ανθρώπου νά μελετήσει μία από τίσ πιο παλιές και κύριες έκδηλώσεις του: τή γλώσσα. Ξεκίνησε από ένα

αίσθημα θαυμασμού γι' αυτό τό όργανο πού τόν καθιστούσε ίκανό νά έπικοινωνεί μέ τούς άλλους ανθρώπους κι' ακόμη μέ τούς θεούς, νά έκφράζει τίς σκέψεις και τά συναισθήματά του, νά έπιδρά στους άλλους και νά ύφίσταται τήν επίδρασή τους. Τό θαυμάσιο, αυτό φαινόμενο, πού σέκεται τό έσχατο θεμέλιο τής κοινωνικής ζωής δέν μπορούσε νά μή κεντρίσει τήν ανθρώπινη έρευναικότητα, πού μέσα από αντιφάσεις και αντιθέσεις μπόρεσε νά βρει τά στοιχεία πού τήν συναποτελούν, τήν οργανωμένη τάξη της και τή δημιουργική της δύναμη. Δίχως νά ύποτιμούμε τίς πολύμοχθες έρευνες τού παλαιού κόσμου πού πρώτος μπόρεσε νά καταστήσει, αυτό πού ήταν τόσο δεμένο μέ τήν ύποκειμενική ύπόσταση, αντικείμενο παρατήρησης και μελέτης, ό νεώτερος κόσμος κέρδισε τήν τιμή νά ύψώσει τήν έπιστήμη πού έχει «για μοναδικό σκόπό τή γλώσσα θεωρούμενη καθαυτή και για τόν έαυτό της». Μιά από τίς πιό μεγάλες και πιό σπουδαιές πνευματικές δραστηριότητες σ' όλόκληρο τόν κόσμο σήμερα είναι ή γλωσσολογία, μέ δηλ τήν αυτονομία της και τίς προεκτάσεις της σέ όλους τούς τομείς τών ανθρωπίνων έπιστημών. Καί ή σύντομη έκθεση μας πάνω στις Σχολές πού έχουν ως καθήκον τή μελέτη τών γλωσσών, τό μαρτυρεί. Τό παγκόσμιο αυτό ενδιαφέρον για τό γλωσσικό φαινόμενο πρέπει νά βρει τήν ανάλογη ανταπόκριση και στό χώρο όπου άκούστηκε ή φωνή τού Αισχύλου μέ τό στόμα τού τραγικού Προμηθέα: «έξηϋρον αυτοίς, γραμμάτων τε συνθέσεις, μνήμην άπάντων, μουσομήτορ' έργάνων» (Προμηθ. 460-461). (σοφίστηκα, γι' αυτούς και τό συνταίριασμα γραμμάτων, μνήμη, πές, για τά πάντα, εφτάσοφη και μουσομάννα).

ΤΕΛΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

1. Για τήν άρχαία «γραμματική» παράδοση, έκτός από τά ίδια τά έργα τών άρχαίων Έλλήνων συγγραφέων (Πλάτωνος Κρατύλος, Άριστοτέλους Ποιητική, τά έργα Διονυσίου τού Θράκα και Άπολλωνίου τού Δυσκόλου), βλέπε: M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles 1971² σ.σ. 3-13. J. Lyons, *Linguistique Générale, Introduction à la linguistique theorique*, γαλ. μετ., Παρίσι, Larousse 1970, σ.σ. 7-17. - G. Mounin, *Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, Παρίσι, PUF, 1970 σ.σ. 21-119, όπου και πλούσια βιβλιογραφία. - O Ducrot - T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Παρίσι Seuil, 1972 σ.σ. 64-67. - Arnaud et Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée* (ή γνωστή ως *Grammaire τού Port-Royal*), νέα έκδοση 1969, μέ πρόλογο τού M. Foucault, - Κ.Α. Γεωργιάδη, *Η μελέτη τών Έλληνικών Άνθρωπιστικών Γραμμάτων*, Άθήναι 1964² σ.σ. 76-101.

2. Για τήν Ίνδική γραμματική παράδοση και τήν επίδραση τής ανακάλυψης τής σανσκριτικής στή γλωσσική σκέψη: M. Leroy, δ.π. σ.σ. 17-57. - G. Mounin, δ.π. σ.σ. 120-217. - E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Παρίσι, Gallimard, σ.σ. 18-31. - B. Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Παρίσι, PUF 1972², σ.σ. 13-54. - J. Lyons δ.π. σ.σ. 18-32. - F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Κριτική Έκδοση T. de Mauro, Παρίσι, Payot 1974, σ.σ. 13-19. -

3. Η γλωσσική θεωρία τού Ferdinand de Saussure, στό μετά τό θάνατό του (1913) έκδομένο έργο του: *Cours de linguistique générale*. Πρόκειται για τά μαθήματα πού έδωσε στό Πανεπιστήμιο τής Γενεύης στά χρόνια 1906-1907, 1908-1909 και 1910-1911. Τήν έκδοση τών μαθημάτων τού Δασκάλου έκαναν, μέ βάση τίς σημειώσεις τών μαθητών του, οι Ch. Bally και A. Sechénye στό 1916. Η τελευταία κριτική έκδοση τού *Cours* έγινε από τόν Ίταλό Tullio de Mauro πού αναφέρουμε πιό πάνω και όπου βρίσκεται πλήρης και έξαντλητική Βιβλιογραφία. Μπορεί, για τό έλληνικό κοινό, νά προστεθεί: Γ. Μπαμπινιώτου, *Νεωτέρα Γλωσσολογία*, Άθήναι 1975, σ.σ. 32-45.

4. Για τή φωνολογική σχολή τής Πρόγας: N. Troubetzkoy, *Principes de Phonologie*, γαλ. μετ. από τά γεγμ. τού J. Cantineau, Παρίσι, Klincksieck 1967, όπου αναπτύσσεται όλόκληρο τό φωνολογικό σύστημα, στριγγμένο στις αντίληψεις για τή συστηματικότητα τής γλώσσας τού F. de Saussure. - M. Leroy, δ.π. σ.σ. 79-88. B. Malmberg, δ.π. σ.σ. 120-154. G. Mounin, *La linguistique du XXe siècle*, Παρίσι, PUF, 1972 σ.σ. 97-110. - R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, γαλ. μεταφρ. N. Ruwet, Παρίσι, Minuit, 1963, σ.σ. 103 κ.έ. - Άκόμη βλέπε τό συλλογικό έργο: «Langage» στήν *Encyclopédie de la Pléiade*, Παρίσι, 1963, σ.σ. 190-227. - A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Παρίσι, Ar. Collin, 1970² σ.σ. 61-100. Τού ίδιου, *Linguistique Synchronique*, Παρίσι, PUF, 1968. Τού ίδιου *Langue et Fonction*, Παρίσι, Denoël, 1969. Ένδιαφέρει τό κεφ. «Vers une syntaxe fonctionnelle» σ.σ. 59-93.

5. Η «γλωσσηματική» τού L. Hjelmslev αναπτύσσεται στό έργο του: *Prolégomènes à une théorie du langage*, γαλ. μετ. από τά όγγλικά τής Anne-Marie Léonard, Παρίσι, Minuit 1968. - Τού ίδιου, *Le langage* γαλ. μετ. από τά δανικά μέ πρόλογο τού J. Gréimas, Παρίσι, Minuit 1966. - Τού ίδιου, *Essais linguistiques*, Παρίσι, Minuit, 1971. - Έπίσης, M. Leroy, δ.π. σ.σ. 93-95. - B. Malmberg, δ.π. σ.σ. 210-237. - G. Mounin, *La linguistique du XXe siècle*, σ.σ. 126-136.

6. Γενικά για τήν άμερικάνικη γλωσσολογία: W.D. Whitney, *La vie du langage*, γαλ. μετ. 1875. - *Ed. Sapir, Le langage*, γαλ. μετ. τού S. Guillemin, Παρίσι, Payot 1967. Για τήν Κατανομική αντίληψη (distributionnalisme) τό έργο τού L. Bloomfield, *Le Langage*, γαλ. μετ. F. François, Παρίσι, Payot 1970. - Z.S. Harris *Methods in Structural Linguistics* University Press, 1957³. - B. Malmberg, δ.π. σ.σ. 238-281. - G. Mounin δ.π. σ.σ. 111-125. - Γ. Μπαμπινιώτου, δ.π. σ.σ. 41-44.

7. Για τή Γενετική και μετασημαστική Γραμματική (Grammaire Générative et transformationnelle), βλέπε: N. Chomsky, *Structures syntaxiques*, γαλ. μετ. M. Braudoux, Παρίσι, Seuil 1969. - Τού ίδιου, *La linguistique Cartésienne* γαλ. μετ. E. Delanoue και D. Sp-erber, Παρίσι, Seuil 1969. - Τού ίδιου, *Le langage et la pensée*, γαλ. μετ. L.J. Calvet, Παρίσι, Payot 1968. - Τού ίδιου, *Aspects de la théorie syntaxique*, γαλ. μετ. J. C. Milner, Παρίσι, Seuil 1971. - Έπίσης βλ. τίς αναλύσεις: M. Leroy, δ.π. σ.σ. 99-101. - B. Malmberg, δ.π. σ.σ. 264-272. - G. Mounin, δ.π. σ.σ. 189-224 - O. Ducrot-T. Todorov, δ.π. σ.σ. 56-63 και 293-316. - J. Layons, δ.π. σ.σ. 120-121 και 191-212. - Γ. Μπαμπινιώτου, δ.π. σ.σ. 45-58.

Φ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

* Η παρατιθέμενη σύντομη βιβλιογραφία είναι αυτή πού χρησιμοποιε ως βάση για τή σύνταξη τών μαθημάτων.

Κριτική περιοδικῶν

«...ποιόν σε ἔπος φύγεν
ἔρκος ὀδόντων».

Ἡ «νέο-συντηρητική» οικονομική σκέψη στήν Ἑλλάδα:

ΕΠΙΚΕΝΤΡΑ (τεύχη 16, 18)

Ἡ ἀντιμετώπιση του οικονομικοῦ προβλήματος τῆς χώρας τῶν Κ. Κόλμερ, Ν. Τσώρη καί Κ. Χριστίδη, ἔκδοση Κέντρου Πολιτικῆς Ἑρεῦνης καί Ἐπιμορφώσεως.

Τό Κέντρο Πολιτικῆς Ἑρεῦνης καί Ἐπιμορφώσεως, μέ τό περιοδικό «Ἐπίκεντρα» πού ἐκδίδει καί μέ ἄλλες δημοσιεύσεις καί ἐκδηλώσεις, φιλοδοξεῖ νά συμβάλει στή διαμόρφωση μιᾶς συστηματικῆς πολιτικῆς καί οικονομικῆς σκέψης στό χώρο τῆς δεξιᾶς στήν Ἑλλάδα. Στίς δημοσιεύσεις δίνεται μεγαλύτερη ἔμφαση στήν «ἐπιμόρφωση» παρά στήν πρωτογενή ἔρευνα, ἐπομένως ἡ λειτουργία τοῦ περιοδικοῦ εἶναι περισσότερο ἰδεολογική παρά ἐπιστημονική. Δέν παρουσιάζουμε ἐδῶ συνολικά τό περιοδικό Ἐπίκεντρα. Ἐναφερόμαστε μόνο σέ ἓνα ἀφιέρωμα στό τ. 16, σέ ἓνα ἄρθρο (τοῦ Κ. Χριστίδη) στό τ. 18 καί σέ ἓνα βιβλίο, ἔκδοση τοῦ ΚΠΕΕ. Τά κείμενα αὐτά ἀσχολοῦνται μέ πτυχές «νέο-συντηρητικῆς» οικονομικῆς σκέψης, πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ κυρίως στήν Ἀμερική καί στή Βρετανία καί ἔχει εἰσαχθεῖ στήν Ἑλλάδα κυρίως ἀπό τούς συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ.

Οἱ συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ δέν ἔχουν ἀγνοήσει τή μελέτη τῆς ἑλληνικῆς οικονομίας. Ὁ Ν. Τσώρης ἔχει κάνει πολύ σημαντικές οικονομετρικές μελέτες καί ὁ κ. Κ. Κόλμερ εἶναι ἀπό τούς πιά ἐνημερωμένους οικονομικούς δημοσιογράφους. Ἀλλά ἡ προσπάθεια πού γίνεται, στά κείμενα πού κρίνουμε, νά χωρέσουν τό ἑλληνικά προβλήματα στά ἀγγλικά καί ἀμερικανικά διαγνωστικά καί θεραπευτικά καλούπια εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη, ἰδιαίτερα ὅταν τά καλούπια αὐτά εἶναι τά ἴδια τόσο ἀπλουστευτικά καί συχνά ἀντιφατικά.

Στίς δημοσιεύσεις τοῦ ΚΠΕΕ ἡ ἐπιχειρηματολογία ἀναπτύσσεται σέ τρία επίπεδα. Πρῶτο μέ πολύ γενικά ἐπιχειρήματα ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ καπιταλισμός ὑπερτερεῖ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό ὕλική καί ἠθική ἀποψη (Κεφ. Α' τοῦ βιβλίου, ἄρθρα Κ. Χριστίδη στά Ἐπίκεντρα τ. 16 καί τ. 18). Ἐπαναλαμβάνονται τά παμπάλαια καί πολυσηζητημένα περὶ ἀτομικῆς ἐλευθερίας, κινήτρων κ.ἄ., χωρίς οἱ συγγραφεῖς νά αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη νά ἀπαντήσουν στίς σοβαρές κριτικές αὐ-

τῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας, πού ἐδῶ καί ἑκατόν πενήντα χρόνια ἔχουν μεταθέσει τή συζήτηση σέ πιά συγκεκριμένα ζητήματα.

Ἐναφέρονται ὅμως στή συγκριτική οικονομική ἐπίδοση τοῦ καπιταλισμοῦ καί τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ στή μεταπολεμική περίοδο γιά νά δείξουν πόσο μεγαλύτερη εὐημερία ἔφερε ὁ καπιταλισμός. Μπορεῖ νά ἔχουν δίκιο, τουλάχιστο γιά τίς ἀναπτυγμένες χώρες καί γιά τή συγκεκριμένη περίοδο. Ἡ μεταπολεμική ἀνάπτυξη συντελέστηκε ὅμως κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἀκριβῶς μέ ἐκείνη τή σοσιαλδημοκρατική, κενυσιανή πολιτική πού ἡ νεο-συντηρητική σχολή καί τό ΚΠΕΕ ἐπικρίνουν καί θέλουν νά ἀντικαταστήσουν. Πέρα ἀπό αὐτό, ἡ ἐλεύθερη ἀγορά πού πρεσβεύουν ἔχει ἤδη συρρικνωθεῖ μέσα ἀπό τίς δικές τῆς διαδικασίες πού ἐπιφέρουν τή συγκέντρωση τοῦ κεφαλαίου μέ ἀποτέλεσμα ὄλο καί μεγαλύτερο μέρος τῆς οικονομικῆς ζωῆς νά ἐντάσσεται στίς ἱεραρχίες τῶν ἐπιχειρήσεων καί ὄλο καί μικρότερο στίς ἀγορές. Ἡ ἴδια ἡ νεο-κλασική οικονομική θεωρία, σέ πολλές παραλλαγές καί ἀπό πολλές ἀπόψεις μᾶς προειδοποιεῖ πόσο ἐλαττωματική μπορεῖ νά εἶναι ἡ λειτουργία τῆς ἀγορᾶς ὅχι μόνο ἐπειδή ὑπάρχουν ἀγαθά πού εἶναι ἀπό τή φύση τους «δημόσια» (πού τό ἀναγνωρίζουν, παρεμπιπτόντως, οἱ συγγραφεῖς) ἀλλά καί ὅταν μερικοί τομεῖς εἶναι ἀτελῶς συναγωνιστικοί (π.χ. θεωρία τοῦ «δεύτερου καλύτερου») ἢ ὅταν ἡ ζήτηση μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ μόνο μέ τήν προσφορά χρημάτων (π.χ. ἡ «ὑπόθεση τῆς διπλῆς προσαρμογῆς» τοῦ Clower, πού ἴσως εἶναι πιά πιστή στή νεοκλασική σκέψη ἀπό ὅ, τι ὁ Κένυς). Αὐτά τά προβλήματα πού ἀνακύπτουν μέσα ἀπό τό ἴδιο τό θεωρητικό ὑπόδειγμα τῆς δράσης τῶν ἀνεξάρτητων ἀτόμων δέ φαίνονται νά ἀπασχολοῦν τούς συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ στή θεωρητική τους ὑπεράσπιση τῆς ἀπόλυτα ἐλεύθερης ἀγορᾶς.

Σέ ἓνα δεύτερο επίπεδο ὑπάρχουν

τοποθετήσεις πάνω σε γενικά ζητήματα οικονομικής πολιτικής στον σημερινό καπιταλισμό, ιδιαίτερα για τον πληθωρισμό και για το μέγεθος του δημόσιου τομέα. Για τον πληθωρισμό ο Κ. Κόλμερ μεταφέρει αὐτοῦσια ἀλλὰ σέ γενικές γραμμές τή μονεταριστική θεωρία. Ὅπως κάθε θεωρία πού κάποια στιγμή ἀποκτάει κύρος ὁ μονεταρισμός ὑποστηρίζει μερικές ἀλήθειες: ὅτι ἡ προσφορά τοῦ χρήματος ἀσκει ἰσχυρή ἐπίδραση στίς τιμές, καί ὅτι ἕνας σίγουρος τρόπος νά μειωθοῦν οἱ τιμές εἶναι νά περικοπεί ἡ προσφορά χρήματος. Πολύ λίγοι διαφωνοῦν μέ αὐτή τή θέση. Οἱ μονεταριστές παραμελοῦν ὅμως ἄλλους παράγοντες ὅπως τήν ἐπίδραση τῆς προσφοράς χρήματος στίς ποσότητες πού παράγονται ἢ τήν ἐπίδραση τῆς διάρθρωσης τῆς βιομηχανίας στή συμπεριφορά τῶν τιμῶν. Τό μεγάλο πρόβλημα τῶν καπιταλιστικῶν οικονομῶν σήμερα δέν εἶναι ὁ πληθωρισμός ἀλλά ὁ στασιμοληθωρισμός δηλαδή τό ὅτι ἔχει ἀλλάξει ἡ σχέση ἀνάμεσα σὸν πληθωρισμό καί στήν παραγωγή ἀγαθῶν. Ὁ κ. Κόλμερ γράφει δολόκληρο ἀρθρο γιά τόν πληθωρισμό χωρίς τήν παραμικρή νύξη ὅτι βρισκόμαστε ἤδη σέ ὑφεση ἢ ὅποια θά ἐνταθεῖ ἀφόρητα μέ τήν ἀπλή θεραπεία πού προτείνει. Ἡ πείρα τῆς Χιλῆς καί τῆς Βρετανίας μέχρι σήμερα μάς δείχνουν πόσο περισσότερο ἡ προσφορά χρήματος συμπίεζει τήν ἀπασχόληση ὄλων τῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν παρά τίς τιμές. Ὅποτε προτείνεται πιούς μηχανισμός στήν Ἑλλάδα θά «μεταφέρει» τό ἀποτελεσματισμό στίς τιμές, ζήτημα πού ἔχει ἀπασχολήσει κατά κόρον τοῦς Ἄγγλους μονεταριστές χωρίς πειστική λύση. Καί καμιά ἐγγύηση δέν ὑπάρχει ὅτι στήν ἐπόμενη φάση, τήν ἀνάκαμψη, δέν θά ἀναξυπυρωθεῖ ὁ πληθωρισμός.

Γιά ὅλα αὐτά τά προβλήματα ὑπάρχει ἡ αἰσιοδοξία ὅτι ἡ ἀγορά, ἀν λειτουργήσει ελεύθερα, μπορεῖ νά ἀναδιαρθρώσει τήν οἰκονομία γιά νά αὐξηθεῖ ἡ παραγωγικότητα καί νά δημιουργηθοῦν νέες ὑλικές δάσεις γιά τήν ἀνάπτυξη. Καί βέβαια μπορεῖ νά τό κάνει μακροπρόθεσμα, ἀλλά κανένας δέν ξερεῖ σέ ποῖο βαθμό, μέ τί κοινωνικό κόστος, μέ τί σπατάλη, καί τί πολιτικές προϋποθέσεις (βλ. Χιλῆ). Ἡ κρίση πού χαρακτηρίζει τήν ἀναδιάρθρωση ἀποκλειστικά μέσω τῆς ἀγορᾶς μπορεῖ νά εἶναι πολύ ἐντονώτερη ἀπ'

ὅσο μπορεῖ νά ἀντέξει μιά πολιτισμένη κοινωνία.

Ἄλλά καί οἱ περιορισμοί στή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς ἐντοπίζονται μονόπλευρα στά ἐργατικά συνδικάτα καί στή διόγκωση τοῦ δημόσιου τομέα, μέ ἔμφαση στά ἑλληνικά κείμενα, στό δεύτερο. Ὁ δημόσιος τομέας εἶναι πράγματι λιγότερο παραγωγικός ἀπό τόν ἰδιωτικό κατά κανόνα, ἀλλά ὄχι πάντα. Σημασία ἔχουν οἱ συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις παραγωγῆς σέ κάθε δραστηριότητα (παράδειγμα τό Ἐθνικό Σύστημα Ὑγείας στήν Ἀγγλία). Πιο σημαντικό λάθος ὅμως εἶναι ὅτι οἱ δημόσιες δαπάνες ἀντιμετωπίζονται σά νά δημιουργοῦν μονάχα ζήτηση, καί ὑποτιμάται ἡ σημασία τους γιά τή δημιουργία ὑλικῶν προϋποθέσεων πού προάγουν τήν παραγωγικότητα τοῦ ἰδιωτικού τομέα.

Τρίτο ἐπίπεδο εἶναι ἡ διάγνωση καί οἱ προτάσεις γιά τήν ἑλληνική οἰκονομία (ἀρθρο Ν. Τσώρη, κεφ. 3-8 τοῦ βιβλίου). Ἐδῶ ὑπάρχουν πολλές ἐπί μέρους ἀλήθειες, ἀλλά οἱ παραλείψεις ἀλλοιώνουν τήν ὀλική εἰκόνα. Σωστά ἐπισημαίνουν οἱ συγγραφεῖς τήν ἀνάπτυξη τῆς παραοικονομίας καί τίς ἐπιπτώσεις τῆς, τή διόγκωση τῆς ἀπασχόλησης στό δημόσιο σέ τομείς πού δέ χρειάζεται καί τή μηδαμινή παραγωγικότητα, τήν ἀνιση κατανομή τῆς φορολογίας σέ βάρος τῶν παραγωγικῶν τομέων, τόν ἀντιβιομηχανικό προστατευτισμό τῶν ἐμπορικῶν τραπεζῶν, τή μεγάλη σημασία τοῦ ἐλλειμμάτους στό ἰσοζύγιο πληρωμῶν, τίς διαρθρωτικές ἀδυναμίες τῆς οἰκονομίας καί ιδιαίτερα τό μεγάλο εἰδικό βάρος τοῦ τομέα τῶν κατασκευῶν. Πῶς δημιουργήθηκαν ὅμως αὐτά τά φαινόμενα; Τά κείμενα δέν ἐντοπίζουν ἄλλους παράγοντες ἐκτός ἀπό τή «φιλελεύθερη κενῶνιστική» πολιτική, πού τόνωνε τήν ἐνεργό ζήτηση. Ἡ βασική θέση εἶναι ὅτι μέχρι πρόσφατα λειτουργοῦσε καλά αὐτή ἡ πολιτική ἀλλά ἔφτασε στά ὁριά τῆς καί πρέπει νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό μέτρα πού τόνωνουν ἄμεσα τήν προσφορά. Εἶναι παράδοξο νά χαρακτηρίζεται ὡς μοντέλο «ἐνεργοῦ ζήτησης» ὁ τρόπος τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας σά νά ἐμοιαζε μέ τήν ἀνάπτυξη «κρατικῶν προνοίας» ἢ τῶν «βιομηχανικῶν στρατιωτικῶν συμπλεγμάτων» τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν, πού καί γι' αὐτές ἀκόμα ὁ χαρακτηρισμός εἶναι ἀμφίβολος.

Φυσικά ἡ οἰκονομική πολιτική εἶχε καί στοιχεῖα ἐνεργοῦ ζήτησης, ιδιαίτερα στά ἀντικυκλικὰ μέτρα, καί πράγματι αὐξήθηκαν ἀναλογικά οἱ δημόσιες δαπάνες (λιγότερο πάντως ἀπό τήν ὑπόλοιπη Δ. Ἑυρώπη). Τά μεγάλα ὅμως διαρθρωτικά προβλήματα τῆς οἰκονομίας γεννήθηκαν κυρίως μέ τή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς πού ἐπέβαλε μιά στρεβλή ἀνάπτυξη σέ πολλές λιγότερο ἀναπτυγμένες χώρες. Αὐτά πού σήμερα ἐντοπίζουν οἱ νεο-συντηρητικοί μας τά ἔχουν ἐντοπίσει ἀπό καιρό, ἀπό ἄλλη θεωρητική ἀφετηρία καί σέ πιό ὀλοκληρωμένη ἀνάλυση, οἱ θεωρίες τῆς ἐξάρτησης. Οἱ κατασκευές μας, πού δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τά οἰκιστικά προγράμματα τῆς βρετανικῆς αὐτοδιοίκησης, ἀναπτύχθηκαν δυσανάλογα ὄχι χάρις στήν κρατική πολιτική, ἀλλά χάρις στή διάρθρωση τῶν ἐυκαιριῶν κέρδους καί στήν κατανομή τῶν ἀποταμιεύσεων. Ἡ ἀναπτυξιακή πολιτική ἦδη ἀπό τό Ν. 2687/53 παρείχε κίνητρα στίς ἰδιωτικές «παραγωγικές» ἐπενδύσεις, ἀπό τήν «πλευρά τῆς προσφοράς», πού θά τά ζήλευαν καί οἱ πιό θερμοῖ ὑποστηρικτές τοῦ κ. Ρήγκαν ἢ τῆς κ. Θάτσερ καί ἀν οἱ ἐπενδύσεις δέν εἶχαν τό ἐπιθυμητό ὕψος καί διάρθρωση σίγουρα δέν εὐθύνεται κάποια κενῶνιστική ἐμφαση στή δημοσιονομική πολιτική. Ἡ προσφορά ἀγαθῶν εἶναι «ἀνελαστική» ὄχι ἐπειδή ἔχουμε φτάσει σέ κάποια πλήρη ἀπασχόληση τῶν πόρων μας ἀλλά ἐπειδή λείπουν οἱ ἐπενδύσεις σέ μερικούς κρίσιμους κλάδους, ἐνῶ δέν ἔχουν λείψει τά κεφάλαια. Ἡ ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος, πού ἀναφέρουν ὡς πρόβλημα οἱ συγγραφεῖς, προέρχεται ἀπό τό πολύ μικρό ποσοστό κοινωνικῶν δαπανῶν σέ μιά ἀνάπτυξη πού στηρίχτηκε στήν ἐλαχιστοποίηση τοῦ ἰδιωτικού κόστους σέ βάρος τοῦ κοινωνικοῦ. Καί τό ἰσοζύγιο πληρωμῶν δέν πάσχει μόνο ἀπό τό συνολικό ὕψος τοῦ εἰσοδήματος σέ σχέση μέ τίς παραγωγικές μας δυνατότητες, ἀλλά, μεταξύ τῶν ἄλλων, καί ἀπό τή διάρθρωση τῆς κατανάλωσης, πού περιέχει μεγάλο ποσοστό εἰσαγομένων εἰδῶν πολυτελείας καί πού θά βελτιωνόνταν μέ μιά πιό ἴση κατανομή.

Ἡ οἰκονομική πολιτική δέν ἔκανε βέβαια πολλά γιά νά διορθώσει αὐτά τά προβλήματα καί πολλές φορές τά ἔκανε πιό ἐντονα. Καί ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ἡ «πλευρά τῆς προσφοράς» πάσχει στήν

Ελλάδα από κακή διάρθρωση και χαμηλή παραγωγικότητα. Ἀλλά δὲ στηρίζεται ουθενὰ τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς θὰ ξεπεράσουν τὶς διαρθρωτικὲς ἀδυναμίες, ἀρκεῖ νὰ συρρικνωθεῖ ὁ ὅλος τοῦ κράτους. Μερικὰ ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα μέτρα πού προτείνει τὸ ΚΠΕΕ πρέπει νὰ δοκιμαστοῦν, ὅπως τὰ Grants ἢ τὶς βιομηχανικὲς ἐπενδύσεις ἢ μερικὲς χρονολογικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἄλλα, ὅπως τὸ «νὰ ἐνθαρρυνθεῖ» ἢ ἴδρυση 0-20 μεγάλων βιομηχανικῶν συγκροτημάτων, εἶναι περισσότερο εὐχὲς παρά ἱσχυρὰ πολιτικῆς, ὅταν δὲν ἀναγνωρίζεται ὅτι στὴ σημερινὴ συγκυρία μονάχα ἐκτενὴ συμμετοχὴ τοῦ δημοσίου θὰ μποροῦσαν νὰ ὑλοποιηθοῦν. Τὰ γενικὰ ἢ μὲν συμπεράσματα, πού ταυτίζουν τὴν ὄνωση τῆς προσφορᾶς ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν αὐξηση τῶν παροχῶν πρὸς τοὺς ἰδιώτες ἐπιχειρηματίες εἶναι ἀστήρικτα καὶ πυχνὰ ἀντιφατικά. Παράδειγμα ἢ πρόταση «Ἄν χρειάζεται νὰ περιορισθεῖ ἢ ζήτηση γιὰ λόγους συγκρατήσεως τοῦ ἐλλειμματος στὸ ἰσοζύγιο, αὐτὸ πρέπει νὰ γίνει, μὲ ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν, διαμέσου τοῦ ἀγοραίου» συστήματος τῶν τιμῶν καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν εἰσοδημάτων» (ὑπογράμμισή δική μας). Ἄγορά μὲν γιὰ τίς τιμές, ἔλεγχος δὲ γιὰ τὰ «εἰσοδήματα» (δηλαδὴ τοὺς μισθοὺς καὶ ἡμερομίσθια). Ὅσο γιὰ τὴν ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν εἶναι ἀγνωστο πῶς θὰ γίνει καὶ μάλιστα πὲν περίοδο δασμολογικοῦ ἀφοπλισμοῦ, ἰδιαίτερα ἂν τὰ αὐξημένα κέρδη ἀντὶ νὰ ἐπενδυθοῦν παραγωγικά, μετατραποῦν ὅπως συνήθως σὲ ζήτηση γιὰ εἰσαγόμενα καταναλωτικὰ ἀγαθὰ.

Ὅσο «ἀνοιχτὴ» εἶναι ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία, ἄλλο τόσο εἶναι καὶ ἡ πνευματικὴ μας ζωὴ. Ὅπως κάθε μέρα ξεφυτρώνουν ἀντιπροσωπεῖες γιὰ τὰ πιὸ ἀπίθανα προϊόντα τῶν πιὸ μακρινῶν ἕταιρειῶν, ἔτσι ἐμφανίζονται καὶ ἐκπρόσωποι ὄλων τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων τῆς ὑψηλίου. Αὐτὸ ἀπὸ μόνο του δὲν εἶναι κακὸ, καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἦταν σημάδι μιᾶς πολὺ δυναμικῆς οἰκονομίας ἢ δημιουργικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ξέρουμε ὅμως πόσο συχνὰ τὸ ἐλεύθερο ἐμπόριο στὶς περιφερειακὲς οἰκονομίες ἔχει ἀποδιορθώσει τὸν παραγωγικὸ μηχανισμό καὶ ἔχει δυσκολέψει τὴ σταθερὴ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας. Ἡ μεταφορὰ ἀπόψεων πού διατυπώθηκαν στὰ πλαίσια ξένων συζη-

τήσεων γύρω ἀπὸ ξένα προβλήματα μπορεῖ νὰ ἔχει ἐξίσου ἀποδιορθωτικὰ ἀποτελέσματα στὸν ἐπιστημονικὸ διάλογο ὅταν δὲν ἐλέγχονται μὲ βάση τὰ ἑλληνικὰ δεδομένα.

Στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου ὅλος ὁ ἰδιωτικὸς τομέας στηρίζεται στὸ ἀναπτυγμένο βιομηχανικὸ κεφάλαιο, μιὰ μονόπλευρη πολιτικὴ παροχῶν στὸ κεφάλαιο, συρρίκνωση τῶν δημόσιων δαπανῶν καὶ ἐλάττωση τῶν κρατικῶν ἐλέγχων, μπορεῖ ἴσως νὰ φέρει τὴν παραγωγικὴ ἀναδιάρθρωση γιὰ νὰ ἀναζωπυρωθεῖ ἢ συσώρευση, ἂν καὶ μὲ μεγάλο κοινωνικὸ κόστος. Στὴν Ἑλλάδα ὅμως μιὰ «φιλελευθεροποίηση» ὄλων τῶν ἀγορῶν καὶ μείωση τῶν κρατικῶν δαπανῶν, πού μοιραῖα θὰ πλήξει κυρίως τὶς παραγωγικὲς λειτουργίες τοῦ δημοσίου, κινδυνεύει νὰ ἐντείνει περισσότερο τὶς διαρθρωτικὲς ἀδυναμίες, γιατί ἡ διάρθρωση τῶν εὐκαιριῶν κέρδους εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Οἱ συνεργάτες τοῦ ΚΠΕΕ, χωρὶς νὰ θέλουν ἴσως νὰ ὑποστηρίξουν ὅλα τὰ μέτρα πού θὰ ἐφαρμοστοῦν στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς, παρέχουν τὴν ἰδεολογικὴ κάλυψη γιὰ μιὰ πολιτικὴ πού καμὶ ἀνάπτυξη δὲν θὰ δοθηθεῖ, καὶ θὰ ὀξύνει τὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα.

Α.Δ.

ΔΙΑΒΑΖΩ (Τεύχη 38, 39, 40)

Μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση βλέπουμε ὅτι ἡ προσπάθεια κριτικῆς ἐνημέρωσης καὶ διαλόγου μὲ τὰ περιοδικὰ πού κυκλοφοροῦν στὴ χώρα μας, πού ἄρχισε στὸ τεύχος 8 τοῦ περιοδικοῦ μας, δῆθηκε γρήγορα ἀνταπόκριση σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ περιοδικὰ, τὸ «Διαβάζω». Στὰ τεύχη 38, 39 καὶ 40 ἀφιερώνει τὸ κύριο ἀρθρο του σὲ μιὰν ἀπάντηση στὴ δική μας κριτικὴ παρουσίαση, καὶ σὲ μερικὲς ἀπόψεις του γιὰ τὸ μέλλον τῆς κριτικῆς λειτουργίας. Θεωροῦμε τὸ διάλογο αὐτὸ πολὺ οὐσιαστικὸ, καὶ ἐλπίζουμε νὰ συνεχιστεῖ καὶ σὲ εὐρύτερο χωρὸ.

Στὸ τωρινὸ σημείωμα θὰ θέλαμε νὰ σταθοῦμε σὲ δύο σημεία πού ἔθιξε τὸ «Διαβάζω» στὸ ἀρθρο του: τὸ ἕνα ἀφορᾷ τὴ σχέση τοῦ περιοδικοῦ – ὅποιου περιοδικοῦ – μὲ τοὺς συνεργάτες του, καὶ τὸ ἄλλο ἀφορᾷ τὶς προϋποθέσεις καὶ τοὺς ὅρους τῆς κριτικῆς.

Γιὰ τὸ πρῶτο σημεῖο τὸ «Δ», θέλοντας νὰ ἐξηγήσει τὴν περιορισμένη κριτικὴ ἐμβέλεια μερικῶν βιβλιοκρισιῶν, τονίζει ὅτι ἀπὸ τὴν ὥρα πού ἀναθέτει τὴ σύνταξη μιᾶς βιβλιοκρισίας σ' ἕνα συνεργάτη, δὲν ἀσκεῖ καμιά ἐπέμβαση στὸ κείμενο πού δημοσιεύει. Αὐτὸ φυσικὰ εἶναι ἀπόλυτα δεκτὸ, καὶ κανεὶς δὲν θὰ περιμένει ὅτι τὸ «Δ» ἢ ὅποιοδήποτε ἄλλο σοβαρὸ περιοδικὸ θὰ ἀσκούσε ὅποιαδήποτε «λογοκρισία» στὰ ἀρθρα του, ἰδίως ὅταν πρόκειται γιὰ βιβλιοκρισίες, τομέα ἰδιαίτερα εὐαίσθητο στὴ χώρα μας.

Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι ἄλλο: τί ἀκριβῶς ζητάει τὸ περιοδικὸ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του, ὅταν τοὺς ἀναθέτει μιὰ βιβλιοκρισία. Γιατί ἂν θέλουμε νὰ μιλάμε γιὰ βιβλιοκρισία, μὲ τὴ σωστὴ σημασία τῆς λέξης, σημαίνει ὅτι δὲν ἐννοοῦμε μόνο παρουσίαση τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ, κύρια, κριτικὴ του. Γι' αὐτὸ νομίζουμε ὅτι ἕνα περιοδικὸ πρέπει νὰ ξεκαθαρίζει ἐξαρχῆς τὶς ἀπαιτήσεις πού ἔχει ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του, πού στὴν προκειμένη περίπτωση πιστεύουμε ὅτι θάπρεπε νὰ εἶναι κριτικὴ λειτουργία, ὥστε μετὰ νὰ ἔχει, ἂν θέλει, τὴ δυνατότητα ὄχι βέβαια νὰ ἐπεμβαίνει στὰ κείμενα πού λαβαίνει, ἀλλὰ νὰ τὰ ἐπιστρέφει ἂν δὲν ἀνταποκρίνονται σ' αὐτὲς τὶς ἀπαιτήσεις. Δὲν ξέρουμε ἂν ἔτσι λειτουργεῖ τὸ «Δ», πάντως ἔμεις ἔχουμε παρατηρήσει μεγάλες διαφοροποιήσεις στὶς βιβλιοκρισίες τοῦ «Δ», πού κυμαίνονται ἀπὸ ἀπλὲς περιλήψεις τοῦ βιβλίου ὡς αὐστηρὲς κριτικὲς. Καὶ ἐξακολουθοῦμε νὰ πιστεύουμε ὅτι οἱ δευτέρες εἶναι πού χρειάζονται περισσότερο στὴν Ἑλλάδα, καὶ μάλιστα στοὺς λιγοστοὺς χώρους πού ὑπάρχουν γιὰ νὰ τὶς φιλοξενήσουν, ὅπως εἶναι τὸ «Δ». Τὸ δὲ ἐπιχειρήμα ὅτι συχνὰ δὲν ἐπαρκεῖ ὁ χώρος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς λειτουργίας δὲ νομίζουμε ὅτι εἶναι πειστικὸ, γιατί μιὰ βιβλιοκρισία δὲ μπορεῖ νὰ χωριστεῖ στεγανὰ σὲ «παρουσίαση» καὶ σὲ «κριτικὴ», ἀλλὰ πρέπει νὰ διανέμεται ὅλη ἀπὸ κριτικὴ διάθεση.

Ἐπίσης, στὴν ἀρχικὴ μας κριτικὴ

έπισημάνουμε και τό γεγονός ότι στά τελευταία τεύχη του «Δ» εμφανίζεται, άν δέν κάνουμε λάθος, μιά ποσοτική υποχώρηση τών διδλιοκρισιών, ενώ αύξήθηκε ποσοτικά ή «ουδέτερη» πληροφορηση. Άν αυτό είναι αλήθεια, και μπορεί εύκολα νά μετρηθεί, σ' αυτό τό σημείο νομίζουμε ότι δέ μās απάντησε τό «Δ».

Τέλος, γιά τό θέμα τής κριτικής ως πρός τήν ποιότητα τών μεταφράσεων, νομίζουμε ότι τό πρόβλημα είναι τόσο σοβαρό, ώστε τό «Δ» δέ θάπρεπε νά τό αφήνει στήν απόλυτη κρίση τών συνεργατών του. Θά μπορούσε νομίζουμε νά ζητάει νά περιλαμβάνεται στίς διδλιοκρισίες και μιά τουλάχιστον παράγραφος γιά τήν ποιότητα τής μετάφρασης, ώστε νά αποτρέψει ένδεχομένως μερικούς άναγνώστες του νά αγοράσουν ένα διβλίό πού είναι πολύ πρόχειρα ή άσχημα μεταφρασμένο.

Γιά τό δεύτερο σημείο, δηλαδή τούς δρους και τίς προϋποθέσεις τής κριτικής, τό θέμα είναι τεράστιο και δέ μπορεί φυσικά νά εξαντληθεί έδώ. Θά θέλαμε όμως νά προσθέσουμε έναν άκόμα δρο στους τέσσερεις πού έθεσε τό «Δ» γιά νά άσκειται σωστά ή κριτική: ό κριτικός δέ θά πρέπει νά έξαρτά τήν έμβέλεια και τήν ένταση τής κριτικής του από τυχόν προσωπικές ή επαγγελματικές σχέσεις μέ τό συγγραφέα του κρινόμενου διβλίου. Τό φαινόμενο δέν είναι σπάνιο, αλλά νομίζουμε ότι τελικά δέν ώφελεί ούτε τόν ίδιο τό συγγραφέα, πού γίνεται προσπάθεια γιά νά μή «θιγεί». Ένας τέτοιος περιορισμός τής κριτικής λειτουργίας δέν αφήνει κανέναν κερδισμένο: ούτε ό κριτικός άποδεικνύει τήν κριτική του ίκανότητα και τήν άνεξαρτησία τής σκέψης του, ούτε ό άναγνώστης πείθεται από μιά άνούσια «κριτική», ούτε και ό συγγραφέας βοηθιέται νά άντιληφθεί ένδεχόμενα λάθη ή κακοτεχνίες του.

Άντίθετα, άν ξεκινήσει μιά προσπάθεια γιά έντιμες, νηφάλιες αλλά και άύστηρές κριτικές, πιστεύουμε ότι οί πιθανές άντιδράσεις θά ξεπεραστούν γρήγορα και ή πνευματική παραγωγή του τόπου θά ώφεληθεί σημαντικά.

Τέλος, πιστεύουμε ότι ό δρος του «Δ» πώς ό κριτικός πρέπει «νά κρατηθεί δσο γίνεται μακρύτερα από τίς δικές του ιδεολογικές ή αισθητικές έπιλογές» είναι όχι μόνο ούτοπικός, αλλά ίσως και λαθε-

μένος. Ένας κριτικός ούτε μπορεί ούτε και πρέπει πάντα νά κρίνει σαν «άμερόληπτος τρίτος τήν πειστικότητα τών έπιχειρημάτων ή τή γνησιότητα τής έκφρασης». Μιά τόσο ουδέτερη στάση θά μπορούσε νά καταλήξει νά βρει «πειστικά» τά επιχειρήματα ενός π.χ. βιολόγου, ύπέρμαχου τών φυλετικών διακρίσεων, ή «γνήσια έκφρασμένα» τά αισθήματα ενός άτάλαντου συγγραφέα. Τό «Δ» δέβαια μετριάξει τήν άυστηρότητα αυτού του δρου λέγοντας πώς ό κριτικός θά πρέπει τουλάχιστον «νά κατονομάσει μέ έντιμότητα τά κριτήριά του». Και αυτό όμως τό σημείο, παρόλο πού είναι θεωρητικά σω-

στό, είναι πολύ δύσκολο νά έπιτευχθεί, γιατί και οί ίδιοι οί κριτικοί δέ θά είναι πάντα σέ θέση νά ξεχωρίσουν και νά κατονομάσουν τά κριτήριά τους, μέσα από τό σύνολο τών ιδεολογικών, αισθητικών και γενικότερα πολιτιστικών προσδιορισμών τους.

Καταλήγοντας θά λέγαμε ότι, παρά τίς παραπάνω έπιφυλάξεις μας, βρήκαμε πολύ ούσιαστική τήν απάντηση του «Δ» στήν κριτική μας, και έλπίζουμε ό διάλογός μας νά συνεχιστεί και μέ τά άλλα περιοδικά πού παρουσιάζονται από τά «Σ.Θ.».

Α.Ρ.

I έκθεση Ζολώτα

Η φετεινή έκθεση του διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος καθηγητή κ. Ξεν. Ζολώτα προς την τακτική ετήσια γενική συνέλευση των μετόχων (30 Απριλίου) δέν διαφέρει στη διάρθρωση της που έχει παραδοσιακά διαμορφωθεί.

Αφού αναφέρεται σ' αποτελέσματα της χρήσεως 1980 όπως εμφανίζονται στον ισολογισμό που δημοσιεύτηκε ήδη στην «Οικονομική Πορεία» (τεύχος 3 σελίδες 62 και 63) και αναλύθηκε από το συνεργάτη μας κ. Γ. Σαπουντζάκη λεπτομερειακά και επιστημονικά (τεύχος 4 σελίδες 25 έως 28) προχωρεί: α) στις γενικές οικονομικές εξελίξεις και προοπτικές, β) στα προβλήματα νομισματικής πολιτικής που αποτελούν και το κύριο αντικείμενο της Τραπέζης της Ελλάδος γ) Στην ένταξη στην ΕΟΚ και στις προοπτικές της ελληνικής οικονομίας και δ) Στις οικονομικές εξελίξεις κατά το 1980. Οι υποδείξεις για την ακολουθητέα οικονομική πολιτική δέν αποτελούν φέτος ξεχωριστό κεφάλαιο, αλλά περιέχονται μέσα στα επί μέρους κεφάλαια της έκθεσεως.

Διαπιστώνει ο κ. Ζολώτας επιβράδυνση στο ρυθμό αύξησεως του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος (Α.Ε.Π.) που για το 1980 ήταν 1,9% έναντι 3,7% τό 1979 και 6,4% τό 1978. Αιτίες της εξελίξεως αυτής, ο κ. Διοικητής αναφέρει: Τήν ανατίμηση του πετρελαίου, την ανατίμηση του δολλαρίου, την αύξηση της τελικής ζήτησεως τήν περιοριστική πολιτική που εφαρμόστηκε από τό 6' εξάμηνο του 1979 και τήν οικονομική ύφεση στίς περισσότερες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α.

Παρ' όλα αυτά ο κ. καθηγητής σημειώνει μέ ικανοποίηση τή συγκράτηση της ανεργίας σέ χαμηλά επίπεδα (2,5%), ενώ για τίς επενδύσεις παρατηρεί ότι, σέ σταθερές τιμές μειώθηκαν κατά 8,3% έναντι (μειώσεως, επίσης) κατά 7,9% τό 1979 και κατά 6% τό 1978.

Ο πληθωρισμός τό 1980 αύξήθηκε μέ ρυθμό 26,2% έναντι 24,8% τό 1979. Αιτίες: η ταχύτερη αύξηση του κόστους της εργασίας (μισθοί και ημερομίσθια) ή μεγαλύτερη αύξηση των αγροτικών τιμών και ιδιαίτερα των τιμών των ειδών διατροφής, οι κερδοσκοπικές τάσεις, ή κατάργηση ορισμένων επιδοτήσεων και τά μεγάλα έλλείμματα του δημόσιου τομέα.

Τόνωση της ζήτησεως

«Μέ βάση τά σημερινά δεδομένα -παρατηρεί ο κ. Ζολώτας- κυρίως τήν αβεβαιότητα που επικρατεί διεθνώς, είναι δύσκολο νά προσδιοριστεί ή έκταση και ή πιθανή χρονική διάρκεια της οικονομικής ύφεσεως. Οι εξελίξεις των δεκτών τιμών καταναλωτή και χονδρικής πωλήσεως επισημαίνουν ότι οι πληθωριστικές πιέσεις εξακολούθησαν νά είναι ισχυρές και κατά τους πρώτους μήνες του τρέχοντος έτους, ενώ παράλληλα τό πρόβλημα του ισοζυγίου πληρωμών καθίσταται σέ κάποιο βαθμό διαρθρωτικό, μετά τήν πρόσθετη σημαντική επιβάρυνση του από τίς άλλοεπάλλινες αυξήσεις της τιμής του πετρελαίου. Δυσχερείες προέρχονται επίσης από τό ότι ή υποχώρηση της οικονομικής δραστηριότητας συμπίστει μέ κάποια επιδείνωση στην περίοδο υποτονικότητας των παρα-

γωγικών επενδύσεων κατά τήν οποία ή οικονομική άνοδος στηρίχτηκε στην τόνωση της έσωτερικής ζήτησεως, ενώ παραμελήθηκε ή πλευρά της προσφοράς (μέ τήν έννοια του έκσυγχρονισμού και της ενισχύσεως του παραγωγικού δυναμικού της χώρας και της προωθήσεως των αναγκαίων διαρθρωτικών μεταβολών στην οικονομία).

Περιοριστική πολιτική

Οι πιο πάνω διαπιστώσεις και παρατηρήσεις επισημαίνουν ότι, κάτω από τίς σημερινές έσωτερικές και διεθνείς οικονομικές συνθήκες, δέν υπάρχουν περιθώρια για άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής, νομισματικής και εισοδηματικής πολιτικής. Μιά τέτοια πολιτική δέν παρέχει λύση, γιατί θά οδηγούσε σέ περαιτέρω ένισχυση των πληθωριστικών πιέσεων και σέ μεγαλύτερη διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών. Ο μόνος ασφαλής και αποτελεσματικός τρόπος για τήν ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας είναι ή βαθμιαία υποχώρηση του πληθωρισμού, που θά συντελέσει στην ένισχυση των πραγματικών εισοδημάτων και της ζήτησεως.

Πρώτα αντιπληθωρισμός

Τονίζεται ότι ή μείωση του πληθωρισμού και ή εξαθένιση των πληθωριστικών προσδοκιών είναι αναγκαία προϋπόθεση και για τή βελτίωση της κατανομής των οικονομικών πόρων προς τήν κατεύθυνση των παραγωγικών επενδύσεων και τή μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών. Όπως επανειλημμένα έχει τονιστεί, για τήν καταπολέμηση του στασιμοληθωρισμού, οι προσπάθειες πρέπει νά συγκεντρωθούν στην πλευρά της προσφοράς, κυρίως στην τόνωση και στή βελτίωση της διαρθρώσεως των παραγωγικών επενδύσεων και στην αύξηση της παραγωγικότητας».

Τό ισοζύγιο πληρωμών από τά μέσα του 1980 μεταστράφηκε μέ αποτέλεσμα τό έλλειμμα νά συγκρατηθεί στα 2217 εκατομμύρια δολάρια (1882 εκ. τό 1979) και θά ήταν μικρότερο άν ή δαπάνη για πετρέλαιο δέν αύξαινε κατά 947 εκ. δολάρια. Παραπέρα ο κ. Διοικητής αναλύει τό έμπορικό ισοζύγιο και των άόηλων πόρων, αναφέρεται στο έξωτερικό δανεισμό για τήν κάλυψη των ελλειμμάτων, υπογραμμίζει τήν επιβράδυνση των ρυθμών αύξησεως των εισπράξεων από εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών και καταλήγει:

«Οι πιο πάνω διαπιστώσεις επισημαίνουν ότι ορισμένοι εθνικοί, παροδικής άσκας φύσεως, παράγοντες συνέβαλαν στή συγκράτηση του ελλείμματος των τρεχουσών συναλλαγών κατά τό περασμένο έτος, γεγονός που ένισχυει τήν άποψη ότι τό πρόβλημα είναι, σέ σημαντικό βαθμό, διαρθρωτικό. Τίς διαρθρωτικές αδυναμίες του ισοζυγίου πληρωμών επιτείνουν ή ενεργειακή κρίση, ή διεθνής οικονομική ύφεση και ή ανατίμηση του δολλαρίου τους τελευταίους μήνες».

Της συναλλαγματικής πολιτικής στόχος έμεινε και συνεχίστηκε στους πρώτους μήνες του 1981 ή διατήρηση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων. Αναφέρονται οι δυσκολίες στην άσκηση της συναλλαγματικής πολιτικής και εξηγείται ότι:

Οι σημαντικές διακυμάνσεις των συναλλαγματικών

ισοτιμιών των κύριων νομισμάτων κατά το 1980 δημιουργήσαν ιδιαίτερα προβλήματα στην άσκηση της συναλλαγματικής πολιτικής. Κατά το πρώτο τρίμηνο του 1980 η δραχμή υποτιμήθηκε (μέση σταθμική ισοτιμία) κατά 2,4%. Τουτό ήταν τό αποτέλεσμα της σημαντικής ανατιμώσεως του δολλαρίου στις διεθνείς συναλλαγμάτος (κατά 12,2% έναντι του γερμανικού μάρκου). Στο δεύτερο τρίμηνο του έτους σημειώθηκε υποχώρηση της δραχμής τόσος έναντι του δολλαρίου όσο και έναντι των νομισμάτων του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος. Η υποχώρηση αυτή της δραχμής ήταν συνέπεια της διευρύνσεως του ελλείμματος στις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας, αλλά και άναγκαία για τήν άποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας ή όποια είχε εξασθενήσει εξαιτίας του ύψηλότερου πληθωρισμού της χώρας, σέ σύγκριση μέ τόν πληθωρισμό στις κυριότερες ανταγωνιστικές χώρες. Από τις άρχές του δεύτερου εξαμήνου του 1980 και μετά τή βελτίωση που παρατηρήθηκε στό ίσοζύγιο πληρωμών, κεντρικός στόχος της συναλλαγματικής πολιτικής έγινε ή καταπολέμηση του πληθωρισμού, από δέ τό τελευταίο τρίμηνο του 1980 ή δραχμή παρακολουθεί τις εξελίξεις των νομισμάτων του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος».

Η ρευστότητα της οικονομίας εξακολούθησε νά μειώνεται τό 1980 σάν συνέπεια της νομισματικής πιστωτικής πολιτικής. Όμως ή προσφυγή του δημόσιου τομέα στά τραπεζικά διαθέσιμα αντί στην άγορά απ' ευθείας και μέ τούς έπικρατούντες όρους, καθώς και ή αύξηση των έπιτοκίων που προσείλκυσε στις τράπεζες μεγαλύτερο μέρος από τήν άποταμίευση, όδήγησαν σέ αύξηση του δανεισμού του δημόσιου τομέα από τήν τράπεζα της Ελλάδος (1979 ήταν 92,6 δισεκ. δρχ. Τό 1980 έφτασε τά 158 δισεκ).

Υποδείχνει ό κ. Ζολώτας: Συνέχιση άυστηρού νομισματικού και πιστωτικού έλέγχου.— Βαθμιαία μείωση του δημοσίου ελλείμματος μέ παράλληλη άμηση προαγωγή του δημόσιου τομέα στην άγορά.— Συγκράτηση της αύξητικής τάσεως όλων των εισοδημάτων γενικά.— Λήψη μέτρων για βελτίωση της παραγωγικότητας που όφείλεται λιγότερο σέ κυκλικούς λόγους και περισσότερο στή μακρά σασιμότητα των βιομηχανικών επενδύσεων.— Παραμερισμό των πολλών άντικινήτρων που ξεκινάν από τις κρατικές παρεμβάσεις και τις γραφειοκρατικές διαδικασίες.

Τά έπιτόκια υποστήριξε ό κ. διοικητής δέν είναι δυνατό κάτω από τις σημερινές συνθήκες νά μειωθούν. Και ύπόδειχνει τήν άνάγκη νά διατηρηθούν στά σημερινά επίπεδα και, αντίθετα, νά άντιμετωπισθεί ή αύξηση των μέ ταυτόχρονη άναδιάρθρωση των. Ό κ. Ζολώτας παραδέχτηκε τις άρνητικές συνέπειες των ύψηλών έπιτοκίων πάνω στην άποδοτικότητα των επιχειρήσεων και στις επενδύσεις. Όμως κρίνει ότι επιβάλλεται ή διατήρηση τους για τις καταθέσεις και για τις χορηγήσεις, άφού είναι κατώτερα από τό ρυθμό του πληθωρισμού.

Παρατηρήσεις

Επίμονα και σχεδόν μονότονα ό κ. Ζολώτας στέκεται στην περιοριστική πολιτική μέ τήν όποια,

μαζί μέ τήν καταπολέμηση των άντικινήτρων και της γραφειοκρατίας, θά καταστεί δυνατό νά δαμασθεί ό υπ' αριθμόν 1, άν όχι μοναδικός, έχθρός, ό πληθωρισμός. Έδώ έπισημαίνονται οι άποκλίσεις γνώμων, άπόψεων και μεθόδων του κ. Ζολώτα από τό ένα μέρος και της Κυβερνήσεως, άκόμη δέ και των παραγωγικών τάξεων από τό άλλο καθώς και του ΚΕΠΕ του όποιου τήν έρμηνεία ότι ό σύγχρονος πληθωρισμός έχει κυκλικά αίτια, μερικώς μονάχα δέχεται ό κ. καθηγητής. Μέ τήν Κυβέρνηση ό κ. Ζολώτας δέν συμφωνεί στην άντιμετώπιση της καταστάσεως. Γιατί τόσο ό κ. διοικητής όσο και ή Κυβέρνηση συμφωνούν ότι μόνος ό περιορισμός της ζήτησεως δέν άρκει για τήν καταπολέμηση του πληθωρισμού. Και ότι χρειάζεται, ταυτόχρονα, τόνωση της προσφοράς. Από δώ όμως άπομακρύνονται οι άπόψεις. Και ό μέν κ. Ζολώτας ύποστηρίζει ότι ή αύξηση της προσφοράς θά πρέπει νά επιδιωχθεί μέ τόν έκσυγχρονισμό και τήν ενίσχυση του παραγωγικού δυναμισμού της χώρας καθώς και μέ τήν προώθηση των άναγκαίων διαρθρωτικών μεταβολών στην οικονομία, δηλαδή αύξηση της παραγωγικότητας. Η δέ Κυβέρνηση μέ τήν πιστωτική επέκταση προς τό ύφιστάμενο παραγωγικό δυναμικό και μέ νέες παραγωγικές επενδύσεις και μεταβολή στην εισοδηματική πολιτική. Παράλληλα όπως ό ύπουργός άναπληρωτής Συντονισμού κ. Παλαιοκρασάς εξήγησε καθαρότητα («Οικονομικός Ταχυδρόμος» 18 της 30.4.81) ή Κυβέρνηση πιστεύει ότι ό πληθωρισμός και ή παραοικονομία θά ελεγχθούν με την άρση των ελεγχων στό συνάλλαγμα, στις τιμές. Μέ τήν άπελευθέρωση των έπιτοκίων και μέ τήν καθιέρωση των νέων εκείνων θεσμών που απαιτούνται για τήν έπιτυχία της εντάξεως μας στην Κοινή Άγορά και οι όποιοι και άσχετα, άκόμη μέ τήν ΕΟΚ μάς είναι άναγκαίοι.

Οι παραγωγικές τάξεις μέ τούς συνδικαλιστικούς εκπροσώπους (Δ. Κυριαζής του ΣΕΒ, Μ. Νειάδας του ΕΒΕΠ, Κ. Βογιατζής του ΒΕΑ) διακήρυξαν τήν αντίθεση τους στον περιορισμό της χρηματοδοτήσεως του ιδιωτικού τομέα και ύπογράμμισαν ότι ό δημόσιος τομέας χρηματοδοτείται για τά ελλείμματα του σέ βάρος του ιδιωτικού. Έτσι ένας μεγάλος αριθμός βιομηχανικών επιχειρήσεων έχει περιέλθει σέ πολύ δύσκολη θέση από άπόψεως ρευστότητας. Η έλλειψη αυτή ρευστότητας δημιουργεί άμφιβολίες για τήν άποτελεσματικότητα των νέων επενδυτικών κινήτρων (1116/81). Ζήτησαν άπελευθέρωση τραπεζικού συστήματος, τονίζοντας ότι μόνος ό έλεγχος της νομισματικής κυκλοφορίας δέν άρκει.

Άπόκλιση, άκόμη και αντίθεση, μεταξύ της Τραπεζής της Ελλάδος και της Κυβερνήσεως ύπάρχει και στις προβλέψεις, όπου ή Κυβέρνηση αισιοδοξεί, ένώ ό κ. Ζολώτας επιμένει ότι είναι δύσκολο νά προσδιοριστεί ή έκταση και ή χρονική διάρκεια της ύφέσεως, προβλέποντας, για τό 1981, ρυθμό αύξησης του πληθωρισμού στά 22-23% μέ τήν προϋπόθεση ότι θά συνεχισθεί ή περιοριστική πολιτική και δέν θά μεταβληθεί τό καθεστώς των έπιτοκίων.